

Жаңы Ала-Тоо

2011, 4-5 (24-25)

ЭЛ АРАЛЫК АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖУРНАЛ

Директор, башкы редактор Тилек МУРАТАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫК КЕҢЕШ:

СУЛТАНОВ Омор –

редакциялык кеңештин төрагасы,

АБДУЛЛАЕВ Чингиз (Азербайжан),

ДЕЛИӨМЕРОГЛУ Якуп (Түркия),

ОРОЗАЛИН Нурлан (Казакстан),

МАРКИШ Давид (Израиль),

МЕХМОН Бахти (Тажикстан),

КОВСКИЙ Вадим (Россия)

Кыргызстан:

АБЫЛКАСЫМОВА Майрамкан,

АКМАТАЛИЕВ Абдылдажан,

БОНДАРЕНКО Олег,

ЖЕТИМИШЕВ Сейит,

КАЛБАЕВ Абдымомун,

КУЛТЕГИН Кожогелди,

ҮКҮБАЕВА Лайли

РЕДАКЦИЯЛЫК ЖАМААТ:

Айдарбек САРМАНБЕТОВ –

башкы редактордун орун басары

Жылкычы ЖАПИЕВ –

редактор

Алым ТОКТОМУШЕВ –

редактор

Жакин ТЕҢИРБЕРГЕНОВА –

корректор

Рахим ТӨЛӨБЕКОВ –

дизайнер

Нурлан КЫДЫКОВ –

дизайнер

Альбина КАСЫМОВА –

оператор

Кол жазмаларга пикир айтылбайт жана кайтарылып берилбейт. Редакция бардык авторлор жана заказчылар (китеп, жарнама, плакат, буклет ж.б.) менен кызматташууга дайыма кызыкдар. Журнал редакциянын басма-компьютердик борборунда даярдалды.

РЕДАКЦИЯНЫН ДАРЕГИ:

720054, Бишкек шаары,

Жибек Жолу пр. – 466. Тел: 34-55-86

E-mail: Jany.alatoo@gmail.com

Күбөлүк: № 1510

Терүүгө 10.03.2011. берилди.

Басууга 18.05.2011. кол коюлду.

Форматы 70x100^{1/16}. Көлөмү 20,25 б.т.

Заказ № 667. Нускасы 2000

Бул санда

Сүйүнбай ЭРАЛИЕВ Ырлар	Пеййами САФА Көчөдө калган акын
3	229
Михаил ШОЛОХОВ Адамдын тагдыры	Юлия КУЛЕШОВА Пышка
10	234
Дайырбек КАЗАКБАЕВ Түрмөдө	Сергей ЧЕРНОВ Последнее испытание
42	239
Рамис РЫСКУЛОВ Ырлар	Асан АХМАТОВ Эрендер да ыйлашат
71	252
Шайлообек ДҮЙШЕЕВ Отко чуркаган бала	Түрусбек МАДЫЛБАЙ Менин Америкам, же жаңыдан Американы ачуу
75	265
Жыргалбек КАСАБОЛОТОВ Ырлар	Вадим КОЖИНОВ Дүйнөлүк согуштун чыныгы мааниси жана маңызы
123	278
Өмүрбек КАРАЕВ Апам жөнүндө	Шертай СУВАНОВ Китеби үчүн репрессияга кабылгамын
132	283
Жума МАМБЕТОВ Ырлар	Түгөлбай СЫДЫКБЕКОВ Поэзия – ойдун мөөрү
147	292
Салижан ЖИГИТОВ Ит татаар жана башкалар	Салмоорбек ДЫЙКАНОВ Алгоритм исчезновения кочевого народа
153	300
Афина БАКИРОВА Жаштар поэзиясы	Темирбек ТОКТОГАЗИЕВ Ташка басылган тамга
189	313
Элмира АЖЫКАНОВА Терезе	Адабият жаңылыктары
195	320
Осмонбек КӨЧӨРАЛИЕВ Аристократка	
202	
Элла МАЙЯР Теңир-Тоодон Кызыл-Кумга	
211	
Бекир Сырткы КУНТ Мөөр	
225	

Мукабанын биринчи бетинде:
Кыргыз Эл баатыры, Кыргыз Эл жазуучусу **Төлөгөн КАСЫМБЕКОВ**

УРМАТТУУ ОКУРМАНДАР!

Бардык почта түйүндөрүндө 2011-жылдын II жарым жылдыгы үчүн
«Жаңы Ала-Тоо» журналына жазылуу жүрүп жатат.
Жазылуу 20-июнга чейин кабыл алынат.
Жазылуу индекси – 77324
6 айга – 480 сом
3 айга – 240 сом (редакциялык баа)
«Жаңы Ала-Тоо» журналын 1-санынан баштап окуйм деген
окурмандар редакциядан алышса болот.

«Турар» басмасынын басмаканасында басылды.
Бишкек ш. 720054, Жибек Жолу пр. 466. Телефон: 34-49-90; Факс: 34-45-04

ЭРАЛИЕВ Сүйүнбай
Кыргыз Эл баатыры, Кыргыз Эл акыны, Токтогул атындагы Мамлекеттик сыйлыктын ээси. 1921-жылы Талас районундагы Үч-Эмчек айылында төрөлгөн. Улуу Ата Мекендик согуштун катышуучусу. Чыгармалары 1944-жылдан тартып жарыяланып келет. Көптөгөн китептердин автору. Чыгармалары ондогон дүйнө тилдерине которулган.

Поэзия

Ал жылдары

Өмүрү бел чечпедик ал жылдары,
Түнөрүп, бүркөө эле жандын баары.
Турчу эле өңдөрүнөн сезилгенсип,
Андагы аккан көз жаш, кандын каары.

Уктадык, уктасак да курал алып,
Кайра эле ок жаадырып тура калып.
А түгүл, жараланып жатып дагы,
«Жашасын Ата Журт!» – деп урааладык.

Аппак кар, көк муз болду төшөк, жаздык,
Бир күндө миң кайталап, окуп каздык.
Запаста да бир башка өмүр бардай,
Өлүмдүн өзүн көздөп тике бастык.

Биз

Бул турмушта көптү билип, көп көргөн,
Мен уулутун түйшүгү көп кылымдын.
Кызыл кыргын, салгылашта өткөргөм,
Кырчын кезин канча айы-жылымдын.

«Ураалаган» чабуулдарда бышкатын,
Өлүп десе, өлүмгө да баш уруп.
Төрт жыл катар оокторго кыштадым,
Кыйналганым тагдырымдан жашырып.

Жан болсок да тынчтык күнгө жааралган,
 Жоокер кийимтин кийдик, катаал кез эле.
 Учурунда адам катуу карарган,
 Тозокко да көнөт тура тез эле.

Бага-бага согуштагы тирилик,
 Айлангансып көнүтүшкө, адатка.
 Эчен өлүп, эчен кайра тирилип,
 Жоо соңунда жүрдүк батыш тарапта.

Башка да бир өмүр бардай запаста,
 Ал күндөрдө бизге атайлап берилген.
 Жанкечти элек, адамда жок бир башка.
 Кайттык анан Жеңиш менен Берлинден!

* * *

Качкын, тейли качпагын,
 Көрөсүң тагдыр жазганын:
 Согушта жүрүп бир ирет,
 Сагынгам кыргыз астанын.

Жүрсө дагы жанымда,
 Турпагынын бир уучу,
 Тоолорум кирип түшүтө
 Заманатды кууручу.

Чаңкасам канбай суусунум,
 Ак көбүк аткан суусунун.
 Агыты кирип түшүтө,
 Аталым куруп турчутун.

Карасам дале кай жакты,
 Кадыркеч көзүн жайнатчу.
 Алардан бөлүп алган жоо
 Ансайын кыжыр кайнатчу.

Ойлосот азыр ал кезди:
 Бул бутум далай кан кечти,
 Бул колум далай ок атты,
 Согушта адам – жанкечти.

Мен кирбеген калаа жок,
 Мен жүрбөгөн талаа жок.
 Азапты далай тарткамын,
 Ар жеримди талап ок.

Сестра

Эсен болсом сенин кадыр-баркыңа,
 Эрте, кечни жетерим чын, сестра.
 Жолок кылып кандуу согуш элесин,
 Жолукканда айта жүрөр кез тына.

Кийин алып боз шинелин солдаттын,
 Эчен кыйын күндү көрдүң, түн каттың.
 Жаның кошуп жараланган жоокерге,
 Өз бооруңдай, ажал-октон талаштың.

Жер солкулдап, замбиректер атканда,
 Самолёттор бомба таштап асманда
 Турган кезде алган оор жараттан,
 Кан акканда, мен алсырап жатканда...

Карабастан учкан ажал каарына,
 Боортоктоп жылып келип жаныма.
 Жан кыйнаган жаракатым сен таңып,
 Арга болдуң, менин тамчы каныма.

«Айыгасың, агатайым!» – деп айтып,
 Алып барып, носилкага жаткырып,
 Кечке жуук кош ат чеккен чаначан
 Кеткен элең, госпиталга тапшырып...

Бөлөк дебейм, бир боорумдай көрөм чын,
 Сестра жан, сенсиң менин кубатым.
 Ал күндөгү өзүң таңган жараттын,
 Тагын көрсөт, дайым эсте турасың.

Автоматка

Өлсөк көрдө, тирүү болсок бирге, – деп,
Айтылган ант, убадада туруп бек.
Төрт жыл бою кан төгүлгөн кыргында,
Бирге жүрдүк өчөшкөндөн алып кек.
Ошондогу эрдик... Чабуул... Баскан из
Ойдон чыкпайт, көз алдыда элестеп.

Жай саратан мээ кайнаткан күндөрдө,
Кышкы чилде, айсыз көрдөй түндөрдө.
Өлкө жүгүн мен аркалап тойнута,
Тайгак кечүү, тар кыяда жүргөндө
Жоону сүрүп от аралаш ок бүркүп,
Арзып келдиң мен жанымдай сүйгөнгө.

Эчен-эчен чөлдү бастым, тоону аштым,
Сууну кечтим, сен колумда жараштың.
Оң колумду окко алдырдым бир ирет...
Ошондо да сенден качан адаштым?
Сени бийик мен көтөрүп ураалап,
Эс танганча эл намысын талаштым.

Күлүк чапкан саяпкердей таптадым,
Таза урундум, карегимдей сактадым.
Качан болсо кароолута келгенди
Мен түз болжоп, сен да жаза атпадың.
Оор күндөр артта калды. Биз чыктык
Орундатып Ата Журттун такканын.

Мында да бир сактадың

Баратып кышкы чабуулда,
Билбеппиз түндүн кыргенин.
Ак карга жаттык жабыла,
Ар ким үңүп бир жерин.

Тердеп келген тер катып,
Дене тузга айланды.
Бирде турсам, бир жатып
Мен да таппайм айламды.

Жок, айла жок, деш бекер,
Сен кылт эттиң оюма –
Ток тийгенден бешибетер
Тарап дене-боюма.

Сен жөнүндө сезимди
Жазданам да, жамынам.
Кар кырт этсе, сенсизби –
Деп чоочуйт да, жаңылам.

От күйгөнсүйт денемден,
Кар да болсо жатканым.
Тоңуп өлөт белем мен,
Мында да бир сактадың.

Согуштун бир кечинде

Окшоп өчүп жалыны,
Чогуу калган бир отко,
Күндүн батып жарымы,
Кеч башталды фронтто.

Баары жылжырт... Келгени
Кил көрүптүр кечти андай.
Кан төгүү да жердеги
Болбогонсуп эч кандай.

Болор-болбос шуудурап,
Токой желге урунат.
Шыңгырап да шылдырап,
Суу акканы угулат.

Мен төрлөгөн жакта да,
Булак тинтип акчу эле.

*Арчалардын аскада
Тертелгени жакчу эле.*

*Булут минтип көччү эле,
Минтип кирчү кеч деле.
А биз минтип ок атпай,
Бийлээр элек кечеде.*

*Жоо бузган ал кечени,
Эске салат кеч эми:
Курбулар кайда болду экен,
Бир бийлешкен кечээги?!*

Философ

*Бизге келген жаңыдан
Замбирекчи Власов –
Өз кесиби жагынан
Жаткан эле философ.*

*Ал бир күнү койду доо:
«Мага катчы бергиле,
Керек – күндө канча жоо
Жок болгонун белгилөө?»*

*Артист болчу түрү бар,
Куудул-куунак азатат.
Ырдай берет, жүрүп ал
Замбирегин тазалап:*

*«Досум, ынак жолдошум,
Жанга өлчөлүү замбирек.
Ансыз жеңиш болбосун
Ар бир эле жан билет.*

*Келе жаткан тозокту,
Тозок менен тосот бу.
Жерден жулуп жок кылат
Блиндажды, дзотту.*

*Алгач атсам, башынан
Анча-тынча ашырам.
Анан да бир атканда
Жер алдына жашырам.*

*Ашырып да атканым,
Кетипти да атканым –
«Өлүмгө!» – деп мен ага
Өкүп окуп жатканым.*

Дүйнөлүк классика

АДАМДЫН ТАГДЫРЫ

Согуштан кийинки биринчи жаз Жогорку Дондо жадырап-жайнап, демейдегиден эрте келди. Март айынын аяк ченинде Азов деңизи жактан мелүүн жел сокту, ошентип эки суткадан кийин Дондун сол жаккы жээгиндеги кумдак жерлердин кары кетти, кокту-колотко толгон карлар эрип, талааны каптады, талаа суулары муздарды кыйратып, кузгундап аккандыктан, жолдор адам өтө алгыс болуп калды.

Мына ушундай ыңгайсыз мезгилде мага Буканово станциясына барууга туура келди. Анын аралыгы деле анчалык алыс эмес, бар болгону алтымыш километрге жакын, бирок аны басып өтүү оңой-олтоң боло койбоду. Жолдошум экөөбүз таң ата жолго чыктык. Жемге тойгон эки ат оор арабаны чирене түшүп, зорго тартып келе жатты. Арабанын дөңгөлөктөрү күпчөгүнө чейин кар менен муз аралашкан балчыкка батты, ал эми бир сааттан кийин аттардын соорударынан, бучкактарынан чыпылдап тер чыгып, шилиянын астынан ак көбүктөр буркулдап эртең мененки таза жел аттардын колоңсо теринин жана чылпылдата майланган кайыш турмандарынын жытын алда кайда жеткирип жаткансыды.

(1905–1984)

ШОЛОХОВ Михаил Александрович – 1905-жылы 11(24)-майда Войска Донского областынын Вешенский станицасында жарык дүйнөгө келип, 1984-жылы 21-февралда ошол эле Ростов областынын Вешенский кыштагында каза болгон. Атактуу орус-совет классик-жазуучусу, СССР ИАнын академиги (1939), Социалисттик Эмгектин эки жолку баатыры (1967, 1980). «Дон аңгемелери» (1926), «Тынч Дон» (1–4 китеби, 1941-ж. СССРдин Мамлекеттик сыйлыгы), «Көтөрүлгөндүң» (1–2 китеби, 1932–60-ж.ж. жарык көргөн, Ленин сыйлыгы – 1960), «Алар Мекен үчүн салгылашкан» аттуу бүттөй калган романы (главалары 1943–44, 1949, 1954, 1969), «Адамдын тагдыры» (1956–57) ж.б. аңгемелери жазуучунун мыкты чыгармалары катары советтик, дүйнөлүк адабияттын алтын казынасына кирген.

Аттар арабаны тарта албай калган жерлерге келгенде биз жерге түшүп, жөө басып алдык. Балчык аралашкан кар бутуңа жабышып, карыш бастырбачудай көрүнөт, бирок жолдун чет жакаларындагы тоңуп калган муздар жалтырап, күнгө чагылышып, дагы эле эриген эмес, ошондуктан жолдун чети менен жүрүү ого бетер кыйыныраактай сезилет. Алты саат өткөндөн кийин гана отуз километр жол жүрүп, Еланка суусунун кечмелигине жете келдик.

Моховский хуторунун каршысындагы анчалык чоң эмес, жайында кайсы бир жерлери соолуп калуучу Еланка суусунун сазга айланып, майда дарактар баскан жайылмасы бир километр аралыкка ташкындап, жайнап кеткен. Кечмеликтен үч кишиден ашык адамды көтөрө албаган, түбү жалпак кайык аркылуу гана өтүүгө мүмкүн эле. Биз аттарды коё бердик. Суунун аркы өйүзүндөгү колхоздун сарайында бизди кышында эле калтырылган, эскирген «виллис» күтүп турган болучу. Биз шофер экөөбүз кам санабастан чалдыбары чыккан кайыкка олтурдук. Берки жолдошум буюмдары менен жээкте калды. Сууга түшөр замат көпкө туруп, чирип калган кайыктын түбүнүн ар кайсы жеринен суу сызылып кире баштады. Жээкке жеткенче кайыктын жырттык-тешиктерин колдо бар аспаптар менен бүтөп, ичине кирген сууну кайра төгүп олтурдук. Бир сааттан кийин биз Еланканын наркы өйүзүнө чыктык. Шофер хуторго барып машина алып келди да, кайыктын жанына барып калакты колуна алып, мындай деди:

– Эгерде мынабу каргыш тийген тепши суунун ичинде чыт-быты чыгып кетпесе, эки сааттан кийин келебиз, андан эрте күтпөгүлө.

Хутор Еланка суусунан бир кыйла четкерээк орношкондуктан, кечмеликтин айланасы кеч күздөгүдөй же эрте жаздагыдай жымжырттыкка бөлөнгөн. Суудан нымдуу сыз чыгып, майда дарактардын чириндилеринин мурунду жарган жыты келет, ал эми боз туман баскан алыскы Хопёр боюндагы талаа жактан соккон жумшак жел жакында эле кары кеткен жердин билинер-билинбес жагымдуу жазгы жытын алып келгенсыйт.

Жээктен анчалык алыс эмес жердеги кумдун үстүндө сокмо кашаа жаткан эле. Мен анын үстүнө барып олтурдум да, тамеки тартууну эңсесим, бирок шырымал күрмөмдүн оң чөнтөгүнө колумду салып карасам, «ач калгандыкы кеч калат» дегендей, бир пачка «Беломор» суу болуп калган экен. Кечмеликтен өтүп бара жаткан убакта толкун кайыктын кырынан аша чаап, бел курчоомо чейин ылай суу жаба берген эле. Ал убакта папирос жөнүндө ойломок тургай, кайык сууга чөгүп кетпесин үчүн тырышып, колумдагы калакты таштай коюп, кайыктын ичиндеги сууну ылдамыраак сузуп, тышка төгүүнүн аракетинде болгонмун, ал эми азыр болсо абайлабай кетир-

ген жаңылыштыгыма өкүнүп, суу болгон пачканы этияттык менен чөнтөгүмдөн алып чыгып, чөгөлөй түшүп нымдалышып, саргыч тартып калган папиросторду сокмо кашаанын үстүнө бир-бирден тизип олтурам.

Түш болуп калган. Күн май айындагыдай ысык тийип турган болучу. Папиростордун тез кургаарына ишенгенмин. Күн ушунчалык ысып кетти дейсиң, шырымал солдат күрмө-шымды кийип чыккандыгыма өкүндүм. Бул – кыш мезгили өткөндөн кийинки кадимкидей жадырап тийген биринчи күн эле. Сокмо кашаанын үстүндө дал ушинтип жападан-жалгыз олтуруу, эски солдат тумакты башыңдан алып, жанталашып кайык айдоодон кийин тердеген чачыңды желдетүү, көгүлтүр тарткан асманда каалгып сүзүп жүргөн тоо өркөч ак булуттарга анчейин көз жүгүртүү жакшы нерсе го.

Аңгыча хутордун четки короосунан жолго чыккан кишини көрө койдум. Ал, боюна караганда чамасы беш-алты жашка келген кичинекей баланы колунан жетелеп алган. Алар кечмеликти көздөй жай басып келишти да, машинанын катарына теңеле түшүп, мени карай бура тартышты. Узун бойлуу, бүкүрүрөөк келген киши жакындап келип, басыңкыраак чыккан жоон үнү менен мындай деди:

– Саламатсыңбы, тууган!

– Эсенчилик. – Мен анын туурулган чоң колун кыса кармадым.

Жанагы киши балага эңкейип:

– Уулум, агайың менен учураш. Кыязы, бул адам сенин атаң сыяктуу шофёр көрүнөт. Бирок биз экөөбүз жүк ташуучу машинага түшүп жүрчү элек, бул адам болсо мынабу кичинекей машинаны айдайт.

Бала мени көпкөк көзү менен бир тиктеп алды да, саал күлүмсүрөп туруп, мупмуздак колун шарт сунду. Мен анын колун акырын гана силкилдетип, мындай деп сурадым:

– Сага эмне болгон, абышка, колун абдан муздак го? Күн жылуу болуп турса, сен эмне үшүп кеткенсиң?

Бала абышка деген сөзгө чын эле ишенгендей болгонсудубу, айтор, тиземе жөлөнүп, көзүн бадырайтты да:

– Агатай, мен кайдан абышка болом? Мен али жаш баламын, мен такыр үшүбөйм, колум муздак, себеби кар тоголоктоп ойногом.

Атасы жамачылуу баштыгын жонунан алып, чарчаган кейпинде менин жаныма олтуруп калды да мындай деди:

– Мына ушул жүргүнчү менин шайымды оодарды. Ушул деп жүрүп арыдым. Арышыңды кенен таштап бассаң, ал бүжүрөңдөп желе баштайт, эр болсоң мындай жөө солдатка теңелип көр. Ошондуктан кылчактап артыңды кароого аргасыз болосуң, бир жолу кадамдай турган жериңди үч жолу кадамдайсың, мына ошентип күлүк ат менен таш баканын айырмасындай басык менен келе

жатабыз. Бул жерлерде аны көз жаздымында калтырбоо керек, бир аз эле көз салбай калсаң, ал белчесинен балчыкка батат, же музду ала коюп конфетче сорот. Жок, мындай жүргүнчү менен жол жүрүш, анын үстүнө жөө жүрүш эркектин иши эместей көрүнөт. – Ал бир аз унчукпай олтурду да, мындай деп сурады: – Сен эмне, тууган, өзүңдүн начальнигиңди күтүп олтурасыңбы?

Шофёр эместигимди ишендирүү ыңгайсызыраак көрүндү, ошол себептен мен:

- Күтүүгө туура келет, – деп жооп бердим,
- Тигил тараптан келеби?
- Ооба.
- Кайыктын качан келерин билесиңби?
- Эки сааттан кийин.

– Дурус экен. Айла канча, эс алуу керек, шашылганда кайда бармакмын. Өтүп бара жатып сени көрө койдум да, өзүмдүн шофёр тууганым күтүп олтурган экен деп ойлодум. Жолугуп, бирге отуруп, тамеки тартышайын дедим. Жалгыз жүрүп тамеки тартуу да, өлүү да өтө кыйын. Сен оокаттуу неме көрүнөсүң, тартканың папирос. Папиросунду суу кылып алган окшойсуң? Ным болгон тамеки ташыркаган аттай эч керекке жарабайт. Андан көрө менин ачуу тамекимден тарталы.

Ал, жайында кийүүчү боз шымынын чөнтөгүнөн кызгылтым жибектен жасалган, бүктөлгөн тамеки салгыч баштыгын алды да, бүктөлмөлөрүн жазды, ошол учурда мен баштыктын четинде саймалап жазылган: «Кымбаттуу жоокерге, Лебедянский орто мектебинин 6-классынын окуучу кызынан» – деп жазылган жазууну окууга үлгүрдүм.

Биз колго жасалган ачуу тамекини тартып, көпкө чейин унчукпай олтурдук. Мен андан жаш бала менен кайда бара жаткандыгын, алашалбырт убакта буга аны кандай зарылдык муктаж кылгандыгын сурайын дегиче, ал мага өзү озунуп суроо берип калды:

- Сен эмне, согуш бүткөнчө машина айдап жүрдүңбү?
- Согуш бүткөнчө.
- Фронттобу?
- Ооба.
- Мен дагы, фронтто болдум, тууган, көрбөгөндү көрдүк го.

Ал, барбайган чор колдорун тизесине коюп, эңкейди. Мен аны көзүмдүн кыйыгы менен карай салып, эмне үчүндүр бүткөн боюм дүр дей түштү... Сиздер жапа чегип, кайгы тарткан адамдын аянычтуу көзүн көрдүңүздөр бекен, аны тике кароо кыйын? Мени менен кокусунан жолугуп, сүйлөшүп олтурган адамдын көзү дал ошондой эле.

Ал сокмо кашаанын иймейген бир тал чырпыгын сындырып алып, аны менен кумдун үстүнө кандайдыр бир ой жүгүрткөн сөлөкөттөрдү чиймелеп олтуруп, мындай деди:

– Кээде түнү бою көз ирмебей жатып, караңгы үйдүн ичине көз жүгүртөсүң да, ойлойсуң: «Турмуш, эмне үчүн сен мени мынчалык мүгдүрөттүң? Эмне үчүн мени мынча жазаладың?» Мен буга караңгыда да, күн жаркырап тийип турган кезде да жооп таба албаймын... Жооп жок, балким, жооп табылбас! – Кокусунан эстей койду да, уулун эркелетип, мындай деди: – Суунун жээгине барып ойной кой, айланайын, балдар үчүн чоң суунун жанында ойноо дайыма көңүлдүү болот. Сак болгун, бутунду суу кылып алба!

Унчугушпай олтуруп, тамеки тартып жаткан кезде эле мен ата менен балага астыртан байкоо жүргүзүп, таң каларлык бир кырдаалды сезген болчумун. Баланын кийими жөнөкөй болсо да, бүткөн боюна жарашыктуу. Анын кой терисинен жасалган көбөөсү кере карыш, түгү кеткен жеңил бешманты чакан келип, жарашып калган, кичинекей өтүгү жүн байпак менен кийүүгө чакталып тигилген, ал эми бешмантынын жеңиндеги качанкы бир айрыгы жымсал жамалган – мына ушулардын бардыгы мээримдүү, ишмер эненин энелик камкордугун көрсөтүп турат. Ал эми атанын кейпи башкача көрүнөт: шырымал күрмөсүнүн чок түшүп күйгөн жерлери эптеп эле бүрүлүмүш болгон, эски шымы өйдүк-сөйдүк жамаачыланган, шоона менен ар кайсы жеринен тепчилген; бутуна кийгени жаңы солдат батинке, бирок күбө жеген жүн байпагын тордоого деги аялдын колу тийген эмес көрүнөт... Ошол кезде эле мен: «Бул же аялы өлүп бой жүргөн, же аялы менен ынтымагы жок адам» – деп ойлогом.

Бирок, мына ал уулуна карап коюп, акырын жөтөлүп, кайрадан сүйлөй баштады, анын айткандарын мен ынтаа коюп угуп олтурдум.

– Адегенде менин турмушум кадимкидей эле болгон. Мен бир миң тогуз жүзүнчү жылы Воронеж губерниясында туулгам. Граждандык согуштун мезгилинде Кызыл Армиянын катарында, Киквидзенин дивизиясында болгом. Жыйырма экинчи жылы ачарчылыкта салып-уруп Кубанга жеттим, кулактарга жалданып иштеп, башым менен жер казып, оокат өткөрдүм. Атам менен апам жана карындашым болсо ачкадан үйдө өлүштү. Ошентип жалгыз калдым. Томолой жетим болдум. Бир жылдан кийин Кубандан кайта келип, кыштактагы үйүмдү сатып, Воронеж шаарын көздөй кеттим. Адегенде жыгач усталардын артелинде иштедим, анан заводго кирип, анда слесардык кесипти үйрөндүм. Көп узабай үйлөндүм. Аялым жетим балдар үйүндө тарбияланган, жетим кыз болучу. Бактыма жараша акыл-эстүү кыз туш келгенин айтчы! Ийменчээк, шайыр, жаракөр, акылдуу, айтор, менин эле жарым болсочу дегендей эле. Ал жаш

кезинен жамандык-жакшылыкты көп көргөн, мүмкүн ошолор мүнөзүнө таасир кылган окшойт. Сыртынан бир караган адамдын көзүнө дароо чалдыкчу да эмес, ал эми мен анын ички сырын, чоо-жайын тартып туруп үйлөнгөн элем. Мен үчүн андан сулуу, андан сүйкүмдүү жар дүйнөдө жоктой көрүнүүчү жана чынында да болбойт!

Кээде кызматтан чарчап же шайтандай ачууланып келесиң. Бирок Ирина капааттанып айткан сөздөрүңө сылык гана жооп кайтарат. Жаракөр жана токтоо, көзүңдүн агы менен кошо айланып, отургузарга жайын, берерге тамагын таппай чебеленип, жетишсиз оокаттан таттуу тамак жасайт. Аны карап туруп тим эле ыракатка батасың, бир аздан кийин сыга кучактап туруп: «Кечиргин жаным, Иринка, сени жөнү жок жерден капа кылып койдум. Билесиң го, түшүнсөң, бүгүн ишимде бир аз кырсык болуп калды». Ошентип, биздин анча-мынча чатагыбыз басылып, көңүлүм жайында болор эле. Ал эми үйүндө жыргап-куунап жашоо жумушка кандай таасир тийгизерин билбейсиң го, тууган? Эртең менен сергек туруп, заводго жөнөйм, бардык иш шартылдап, ойдогудай орундалат. Акыл-эстүү, жакшы аялга дуушар болуу деген мына ошондой болот.

Кээде айлык акча алган убакта жолдош-жоролор менен ичкилик ичип койгон, кээде аябай мас болуп тамтаңдап, үйүңө зорго келген учурлар да болот. Ошондо кичирээк көчөнү айтпаганда кеңири көчө тардык кылгандай сезилет. Ал кезде мен москоол, карылуу жигит кезим эле, канчалык көп ичсем да көтөрчүмүн жана үйүмдү таап келчүмүн. Бирок күндөрдүн биринде аябай ичип алып, акыркы аралыкты «биринчи ылдамдыкта» жүрүүгө туура келди, башкача айтканда, баса албагандыктан, боортоктоп олтуруп, араңдан-зорго үйгө жеткен экемин. Ошондо да Ирина мени жемелеген жок, албууттанып, уруш-жаңжал чыгарбады. Кайта менин Иринкам жылмайып күлүп коюучу, күлгөндө да мас неме көңүлүнө алып, таарынып калбасын деп билгизбей абайлап күлүүчү. Бүт кийимимди чечип: «Дубал жакка жат, Андрюша, антпесе уйкусурап кроваттан кулап кетесиң» деп кобуроочу эле. Мен болсом бир буум сулу кулагансып, шалак деп жерге жыгылам, көзүм караңгылай түшөт. Мен уйку-соонун ортосунда жатып, ал менин маңдайымдан сылап жалооруп, өзүнчө кобурап олтургандыгын анча-мынча сезгенсийм. Демек, ал мени аяйт...

Жумушка барарыма эки саат калган кезде денемди жазып, серүүндөп алсын деп Ирина мени тургузат. Мас болуп келип, жатканымдын эртеси менин тамак ичпесимди билет, ошондуктан ал туздалган бадыраң же жүрөк ала турган жеңил-желпи тамакты астыма коюп, бир стакан арак куюп берет. «Ичип алып, башыңдын ооруганын жазагой, Андрюша, мындан кийин ичпей жүрсөң, секетим». Мындай ишенимди кантип актабай коймокчусуң? Тартып жиберип,

ичимден ыракмат айтам да, Иринаны бетинен өөп, ыракаттанган бойдон жумушума жөнөйм. Эгерде менин мас кезимде, же эртеси күнү мага каяша бир ооз сөз айтсынчы, же урушуп кажылдасынчы, кандай машаяк болсом деле эртеси аракка кайрадан кирбейимби. Кээ бир аялы ажаан үй-бүлөдө дал ошондой болот, мен андай бейжайларды көп көрдүм, билемин.

Арадан көп убакыт өтпөй эле бала-чакалуу болуп калдык. Адегенде уул төрөлдү, андан кийинки жылдарда эки кыздуу болдук... Мына ошентип жолдош-жоролордон алыстадым. Алган айлыгымдын бир тыйынын коротпой үйгө алып келем, үй-бүлөбүз көбөйдү, эми арак ичмек ойго да келбей калды. Дем алыш күндөрү бир кружка пиво ичемин да, ошону менен чекит белгисин коёмун.

Жыйырма тогузунчу жылы машина айдоого ышкым түштү. Автомобилдин тетиктерин үйрөнүп, жүк ташуучу машинанын рулуна олтурдум. Бул жумуштун кызыгына батып алган соң, заводго кайтып барганым жок. Машина айдоо өтө көңүлдүү сезилди. Мына ошентип арадан он жыл өттү. Анын кандай өткөнүн да билбей калдым. Түш көргөндөй эле болуп калды. Он жыл деген эмне! Далай жашка чыгып калган карыя адамдардын кимисинен болбосун, турмушта кандай жашагандыгын байкады бекен, сурап көрчү? Эч бир байкаган жок! Өткөн өмүр мунарык баскан ээн талаадай. Эртең менен эле ушул ээн талааны аралап, жаркыраган ачык туш-тарабына көз жүгүртүп келген элем, жыйырма километр баскан соң мунарык каптап, токойду куурайдан, айдоотту чөп чабындыларынан ажыратып таанууга кыйын болуп калды...

Ошол он жылдын ичинде мен күнү-түнү менен иштедим. Көп акча иштеп таптым, турмушубуз элдикинен кем болгон жок. Балдарыбыз да бизди кубандыруучу, анткени үчөө тең «эң жакшы» деген баада окушчу, ал эми улуу балабыз Анатолий математика сабагына өтө жөндөмдүү экендигин көрсөттү, ал жөнүндө борбордук газетада кабар жазылды. Ал кайдан жүрүп математика илимине ушунчалык зор таланттуу болгондугун өзүм да билбейм, тууган. Мен уулумдун талантына мактанып, аябай сыймыктанчумун!

Он жылдын ичинде биз анча-мынча акча жыйнап алып, согуш башталардын алдында коридору, кампасы бар эки бөлмөлүү үй тургузуп алдык. Ирина эки эчки сатып алды. Дагы эмненин кереги бар эле? Үстүбүздө үйүбүз бар, балдарыбыз сүткө бышкан буламык жешет, кийимдери бүтүн, карындары ток, бардыгы жайында. Үйүбүз гана ыңгайсызыраак жерге тургузулгандай сыяктанды. Авиа заводдон анчалык алыс эмес жерден мага алты сотых участок бөлүп беришкен эле. Балким, үйүм башка жерде болсо, тагдырыбыз да башкача түзүлөт беле...

Кайдан-жайдан экенин ким билсин, согуш башталды. Экинчи күнү согуш комиссариатынан чакырык кагаз келди, үчүнчү күнү эшелон эшигин ачты. Мени үй-бүлөмдүн төртөө тең: Ирина, Анатолий жана кыздарым Настенька менен Олюшка узатып чыгышты. Балдарым жашыбай, чыйрак турушту. Бирок кыздарымдын көзүнөн жаш кылгырып турганын байкадым. Анатолий сууктан чыйрыккан кишидей ийиндерин гана солуктатат, ошол кезде ал он жети жашка кадам коюп калган болучу, ал эми менин Иринамчы... Анын бүгүнкүдөй түрүн он жети жыл бирге жашаган мезгилден бери бир жолу да көргөн эмесмин. Анын жашынан менин көйнөгүмдүн ийни жана көкүрөгү түнү бою суу болуп чыкты, эртең менен да көз жашын кургаткан жок. Вокзалга келгенде мен Иринаны карай албадым, анткени ал ушунчалык аянычтуу эле: эриндери кеберсип кеткен, чачтары да үксөйүп жоолугунан чыгып турат, көздөрү акыл-эстен айныган адамдыкындай жашылданып, китирейиңки. Командир вагонго түшкүлө деп кулактандырды, Ирина боюн мага таштап, мойнумдан бек кучактап, көкүрөгүмө башын сүйөп, шолоктоп ыйлап коё берди... Балдарым да, мен да аны сооротобуз, бирок эчтеке чыкпады! Башка аялдар күйөөлөрү, уулдары менен сүйлөшүп жатышат, ал эми менин Иринкам болсо бек кучактап алып солуктап, үнү буулгансып добушун чыгарбайт. Мен ага: «Сүйкүмдүү Иринкам, көп бошоң боло бербе, боюңду жыйып, белиңди бекем буун. Коштошордо айта турган сөзүңдү айтып калгын» – дейм. Ирина шолоктоп ыйлап туруп: «Кымбаттуу менин Андрюшам... Мындан ары... бул жарык дүйнөдө... экөөбүз көрүшпөйбүз го...» – дейт.

Бир жагынан Иринаны аягандыктан жаным кейип турса, анын айткан бул сөздөрү сай-сөөгүмдү ого бетер сыздатты. Аны дагы түшүнүү керек го, үй-бүлөм менен ажырашуу мен үчүн да оңой эмес, анын үстүнө мен кайын энемдикине мейманга бара жаткан жокмун да. Ушул жерден ачуум келе түштү! Мойнума артылган Иринанын колдорун күч менен жулкуп алып, ийининен ары акырын түртүп койдум. Акырын эле жаңсагансыдым, бирок менде күч абдан көп болучу, Ирина үч кадам артка кетенчиктей түшүп, кайтадан тамтаңдап, мойнума асылууга аракеттенди. Мен ага: «Ушинтип да коштошобу? Сен эмне, мени ажалдан мурда эле тирүүлөй көөмп, ыйлайын дедиңби?» – дедим. Бирок анын эс-учунан танып турганын байкай коюп, кайрадан кучактадым...

Ал аңгемесин аягына чыкпастан дароо токтотту, жымжырттык өкүм сүрдү, ошол учурда мен анын тамагы буулгансып, үнү чыкпай калганын сездим. Анын аянычтуу көрүнүшү меним да зээнимди кейитип жиберди. Мен көзүмдүн кыйыгы менен аңгеме айтып жаткан адамды карадым, бирок анын жабыр тарткан көздөрүнөн бир

тамчы да жаш чыкканын байкаганым жок. Ал башын жерге салып олтурган болучу, барбайган колдору билинер-билинбес калтырап, ээктери да калтырап, калдайган эриндери да калтырап турган...

– Өткөн-кеткенди эске түшүрүүнүн кереги эмне, досум! – дедим мен акырын, бирок ал укпай калды окшоду көрүнөт, терең улутунуп, күчүн жыйнап туруп каргылданган, тез эле өзгөрүлгөн добушу менен:

– Башым көргө киргенге, көөдөндөн жаным чыкканга чейин, өлсөм да Иринаны ийинге түрткөндүгүм үчүн өз күнөөмдү кечирбеймин!

Ал кайрадан көпкө чейин унчукпай олтурду. Тамеки ороп тарткысы келди, бирок газета кагазы ным болгондуктан, оролбостон айрылып, тамекиси тизесине төгүлдү. Акыры эптеп жатып тамеки ороду да, бир нече жолу түтүнүн оп тартып, жөтөлүп коюп аңгемесин улантты:

– Иринаны кучагымдан коё бердим да, алакаңдарым менен бетин кысып туруп оозунан өптүм, анын эриндери тимеле мупмуздак. Балдарым менен коштошуп, вагонду көздөй чуркадым, поезд жүрүп бара жатканда тепкичтерине секирип чыктым. Поезд ордуна жай козголуп бараткан. Мен үй-бүлөмдүн жанынан өттүм. Карасам – жетим калгансыган балдарым бир жерге чогулушуп алып, колдорун булгалабастан, жылмайып күлүмүш болушат, анткен менен күлкүгө окшобойт. Ирина эми колун бооруна кысып турат, эриндери канысөлү жок чүпүрөктөй бопбоз, ал эриндерин кыймылдатып, бирдемелерди айткансыйт, менден көзүн айырбайт, алга умтулуп, поезд менен кошо жарышчудай болот... Мына ушундай түрүндө Ирина менин сезимимде өмүр бою калды: эки колун бооруна алган, бопбоз эриндери, жаш толгон көздөрү... Көп убакта мен Иринаны дал ушундай кейпинде түшүмдө көрөмүн... Ошондо мен эмне үчүн аны ийинге түрттүм экен? Ошону эстесем, жүрөгүм тызылдап, зээним кейийт...

Бизди Украинадагы Белая Церковдун жанында формировать этти. Мага «ЗИС-5ти» беришти. Ошону айдаган бойдон фронтко кеттим. Согуш жөнүндө сага айтуунун кажаты жок, башталышында кандай болгонун өзүң билесиң, анткени аны өзүң көргөнсүң. Үйүмдөн катты тез-тез алып турдум, бирок мен катты сейрек жазчумун. Бардыгы жайында, азыр артка чегинип бара жатсак да, акырындап согушуп жатабыз, жакында күчүбүздү топтоп, фрицтердин акесин таанытабыз деп кат жазган убактар болгон. Андан башка эмнени жазмакчысың? Кат жазмак турсун, айла кетип жаткан мезгил эле го. Чынын айтсам, бала-чаканын зээнин кейитип бирдеме-сирдемелерди жазганды абдан жек көрчүмүн, кээ бирөөлөрдүн тиешеси болсо деле, болбосо деле мурдунан чимкиригин, көзүнөн жашын куюлтуп аялы-

на, сүйгөндөрүнө, жакындарына күн сайын кат жазып жатканын көргөндө тим эле шайтаным келип кетүүчү. Ал байкушка өтө кыйындык келип, башын өйдө көтөрсө эле атып өлтүрө турган имиш. Мына ошентип, шым кийген эркек сөрөйлөр оорчулукту мойнуна көтөрүп тылда калган катындарга, балдарга ардемени келжиреп ыйлактап, даттанып кат жазышат. Бүткүл держава ошолорго таянып турган имиш! Ушунчалык оор жүктү ийилбей көтөрүш үчүн биздин аялдарыбыз менен балдарыбызга канчалык бел керек эле? Ийилген жок, туруштук берди! Ал эми мүлтүлдөгөн, жанбакты адамдар эмгектенип жаткан аялдарына үлдүрөп, кейишке түшүп кат жазышат. Аялдар ал катты алгандан кийин ар түрдүү ойго чөмүлүп, эмгек кылууга далалатын жоготот. Жок. Андай кат жазуунун кереги жок!. Керек деп талап кылынсa бардыгына чыдоо, бардыгына кайрат кылуу керек, ошондуктан сен эркексиң, ошондуктан сен солдатсың. Эгерде сен эл четинде, жоо бетинде болууга жарай албасаң аялдардын белдемчисин кийип алып кызылча отогун, же уй саагын, шалкайып, ындыны өчкөндөрдүн фронтто кереги жок, андайлар сенсиз деле жетиштүү!

Бирок мен толук бир жыл да согушка катышканым жок... Ушул мезгилдин ичинде эки жолу жарадар болдум, экөө тең жеңил болду: биринде колумдун булчуң этинен; экинчисинде бутумдан жарадар болдум: биринчи жолу самолёттон атылган ок, кийинкисинде замбиректин огунун сыныктары тийди. Немец менин машинамы астынан да, үстүнөн да, капталынан да соо жерин калтырбай тешкиледи, бирок тууган, адегенде ишим оңунан чыгып жүрдү. Акыры келип тозоктун торуна чалындым... Кырк экинчи жылдын май айында Лозовеньканын жанында ыңтайсыз абалга туш келип, ойдо жок жерден туткунга түшүп калсам болобу. Немецтер ошол кезде жулунуп-жулкунуп, чабуул коюп жатышкан, ал эми биздин жүз жыйырма эки миллиметрдик гаубицалык бир батареябыз ок-дарысыз калыптыр: менин машинама жыкжыйма кылып ок-дары жүктөштү, мен да тим эле жан терим чыкканча жүктөштүм. Жандын барынча шашылуу керек эле, анткени салгылашуу бизге жакындап келе жаткан: сол жактан кимдиндир танкасы күркүрөйт, оң жактан ок атылат, бет алды жактан ок атылат, ошентип айлана куйкум жыттана баштады...

Биздин авторотанын командири мындай деп сурады: «Өтүп кете аласыңбы, Соколов?» Мындай деп суроонун кажаты да жок эле. Тиги жакта жолдошторум кыргынга учурап жатса, мен бул жерде карап турмакмынбы? «Сөз болууга мүмкүн эмес, – деп жооп бердим. – Сөзсүз өтүшүм керек!» «Кана эмесе, жөнө! Күчүңдүн бардыгынча сыз!» – дейт.

Зырылдаткан бойдон жөнөдүм. Машинаны өмүрүмдө дал ошондогудай айдаган эместирмин! Тартып бара жаткан жүгүм картошка эмес, өтө этияттыкты талап кыла турган жүк экендигин билем, бирок

тыякта жолдошторум ата турган огу жок кыжаалат болуп турган чакта, душмандын артиллериясы жолдун эки жагынан аткылап турса, аярлап жүрүү кимдин оюна келсин. Алты километр жүргөн соң, батарея турган коктуга бурула береримде карай салып, биздин жөө аскерлердин жатканын көрө койдум, кудай бетин көрсөтпөсүн, туш-туштан ок атылып, алардын катарына мина келип жарылып жатат. Эмне кылуу керек? Кайра тартуу керекпи? Жок. Машинамды алга карай зымыраттым. Ошентип, батареяга жетүүгө аз эле калган, бирок тууган, жолдошторума жетпей калдым... Алыска атуучу замбиректин огу машинамдын жанына келип жарылган окшойт. Мен жарылууну да, кыскасын айтканда, эч нерсени уккан жокмун, башым зың эле дей түшкөндөй болду, калганы эсимде жок. Ошондо кантип аман калганымды билбейм – күбөттен сегиз метр жерге учуп барып түшкөн экем, канча убакыт жатканым белгисиз. Эс-учумду жыйып, көзүмдү ачып, турайын десем тура албайм: башым айланат, безгек болгон немедей бүткөн боюм калчылдайт, көңүлүм караңгылап, сол жак ийиним эмне үчүндүр кычырайт, эки сутка бою таяк жеген немедей бүткөн боюм кол тийгизбей сыздап ооруйт. Көпкө чейин эмгектеп, боортоктоп жатып зорго турдум. Бирок кайсы жерде экенимди, башымдан эмнелер өткөнүн биле албайм. Акыл-эстен такыр ажыраган окшойм. Кайрадан жатайын дейм, корком. Жатсам эле кайра баш көтөрбөстөн өлүп калчудай өңдөнөм. Шамалга терек ыргалгандай боюмду токтото албай ары-бери теңселем.

Эсиме келип, эки жагымды абайлап карадым эле жүрөгүм шуу дей түштү: айланамдын бардыгы өзүм тартып келе жаткан замбиректин огу, нарыраак жерде машинамдын бырын-чырыны чыгып талкаланып, дөңгөлөгү асманды карап жатат, ал эми согуш, согуш болсо менин арт жагымда жүрүп жатат... Бул кандай болуп кетти?

Иштин ал-жайын түшүнгөн соң, чынымды айтсам, көңүлүм караңгылап, жыгылып кеттим, анткени мен курчоодо калганымды билдим, ачыгырак айтканда, фашисттердин туткунунда болчумун. Согушта мына ушундайлар боло берет тура...

О-ой, тууган, аргасыздан туткунга түшкөндүн абалын түшүнүү өтө кыйын иш. Аны өз башынан өткөрбөгөндөр эмне экенин оңой менен биле койбойт.

Ошентип, алсырап жатып танкалардын күрүлдөгөн добушун уктым. Орто салмактагы немецтик төрт танка өтө ылдамдык менен жанымдан өтүп, мен ок-дары тартып келген жакты көздөй бет алды... Оюңа нелер келип, нелер кетпеди? Андан кийин замбиректер өттү, талаа ашканасы өттү, бир ротага жакын сокку жеп, бытыраган жөө аскерлер өттү. Аларды көзүңдүн кыйыгы менен карап-карап коюп, кайрадан башыңды жерге катып, көзүңдү жумасың, аларды таптакыр көргүң келбейт...

Бардыгы өтүп кетти го деп ойлоп, башымды көтөрсөм, менден жүз метрче обочороок немецтердин алты автоматчысы жүргөн экен. Карасам – жолдон бурулуп, түз эле мени көздөй келе жатышат. Унчугушпайт. «Мына менин ажалым жеткен экен» – деп ойлдум. Өбөктөп жатып өлбөйүн деп, башымды көтөрүп отурдум, анан тура калдым. Алардын бирөө мага жакындай электе эле ийининдеги асылган автоматын колуна алды. Адам деген кандай кызык жаралган: дал ушул минутада мен корккон да, жан далбасалаган да жокмун. Автоматчыны тиктеп туруп ойлоном: «Азыр мени карай автоматтан ок жаадырат, каериме атаар экен? Башка атаар бекен, же көкүрөк талаштыра атаар бекен?» Жан деген кыйын да, денемдин кайсы бир жерине ок тийбей калса, соо калуучудай сезем, ал эми чынында башка атса да, жүрөккө атса да баары бир эмеспи.

Көзү жүлжүйгөн, эриндери жупжука, кара тору келген сулууча жаш жигит турат. Мына ушул жигит мени атып өлтүрөт, бирок ага менин өлгөнүм чымын өлгөндөй да көрүнбөс деп өзүмчө ой жүгүртөм. Так эле ошондой болот көрүндү: ал автоматын мен жакка сунду, мен унчукпастан анын көзүн тиктейм, ошондо берки бирөө, ефрейторубу, айтор, андан улгайыбыраак калганы бирдеме деп кыйкырды да, аны четке түртүп жиберип, менин жаныма келди. Өзүнчө булдурап, оң колумдун чыканагын ийип, булчуң этимди басып көрдү да: «О-о-о!» – деп, күн баткан жакты жаңсайт. «Бас, жумушчу байкуш, биздин райх үчүн иштейсиң» дегенсийт. Ошентип, бул акмактар мага кожоюн болуп алышпадыбы!

Жанагы кара тору жаш жигит менин өтүгүмө көзүн артты, анткени өтүгүмдүн наары кете элек болучу, ак колу менен жаңсап: «Чечкин» – деди. Жерге отуруп өтүгүмдү чечтим да, колуна карматтым. Ал өтүктү колумдан булкуп жулуп алды. Чулгоолорумду чечип берип, алдыртадан карап турдум. Бирок ал кыйкырып, өз тилинде сөгүп, автоматын кайрадан такады. Калгандары каткырып күлүп калышат. Ошону менен ачуулары тарады көрүндү. Бирок жанагы жаш жигит жолго жеткенче мени жутуп жиберчүдөй көзүнүн чаары менен карап, ызырынат. Эмнеге ызырынат? Мен анын өтүгүн чечтирип алган жокмун, ал менин өтүгүмдү чечтирип алды да.

Кыларга айла жок, тууган, ошентип колго түштүм. Жолго чыктым да, воронеждик абдан жаман сөздөр менен сөгүп-сөгүп алып, туткун болуп батышты көздөй кадам шилтедим! Анда илкип-калкып зорго басчумун, саатына бир километрден ашык жол жүрө алчу эмесмин. Алга кадам шилтейин десең жолдун тыяк-быягына урунуп, мас болгон немече теңселесиң. Көп убакыт өтпөй эле мен кызмат кылган дивизиядан туткунга алынгандардын колоннасы жете келди. Аларды немецтердин он автоматчысы айдап алган. Колоннанын алдында келе

жаткан автоматчан мага теңеле түшүп, эч кандай жаман сөз айтпас-тан туруп эле автоматтын кундагы менен баштан ары бир салды. Кокустан жыгылып кетсем, ал атып салмак, бирок жыгылып бара жатканымда биздин адамдар мени жөлөп калышты да, өз ортолоруна алып, жарым саатка чейин колтуктап жөлөп, жүрүп олтурушту. Эс-учумду жыйган кезимде кимдир бирөө: «Жыгылуудан кудай сактасын! Жаныңдын барынча баса көр, болбосо алар өлтүрүп коюшат» – деп шыбырайт. Акыркы күчүмдү жыйнап, жүрүп олтурдум.

Күн батаар менен немецтер кароолчуларын күчөтүштү, жүк ташуучу машинага дагы жыйырма автоматчыны олтургузуп алып келишти, бизди ылдамдатып айдай баштады. Катуу жарадар болгондор башкаларга теңеле албай калышты, аларды жолдо эле атып салышты. Эки туткун качып кетебиз деп аракеттеништи, бирок алар айлуу түндө кадимкидей көрүнүп турарын эсепке алышпады көрүнөт, аларды да атып салышты. Түн ортосунда биз жарым жартылай өрттөнгөн кыштакка келип жеттик. Бизди төбөсү түшкөн чиркөөгө айдап киргизип, түнөтүштү. Чиркөөнүн таманына таш төшөлгөн экен, алдыбызга төшөөргө бир тутам саман да жок, биз шинелсиз, жалгыз гана гимнастеркачан, шымчан элек. Кээ бирөөлөрдүн гимнастеркасы да жок, жалаң ич көйнөкчөн болучу. Булардын көпчүлүгү кенже командирлер эле. Алар катардагы солдаттардан айырмаланып калбас үчүн, гимнастеркаларын чечип ташташкан эле. Алардан башка замбирекчилер да бүт гимнастеркасыз болучу. Замбиректин жанында чечинип алып иштеп жаткан кезинде туткунга түшүшкөн.

Түн ичинде аябай жамгыр жаады дейсиң, тим эле ийне-жибибизге чейин суу болдук. Чиркөөнүн төбөсү замбиректин олчойгон огу же самолёттон ташталган бомба тийип талкаланган окшойт, чатырчалары болсо замбирек огунун сыныктары менен тешилген, бир дагы соо жери жок. Ошентип биз таң атканча чиркөөдө кирпич какпай, шөптүрөп отурдук. Бир оокумда кимдир бирөө колумду кармалап, мындай деп сурады: «Жолдош, сен жарадар эмессиңби?» Мен ага: «Сага эмне керек эле, тууган?» – деп жооп кайтардым. Ал мындай деди: «Мен – аскер врачымын, балким, сенин керегиңе жарап жүрбөйүн?» Мен сол жак ийиним сыздап ооруп, шишик алып кеткенин айттым. Ал чечкиндүү түрдө: «Гимнастеркаң менен ич көйнөгүңдү чечкин» – деди. Мен ал айткандай чечиндим, врач ичке манжалары менен ийинимди сыйпалап басып көрдү, менин жаным көзүмө көрүнүп кетти. Тиштеримди кычыратып туруп мындай дедим: «Сен адам доктору эмес эле мал доктор көрүнөсүң. Эмне үчүн ооруган жерди мынчалык катуу басасың, ырайымсыз адам окшойсуң?» Ал дагы эле сыйпалап басат да, ачууланган түр менен: «Сенин ишиң унчукпай туруу! Карасаң муну, дайыны жок кобура-

ганын. Чыдагын, азыр ого бетер катуу ооруйт». Күч менен колумду тартты дейсиң, тим эле көзүмдөн от чагыла түштү.

Эсимди жыйнап туруп: «Бул эмне кылганың? Оңбогон фашист, колум быркырап сынып калса, сен аны жулкуп алдың». Ал акырын күлүп мындай дейт: «Оң колуң менен мени бир муштайт го деп ойлогон элем, көрсө, абдан чыдамдуу жигит экенсиң. Колуң сынган эмес, чыгып кеткен, мен ордуна салып койдум. Кана, кыймылдатып көрчү, мурдагыдай оорубайбы?» Чынында эле жаным жай ала тушкөнсүдү. Мен ага чын жүрөктөн алкыш айттым, ал дагы бирөөлөрдүн жанына барып: «Жарадарлар барбы?» – деп сураштырып жүрөт. Чыныгы доктор деген ошондой болот тура! Ал туткунда болсо да, караңгы түндө өзүнүн улуу ишин иштеди.

Бул түн өтө тынчсыз түн болду. Эшикке чыгарбай тургандыгы жөнүндө бизди эки-экиден чиркөөгө айдап киргизип жаткан старший конвой эскертип айткан эле. Кырсыкты кайдан деп болот, арабыздан кудайга сыйынгандардан бирөө түзгө олтургусу келди көрүнөт, эшикке чыгууну каалады. Көпкө чымырканып отурду да, акыры ыйлап жиберди. «Ыйык храмды булгагым келбейт. Мен христиан динине ишенгендерденмин! Кандай айла кылам, туугандар?» Билесиң го биздин элди? Бирөөлөр күлөт, бирөөлөр урушат, дагы бирөөлөр ага күлкү келтирген ар кандай кеңеш берет. Ал бизди бир топ күлдүрдү, бирок күлкүнүн аягы кайгы менен аяктады: ал эшикти каккылап, тышка чыгарууну суранды. Суранган андай эмес, мындай деп туруп, фашист автоматтан ок жаадырды эле кудайга сыйынган адам окко учту, дагы үч киши өлдү, бирөө оор жарадар болду, ал да таң ата жан берди.

Өлгөндөрдү бир жерге чогултуп койдук да, баарыбыз унчукпай олтуруп, ойго чөмүлдүк: иштин башталышы көңүлсүз, муңдуу болду... Бир аздан кийин шыбырашып сүйлөшүп: ал-жайыбызды, ким кай жактан, кайсы областтан экендигин, туткунга качан, кандайча түшкөнүн сураштыра баштадык; бир заводдо кызмат кылышкан жолдоштор же бир ротада болуп таанышып калгандар караңгыда адашып калышып, эми бирин бири чакырышып жатышты. Мен жанымда ким бирөөлөрдүн сүйлөшүп жатканын уктум. Анын бирөө: «Эгерде эртең бизди мындан ары карай айдап жөнөөрдүн алдында катарга тургузуп алып, ким комиссар, ким коммунист, ким еврей деп сураса, сен ошондо жашынбагын, взводный! Сенин бул амалыңдан эчтеке чыкпайт. Сен гимнастерканды чечип салсаң эле катардагы солдат катары эсептейт деп ойлойсуң го? Ал оюң ордуна чыкпайт? Мен сен үчүн жооп бере албаймын. Мен адегенде эле сени көрсөтө берем! Сенин коммунист экениңди, анын үстүнө мени да партияга өт деп үгүттөгөнүңдү билемин, кылган ишиң үчүн өзүң жооп бере бер». Бул сөздү менин сол жагымда катар олтурган адам айтып жатты,

анын ары жагынан жаш жигиттин жооп кайтарган добушу угулат: «Крыжнев, сенин дурус адам эместигиңе мен ар дайым шектенип жүрчүмүн. Өзгөчө сенин тескери оюң сабатсыздыгыңа шылтоолоп партияга өтүүдөн баш тартканыңда ачык билинген. Бирок ошондой болсо да, сени чыккынчы болуп кетет деп эч качан ойлогон эмес элем. Сен жети жылдык мектепти бүтүрбөдүң беле?» Берки киши өзүнүн взводунун командирине: «Бүтүрсөм бүтүргөндүрмүн, анда сенин эмне ишиң бар?» – деп ыргылжың жооп кайтарат. Алар көпкө чейин унчугушпай олтурушту, бир оокумда взводдун командири акыры гана: «Жолдош Крыжнев, сен немецтерге мен жөнүндө айта көрбө» – деди. Берки киши кытмыр гана күлүп койду. «Жолдошторуң, – дейт ал киши, – фронттун линиясынын тигил жагында калды, мен сага жолдош эмесмин, сен суранбай эле койгун, баары бир айтам. Сени айтып берип, өзүм жан соогалап каламын».

Алар сүйлөшүп басылышты, бирок жанагы кишинин акмакчылык сөздөрү менин кыжырымды аябай келтирди. «Жок, иттин гана баласы, сени мен өз командириңе айгак болтурбаймын! Сени ушул чиркөөдөн соо чыгарбайм, бутуңдан тартып, тарпыңды сүйрөп чыгарышар» – деп ичимден ойлондум. Чиркөөнүн ичинде болор-болбос жарык түшкөндө бурулуп карасам, бети тултуйган бир жигит эки колун башына коюп, чалкасынан жаткан экен, анын жанында болсо ич көйнөкчөн, өңү кумсарган мурду кетирекей, арык жигит эки тизесин кучактап олтурат. «Килейген дөбөткө бул жаш жигиттин күчү жетпес. Аны өзүм жайлашым керек ко» – деп ойлодум.

Мен аны колум менен түртүп: «Взводдун командири сенсиңби?» – деп шыбырап сурадым. Ал жооп берген жок, башын гана ийкеп койду. «Сага тигил айгак болгусу келип жатабы?» – деп сурадым жаткан жигитти көрсөтүп. Ал башын кайра дагы ийкеди. «Кана эмесе, тыбырабас үчүн бутун кармагын, жаныңдын бардыгынча карма!» – дедим да, өзүм жигитти басып жыгылып, алкымдан мыткыдым. Анын кыйкырууга шайы келбеди. Бир нече минута алдымда басып жатып өйдө турдум. Ошентип, чыккынчы күмжам болду!

Мына ушундан кийин аябай жийиркендим, адам эмес эле сойлоп жүргөн уу жыланды муунтуп өлтүргөнсүп, колумду жуугум келди... Өмүрүмдө биринчи жолу киши өлтүрдүм, өлтүргөндө да өз кишибизди өлтүрдүм... Кайдан жүрүп өзүбүздүкү болсун? Ал жат кишиден да жаман, чыккынчы. Ордумдан туруп взводдун командирине: «Жүр жолдош, башка жакка, чиркөөнүн ичи кең» – дедим:

Жанагы Крыжнев айткандай эртең менен бардыгыбызды чиркөөнүн жанына катарга тургузуп, автоматчыларды тегеректетип коюп, эсэсчилердин үч офицери өзүлөрүнө зыяндуу кишилерди тандай баштады. «Коммунисттер, командирлер, комиссарлар барбы?» –

деп сураштырды, бирок андайлар жок болуп чыкты. Айгак болуучу акмактар да табылган жок, анткени биздин арабыздагылардын дээрлик теңине жакыны коммунисттер эле, командирлер да бар болучу, коммунисттер болгон соң, комиссарлардын болушу да түшүнүктүү. Эки жүздөн ашык адамдын ичинен төрт кишини гана катардан чыгарып алышты. Алардын бирөө еврей, үчөө орус солдаты болучу. Үч орустун өңү кара тору, чачтары тармал болгондуктан гана шору куруду. Мына ушундай түспөлдүүлөргө жакындап келишет да: «Юдей?» – деп сурашат. Ал орусмун дейт, бирок анын сөзүн уккусу да келишпейт. «Чык быякка» – башка сөз жок.

Ал байкуштарды атып салышты да, бизди андан ары айдап жөнөштү. Чыккынчыны муунтуп өлтүргөндөн тартып взводдун командири Познандын дал өзүнө чейин мени менен бирге болду, Познанда бир иш боюнча экөөбүздү ажыратып жибершти.

Колго түшкөн күндөн баштап эле мен өзүбүздүн тарапка качып кетүүнү ойлоп жүрдүм, тууган. Кандай да болсо качып кетүүнү кааладым. Познанга чейинки жерде, бизди кадимкидей лагерге орноштурганга чейин качып чыгуунун ыңгайлуу учуру болбоду. Ал эми Познань лагеринде мындай учурдун ыңгайы келе түшкөнсүдү: май айынын акырында бизди согуш туткундардын ичинен өлгөндөрүн көмүү үчүн лагердин ары жагындагы токойдун ичинен мүрзө казуу үчүн жибершти, ошол кезде дизентерия оорусунан биздин көп туугандарыбыз каза тапты го: познандык чопону казып жатып, айланага көз чаптырдым жана бизди кайтарып тургандардын экөө тамак жеш үчүн олтура калышканын байкап калдым, үчүнчүсү болсо күнгө боорун кактап, уктап жаткан эле. Күрөктү ыргытып жиберип, шырп алдырбастан токойду аралап жөнөдүм... Анан күн чыккан жакты карай чуркадым.

Кайтаруучулар менин качып кеткенимди көпкө чейин байкабай калышкан сыяктанды. Илкип-калкып зорго жүргөн жаным менен бир сутканын ичинде кырк километр аралыкты кантип басып өткөнүмө таң калам. Ойлогон оюм ордуна чыкпады: каргыш тийген лагерден алыстаганымга төртүнчү сутка болгондо мени кармап алышты. Из кууп табуучу иттер менин келген жолум менен жүрүп олтурушуп, чабыла элек сулунун ичинен сууруп чыгышты.

Жерге жарык кирип калганда ачык талаа менен жүрүүдөн корктум, ал эми токойго чейин дагы үч километрдей жол бар эле, ошондуктан кеч киргенче сулунун арасында жаттым. Сулунун данын алаканымга ушалап оозума куюп жана жол азык катарында чөнтөгүмө салып жаткан кезде иттердин үргөнүн, мотоциклдин дырылдаганын уктум... Иттердин арсылдаганы улам мага жакындап келе жатканда жүрөгүм оозума тыгыла түштү. Иттер бетимди чайнап албаса экен

деп көмкөрөмдөн жатып, колум менен башымды далдаладым. Алар бир заматта кийимимди тыткылап жиберипти. Ошентип энеден туума жылаңач калдым. Алар мени өлөрчө кылып талашты, анан бир чоң дөбөт алдыңкы эки бутун көкүрөгүмө коюп, алкымдан аткып алчудай комдонду, бирок эмне үчүндүр аткыбайт.

Эки мотоцикл менен немецтер жете келишти. Адегенде өздөрү моокулары канганча сабашып, андан кийин иттерин айдакташты, этимден тамтык калган жок. Жылаңач, бүткөн-боюмдан кан шоргологон кейпимде лагерге алып келишти. Качкандыгым үчүн карцерде бир ай олтурдум, эмнеси болсо да аман... аман калдым.

Э-э, тууган, туткунда жүргөн күндөрдү эске түшүрүү кыйын тура, ал эми ошолорду баяндап берүү андан да кыйын. Германиядагы баштан өткөргөн адам чыдагыс азаптарды, лагерлерде кыйналып жатып өлгөн жан жолдоштордун бардыгын эске түшүрсөң тим эле сай-сөөгүң зыркырайт, зээниң кейийт.

Туткундагы эки жылдын ичинде мени кайда гана кубалап барышпады! Ошол убакыттын ичинде Германиянын жарымын бүт кыдырып чыктым: силикат заводунда иштеп, Саксонияда да болдум, шахтада көмүр ташып Рур областында да болдум, Баварияда жер казып жүрүп белим да бүкүрөйдү, Тюрингияда да болдум, немецтердин кайсы гана жерлеринде болбодум. Ал жерлердин жаратылышы ар башка болот экен тууган, бирок бизди бардык жерде бирдей сабап, бирдей мылтык менен атышчу. Каргыш тийген желмогуздар, канкорлор адамды сабагандай, биз эч качан малды да сабабайбыз. Муштумдары менен да урат, буттары менен да тебет, резинадан жасалган союл менен да сабайт, мылтыктын кундагын жана башка жыгачтарды мындай эле коёюн, колдоруна урунган ар кандай темир менен сабайт.

Болгон күнөөң: сенин орустугуң, сен өлбөй тирүү жүргөнүң, ал акмактарга бекер иштегениң. Сен мындай карабайсың, мындай баспайсың, мындай бурулбайсың... – деп да сабашуучу. Айтор, акыры сабоодон өлсүн деген немедей эчтемеден эчтеме жок, жөн эле сабай беришчү. Биздин бардыгыбызды куйкалап өлтүрүү үчүн мештер кыязы Германияда жетишпей калган окшойт...

Бардык жерде бизге берген тамагы бирдей: жарым-жартылайы жыгачтын таарындысы кошулган жүз элүү грамм эрзац-нан менен брюквадан кайнаткан суюк кымыран. Кайнак суу кай бир жерде болсо, кай бир жерде жок. Э-э, кайсынысын айтайын, өзүң эле ойлоп көрчү: согушка чейин салмагым сексен килограмм эле, күзүндө элүүдөн ашпай калыптырмын. Сөөгүмө жабышкан терим эле калды, өз денемди көтөрүп барууга дарманым жок. Ал эми биз кылган жумушту айтпай эле кой, келишкен аттардын да күчү жетпегендей оор жумушка салат, бирок унчукпаш керек.

Сентябрь айынын башында Кюстрин шаарынын жанындагы лагерден бизди, советтик туткундардан жүз кырк эки кишини Дрездендин жанындагы Б-14 лагерине алып барышты. Ошол кезде бул лагерде эки миңге жакын биздин туткундар бар экен. Алардын бардыгы таш казуу жумуштарында иштеп, немецтердин таштарын колу менен казып, кесип майдалап-талкалап жатышкан экен. Бир кишилик норма – бир күнгө төрт кубометр. Ал эми киши дегени бутарын араң эле сүйрөөгө дарманы келген тирүү жандар. Мына ошондо эки эле айдан кийин, биздин эшелондо келген жүз кырк эки адамдан элүү жети гана киши калды. Муну кандай дейсиң, тууган? Карасанатайлыкпы? Бул жерде жаза болгон жолдошторубузду көмүүгө үлгүрө албай жатсак, тиерде немецтер Сталинградды алыштыр, эми биздин аскерлерди нары Сибирди көздөй кубалап баратышыптыр деген ушак сөздөр лагерь боюнча чуулдап жүрөт. Бир кайгынын үстүнө экинчи кайгы, белиң эркисиз ийилип, жер тиктейсиң, бөтөн, немец жери көз алдына элестегендей болот. Ал эми лагердин кароолчулары күн сайын арак ичип, кубанып, шаттанып ырдашат.

Бир күнү биз кызматтан кайтып, баракка келдик. Керели-кечке жамгыр жааган болучу, үстүбүздөгү самтыраган кийимдерибиз сыгып ала тургандай суу, бардыгыбыз суук шамалга үшүгөндөй болсок тим эле тишибиз тишибизге тийбей калчылдайт. Курганып, жылынар жер да жок, анын үстүнө өлгүдөй ачкабыз. Бизге кечинде тамак беришчү эмес.

Аябай суу болгон, тамтыгы чыккан кийимди чечип, секиге ыргытып жибердим да: «Буларга күн сайын төрт кубометрден жер казыш керек, ал эми биздин ар бирибизге мүрзө үчүн бир эле кубометр жер ашыгы менен жетет» – дедим. Ушуну эле айттым эле, бирок өз ичибизде кандайдыр бир арамза чыккынчы бар экен – менин ошол кейиштүү сөздөрүмдү лагердин комендантына жеткириптир.

Лагердин коменданты, же алар өзүлөрү айткандай, лагер-фюрери болуп Мюллер деген немец иштешчү. Жапалдаш бойлуу, семиз, кандайдыр тула-боюнун баары агарып, башындагы чачы да ак, кашы да ак, кала берсе көздөрү да агыш тартып, чанагынан чыгып кетчүдөй тостоюп туруучу. Орусча биз экөөбүз кандай сүйлөшсөк, дал ошондой сүйлөшүүчү, анан дагы волгалык орустардан бетер «о» менен сүйлөшчү. Ал эми орусча тилдеп-сөккөнүн айтпай эле кой, укмуштай адис эле. Бул наалат кайдан үйрөнүп алганын билбейсиң! Бизди блоктун (баракты алар ушундай аташат) алдына катарыбыз менен тургузуп алып, бир кыйла эсэсчилерди ээрчитип, оң колун жогору көтөрүп алдыбыздан баса турган. Колуна тери кол кап кийген, чапкан убакта колу оорубасын дегенсип, анын ичине коргошундан ызгыт жасатып алган. Биздин алдыбыздан басып баратып, катар турган ар

бир экинчи кишинин мурдун кан жалата коюп өтчү. Аны: «Сасык тумоого каршы профилактика» – деп атай турган. Ар күн сайын ошентчү. Лагерде төрт блок болгон, бүгүн биринчи блокто «профилактика» өткөрсө, эртең экинчиде, ошентип андан ары улантып кете берчү. Ал желмогуз адам эле, дем алыш күнү да иштешчү. Бирок ал келесоо бир гана жерин түшүнгөн жок: бизди мурунга муштардын алдында өзүнүн ачуусун келтирүү үчүн катар турган бизди аябай тилдеп сөкчү. Оозуна келген сөздөр менен сөгөт, биз анда кайра жыргап калабыз: биздин өзүбүздүн сөздөр да, туулуп өскөн тил, туулуп өскөн жактан жел менен кошо бизге келгендей сезилет. Эгерде ал өзүнүн тилдеп-сөккөндөрү биз үчүн өзүнчө бир ырахат экендигин биле турган болсо, анда сөзсүз орусча эмес, өз тилинде сөгөр эле. Бир гана менин москвалык жолдошумдун жини ага абдан кайначу. «Ушу тилдеп жатканда, мен көзүмдү жуумп калсам, Москвада, Зацепеда пиво ичип отургандай болуп калам, пиво ичүүнү ойлосом тим эле башым тегеренет» – дечү.

Дал ошол комендант мен кубометрлер жөнүндө айткандын эртеси күнү мени өзүнө чакыртты. Кечинде баракка эки кароолчуну ээрчитип тилмеч келди. «Соколов Андрей ким?» – Мен деп жооп бердим. «Жүр, биздин артыбыздан, сени герр лагер фюрердин өзү керек деп жатат». Эмнеге чакырганы мага түшүнүктүү – өлтүрүүгө да. Жолдошторум менен коштоштум, мен өлүмгө кетип баратканымды алардын баары түшүндү, оор үшкүрүп коюп, жүрүп кеттим. Лагердин короосунда басып баратып, асмандагы жылдыздарды карап, алар менен коштоштум да: «Мына, Андрей Соколов, лагерде – үч жүз отуз биринчи номер – эми сен кыйналып бүттүң» – деп ойлодум. Эмнегедир Ирина менен балдарымды аяп кайгыра түштүм да, дароо эле кайгым басылып, жандан ажыроо кыйын экенин душмандар байкап калбасын үчүн, өмүрүмдүн акырына чейин тапанчанын оозун солдатча, коркпой тик карайын деп, кайраттана баштадым.

Коменданттын бөлмөсү – терезелерине гүлдөр коюлган, биздин жакшы клубдардай таптаза эле. Столду тегеректей лагерди башкаруучулардын баары отурушат. Беш киши аракты абдан ичип, чочконун майын жеп ыракаттанып отурушкан экен. Столдун үстүндө – оозу жаңы эле ачылган чоң бөтөлкө арак, нан, май, туздалган алма, ачылган ар түрлүү консервалар жайнап турат. Ишенсеңер мына ушул тамак-аштын бардыгына бир заматта көз жүгүртө коюп, башым айланып, аз жерден кусуп жибере жаздадым. Мен болсом абдан ачкамын, адам баласы ичер тамакты унуткам, а биерде алдында ушунча көп тамак-аш турат... Көңүлүмдүн айныганын эптеп-септеп токтоттум, бирок эң кыйын күч менен столдон көзүмдү айырдым.

Менин дал бет маңдайымда чала-була мас болгон Мюллер отурган экен, тапанчасын бир колунан экинчи колуна салып, ойноп олтурат да, өзү кирпичин какпастан, мага жыландай тикие карайт. Мен болсом, аскерче колдорумду саныма басып, буттарымды шак эттирип бириктирип зыңкыя калып, мындай дедим: «Согуш туткуну Андрей Соколов, герр комендант, сиздин буйругуңуз боюнча келдим». Ал менден: «Кандай, русс Иван, төрт кубометр норма көптүк кылабы?» – деп сурап калды. «Туптуура, герр комендант, көптүк кылат» – дедим. «А бир кубометр сенин мүрзөңө жетеби?» «Туптуура, герр комендант, толук жетет, ашып да калат».

Ал тура калды да: «Мен сага эң чоң урмат көрсөтөм, ушу сөздөрүң үчүн сени өз колум менен атып өлтүрөм. Биерде ылайыксыз, эшикке баралы, ошол жерден өз сөздөрүңө кол коюп бересиң» – деди. «Эрк өзүңүздө» – дедим мен. Мюллер бир аз ойлонуп турду да, тапанчасын столдун үстүнө таштай коюп, стаканга толтура арак куюп, бир кесим нан алды, анын үстүнө бир кичине тилим чочконун майын коюп, баарысын мага сунду да: «Немецтик куралдын жеңиши үчүн өлөрүңдүн алдында ичип ал, русс Иван» – деди.

Мен андан стаканды да, тамакты да колума алдым, бирок жанакыдай сөздөрдү уккандан кийин, күйбөгөн жерим күл болду. «Мен орустун солдаты болуп туруп, немецтик куралдын жеңиши үчүн ичмек белем?! Дагы башка кандай тилегиң бар болду экен, герр комендант? Баары бир өлө турган болгондон кийин, сенин арагың менен жерге кир!» – деп өз ичимден ойлондум.

Стаканды, тамагын столдун үстүнө койдум да: «Ыракмат сыпайгерчилигиңизге, бирок мен ичкилик ичпейм» – дедим. Ал жылмайып күлүп: «Биздин жеңиш үчүн ичкиң келбейби? Андай болсо, өзүңдүн өлүмүң үчүн ич» – деди. Менин эмнем кетип баратат? «Өзүмдүн өлүмүм үчүн азаптан кутулганым үчүн ичем», – деп жооп бердим. Стаканды кайра алып, аракты эки бөлүп жутуп, тамакка тийбестен, оозумду колумдун сырты менен акырын сүрттүм да: «Ыракмат сыпайгерчилигиңизге, мен даярмын, герр комендант, жүрүңүз, мага кол коюп таштаңыз» – дедим.

Бирок ал мага көңүл коюп, тиктеп туруп: «Эч болбосо өлөрүңдүн алдында тамактанып ал», – деди. Мен анда: «Биринчи стакандан кийин тамактануучу эмес элем», – деп жооп бердим. Ал экинчи стакан аракты куюп, мага сунду. Экинчисин да ичип жиберип, тамакка дагы тийгеним жок, өзүмчө кайраттанып: «Эч болбосо эшикке чыгып, жан бергенге чейин ичип калайын» – деп ойлодум. Комендант өзүнүн аппак болгон кашын өйдө көтөрүп: «Эмне тамак жебейсиң, русс Иван? – деп сурады. – Уялбай эле кой!» Мен көшөрүп, өз сөзүмдө туруп: «Кечиресиз, герр комендант, менин экинчи ста-

кандан кийин да тамак жебеген адатым бар» – дедим. Комендант уурттарын көптүрүп күч менен дем алды да, каткырып күлүп калды. Күлүмүш болуп өз тилинде бирдеме деп былдырап сүйлөдү, кыязы, менин сөздөрүмдү өз жолдошторуна которуп айтып берип жаткандай көрүндү. Тигилери да күлүп, орундарынан козголуп, аткыйган беттерин мен жакка бурушту. Менин байкоомдо алар мага башкача кандайдыр жумшагырак көз менен карагандай болушту.

Комендант мага үчүнчү стакан аракты куюп жатып, күлкүдөн колу солкулдайт. Бул стаканды мен жай, созуп ичтим да, нандан кичине кетип алып калганын кайра столдун үстүнө койдум. Мен ачкадан өлөйүн деп араң турсам да, алардын кайыр-садагага окшотуп бере койгон тамагын жебей турганымды, менин өзүмчө – орусча ар-намысым, сыймыгым бар экенин жана канчалык тырышыпса да, айбанга айландыра албасын ал акмактарга көрсөткүм келди.

Андан соң комендант салабаттуу түрдө көкүрөгүндөгү эки темир кресттерин оңдоп, столдон куралсыз бери чыгып келип: «Кана, эмесе Соколов, сен анык орустун солдаты экенсиң. Сен тайманбас баатыр солдат экенсиң. Мен да солдатмын, ошондуктан татыктуу душманды өзүм да жактырам. Мен сени эми атпаймын. Анын үстүнө бүгүн биздин каарман аскерлер Волга дарыясына чыгып, Сталинградды бүт ээлешти. Бул биз үчүн кубаныч, ошондуктан мен ак көңүлдүүлүк менен жаныңды өзүңө сыйлыкка бердим. Бар эми өзүңдүн барагыңа, а мына бу сага эрдигиң үчүн», – деп мага бир кичине бөлкө нан, бир кесим чочконун майын столдон алып берди.

Күчүмдүн бардыгынча нанды боорума кысып алдым, май сол колумда, күтүлбөгөн мындай кокустуктан улам дал боло түшүптүрмүн, ыракмат да айтпастан, ошол замат артыма бурулуп эшикке чыгып баратып, өзүмчө: «Азыр эки далынын ортосуна мээлейт го, ушул тамактарды балдарга алпара албай калам ээ» – деп ойлодум. Жок, аман калдым. Бу жолу да өлүм мени жандап өтүп кетти, бирок анын суук илеби кадимкидей уруп турду...

Мен коменданттын үйүнөн кадимкидей эле басып чыктым, бирок короодо келатканда мастык өкүм сүрө баштады. Баракка кирер менен цементтелген полго эс-учумду билбей жыгылыптырмын. Балдар таң ата электе ойготушту: «Кана, эмне болду, айтып берчи!» Мен эс-учумду жыйып коменданттын үйүндө болгондугумду айтып бердим. «Тамакты кандай бөлөлү?» – деп секиде катар жаткан жолдошум менден сурады, бечара өзүнүн үнү каргылдайт. «Баарыбызга тең бөл» – дедим. Таң атты. Нан менен майды жоон жип менен кестик, ар бирибизге ширеңкенин кутусундай кичинекей кесимден нан тийди, ар бир күкүмүнөн өйдө эсептедик. Ал эми май деген эле аты болбосо оозго жук болбоду, өзүң билесиң го. Ошону да тең бөлүк.

Көп убакыт өтпөй эле, эң алдуу-күчтүү деген үч жүз кишини саздарды кургатуу жумуштарына, андан кийин Рур областына – шахтыга алып кетишти. Кырк төртүнчү жылга чейин ошол жерде болдум. Бул кезде биздин аскерлер Германиянын мойнун толгоп жаткан мезгил эле, ошондуктан фашисттер туткундардан жийиркенгенин таштады. Күндөрдүн биринде бизди, күндүзгү сменада иштегендердин баарын, катар тургузуп алып, башка жактан келген бир обер-лейтенант тилмеч аркылуу: «Ким армияда, же согуштан мурда шофёр болуп иштесе – бир кадам алга, марш», – деди. Мурдакы шоферлерден жети киши алга чыктык. Бизге эски-уску комбинзон беришти да, кароолчуга кошуп, Потсдам шаарына жиберилди. Аерге келгенден кийин ар кимибизди ар кайсы жакка таратты. Мени немецтердин жол менен окоп, блиндаж жана ушул сыяктуу коргоо курулуштарын жасай турган «Тодте» деген бир бөлүк сөрөйүнө иштөөгө калтырышты.

Мен «оппель-адмирал» деген автомобилде немецтин бир инженер-майорун тартып жүрдүм. Ал иттей семиз фашист эле! Өзү кичинекей, курсагы чоң, узун-туурасы, алды-арты бирдей, келишкен семиз катындай неме болучу. Алкымынан мундиринин жакасынан ашып, богогу үч кабатталып салаңдап, желкесиндеги чүйлүсү да үч кабатталып туруучу. Менин эсебим боюнча анын таптаза майы гана үч пуддан кем эмес эле, басканда паровоздон бетер бышылдап, ал эми анын тамакты жегенин айтпа! Керели-кечке оозу тынбайт да, флягасынан коньякты жута берет. Кез-кезде мага да бирдеме тийип кала турган: жолдо баратып токтойт, колбасасын жана башка азыктарын кесет да, коньяктан ичип, оокатты жеп отура берет. Ак көңүлү кармаса итке бергенсип мага да бир тилим бирдеме ыргытып жиберет. Колума такыр берчү эмес, антсе өзүн кемсинткендей көрчү. Канчалык айткан менен лагерде жүргөнгө салыштырып болбойт да, улам мен адам сөлөкөтүнө кирип, аз-аздан болсо да, оңоло баштадым.

Мен өз майорумду эки жумача Потсдам менен Берлиндин ортосунда ташып жүрдүм, андан кийин аны фронтко жакын жерге, биздин аскерлерге каршы коргоо чептерин курууга жиберилди. Ошорден мен уйку дегенди биротоло унуттум, таңды-таң атканча: «Өзүбүздүн аскерлерге, Родинама кантип качып кетем», – деп ойлоно берчи болдум.

Полоцк шаарына келдик. Таң азанда, эки жылдан бери биринчи жолу, биздин артиллерия кандай күрүлдөп жатканын уктум. Ошондо ишенсең, тууган, жүрөгүм укмуштай какты го! Бойдок кезимде, Иринкага кезигүүгө барганда да андай каккан эмес! Согуш Полоцкинин чыгыш тарабында, чамасы, он сегиз километрдей алыстыкта жүрүп жатат. Шаардагы немецтердин кабактары салыңкы, түрлөрү

ачуулуу, менин семизим болсо көп иче турган болду. Күндүзү шаардын сыртына барып, коргоо чептерин кандай куруу жөнүндө буйрук берет, түнүндө жалгыз отуруп алып аябай ичет. Тула бою шишип кетти, көздөрүнүн алды салаңдаган шишик...

«Мына, – деп ойлодум, – эми күтүүнүн эч кажаты жок, менин кезегим келди! Жалгыз качпастан семизимди кошо ала качайын, биздин аскерлерге мунун да кереги тийип калар».

Урандылардын арасынан таразанын ташын таап, чүпүрөккө ороп алдым, анткени урганда кан чыгып кетпесин дедим, бир кулач телефондун зымын да жолдон таап алып, бардыгын дайындап, отургучтун астына катып койдум. Немецтер менен коштошордон эки күн мурун кечинде машинама май куюп келатып, иттей мас болгон немецтин бир унтери дубалды кармалап, араң келатканын көрдүм. Машинаны токтотуп, аны урандылардын арасына жетелеп барып, мундирин пилоткасынан бери бүт сыйрып алдым. Буларды да отургучтун астына тыкшырып, жөнөп кеттим.

Жыйырма тогузунчу июнда эртең менен майорум өзүн шаардын сыртына, Тросница тарапты көздөй алып баргын деген буйрук берди. Ал курулушка ошоерден жетекчилик кылчу. Жолго чыктык. Майор арткы отургучта жайбаракат үргүлөп оттурат, а менин жүрөгүм кабынан ыргып кете жаздоочудай сезилет. Мен машинаны зырылдата айдап бараттым, бирок шаардан чыккандан кийин газды азайтып, андан кийин токтотуп жерге түшүп, эки жагымды карандым: артыбыздан, тээ алыста, эки жүк машина келаткан экен. Таразанын ташын колума алып, эшикти чоңураак ачтым. Семиз отургучтун аркасына башын желөп, аялынын койнунда жаткансып, коңурук тартып уктап атат. Мен аны сол жак чыкыйга берип калдым. Анын башы шылк эте түштү. Чала болбосун үчүн дагы бир жолу тукудум, бирок таптакыр өлтүргүм келген жок. Мен аны тирүү алпарышым керек эле, анткени биздин аскерлерге көп бирдемелерди айтып берүүгө тийиш болчу. «Парабеллумду» (тапанча) кынынан сууруп алдым да, өз чөнтөгүмө салып койдум. Отургучтун артына төгөлөктү бекитип, майорду телефон зымы менен мойнунан кылтактап туруп, төгөлөккө бек байладым. Анткени тез кетип баратканда эки жагына жыгылып кетпесин дедим. Тез арада үстүмө немецтик мундирди илип, пилотканы кийип алдым да, жерди титиретип, согуш жүрүп жаткан жакты көздөй машинаны зуулдаткан бойдон кубалап жөнөдүм.

Немецтердин эң алдыңкы чегин эки дзоттун ортосунан басып өттүм. Блиндаждардан автоматчылар чыга калышты. Майор келатканын көрсүн дегенсип, мен машинанын газын азайтып, атайын жай жүрүп калдым. Бирок алар кыйкырып, кол булгашты, – ал жакка машина менен барууга болбойт дегеншипти. Мен түшүнбөгөн

сыяктанып, газды аябай бастым да, сексен чакырым менен уруп жөнөдүм. Алар эстерин жыйып, пулемёт менен машинаны аткылай баштаганча, мен эч кимге таандык эмес жердеги снаряддар казып кеткен аңдарды коёндон бетер буйтап кетип бараттым.

Арт жактан немецтер атып жатышса, бет маңдайыман өзүбүздүн аскерлер жин ургандай, автоматтар менен мага карай ок жаадырып жатышты. Бет маңдайымдагы терезенин төрт жерине ок тийди, радиатор калбырдай тешилди.... Мына эми, көл боюндагы токой. Биздин аскерлер машинага карай чуркашты. Мен ошол токойго кирип барып, машинадан кулап түштүм да, жерди өпкүлөдүм, демим кыстыгып кетти...

Гимнастерканын ийининде мен мурда эч качан көрбөгөн көгүлтүр погону бар жаш жигит менин жаныма башкалардан мурда жүгүрүп келди да: «И-и, шайтан фриц, адаштыңбы?» – деп кыжылдады. Мен пилотканы башыман жулуп алып, таманыма тебелеп, үстүмдөгү мундирди чечип ыргытып жибердим да, аны карап: «Айланайын чоң оозум! Кагылайын уулум! Мен Воронежде туулуп-өссөм, кантип фриц болом? Туткунда болгомун, түшүнүктүүбү? Андан көрө тетиги машинада отурган чочконун колу-бутун чечип, анын портфелин алгыла, мени өзүңөрдүн командириңерге алып баргыла», – дедим. Мен пистолетимди тапшырып бердим да, командирлердин биринен сала бирине кирип олтуруп, кечинде дивизиянын командири – полковниктин өзүнө барып калыптырмын. Ага чейин курсагымды да тойгузушту, мончого да алып барышты, суракка да алышты, башка кийим да беришкен, ошентип, мен полковниктин блиндажына киргенде акыл-эсим да, денем да таза болуп жана кадимки аскердик формада болучумун. Полковник столдон турду да, мени көздөй басты. Ал бардык офицерлердин көзүнчө мени кучактап алып: «Немецтерден алып келген баалуу белегин үчүн сага ыракмат, солдат. Сенин портфелчен майоруң жыйырма «тилден» кымбат. Сени өкмөттүк сыйлыкка көрсөтүү жөнүндө командованиенин алдында маселе коём» – деди. Анын жылуу-жумшак сөздөрү менин жүрөгүмдү толкутту, эч нерсе дей албай калыптырмын, эриндерим калтырайт: «Жолдош полковник, мени аскердик бөлүккө алсаңыз экен», – деп араңдан-зорго айтууга жарадым.

Бирок полковник жылмая күлүп, мени далыга чапкылады да: «Сен азыр кантип согушмак элең, өзүң араң эле турасың? Сени бүгүн эле госпиталга жиберем. Ал жерде сени дарылашат, жакшы тамак беришет, андан соң бир айга үйүңө барасың, ошондо кайра бизге келгенден кийин көрөбүз» – деди.

Полковник да, анын блиндажында отурушкан башка бардык офицерлер да мени менен кол кармашып, жылуу коштошту, мен аябай толкундап эшикке чыктым, анткени эки жылдан бери адам-

керчилик мамилени унутуп койгон экемин. Байкап койгун, тууган, начальниктер менен сүйлөшүп калган кездерде, көнүмүш боюнча, кийин көпкө чейин башымды ийиниме карай жикирип, жалтактап жүрдүм, кыязы, уруп жибербесин деп коркот окшоймун. Мына фашисттердин бизге берген сабагы...

Госпиталда жатып, тез эле Иринага кат жибердим. Туткунда кантип жүргөнүмдү, немецтик майор менен бирге кантип качып келгенимди кыскача жаздым. Ай, чиркин ай, баладан бетер мактануу мага кайдан пайда боло калганын билбейм? Чыдабай, полковник мага өкмөттүк сыйлык алып берүүгө суранмак болду деп да жазып жибериптирмин...

Эки жума бою тамак ичип, уктагандан башка эч нерсе кылганым жок. Мага тамакты аз-аздан, бирок тез-тез берчү, болбосо, мага эркимче тамак берсе, анда мен адам болбойт элем, доктор ушундай деди. Кадимкидей күчүмө келдим. Эки жумадан кийин жүрөгүмө такыр тамак баспай калды. Үйдөн жооп жок, мен сарсанаа боло баштадым. Тамакты ойлоп да койбойм, уйку да качты, ар кандай жаман ойлор башыма келет... Үчүнчү жума дегенде Воронежтен кат алдым. Бирок катты Ирина эмес, кошунам, жыгач уста Иван Тимофеевич жазыптыр. Эч кимге мындай кат алгылык кылбасын! Ал катта: 1942-жылы июнда эле, немецтер бомбалап, бир чоң бомба дал менин үйүмө тийген деп жазган. Ирина менен кыздарым ошол кезде үйдө экен... Алардын изин да таба албай калдык, үйүңдүн ордунда терең чуңкур жатат деп жазыптыр. Бу жолу мен катты аягына чейин окуй албадым. Көздөрүм караңгылап, жүрөгүм кысылат. Керебетке жата калып, бир аз дем алдым да, катты аягына чейин окуп чыктым. Ошол бомбалаган кезде Анатолий шаарда экен деп жазган кошунам. Кечинде кыштакка келди, чуңкурду көрдү да, түнү менен кайра шаарга кетти. Кетээри алдында өз каалоом боюнча фронтко жиберүүнү суранам деп кошунама айткан экен. Бардык болгону ушу.

Жүрөгүмдүн кысылганы басылып, тамырымдын какканы кулагыма угула баштагандан кийин Иринкам вокзалда кандай кыйналып коштошконун эсиме түшүрдүм. Демек, ошондо эле бул дүйнөдө экинчи кайра көрүшпөсүбүз жөнүндө анын жүрөгү билген тура. А мен ошондо аны ийинге түртүп ийбедимби... Өз үй-бүлөм, өз үйүм бар эле, ошолорду нечен жылдар бою чогулткан элем, эми анын баары көз ачып-жумганча жок болуп, мен жалгыз калдым. «Менин оңуна кетпеген турмушум – түш болуп жүрбөсүн?» – деп да ойлодум. Туткунда жүргөндө ар түн сайын дээрлик, албетте, түшүмдө, Ирина менен да, балдарым менен да сүйлөшүп, – мен кайра келемин, кагылайындар, мен жөнүндө капа болбогула, мен өлбөймүн, баарыбыз кайра бирге

кошулабыз деп аларга кайрат айтып жүрбөдүмбү... Демек, мен эки жыл бою өлүктөр менен сүйлөшүп жүргөн турбаймынбы?!

Аңгеме айтып олтурган адам бир аз унчукпай калды да, кайрадан каргылданган добушу менен жай гана:

– Кел, тууган, тамекиден чегип алалы, антпесе мени бирдеме муунткансып баратат, – деди.

Тамеки чегиштик. Суу каптаган токой арасында тоңкулдак даракты такылдата чокуп жатты. Мелүүн жел дарактын жалбыраксыз бутактарын мурдакыдай эле аймалап, акырын кыймылдатып турат; көк асмандагы жел айдаган аппак булуттар мурдакыдай эле кайыкка окшоп каалгып жылып жүрүштү. Бирок ушул кезде, жаздын келишине турмушта тиричиликти түбөлүккө жактоого даярдык көрүп жаткан учу-кыйыры жок дүйнө, ушу кайгылуу жымжырттык мага эми башкача сезилди...

Унчукпай отуруш кыйын эле, ошондуктан мен:

– Андан кийинчи? – деп сурап калдым.

– Андан кийинби? – деп ал мага кош көңүл жооп кайтарды. – Андан кийин мен полковниктен бир айга отпуск алдым да, бир жумадан кийин Воронежде болдум. Бир кездерде үй-бүлөм турган жерге жөө бардым. Менин үйүмдүн орду кызгылтым тарткан чалчык суу толгон терең чуңкур, тегереги белден куурай. Үн жок, мүрзөлөрдөй жымжырт. Ай, кыйын болду бейм мага, тууган! Турдум, зээним кейиди, кайра вокзалга жөнөдүм. Бир саат да тура албадым, ошол эле күнү кайра дивизияга кеттим.

Арадан үч ай өткөн соң, булут арасынан күн көрүнө калгандай, мага да кубаныч жарк этип көрүндү: Анатолий табылды. Мага фронтко кат жазыптыр, кыязы, башка фронтто жүргөн шекилди. Менин адресимди кошунабыз Иван Тимофеевичтен алган экен. Көрсө, ал адегенде артиллериялык согуш окуу жайына туш келиптир. Бир жылдан кийин окуу жайын эң жакшы бүтүрүп, фронтко кетиптир. Эми капитан деген наам алып 45 мм. замбиректер батареясынын командиримин, алты орден, медалдарга ээ болдум деп жазган. Кыскасы, атасын бардык жактан артка калтырган экен. Кайра ага ушунчалык сыймыктандым! Кандай дегени менен ал менин өз уулум – капитан жана батареянын командири, бул тамаша эмес да! Анын үстүнө тигиндей ордендери-чи! Атасы «студебеккер» менен снаряддарды жана башка согуштук мүлктөрдү ташып жүргөнү эчтеке эмес. Атасы далайды көрдү, ал эми уулумдун – капитандын бардык иши али алдыда.

Ошентип, ар күн сайын кыялдарга чөмүлдүм: согуш бүткөндөн кийин уулума аял алперип, өзүм алардын жанында болом, жыгач усталык кылам да, неберелеримди ойнотом. Кыскасы, мына ушуга окшогон карыялык ойлор эле. Бирок биерден да менин тилегим

орундалбады. Кышында биз дем албастан, алга карай душманды кубалап бараттык, бат-бат кат жазышып турууга убакыт да болгон жок. Ал эми согуштун аягында, Берлиндин жанынан, эртең менен Анатолийге кат жиберип, эртеси күнү кайра жооп алдым. Ошондо биз уулум экөөбүз Германиянын борборуна эки башка жол менен келгенибизди, экөөбүз бири-бирибизге абдан эле жакын экенибизди билдим. Уулумду чыдамсыздык менен күттүм, качан көрүшөр экенбиз деп санагандай болсом, тим эле ак эткенден так этем. Абдан көрүштүк... Нак тогузунчу майда, Жеңиш күнү эртең менен менин Анатолийимди немецтердин снайпери атып өлтүрүптүр...

Түш ооп калган кезде, мени ротанын командири чакыртты. Карасам анын үстүндө мага бейтааныш артиллериянын подполковниги отурган экен. Мен кирип барар замат ал киши аскердик наамы жогору командир кирип келгенсип, ордуна тура калды. Менин ротамдын командири: «Соколов, сага келиптир» – деп, өзү тескери карап кетти. Бүткөн боюм дүр дей түштү, анткени бир жамандык бар экенин сездим. Подполковник мага жакындап басып келип: «Кайрат кыл, карыя! Сенин уулуң капитан Соколов бүгүн батареяда окко учту. Жүрүңүз мени менен» – деди.

Мен теңселип барып, жыгылбастан туруп калдым. Подполковник менен кошо чоң машинада кантип баратканымды, имараттардын урандысы толгон көчөлөрдөн кантип өткөндөрүбүздү, али да болсо түшүмдөгүдөй, катар-катар турган солдаттарды, кызыл баркыт тышталган табытты туман арасынан көргөндөй элестейм. Анатолийди мына ушул азыр сени көргөндөй көрдүм, тууган. Табытка басып келдим. Табытта жаткан менин уулум дейин десем, менин уулум эместей сезилет. Менин уулум ар дайым күлүмсүрөгөн, ичке далылуу, арык мойнунда учтуу кокосу көрүнгөн кичине эле бала болчу, ал биерде жаткан – керилген кең далылуу, сулуу, жаш жигит экен. Көздөрү толук жумулбаган, мени жандап белгисиз бир алыскы мейкиндикти карап жаткансыйт. Ууртунун учтарында гана, бир кездерде мен билген өз уулумдун – Тольканын күлүмсүрөгөн жылмайганы түбөлүккө калгансыйт. Мен уулумду өптүм да, мындай басып кеттим. Подполковник чыгып сүйлөдү. Анатолийдин жолдош-жоролору көздөрүнөн жашын сүртүшөт, менин көзүмдөн жаш чыкпады, кыязы, жүрөгүмдө эле кургап калган окшоду. Жүрөгүмдүн ооруганы, мүмкүн, ошондуктан болуу керек...

Немецтердин жерине өзүмдүн акыркы кубанычым менен үмүтүмдү көмдүм, өзүнүн командири алыскы жолго узатып, уулумдун батареясы күрүлдөтө атып калды, менин ичимен кандайдыр бирдеме үзүлүп кеткенсиди... Мен өз бөлүгүмө эс-учумду билбей келдим. Көп убакыт өтпөй эле мени аскерден бошотушту. Кайда

барам? Дагы Воронежге барамбы? Жок, эч качан! Эсиме кышында эле жарадар болуп үйүнө кеткен досум келди, – ал досум бир кезде мени өзү чакырган, ошону эстедим да Урюпинскини көздөй жөнөп калдым.

Досумдун балдары жок, шаардын четиндеги өз үйүндө аялы экөө эле турушчу. Өзү инвалид болсо да, авторотанын шофёру болуп иштетчү. Мен да ошол жерге орноштум. Досумдун үйүндө турдум, мени жакшы кабыл алышты. Биз ар кандай жүктөр ташыдык, күзүндө дан ташууга кириштик. Ошол убакта тээтиги кумда ойноп жаткан өзүмдүн жаңы уулум менен таанышып калдым.

Бир жакка жүк тартып барып кайра шаарга келгенде эң биринчиден эле ашканага кирип шам-шум этчүбүз да, чарчагандыктан, албетте, жүз грамм ичип койчубуз. Мына ушул зыяндуу адатка, чынымды айтсам, кадимкидей берилип кеттим... Бир жолу ашкананын жанынан ушу баланы көрдүм, эртеси дагы көрдүм. Кенедей бала ушунчалык азган: бетинин баары дарбыздын ширеси менен чаң аралашкан чамбылала, чачы үксүйүп турат, көздөрү эле түнкү ачык асмандагы жылдыздардай жылтырайт. Мен аны ушунча жакшы көрүп калыптырмын, ой тобо, сагынып калчу болдум. Бир жакка барып кайра келгенде аны көргөнчө шашам. Ашкананын тегерегинен чыкчу эмес, ар кимдин бергенин алып жан сактачу.

Төртүнчү күнү совхоздон түз эле машинама толтура дан алган бойдон ашканага бурулдум. Менин балам ошоерде, эшиктин алдында, тыпыйган буттарын булгалап отурат, байкап карасам ачка көрүнөт. Терезеден башымды чыгарып: «Ай, Ванюшка! Кел бери, тез машинага отур, элеваторго алпарайын, андан кайра келип, биерден бирге тамактанабыз» – деп кыйкырдым. Менин кыйкырыгыман селт этип чочуп кетти да чуркап келип, машинанын тепкичине араңдан-зорго чыгып, акырын гана: «Менин атым Ваня экенин сиз кайдан билесиз, абаке?» – деди да, мени кандай жооп айтар экен дегендей жалдырап карап турду. Мен болсом көптү көргөн кишимин, ошондуктан баарын билемин дедим.

Бала машинанын оң жагына чыкты, мен эшикти ачып, жаныма отургузуп алып, экөөбүз жөнөп кеттик. Өзү тынчы жок, ойноок бала эле, бир оокумда унчукпай тынч отуруп, ойлонуп калды. Кезек-кезек өйдө кайрылган узун кирпичинин алдынан мага карап, үшкүрүп коёт. Өзү кенедей болуп туруп, үшкүрүгүн кантесиң? «Сенин атаң кайда, Ваня?» – деп сурап калдым. «Фронттон өлдү», – деп күбүрөдү. «Апаңчы?» «Апамды биз поездде келатканда бомба тийип өлтүргөн». «Кайдан келаттыңар эле?» «Билбейм, эсимде жок...» «Биерде туугандарыңдан эч ким жокпу?» «Эч ким жок». «Сен каерде түнөп жүрөсүң?» «Туш келген жерде».

Ошондо күйбөгөн жерим күл болуп, ошол эле замат: «Экөөбүз эки бөлөк азап чегүүгө жол бербейм! Муну өзүм бала кылып алайын» деген ойго биротоло келдим. Ошол замат кандайдыр көңүлүм ачылып, жеңилдей түштүм. Мен балага бурулуп, акырын гана: «Ванюшка, менин ким экенимди билесиңби?» – деп сурап калдым. Ваня үшкүргөн сыяктуу: «Ким!» – деп сурады. Мен жанагыдай эле акырын гана: «Мен сенин атаңмын» – дедим.

Кудай сакта, эмне болуп кеткени белгисиз! Бала менин мойнуман кучактап, бетимди, оозумду, маңдайымды өпкүлөдү, кабинаны жаңыртып: «Айланайын атаке! Мен билгем. Мени табаарыңды билгем! Баары бир табат дегем! Мени качан табат деп, ушунча көп күттүм!» – деп ичке үнү менен чыйылдап, кыйкырып жатты. Мени катуу кучактап алып, шамалга катуу чайкалган чөптөй титиреди. Менин да көзүм тумандап, бүткөн боюм солкулдайт, колум да калчылдайт... Ошондо рулду коё бербегениме таң калам! Бирок ошондой болсо да, кокустан күбөткө кирип кетип, моторду өчүрдүм. Көзүм тумандаганы тараганча машинаны жүргүзгөндөн корктум, анткени бирөө менен кагышып кетпейин дедим. Ошентип беш мүнөтчө турдум, уулум болсо күчүнүн бардыгынча кучактап, унчукпастан солкулдайт. Мен аны оң колум менен кучактап, акырын боорума кыстым, сол колум менен машинаны буруп кайра үйүмдү көздөй жөнөдүм. Элеваторду эстемек кайда, элеватор быякта калды.

Машинаны дарбазанын жанына калтырып, уулумду үйгө көтөрүп бардым. Уулум кичинекей колдору менен менин мойнумду кучактаган бойдон, үйгө чейин такыр коё берген жок. Өзүнүн бетин менин сакалдуу жаагыма бекем кысып, жабышып калгансыйт. Дал ошондой бойдон үйгө алып кирдим. Досум аялы экөө тең үйдө экен. Мен кирип барып көздөрүмдү кысып, көңүлдүү түрдө: «Мына мен өзүмдүн Ванюшкамды таап келдим! Кабыл алгыла, жан достор!» – дедим. Алар, баласыз немелер, ошо замат биле коюшуп, карбаластап ары-бери чуркап калышты. Мен болсо уулумдан бошоно албайм. Акыры эптеп-септеп жөнгө келтирдим. Колдорун самын менен жууп, столдун жанына отургуздум. Досумдун аялы табакка борщ куюп берди. Бала ушунча апылдатып ичип жатканын көрө коюп, аялдын көзүнөн жашы куюлуп кетти. Мештин жанында туруп, белдемчисинин этегин көздөрүнө басып алып, ыйлап жатат. Менин Ванюшкам аялдын ыйлап жатканын көрүп, ага чуркап барды да, этегинен тартып: «Жеңеке, эмнеге ыйлап жатасыз? Атам мени ашкананын жанынан таап алды, бардыгыбыз сүйүнүшүбүз керек, а сиз ыйлайсыз» – деди. Тиги аял болсо, ого бетер көз жашын тыя албай шолоктойт!

Тамак ичкенден кийин уулумду чачтарачка алып бардым, чачын алдырдым, үйгө келип чылапчынга өзүм сууга түшүрүп, таза

шейшепке ородум. Мени кучактап алды да, ошо бойдон колумда уктап калды. Аны акырын керебетке жаткызып, өзүм элеваторго кеттим, данды тапшырып, машинаны оолак алпарып койдум да, чуркаган бойдон дүкөнгө бардым. Уулума деп сукно шым, сандалий, көйнөк жана шапке сатып алдым. Албетте, алардын баары уулума чак келбей калды, анын үстүнө сапаты да анчалык эмес болуп чыкты. Шым үчүн досумдун аялы мага ачууланып да жиберди: «Сага жин тийдиби, – деди ал, – ушундай ысыкта да балага сукно шым кийгизеби!» Ошол замат тигүү машинасын столдун үстүнө коё коюп, сандыгын аңтарды, бир сааттан кийин менин Ванюшкама ыластик труси менен жеңи кыска аппак көйнөк даяр боло калды. Кечинде уулум менен бирге жатып, көптөн бери биринчи жолу тынч уктадым. Бирок ошондо да, түн ичинде төрт жолу турдум. Ойгонсом чымчык уяда жаткандай менин колтугума кирип жатып, акырын бышылдап дем алат. Ошондо менин көңүлүм кандай кубанганын сөз менен айтуу кыйын го! Ойготуп жибербейин деп бурулгум да келбейт, бирок ошондо да чыдабай, акырын туруп ширеңкени күйгүзөм да, суктанып карайм...

Таң атарда ойгонуп кеттим, эмне мынча демим кысылып кеткенин түшүнбөйм? Көрсө, уулум шейшептен чыгып, мага туураланып жатып, буттары менен алкымымды тээп алыптыр. Түнү тынчы жок уктайт, эми көнүп калдым, жалгыз коңулдап жага албайм. Түн ичинде уктап жатканда, же сылап-сыйпап, же тармал чачынан жыттап калсам – жүрөгүм ооруганы басылып, эс ала түшөм. Менин жүрөгүм күйүттөн таш болуп калган тура...

Адегенде уулум мени менен машинада бирге жүрдү. Бул туура эмес экенин кийин түшүндүм. Жалгыз мага эмне керек? Бир үзүм нан менен пияздын бир башы болсо жетишет, керели-кечке карын ток. Ал эми баланын жөнү бир башка: же сүт керек, же жумуртка бышырып берүү керек, ысык тамаксыз да болбойт. Ал эми иш болсо күтпөйт. Чымырканып туруп уулумду досумдун аялына калтырып кетчү болдум. Уулум керели-кечке ыйлап, кечинде мени тосуп элеваторго качып кетиптир да, түн ортосуна чейин күтүп отуруптур..

Аны менен алгачкы күндөрдө абдан кыйналдым. Бир жолу күүгүм кире электе эле жатып алдык, күндүз абдан чарчаган элем, дайыма кужурай берчү уулум, эмнегедир унчукпай калыптыр. «Сен эмне ойлонуп жатасың, уулум?» – деп сурадым. Ваня үйдүн шыбын карап: «Ата, сен булгаары пальтоңду кайда таштадың?» – деп кайра менден сурады. Өмүрүмдө менин тери пальтом болгон эмес! Эптеп жооп табууга туура келди да: «Воронежде калды», – дедим. «А эмне үчүн сен мени ушунча көпкө издедиң?» «Уулум, мен сени, Германиядан да издедим, Польшадан да издедим, Белоруссияны

каршы-терши, баштан-аяк кыдырып чыктым, а сен Урюпинскиде экенсиң», – деп жооп бердим. «Урюпинск Германиядан жакынбы? Биздин үйдөн Польшага чейин алыспы?» Ушинтип уктаганча уулум экөөбүз сүйлөшө берчүбүз.

Балам булгаары пальто жөнүндө, тууган, бекер сурады дейсиңби? Жок, бул бекер эмес. Демек, бир кездерде мунун анык өз атасы ошондой булгаары пальто кийген болсо керек, ошол баланын эсинде калган да. Баланын эси жайкы чагылгандын отундай бир азга жарк этип, бардыкка жарык боло түшүп, кайра өчүп калат эмеспи. Ошондой эле мунун эси да чагылгандай жаркылдайт тура.

Урюпинскиде дагы бир жылча турат белек, бирок ноябрь айында бир кырсык болду: балчык жолдо келатат элем, бир хутордо машинамы ылай жан-жакка алып кетип, ошоерге туш келген бир уйду уруп, жыгып кетиптирмин. Белгилүү го, катындар айкырык салышты, эл чогулду, ошол жерден автоинспектор чыга калды. Ырайым кыл деп канчалык жалынып-жалбарсам да болбой, менин шоферлик билетимди алып койду. Уй болсо тура калып, куйругун чамгарактаткан бойдон көчөлөрдү аралап чуркап кетти. Мен билетимден ажырадым. Кыштай жыгач уста болуп иштедим, андан кийин аскерде бирге иштеген дагы бир досум менен кат жазышып, ал силердин областыңарда Кашар районунда шофер болуп иштейт: – Мени кел – деп чакырды. Жарым жылча жыгач усталык кылып иштей тур, кийин биздин областтан жаңы билет беришет деп жазыптыр. Мына ошентип уулум экөөбүз жөө Кашарга баратабыз.

Ошол уйдун каскагы болбосо деле, баары бир мен Урюпинскиден башка жакка кетет болчумун. Кайгы бир жерге көбүрөөк токтотпой жатат. Мүмкүн, мына бу Ванюшкам чоңоюп, мектепке жашы жеткенде бир жерге тынчтанып, отурукташармын. Азыр уулум экөөбүз орустун жерин кыдырып жүрө беребиз.

– Жөө басуу балага оордук кылат ко, – дедим мен.

– Өз буту менен аз эле басат, көбүнчө менин жонума минип жүрөт, кондуруп алып кете берем, өзү баскысы келсе жерге түшүрүп коём, жолдун чети менен улактай секирип жүрө берет. Ушунун баары эчтеме эмес эле, тууган, эптеп-септеп уулум экөөбүз жан сактаар элек, береги жүрөгүм начарлап кетти, бир бурамасын алмаштыруу керек болуп жатат. Кээде ушундай түйүлүп ооручудай болсо, тим эле жарык дүйнө көз алдымда караңгылай түшөт. Бир күнү уктап жатып өлүп калып, уулумдун эсин чыгарамбы деп корком. Дагы бир балакет басты: ар түн сайын өзүмдүн кымбаттуу маркумдарымды түшүмдө көрөм. Көбүнчө мен тикендүү зымдын ичинде, алар боштондукта – зымдын ары жагында болуп калат... Ирина менен да, балдарым менен да сүйлөшөм, минтип эле зымды тартып жылдырайын десем,

алар көздөн кайым болуп кетишет. Таң каларлык иш: күндүзү мен өзүмдү бекем кармайм, кайгыланып, үшкүрүп-бышкыруу деген менде болбойт. Түндө ойлонуп карасам – жаздыгым бүт көз жашка толуп калат...

Токойдон менин жолдошумдун үнү, кайык калагынын сууга чул-пулдаганы угулду. Чоочун, бирок мага жакын сырдаш болуп калган киши, ордуна туруп жыгачтай катуу чоң колун мага сунду да:

- Кош, тууган, жакшы кал! – деди.
- Сен дагы, Кашарга жакшы жет.
- Ыракмат. Уулум, жүр кайыкка.

Бала атасына чуркап келип, оң жагына чыгып, атасынын шырымал күрмөсүнүн этегинен алды да, арыштай баскан кишинин жанында мойтоңдоп кетип баратты.

Эки жетим, бөлөк-бөтөн жерге укмуштай күчтүү согуштун шама-лы алып келип таштаган эки жетим... Буларды алдыда эмне күтүп турат? Аларды карап – ушу киши, бардыгын жеңет, ал эми атасынын жанында жүрүп тиги да чоңоёт, баралына келгенде, эгер Родинага керек болсо, анысы да бардыгына чыдайт, жолунан чыккан бардык кыйынчылыктарды жеңе алат деп ойлогуң келет.

Мен алардын артынан оор кайгылуу карап турдум... Мүмкүн, бул биздин коштошууда ыңтайсыз эч нерсе болмок эмес. Бирок Ванюшка бир нече кадам шилтегенден кийин буттарын тойтоңдотуп, кайчылаштырып басып баратып мага бурулду да, кызгылтым тарткан кичинекей колун булгады. Мына ошондо менин жүрөгүмдү оор таш баскандай болду, ошол заматта чыдай албай тескери карап кеттим. Согуш жылдары чачы агарган кары кишилер түшүндө гана ыйлайт дешет. Жок. Алар өчүндө да ыйлашат. Мында башкы нерсе – бала сенин жашыңды көрбөсүн. Мында эң башкы нерсе – сенин бетиңден аккан эркектин сейрек учурларда чыгуучу ысык жашын көрүп, баланын жаш жүрөгү сыздабасын...

Которгондор
Б.КАРАБАЕВ, С.КОЖОМКУЛОВ,
1958-жыл.

ТҮРМӨДӨ

– Ооба, атабыз борбордо.

«Мүдөө», «Талаа ыр-
дайт», «Таазим», «Улар
үнү», «Айдың-Көлдүн ак
жуусу», «Эки тоом жол»,
«Чыгыштан чыккан жети
Ген» ж.б. көптөгөн аңгеме,
повесть, илимий эссе жый-
нактарынын автору.

– Силер кыштакта, атаңар борбордо жашайбы?! – Келинге тийиштирип, бирок балага күлө бага шайдооттонуп бакылдады шофер:

– Ыя, Алмаз, ылдам жеткиң келеби, атаңы сагындыңбы?

Алмаз унчуккан жок. Жол күттүрбөй кол көтөрөр замат токто-туп машинасына салып алган шоферге келин ыраазы эле, жоопсуз калтырууну ыңгайсыз сезип, муңайым үн катты:

– Жазмыш ошондой экен.

– Кандай жазмыш? – Шофер рулун тегереткен калыбын жазбай, эңкейип күзгү оңдомуш этип, келинге карады: ийнине куржун асынып, колуна бөбөк жетелеген жаш келиндин сурма көз, кара каш сулуу жүзү адеп көргөндө эле шофердун көңүлүн бурган. Анакей, өңүн ажарланып сол ууртунда татынакай меңи да бар экен.

«Кудай Таала жакшы эле аракеттенген экен-ов, адам көзүн тайгылтып!» – деп кыялданды шофер, тамаша кылууга куштарланып. Бирок келиндин кепке анчейин көөнү тартпай отурганын көрүп, өзүнчө жайдарыланып машинасын чимирилтип келатты. Неси болсо да сулууларды машинасында тартып келатса болду, ал аны жактырабы, жактырбайбы иши жок, көңүлү куунап, жалжактап эрмектеп, жыргай берчү өнөкөтү эле.

– Атыңыз ким? – деп сурады ал келинден.

– Зайнап.

– Сиз билсеңиз, Мухаммет пайгамбардын Зайнап аттуу зайыбынын ыйык ысмын алып жүрөт экенсиз.

Зайнап кызара түштү. Билбейт экен. Мухаммет пайгамбардын атын атаганга ыйба кылып, ыңгайсызданды.

Мындай сулуу селкилерди машинасында ташып баратып, аларды кысынтып, шофер көөнүнө бекем түйгөн, дайыма шыктанчу, Мухаммет пайгамбардын ай-чырайлуу перилерин кыя өтпөс мүнөздөрү тууралуу жарпы жазылып маек кылчу адети бар.

«Атыңыз ким?» – деп сурайт ал адегенде.

«Айша».

«Сиз билсеңиз, Мухаммет пайгамбардын бел куда, ондон он бирге караганда никелешкен Айша зайыбынын ыйык ысмын алып жүрөт экенсиз!» Эгер жолоочу селки «атын «Кадича» десе, анда шофер шаңданып: «Оо, сиз билсеңиз, Мухаммет пайгамбардын тун байбичесинин ыйык ысымын алып жүрүпсүз. Кадичаны Мухаммет пайгамбар өмүр бою сүйүп, сыйлап өткөн» – дечү.

Мусулман калкынын кыз-келиндеринин ысмы окшош, кайталана берет да. Тек, кандай гана ат болбосун шофер аны тыягынан имерип, быягынан имерип, акыры келип эле Мухаммет пайгамбардын кыял-жоруктарына, никелешип алган ыйык аялдарынын ысымдарына жупташтырып такачу да, санжыралап сүйлөп, анысына өзү да куунап, кубаттанып калчу.

– Ыйык атабыз, жарыктык Мухаммет пайгамбар он аял менен никелешкен, – деп, шофер рулун ойноктото кармап, көз тартпай келатты бет маңдайынан.

– Ыраспы? – деп ийменди Зайнап.

– Ар бир аялы акылман, күүгүмдө күн тийип тургандай сулуу. Мухаммет пайгамбардын Кудайдын ыйык өкүлү, улук экенин баалашкан.

Зайнап үн каткан жок тымпыйып. Шофердун минтип кан жолдо пайгамбар жөнүндө сүйлөгөнүнө сестенип, тобо келтирди ниетинде. Арга канча. Сапары уланса болду эптеп. Баласы бейтөйүп колтугуна ыктап, үргүлөп уктап кетти. Даңгыр жолдо машинанын зымырап бир калыпта термелткени Зайнапты да көшүлтүп, уйкусуратты.

Аңгыча шофер өзүнчө күңгүрөнүп обон созо баштады.

«Жакаш аке дагы машинасын айдап баратканда ардеме-бир-демелерди кобурап, ырдай берчү эле. Бу шоферлордун адаты белем?» – деп ой жоруду Зайнап, уйку-соонун ортосунда термелип.

Уктап кетиптир. Машинанын тормоз берип токтогонунан силкинип көзүн ачты.

– Булакка келдик. Уулүң экөөңүн бейпил уйкуңар таасирленип мен дагы уктап кетчүдөймүн. Муздак сууга бет чайкап, сергип аламы. – Бек-бек унчугуп, машинадан түштү шофер.

Тоонун этегиндеги мазар жыгачтын түбүнөн жылжып аккан булакка колдорун жууп, суудан кочуштап ууртап, ооз чайкашты. Зайнап кабинадан ак майлыкка оролгон оокат-аш, термоско куюлган чай алып келип, булак жээгине дасторкон салып, машинанын капотун ачып желдетип, моторго чакалап суу куюп жүргөн шоферду чакырды:

– Агай, тамакка келиңиз.

– Мазар дарак түбүндө ата-бабалардын арбагы үчүн куран түшүрүп койбойлубу? – деди шофер.

Зайнап менен баласы экөө тымпыйып, тизе бүгүп отурушту. Куран окулуп, бата кылышты. Сүрсүгөн эттен, куурулган куурдактан, боорсоктон бурдай жешип, чай ичишти.

– Жарым жол артта, – деди шофер, тамакка бата кылышкан соң, колун жууп атып: – Куда кааласа, бешим ченде баш калаага кирип барабыз.

– Дароо атама барабызбы? – деп сурады бала кудундап сүйүнүп апасынан.

– Аман-эсен жетеличи, анан... – Зайнап аз жерден түрмөгө чейин дагы сапар чегишерин айтып жибере сактап токтоду.

Колунун суусун силке танданды шофер:

– Э-эй, Алмаз, бу силер андан дагы нары кетесиңерби? Атабыз калаада дебедиңер беле?!

– Сизге рахмат. Райондон автобус күтүп, эртең жөнөйт белек. Шар жөнөдүк. – Иймене тайсалдады келин.

Колун силккенден калган суусун күрмөсүнүн эки колтугуна сүртүнүп, шофер балага жакындай далысынан каккылады:

– Ай, ушу сен – Алмаз, бир билгениң бар сыягы. Кана, секирип түшкүлө машинага.

Түш оой Токмоктон Кант жолуна имерилишти, аркы-терки кыйма-чийме чубашкан машиналар. Алмаз өмүрүндө көрбөгөн «Волга», «Жигули», «Москвич», «КАМаз», автобустар, чанда-чанда ат араба, эшек араба чөп тарткан. Кыжылдаган кишилер көчөлөрдүн өйүз-бүйүзүндө...

Алар шаардын наркы сыртында бак аралай кеткен түз талаадагы асфальт жолдун эки айрылышына жетип токтошуп, кош айтышты.

– Байкеңе рахмат де. Аты-жөнүңүздү да сураган жокпуз...

– Эчтеке эмес, сулуулар эркектин ысмына алмуздактан бери эле эч кызыгышпайт, – деп тамашалап күлдү шофер.

– Сиздей жакшы кишилер дүйнөдө көбөйө берсин!

– Эми анчалык эле эт жүрөгүмдү элжирете бербезиңчи.

– Ошентсе деле... – Куржунун ийнине асынардан мурда: – Жол киреңиз? – деп он сомдук сунду эле, шофер алган жок, Зайнап баласын жетелей берип, бош колун көкүрөгүнө сүйөй, шоферге таазим этти.

Тээ тай чабым жерде туш-тарабы ак коргон менен курчалган бир нече кабат имараттар турат. Ал имараттар эмне экенин Зайнап айтпаса деле шофер билчү. Жеткириңиз деп Зайнап өтүнгөн жок, эне-баланын жүрөкзаада түпөйүл сырына кыйчалыш болбой, жеткирейин деп шофер да кыстабады.

– Багың ачылсын, Алмаз бөбөгүм! Бар болуңуз, Зайнап курдаш! Көрүшкөнчө! – Шофер машинасын кайтып артка буруп, кол булгамай кыйкырып зыр коюп жөнөй бергенде, эне-бала мелмилдеген көк талаанын бетинде суналган узун боз тилке асфальтты жээктей, тээ төмөндөгү туш-тарабы ак коргон менен курчалган имараттарды көздөй бет алышты...

Апасы үн катпай санаалуу келаткан оюн түшүндүбү, атасын эртеден бери дегдеп, жетсем деп ээлигип келаткан Алмаздын жүрөгү эми опкоолжуп, кандайдыр бир түпөйүл. Аны кимдир бирөө: «Аякка эмес, быякка жүргүн» – деп талашып, башка жакка бөлүп кетчүдөй, апасынын жетелеген колун бекем мыкчып, унчукпай бөжөңдөп тең катар кадам шилтеп келе берди.

«Баягы шүмшүккө дагы кездешемби?» – деген суук кабарга урунду Зайнап оюнда. Түрмөлөрдүн имараттарына карай адеп кадам таштаганда эле жүрөгү шуу этти. Башын өйдө көтөрүп, үмүттүү карады:

«Чын эле кездешемби? Көрүнөбү?» Ушунчалык жакындаган сайын Зайнап алактап, «шүмшүгүн» көзү менен иликтеп көрүүнү самады. Кадамдары тез-тез шилтенип, ийнине көтөргөн куржуну да, жете-леген баласы да эсинен чыгып, экөө бири-биринен тең калышпай, алар өздөрү эмес эле бир сыйкырдуу күч арттан жөлөп декилдетип бастырып келаткансыды, абада калкыгансышып, жер үстүндө басып келатышканын да сезишкен жок.

Коргонго жеткенде, ак дубалдын ичиндеги бийик имараттын кызыл чатырчасы гана көрүнүп калды. Бекем жабылган чоң көк темир дарбаза, коргондун үстүңкү чекесинин баарысы кыркалай чатышкан темир зымдар менен курчалган түрмө. Коргондун алды асфальтталган аянт, ар кайсы жерде эки-үч машина турат, чаң басып бөк түшкөн домпойдой алар демейдегидей сонункураткан жок Алмазды.

Коргондон четте эки кабат контор бар экен.

Саргыч-күрөң аскер кийимин кийинишкен күзөтчүлөр автомат асынып, бирде конторго, бирде тиги түрмөнүн чоң көк темир дарбазасынын катарындагы кичинекей каалга менен ичке кирип-чыгып атышат.

Эки кабат контордун дубалынын түбүндөгү жыгач отургучка жетишип, Зайнап ийнинен куржунду түшүрүп, баласына айтты:

– Сен ушу жерде жылбай отургун, мен күзөтчүгө барып келейин.

Түрмөгө кирүүгө кантип уруксат алуу, күзөтчүгө кездешүү жолдорун Зайнап жакшы билчү. Былтыр биринчи курдай мында келгенде, кеч болуп калып, күйөөсү менен жолугушууга уруксат жок, түндү ушу түрмөнүн конторунун айланасында өткөргөн. Ошо өткөндө келгени эсине түштү. Кезектеги күзөтчүгө айыптуу Токтор Нуралиевдин канчанчы отрядда, канчанчы бригадада экенин айтып, келгенимди кабарласаңыз экен деп жалынып-жалбарып атып, акыры түрмөнүн ичинен бир капитан сыртка чыккан. Капитан Зайнаптын муктаждыгын угуп минтти:

«Жарайт. Күйөөңүздүн отрядынын начальниги жана тарбиячысы менен сүйлөшүп көрөйүн. Тартип бузган жокпу, кандай иштейт?»

Капитан түрмөдөн жооп алып сыртка чыгып, кайрадан Зайнапка жолукканда жанагысынан өзгөрүп, тамашакөй болуп калыптыр.

«Айыптуу күйөөңүзгө кездешүүнү абдан каалайсызбы?» – деп сурады.

«Ооба».

«Күйөөңүздүн отрядынын начальниги старший лейтенант – менин досум», – деди капитан, күлмүндөп.

«Ырас болбодубу. Жардам этиңиз анда», – деди Зайнап.

«Тарбиячысы дагы көңүл кыйышпас ашынам», – деди капитан.

«Кудай ай, жолум ачык го».

«Жолду ачуу, ачпоо сиздин өзүңүздөн», – деди капитан, бирдеменин башын кылтыйтып.

«Кантип, агай?»

«Агай эмес, капитан!»

«Капитан агай, кантсем экен?» – Зайнап түрмөдөгү күзөтчүлөргө акча бериш керек дегенди уккан, жан чөнтөгүн сыйпалады.

«Жок, жок. Туура эмес түшүндүңүз!» – деп, капитан Зайнапты шап колдон алды. Көздөрү жалжылдап, тилинен бал таамп кетти.

«Аяш, күйөөңүздү сүйөсүзбү, чындап сүйөсүзбү?» – деп сурады.

Эмне демек эле Зайнап? Көңүлдөгү, көкүрөктөгү, жүрөктөгү эң ыйык катылуу букту көрүнгөнгө жарыялай берчүбү. Же түрмөдөгү күзөтчүлөргө ушуну дагы айтуу эрежеге киреби? Муну билбейт экен Зайнап. Айласы куруп, эмне дээрин билбей, бетин басып, күйүтүнөн ыйлап жибере жаздады.

«Аяш, жашыбаңыз, – деди капитан. – Бу жер – абак. Жашыктык, уяндык жарашпайт. Түрмө – тирүүлөрдүн гөрү, гөрдө өлүк жатат, а түрмөдө өлүк тирүү басып жүрөт. Туура түшүнүңүз мени. Түрмөдөгү айыптууда эрк жок. Көз каранды. Мен... Түз сөз. Көз каранды кылбайын сизди, өзүм сизге көз каранды болуп отурам...»

«Эмне, сиз дагы айыптуулардын бирисизби?» – деп, чоочуп сурады Зайнап.

«Андай түшүнбөңүз. Мен башка мааниде.

«Сизге... – Капитан кайрадан Зайнаптын колуна кыса кармады: – Мага жагып калдыңыз. Көрөрүм менен. Дароо!» – Зайнапты чыканагынан кармалап, белине жармашып өзүнө тартып, кучактамакчы болду.

«Тартыңыз колуңузду. Мага жакындабаңыз», – деп кыйкырып жиберди Зайнап. Капитан колдорун бошотту: «Анда өзүңүз билиңиз, күйөөңүз айыптуу Токтор Нуралиевди сүйбөгөнүңүз ошол».

«Бу жерде менин күйөөмдү сүйгөн-сүйбөгөндүгүмдү билүүнүн эмне кажети бар?» – деди Зайнап кыжырданып.

«Сүйүүдөн адам эч нерсесин аябайт. Демек, айтпадымбы, сиз күйөөңүздү сүйбөйсүз».

«Мен эмне кылышым керек, сиздин оюңузча? Ачык айтыңызчы?» – деди Зайнап, чечкиндүү.

Капитан кайдыгер боло түшүп, ойлонгонсуп туруп минтти:

«Ачыкпы? Ачык айтсам, айыптуу күйөөңүзгө кездешүүнүн бир гана жолу бар. Ал жол – менин сунушум. Түн узак, биз бу жерде экөөбүз ганабыз. Бүгүн эмес, эртеңки күн да бар, кааласаңыз эртеңки күнүңүздү зарыктырып күттүрбөй, айыптууңузга кездештирем. Кана, мен бир азга сыртка чыгып келейин, ойлонуңуз. Жакшылап!» Капитан түн бою кайра-кайра эшикке чыгып, кайра-кайра бу контордогу тар бөлмөгө келе берди асылып:

«Сыртта, караңгы түндө калмаксыз. Ушу бөлмөнү атайылап таптым. Сырттан кимге жолугарыңызды ким билет эле? Күйөөңүздүн ишин тезинен актоо же кайрадан жаманатты кылуу колдон келет – өзүңүздөн. Мөөнөтүн кыскартып бошотуу же мөөнөтүн узартып, дагы соттоттуруу колдон келет – өзүңүздөн. Ойлонуңуз!»

«Шүмшүк киши экенсиз!» – деди Зайнап.

«Мейли, шүмшүк болсом. Эмне десеңиз ошо деңиз. Өзүңүзгө жетсем, бир кумарым таркаса – шүмшүк эместигимди далилдейм» – деди капитан.

Тим эле тутуп алган чычканын улам бошотуп, улам кайра кармап, ач тырмагы менен нары-бери томолотуп жулмалап, уйпалап ойногон мышыктай мазе чекти. Кээде кыт-кыт күлөт.

«Күйөөсүн сүйгөн сиз – эркиндиктеги айыпкерсиз. Түшүнсөңүз, айыпсыз – айыптуусуз. Ыкка көнүңүзчү, алтыным!» – деп жалынат.

Акыры Зайнап дагы ачуусун басып, аргасыз күлүп, куулана баштады минтип:

«Көңүл табуунун жөнү бар эмеспи. Болуптур, кийинки келгенимде ыгыңызга көнөйүн».

«О-ой, болбойт. Такыр болбойт, – баш чайкады капитан: – Антип мени алдабаңыз. Темирди кызуусунда сок дейт. Бүгүн гана».

«Күйөөмө жолугуп чыгайынчы, анан...»

«Жо-ок. Жүрөгүм от болуп жанып, күйүп баратам, суу сээп азыр өчүрүңүз. Мени күйгүзсөңүз – өзүңүз күйөсүз – күйөөңүз күйөт. Отумду өчүрсөңүз – сиз жанасыз – күйөөңүздүн күнөөсү жеңилдейт».

«Олдо кудай ай, күйөөмүн күнөөсү жеңил эле».

«Оор болуп калышы ыктымал, аябай оор. Айттым го, түрмө – тирүүлөрдүн гөрү. Күйөөңүздөн ажырасаңыз, эртеби-кечпи дагы башка бирөөгө күйөөгө чыкмаксыз, ыраспы? Демек, бөлөк күйөө менен менин айырмам кайсы?»

* * *

Айыптуу Токтор Нуралиев үч жыл мурда түрмөгө камалган. Адегенде Томскиде жатты, андан Молдовановкага которушкан. Мөөнөтү бүтөрүнө дагы төрт жыл бар...

Зайнап конторго кирип, тартынбастан күзөтчүдөн өтүндү:

– № 3 отряддан капитан Оторбай Жайнаковду чакыртыңыз?!

Күзөтчү ордунан какая тура алып, кайра Зайнаптан сурады:

– Сизге капитан ким болот?

– Капитанга айыптуу Токтор Нуралиевге кездешкени киши келиптир деңиз, өзү түшүнөт.

Күзөтчү Зайнаптын өтүнүчүн кагазга жазып алып, минтти:

– Жарайт. Сыртта күтө туруңуз, жообун айтам.

Зайнап контордон чыкканда, баласы куржунду отургучка таштап коюп, түрмөнүн көк темир дарбазасына барып, ичин жылчыктан шыкаалап туруптур. Апасына чуркап келди:

– Тим эле. Бар эмеспи... Жомоктогу зындандай жылчыгы жок... Атам чыгабы?

– Чыдай тур, балам. – Апасынын кандайдыр бир калч-калч эте мууну титирегенин сезди бала.

Күүгүм талаш түрмөдөн капитан Оторбай Жайнаков сыртка чыгып, Зайнапты көрүп сүйүнүп кетти. Жайдактап кол сунуп учурашты:

– Күткөм. – Баланы көрүп, кетенчиктей чоочуду: – Ой, балаңы ээрчите келдиңби?

«Шайтан, бу курдай амалды таап кетипсиң» – деп, ичинен өкүнө түштү.

– Жарайт, күйөөңө кездешесиң! – деди чечкиндүү.

Сааты жетип, түрмөнүн каалгасы ачылды. Куржунду текшерип, күзөтчүнүн коштоосу менен Зайнап баласын жетелей күңүрт жарыктуу тар далисти бойлоп, темир каалганын жанына келип токтошту. Күзөтчү каалганы ачып, ичине Зайнапты баласы менен киргизди.

Бөлмө тар экен, бир кара одеял жабылган керебет, жанында тумбочка, бурчта чака турат.

Бала апасы жетелеген колунан кош колдоп бекем мыкчып, коркуп кетти.

– Коркпо, атаң азыр келет, – деди апасы. Айыптуу Токтор Нуралиев кара шырмал, кара шым кийип, бөлмөгө күзөтчүнүн коштоосу менен жыңалбаш кирди. Чачын такырайтып кырдырып салыптыр. Аял, баласын көрө салып, кучагын жазды:

– Айланайындарым!

Атасы аябай арыктаптыр, өң-алет жок. Аз жерден тааныбай кала жаздады Алмаз, төрт жашында ажырабады беле. Аялын кучактап, мандайынан өөп, эңкейип баласын өйдө көтөрүп алды Токтор.

Аңгыча күзөтчү Зайнапка кайрылды:

– Жүрүңүз, сизди капитан Оторбай Жайнаков чакырып атат.

Зайнап күзөтчүнүн коштоосу менен басып кетти. Токтор баласын көтөргөн тейинче керебетке отуруп, чачынан сылап, алкымынан аймалады. Алмаз да атасынын мойнунан бекем кучактап өпкүлөдү, тизесине чөгөлөй отурду. Экөө жайма-жай маек куруп киришти.

– Чоң жигит болгон турбайсыңбы, окууга барганы даярданып атасыңбы? – деп сурады атасы.

– Ооба, тамгаларды тааныйм, сандарды онго чейин кошконду билем.

– Чоң атаң кандай, ден соолугу жакшыбы?

– Жакшы!

– Боз жоргосун минип жүрөбү?

– Минбей анан.

– Чоң энең кандай?

– Ооруп атат. Төшөктө. Бирок аны сага айтпа деген. Кап!

– Катуу оорубу?!.

– Баспайт. Эшикке апам эптеп жөлөп чыгат.

– Апаң чоң энең менен урушпайбы?

– Урушпайт, эмнеге урушмак эле.

– Дайыма чын сүйлөп жүргүн, чынчылдык – жигиттин мыкты сапаты... Канча коюңар бар?

– Бешөө.

– Жыйырмадан ашык эмес беле?

– Чоң атам сатып жиберген. Уйду, тор бээни дагы.

– Уй саабайсыңарбы?

– Кайсы уйду саайт элек, жок болсо.

– Анда эмне, сүт ичпейсиңерби?

– Ичебиз.

– Сатып аласыңарбы?

– Жок. Баягы төрт көз, кара кашка эчки бар эмеспи. Ошо үч эм тууган, улактарын да тойгузат, биз да саап алабыз.

– Ал – мыкты эчки. Сен аны жакшы багып атасыңбы?

– Ооба. Аркандап коёбуз, улам-улам орун которуп турабыз. Улактары чопчоң килеңдеп ирденип, анан бир күндө бир чака сүт берет.

– Сүтү каймактуу эле. Дале ошондой. Каймагын калпып, апам мага көмөч туурап, шекер кошуп мытыкей жасап берет. Тим эле таттуу.

– Ошо-ондой! Сен карачы, бакыйган жигит болупсуң. Тамакты көп-көп ичип, чоң атаңа, апаңа үзбөй жардамдашып тургун. Кана, булчуңдарыңды түйчү?!

Бала култуңдай сүйүнүп, кош чыканактарын ийе, булчуңдарын түйдү. Атасы анын мытыйган бопбош булчуңдарын ушалап-ушалап көрүп, калп мактады:

– Мына, мына! Таштай катуу экен. Дагы жумушту көп жасасаң, көп кыймылдасаң буржуюп, накта Кожомкул баатырдыкындай күрсүйүп чыгасың боз жорго араң көтөргөн.

«Ананчы!» – дегендей бала эрдемсип, таноолору дердеңдей түштү. Жумгалдыктар, айрыкча, жумгалдык саяктар балдарын бешиктен бели чыга элек жатып Кожомкул балбандын үлгүсүндө тарбиялашат.

Кожомкул балбанга теңеп жибергенге Алмаз тим эле барбалаңдап жетине албай калды.

– Боз жорго күчтүү, – деди бала. – Айыл-апага барганда чоң атам дайыма мени өңөрүп алат. Атам конокко кирип кеткенде, мен өзүм минип балдар менен жорго салыштырып ойнойм.

– Сагындым. Кел эми, чочогундан жыттатып койчу.

– Уят го.

– Эч уяты жок.

– Анда мейли. Тез. Апам кирип келбесин. – Бала шымын шыпырды. – Бол эми, тезирээк.

Аңгыча эшик ачылып, Зайнап кирди. Ата-бала сыр жашырышкандай кымыңдап, кымырынып тим отуруп калышты. Зайнап керебеттен матрас алып жерге салып, дасторкон жайды. Тегеректеп отурушуп тамактанышты.

– Эми уктайын, жолдо чарчадым, – деп, Алмаз керебетке барып жатып нары дубалга бурулуп кетти. Ошент деп аны мурда кимдир бирөө ага үйрөтүп койгонсуп муну карасаң, кудая тобо. Ата-энеси бырс күлүп жиберишти бири-бирин карашып. Бери жылып, жакын, кынала отурушту эрди-катын. Акырын үн чыгарып кобураша башташты.

– Апам кандай? – деп сурады Токтор.

– Жакшы эле... – Зайнап ынтыгып, сөзүн улантпай, күйөөсүнө ыктады. Анын атайылап апасынын оорулуу экенин айткысы келбей атканын түшүндү Токтор.

– Санаакор жан эле, түйшүк тартып, сыркоолоп калган жокпу? – деп кыйытып, такып сурады Токтор.

– Апаң тың эле! – демейдегисиндей, тырчыңдамыш болуп колуктусу сөздү бузду: – Атам гана карып кетти. Баягы чыйрак, чапчаң балпайган чал жок. Жаны жай алып тынч отуруп чай ичпейт, таң заардан кеч күүгүмгө чейин мал-сал, чарба деп каржалып эшикте. Сени соттон бошотуп алам деп мал сатып чоңдорду паралап кара жанын карч уруп, дале ошонун камында.

– Эми жөн эле койбойбу, мөөнөтүм деле аз калып баратат.

– Жөн кой деп атаңы ким тыят... Мен унчукпайм, апаң... – Аз жерден кайненесинин ооруп жатканын айтып жибере жаздап, тиштенип тымыды.

«Апамын оорусун айтпай, мени аяп жатат», – деп ойлоду күйөөсү.

– Ушу сенин бир билгениң бар, ачык айтчы? Эмне, апам оорулуубу?

– Жок, – деп чочуп, кесе унчукту аялы: – Апа деген – апа, түтпөйт турбайбы. Өмүр, ден соолук тилеп, жалынып-жалбарып, сени эле көп эстейт санааркап.

– Өзүнүн өмүрү узун болсун. Жакында амнистия болот деген кабар бар, бошонуп келет деп көңүлүн чөктүрбө.

– Кантип көңүлүн чөктүрөйүн.

«Сезип атат апамын оорусун. Олдо, бала ай! Бала менен эненин жүрөгүн ажырагыс бирге кылып, шорго жараткан турбайбы, Кудай Таала. Ооруму айтпагыла деп зар какшаган апам!» – деп ойлоп, тыкчындады:

– Ой, мусапыр, бизди эле сурай бересиңби, андан көрө өзүң кандайсың? – Зайнап баласына кылчайып карап, анын уктап калганына көзү жетти: – Мени сагынган эмес окшойсуң?

– Антпечи!.. Жаным!.. Эсиндеби, анда Алмаз үч жашта кези. Мен борборго жөнөп жатып: «Алмаз, шаардан сага эмне белек сатып келейин?» – деп сурасам, Алмаз мага ойго кирбес нерсени айтып: «Мага жанагы чочогу бар шым алып кел» дегени. – Күлүп жиберди Токтор. Экөө тең күлүштү. – Көрсө, анысы балдар сыйип койбосун деп алаасын тештирип койгон шым турбайбы.

– Ботом, өзүнүн деле андай шымы бар эле го, – деп күлдү аялы.

– Бала да, жаңысын каалаган... Сенин күлкүң сонун... Аябай сагындым, – деди күйөөсү.

– Күлкүмдү элеби? – деп назданды аялы.

– Сагынбай турган жансыңбы, асылым!.. Түрмө болсо да буюруп берилген төрт дубалдын тактайында жайылган матрастын үстүнө белинен кынай кучактап жыкты аялын эри...

Керебетте кара одеялынын ичине оронуп, бүрүшүп бышылдап уктап атты бала.

* * *

– Аз-маз өзгөрө түшүптүрсүң, ушу сен жолдон чыккан жоксуңбу, ыя? – деп сурады күйөөсү.

– Койчу, жарабаган сөзүңү. Ошентип кантип сүйлөсүн. – Аялы чочуп, дароо терс жооп кайтарды. Көз алдына чекчейген шапке кийген, чегирткедей тырсыйган түрмөнүн капитаны Оторбай Жайнаков элестей түштү. Бүткөн бою иренжип, кандайдыр чыйрыкканын туйду. Мунуму сезип калбаса экен деп күйөөсүнө бекемирээк ыктады.

– Карганчы, сүт урсун деп. – Кулак түбүнө шыбырады эри.

– Жарабаган кеп айтып... Сүт урсун! – деп, карганды аялы. Билдирбейин, сездирбейин деген ниет жүрөгүн опкоолжутту.

«Кудай өзү кечирсин! Сүт кечирсин! Арга жок иш, кантейин! Адагы болсо, менин күнөөм эмес, сенин күнөөң», – деп тайсалдады ичинен.

Кийин, кийин Зайнап ушул ойго көп-көп урунуп, бая биринчи жолу түрмөгө барганда түндү «шүмшүк» менен бирге өткөргөнүн эстеген сайын, чын эле андай бузуку ишке баргандыгы үчүн күйөөсү күнөөлүүбү же өзүбү, даана айрып түшүнө албай, бети чымырап ысып, кантсе деле баягы бир кудайына, анан ак сүтүнө жалынып: «Кечир, кечир» – деп суранып, убайым тарта берчү өнөкөткө жолукту...

– Айыптабайм деле. Жаныңда болсом балээни ошенттиремби. Сен бузуку жасаган күндө да, анын баарына мен, өзүм күнөөлүүмүн, – деди күйөөсү.

– Койчу эми, – деп тыйды аялы.

– Баары жайында болот жакында. Баарысын кайрадан куруп, жакшыртып алабыз. Мына, кайра куруу башталбадыбы. Ачык айтып, ак сүйлөөр кез келди. Коомдогу жат көрүнүштөрдү бетке айткандарды басырынткан, адам укугу тепселген доор кулайт. Ак-талабыз. Эсенчиликти тилейли, – деди Токтор.

– Баса, баягы шорун кургур Жакеш аке кайтыш болду, – деди Зайнап.

– Бейиши болгур, жан кыйышпас досторумдун бири эле.

– «Мен Токтордон ит көйнөктү мурда жырткам, «аке» деп тергеп жүргүн дей берчү келген сайын. Мен: «Койчу обу жоктонбой» – деп бир жолу келгенде какмалап салсам, колумду оюнчандан аркама кайрып: «Аке деп тергеп жүрөсүңбү?» – дегени эсиңдеби. Байкуш, эмнеге эле мени «аке» дедиргенге анчалык куштар болду экен?

– Кайран жигит! Мен талаадан башкарма менен сугат боюнча сөгүшүп, анан башкарма каяктандыр жардырып алган чекесин мага калп жерден жалаа жаап: «Мени урду, сабады, атам деп мынтык ала чуркады» – деп акт түздүрүп каматканда, Жакеш: «Аны шашпа, мен атам!» – деп жулунганын уккансыңбы?

– Уккам. Айыл аксакалдары «аке-жакелеп», «Токторчо бөөдө соттолуп кетесиң» – дешип араң басышкан.

– Карасанатай, калк камын эмес, өз көмөчүнө күл тарткандардын эми бети ачылат. Биз – акталабыз!..

– Ошол күн эртерээк келсе экен... Ох! – Зайнап терең улутунуп алды. – Ий!.. Бошогонуңча сагынбас, жалгызсырабас болуп... Мен дагы бүттүм... Кумарым канды. Береним!..

– Жолдо чарчагандырсың, бир аз көзүңдү илинттип алчы, – деди күйөөсү.

– Өзүң дагы...

Таң заарында күзөтчү эшикти каккылады:

– Убактыңар бүттү, коштошка!

* * *

Түрмөдөн кол кармашып жетелешип чыгышып, оолактагы автобустун аялдамасын көздөй узай беришкен эне-баланын маңдайы жарык, көңүлдөрү куунак эле.

– Сен коштошуп атып атаңын кулагына эмне деп шыбырадың менден жашырып? – деп сурады апасы, баласынан.

– Үйгө тез кел, күтөм ата – дедим.

– Атаңын иши ак, эрки күчтүү адам. Биз аны баарыбыз күтөбүз!

Бозгултук асмандын четинен балбылдап күн нуру мээримдүү чачырап турду.

ТҮРМӨДӨН ЧЫККАН ЖИГИТ

Шоссе жолдун жээгиндеги «Чайкана» жомок сүрөттөгү короздун сарайындай кызыл кыштан тыкыйтып курулган. Аттар да бу Жолоочу сыяктуу узак сапар чегип чарчашкансып, куйрук-жалын шөпөйтүп, жерге ийип, кээде-кээде гана «быр-р, быр-р» этип бышкырынганда ооздуктары шылдырабаса, катырып коюшкансып кыймылсыз. Аттардын бирөө күрөң байтал, үстүнө ыңырчак токулуп, боз кендир басмайыл тартылыптыр, а боз аттын ээринен калың көк чийбаркыт көрпөчө салынып, үзөңгүсү чандырына жете салаңдап турат. Күн кечтеп, күүгүм кирип калган, сыдырым соккон керимселден түркүктүн зымдары секин зыңылдайт.

Жолоочу ашкананын алдында тамеки тартып көпкө турду, жанатадан бери ашканадан комуздун чертилген күүсү угулуп жатты, эмдигиче токтобойт, магнитофонго жазып алган сыяктанат. Күүнү уккан деле жан жок, акырын чертилип, ансыз да кулак кескендей жымжырт ашкана ичин тымтырстыкка бөлөп жай термелткенсийт. Тамдын төбөсүнө илинген желдеткич эбегейсиз чоң калдырган көпөлөктүн канатындай дирилдеп, шорпонун жыты аңкыган ашкананы жалгыз өзү тейлегенсип, нарыда үлбүл-бүлбүл күйгөн жарыктын айланасына чыгырык өңдүү бозомтук тегерек түзүптүр. Желдеткичтин да бу жерде эч кандай кереги жоктой, ал кылымдар бою ушинтип тегеренип жатканбы, жандырган тейинче кайра өчүрүүнү унут калгансыйт. Ашкана кенен, столдо үч катар тизилип, тейлөөчүсү таза кармаптыр. Кичинекей ак чопо чөйчөктөргө салынган кызыл калемпир, тузга, стакандарга түймөктөлгөн кагаздарга учуп-конуп жүрүшкөн бирин-экин чымындар гана ашкананын айныксыз түбөлүктүү меймандары өңдөнүшөт.

Тээ төрдө жылаңбаш, боз шырмалчан жигит менен ак чапан кийген ашпозчу келин бет маңдай отурушат. Жигит столго ак калпагын бүктөп, табылгы камчысын үстүнөн бастырып коюптур. Кыязы, ал сырттагы ээр токулган эки аттын кожоюну окшойт. Сол колуна нан кармап, өзүнө, колдорун куушура ээгине такап тикирейе тиктеген келинге көңүл да бөлбөй, керден чыныдан лагман бурдап ичип жатат. Ашпозчу келин ага тоюнуп алсын дегенсип, небактан күткөнү эми келгендей сабырдуу, мээримдүү жылмая тиктейт. Жигитке үнүн пас чыгарып сүйлөдү:

– Тилеген кутум асмандан түшпөдүбү. Эми кетпейсиңби?

Жигит унчуккан жок, нанын бурдап тиштеп, лагманын иче берди.

Жолоочу ашканага карп-күрп кирип, босого тараптагы четки столго отурду. Ашпозчу келин ага жалт карады да, акырын шыпшынды:

– Асмандан түштүбү бул? Эшикти жаап салбай.

Жолоочу оозун араандай ачып эстеди, чокчойгон кара сакалын, мурутун сылады.

Аттардын ээси унчуккан жок, дале нанын бурдай тиштеп, лагманын иче берди.

Ашпозчу келин ордуна туруп, лыпылдай басып Жолоочуга жөнөдү. Столдордун бириндеги ансыз да тим турган калемпир салынган чөйчөктү нары жылдырып, кагазга конгон чымынга кол серпип учуруп, Жолоочунун жанына келип, илбериңки өтүндү:

– Кош келипсиз! Эмне каалайсыз? – Жолоочунун көңүлү жылый түштү, күлүмсүрөп, жылтыраган чокчо сакалын колунун учу менен сылай, тамашага чалды:

– Эмне каалаймбы?! Каалаганым көп. – Ашпозчу келин жемин жедирчүдөй эмес.

– Күчүбүздүн жетишинче аткарабыз. Айтыңыз каалаганыңызды. – Колун столго такай эңкейди.

Келиндин колдору казан кармап, идиш-аяк жууган кара жумшчунун колдорундай одурайбай, териси апакай экен. Жолоочу байкатпай, күтүлбөгөн жерден алаканы менен келиндин колун үстүнөн басып койду.

– Күч жетпеген эч нерсе жок. Жакшы мамилеңизге ыраазымын, бийкеч, – деп башын ийкеди.

Ашпозчу келин колун шарт тартып алды тайсалдап шашып, төрдө лагман жеп отурган аттардын ээси жакка бурулуп карап.

«Андан коркок-билиши бар, жакын кишиси окшойт?» – деп ойлоду Жолоочу. Келиндин аттардын ээси жакка караганын көрмөксөн болуп, адепсиз жоругуна ичинен эрдемсий, ийнин какайта түзөп отуруп, аста унчукту:

– Сиз каалаганымды аткарам дедиңиз, мен башымды ийдим кулдук уруп. Болгону ушул, бийкеч.

– Эчтеке эмес. Жигиттин шогу жакшы. Эмне тамак ичесиз? – деп, келин тамашаны жооткото, сөздү узартпай ишке өттү.

Эми тамаша кылууга болбосун түшүнүп, Жолоочу комуздун күүсү угулган төрдөгү эшикти карап, суранды:

– Рахмат, мен токмун. Мүмкүн болсо, комуздун үнүн гана бир аз чоңойтуп койсоңуз.

Келин да Жолоочуга кошулуп комуздун үнү угулган төрдөгү эшикке карап алды, көңүлү иренжий түшүп:

– Биздин ашканага музыка угуш үчүн эмес, тамактаныш үчүн киришет. Жарайт, өтүнүчүңүздү аткарайын, – деди да бурулуп, келген жагына чоюлжуй басып кетти.

«Таарынтып алдымбы. Анан кантет элем. Бутуна жыгыламбы», – деп ойлоду Жолоочу, чөнтөгүнөн тамеки алып күйгүзүп. Ошол замат:

– Бизде тамеки тартпайт, – деген келиндин чарт эткен үнү угулуп, Жолоочу күйгүзгөн тамекисин столдун астынкы бетине басып өчүрө салды.

Аттардын ээси лагманын ичип бүттү. Табакты нары жылдырып, камчысы менен калпагын кармалай, жанынан өтүп бараткан ашпозчу келинге минтти:

– Майраш, мен эми аттанайын. – Комуздун күүсү ашкана ичин жаңыртты. Майраш аттардын ээсинин жанына келип, айласы куругандай, эмне кыларын билбегенсип, кыйпычыктап турду. Аттардын ээси келинге он сомдук сунду:

– Тамак акысынан ашканына... шоколадың барбы? Эки пачка берчи.

«Акча алганына караганда булардын анчейин деле байланышы жок окшойт?» – деп ойлоду Жолоочу. Тигил экөөнө тике карабай, столго чыканактап, башын жөлөдү. Бирок тигил экөөнү көзүнүн сыртынан акмалап, сөздөрүн тыңшап атканын, мунусу жарабаган акмактык экенин ойлоп, кандайдыр кыжалаттана ордунан турду да, сыртка чыгып кетти. Каалганы жаап чыгып баратып, аттардын ээсинин Майрашка минткенин укту:

– Ага эмне керек экен? Соо немеби.

– Бизге жиндилер көп кирет, – деди Майраш күлүп. – Кызганып ийдиңби. Кызгансаң, бүгүн кетпе.

Жолоочу эркисизден дагы эмне дешээр экен деп, каалга артына токтой калды кулак түрүп.

– Жок, мен жөнөйүн, – деди аттардын ээси.

– Ушинтип... жөн эле кете бересиңби? – деди Майраш.

– Бүрсүгүнү атайын келем, – деди аттардын ээси.

– Эмнеге анчалык шашасың?

– Айттым го. Бүрсүгүнү атайын келем, – деди аттардын ээси.

- Ошончо маалкатасың. Болуптур, – деди Майраш, таарынганып.
- Шоколаддарды берчи, – деди аттардын ээси. – Бүрсүгүнү күтүп

тургун.

- Бүрсүгүнүң болорун кудай билет.
- Кой, антчү эмес, асылым! – деди аттардын ээси.
- Кыязы, алар өбүшүп коштошушкандай болду.
- Жолуң ачылсын. Бүрсүгүнү күтөм, – деди Майраш.

Аттардын ээсинин бери көздөй баскан дабышын укканда, Жолоочу каалгадан четтеп, түркүктө байлануу турган аттардын жанына барып токтоду. Ал аттардын ээси сыртка чыкканда тамекисин дембедем соруп, кишиге бычак салчудан бетер комдонуп, так эле аттардын жанында туруптур. Аттардын ээси жүрөгү бир жамандыкты сезе, шуу эте чочуп, «Чайкананы» айлана басып, заарат ушатып, кайтып табылгы камчысын бурай кармап келди. Ага Жолоочу мурда ашкананын ичинен көрбөгөнсүп, жаңыдан жүздөшкөндөй, кол сунуп салам берди:

– Атсалоом алейкум, бурадар! – Аттардын ээси кол кармаган жок, бирок оолактан алиг алды:

- Алейкума атсалам.

Жолоочу сунган колун дароо жыйрып, шым чөнтөгүнө итерди. Балким, сунган колун аттардын ээси караңгыда көрбөгөн да чыгар.

- Сапарыңыз каякка? – деп сурады Жолоочу:

– Омолош айылына. – Аттардын ээси Жолоочунун анча деле кол көтөрөр түрү жоктугун түшүнгөн өңдөндүбү же «сиз» деген сылык мамилесине ийдиби, аттарына карай ишенимдүү бут шилтеди.

– Сиз кокуйгун жигит экенсиң, – деди Жолоочу, өзүнчө эле баржактап күлүп. Тамекисин акыркы ирет соруп ыргытты. Тамекинин жылтыраган оту түркүктүн жанына барып түшүп, күрөң байтал селт этип чочуп, кулагын тикчийтип, кошкуруна кетенчиктеди.

– Кокуй болуп эмнем жакпай калды? – деди аттардын ээси, байталдын басмайылын бекемдеп тартып жатып.

- Тигинде жаш келин кал деп жалынып-жалбарып атса.

– Эркек башыңыз менен бирөөлөрдүн сөзүн тыңшаган уят эмеспи, – деди аттардын ээси. – Анчалык кызыксаң, өзүң кала бер.

– Калмак тургай, мен сени менен кошо кеткени турам байталыңды минип, – деди Жолоочу.

Аттардын ээси Жолоочу тарапка карап алды. Эми ал боз аттын басмайылын бекемдеп тартып жаткан. Тоонун башынан ай кылтайып чыгып, бүлбүл жарыктан Жолоочунун өңү көрүнгөн жок. Аттардын ээси Жолоочунун байталды минем деп жөндөн-жөн тыңсынганына териге түштү.

– Анча болду, байталды эмес, боз күлүктү минбейсиңби, – деди какшыктап.

– Мейли. Берсең боз күлүгүңдү деле минем. Рахмат! – деди Жолоочу какшыкка какшык менен.

– Омолдошко сага бышырып коюптурбу, – деди аттардын ээси. Эми ал аттардын басмайылдарын биротоло бекемдеп тартып бүткөн. Бу Жолоочу менен иши жөн аяктабасын, же мушташып, же качып кутуларын билип, ичинен бел байлады.

– Сен экөөбүз акыры мушташып тынат окшойбуз, өзүңөн өзүң териге баштадың, – деди Жолоочу.

Аттардын ээси оюн Жолоочунун билип койгонуна кысыла түштү. Аргасыздан корс-корс күлдү.

Жолоочу аны көздөй басты.

– Чынымы айтайынбы, – деди ал, байталдын чылбырын чече берип. – Кааласам, мен сенин атыңдын бирөөн небак уурдап минип кетмекмин.

– А-а, ошондой да эрдигиң бар беле? – аттардын ээси чылбырды чечип жаткан Жолоочуга жакындап, уруп жибергенге муштумун түйдү.

Жолоочу чечилген чылбырды аттардын ээсине өзү сунду.

– Ме-е. Кыйылсаң минбей деле коём. Машина келбей атпайбы кашайып. Жөө деле кетем. Ай жарык.

Аттардын ээси байталдын чылбырын кармап, окуянын өзү күткөндөй болбогонуна шалдая түштү да, мушташкан менен баары бир алы жетпесин, кебетесине караганда бу жолоочу алыстан, шаардан экенин, а шаардын шпаналары илгертен укмуштуудай мушташарын, а турсун чөнтөктөрүндө каткан коргошун туткасы, шамшарлары да болорлугун ойлоду. Бу Омолдошко эмнеге барат экен? Тамашалап, шакаба чегип жаткан жокпу? Киндик каны таамп, башына түк чыкканы Омолдошто өсүп, мындай немени биринчи көрүшү. Деги буга эмне керек?

– Өңгөнү коюп, сен мобуну айтчы: Омолдошко чын эле барасыңбы?

– Барам, – деди Жолоочу.

– Анда эмесе, ме-е. Байталга мингин. – Аттардын ээси байталдын чылбырын Жолоочуга ыргытты.

«Атасынын көрү. Жолдон көрө жатармын. Качып деги кете албайт. Боз күлүк менен буйтатпай кууп жетем качса. Бир минип алайынчы күлүгүмө. Эңип да аттан оодарып түшөрмүн. Шаардыктар эңишке кайдан кыйын болсун. Тобокел!» – деп, заматта санаасы-санга бөлүндү аттардын ээсинин.

Жолоочу байталга секирип минди. Аттардын ээси да боз күлүгүнө шапа-шуп конду. Жолоочунун байталга шамдагай отурганы анын

жүрөгүн дагы бир курдай шуу эттирип, коопсуздантып өттү. «Бу атка да кыйын немеби?» Байталды теминип бастыра берип, Жолоочу айдын жарыгында кол сунду:

– Таанышып алалы, менин атым – Жолоочу.

– Досуйбек.

«Күчүн ат үстүндө сынашмай болгон турбайбы. Азыр эңишебиз!» – деп ойлоп ийди ал.

Экөө кол алышты. Жолоочунун колу шадылуу, чымыр экен, катуу кармады. Кетмен чаап, трактор айдаган Досуйбектин колдору да калбырлуу, чор эле. Эки алакан бир бирине капкандай жабышты.

– Сен бала, атыңды туура айткан жоксуң тапанданып, ээриң-пээриң менен сыйрып түшүрүп, атка сүйрөтүп өлтүрөйүнбү, – Досуйбек Жолоочуга кызууланып, боз күлүгүн чандырга теминүүгө камынды.

– Кудай урсун, атым чын эле Жолоочу.

– Илгерки Айтпаймын дегендей болуп турасың ээ?! – Досуйбек боз күлүгүн теминип бастырып, байталчан Жолоочу да жандай жөнөп, Досуйбек анын камтый кармаган колун бошоткон жок. Бирок Жолоочунун дегеле эңишейин деген түрү да жоктой.

Экөө тең аттарын желдирип бастырып баратышты. Досуйбек бир-эки курдай Жолоочуну ичинен сынап, колуна бери өзүн көздөй тартып көрдү. Жолоочу ыкка көнүп, жыгылчудай кыйшаят.

– Эңишпейлиби, – деди Досуйбек, кекеткенсип.

– Ай толук чыксын, ээн талаага жетели, – деди Жолоочу.

Досуйбек Жолоочунун колун коё берди.

– Омолдошко адашып баратып жүрбө? – деди Досуйбек.

– Өспүрүм кезимде апам экөөбүз келип, көпкө жүрдүм эле... Бирок сен жанымда барда адашпайм, – деди Жолоочу, тамашага чалып.

Досуйбек кайрадан териге түштү кызыраңдап:

– Тикини! Мен сага ким болуп кетиптирмин.

– Ат мингизгениң соң, алыс киши эмессиң.

– Бу се-ен, – деп оолугуп, Досуйбек таңданды. – Жинди дейин десем соодойсуң.

Чиркей дырылдап Жолоочунун бетине конуп, ал алакананы менен чиркейди чаап өлтүрдү. Калың камыш өскөн арыктын жээгиндеги жалгыз аяк жол менен тең катар бастырып баратышты.

– Камыш үй бою буралат го, – деди Жолоочу туш-тарабын каранып.

– Колхоз жетекчилери маңбаш, ушу камышты чаптырып албаптыр, – деди Досуйбек.

– Чөп жетиштүү да.

– Атасынын башыбы, – деп сөгүндү Досуйбек.

– Малың көппү?

– Мал бар, тоют аз. Мал күтсөң, ошондо чабылбаган камыштардын кантип бекерден бекер куурап жатканына күйбөгөн жериңдин күл болгонун көрөр элем. Малсыз үй-бүлөнү кантип бакмаксың. Эки балам, картаң энем бар.

– Аялыңды аябай сүйөсүң го?

– Мончоктой балдар турганда...

– Да-а! – деп, Жолоочу шыпшынып койдү. – Сүйүүгө айла жок.

Анын айынан кайран келин кор болду.

– Кайсы келин?

– Жанагычы. Майраш.

– Сен Майрашты кайдан тааныйсың?

– Анын атын жанагында өзүң айтпадыңбы.

– А-а...

– Жакшы келин белем. Ашпозчу болсо дагы колу назик, териси бузулбаптыр.

– Тагдыр адамдын өмүрү менен чакмактай ойнойт тура. Бирөөгө бакты-таалайды кочуштап берип, бирөөнү көзүн бозортуп зарлатып.

– Жаш, чырайлуу келин экен, зарлагандай эмнеси кем?

– Күйөөсү дүкөндө складда иштечү. Склады өрттөнүп кетип, он жылга кесилген. Сегиз жыл дегенде түрмөдөн өлдү. Тал чыбыктай солкулдаган мыкты жигиттерге бет багып тике карабаган, теңсинбеген селки эле. Күйөөсү өлгөндөн кийин, минтип көрүнгөн эркекке көз артып бузулуп кетти, шордуу.

– Түрмөгө кесилген күйөөсүн сегиз жыл күтсө, бекем аял экен.

– Ошону айтсаң. Биздин айылдан Өмүр деген чабан койдун азабынан беш жылга түрмөгө кесилген эле, аялы бир жыл өтпөй үч баласын кайната-кайненесине томолой жетим таштап, Жезказгандык шахтерду ээрчип кетип калды. Итиңки!

Жолоочу чөнтөгүнөн тамеки сууруп, Досуйбекке сунду.

– Тартпайм, – деди Досуйбек.

– Эч качан тамеки тарткан эмессиңби?

– Эч качан.

Жолоочу өзүнө тамеки күйгүздү. Ширеңке чырт этип жанганда байтал үркчүдөй кулагын тикчийтип, боз ат да селт эте башын көтөрдү.

– Бөөдөдөн бөөдө көкүрөктү түтүнгө ыштап, тамекинин эмне пайдасы бар, түшүнбөйм, – деди Досуйбек.

– Көнүп алсаң...

– Ошо көнүп албаш керек. Жаман адат көп. Бизде ичкиликке көнүп алып, кишичиликтен кеткендер толуп атат. Жакында Сарбагыш деген жаш эле жигит мас болуп, ачык машинанын үстүндө түшүп келатып кулап өлдү.

– Сен ичкилик да ичпейсиңби?

Айдын жарыгында Досуйбек Жолоочуга күлүмсүрөй карады.

– Ичпейм.

Жолоочу тамекини соруп, какырынып эңкейип түкүрүнө берип, айдын жарыгынан жерге түшкөн эки аттын көлөкөсүн көрдү. Катарлаш келатса да боз аттын көлөкөсү байталдын көлөкөсүнөн ашык экен. Жолоочу тээтигиякка чейин чубалжыган өзүнүкү менен Досуйбектин көлөкөсүнө көз чаптырды. Четте баратса да, Досуйбектин көлөкөсү заңкайып өйдө. Ал күлүп жиберди.

– Жакшы адамдын көлөкөсү да жакшы болот турбайбы. Карачы, – деди ал көлөкөлөргө кол жаңсап көрсөтүп.

Экөө тең каткырып күлүп калышты.

– Сен антип эле өзүңдү кемсинте бербегин, – деди Досуйбек. – Тамеки тартсаң эле жаман болуп калыптырсыңбы.

– Сен мени билбейсиң да, байкеси.

– Аның чын, билбейм. Бирок баятан бери чогуу-чаран келатабыз. Адегенде мен сени...

Жолоочу сөздү бөлдү.

– Баш кесер ойлодуң беле?

– Ошентип ойлогом.

– Туура ойлогонсуң. Мен түрмөдөн жакында эле чыктым.

Досуйбек Жолоочуга чочугандай жалт карап алды. Байкоосуздан атынын тизгинин булка тартып, боз ат мүдүрүлүп оңолду. Бир паска экөөнүн ортолору тымтырс болуп, унчугушпай калышты. Жанатадан бери жол жээктеп чардап жатса да этибар алынбаган баканын, чыртылдаган чегиртекелердин үндөрү угула түштү. Чиркейлер айдын жарыгында абага күбүлгөн какум-кукумдун бубагындай топтолушуп, экөөнүн тең баштарынын үстүндө чарк айланып учуп жүрүшүптүр. Досуйбек колун силкип, бетине конгон чиркейди айдады.

Жолоочу өзү менен сүйлөшкөнсүп, суратпастан эле күңгүрөнүп минтти:

– Түрмөдө төрт жыл отурдум. Бу мага чоң сыноо болду. Курулушчулук кесипти үйрөндүм. Үч миң сом таапмын. Түрмөдөн чыгарда колума беришти. Жаңы кийим-кечек сатып кийип, боюмду түзөп, эми чындап адамча жашайын деп, бала кезимде жоготкон туугандарымды издеп келатам.

– Туугандарың Омоaldoштобу? – Досуйбек таңгала сурады. – Кимдер?

– Алак деген абышканы тааныйсыңбы?

– Алак?

– Ооба. Таякем болот.

– Ал кайсы, тиги черикчи Алак эмеси?

– Черикчиби? Таң. Мен уруу териштирбейм, Жети атам ким экенин билбейм. Маңкурт жаным, убагында ата-энемен сурап калбапмын.

– Ооба, черикчи уруусунда Алак деген абышка жашачу. Тогуз-Булакта. Омолдоштун үстүндөгү коктудагы айыл. Ал абышка эки жыл мурда өлгөн. Бала-бакырасы жок. Эл ичинде «Как баш Алак» дешчү.

Экөө кайрадан унчугушпай калышты. Жалгыз тууганы – таякесин «как баш» деп туура эмес айтып койдумбу деп Досуйбек ичинен сызса, таякесинин өлгөнүн укканга жүрөкзаада боло тымызын сезденген Жолоочу ээн талаа, эрме чөлдө жалгыз калгандай зээни кеңгирей түштү. Эч нерсе менен иши жок эки ат гана кыдындап желген жүрүшүнөн жазбай барат, топ-топ этип жер черткен дабыштары жымжырт теребелди бузуп.

– Жактырбай, сурагың келбей атат. Өзүм жөнүндө өзүм эле бардыгын жашырбай айтып берем, – деди Жолоочу.

– Жарабаган кеп. Эмнеге жактырбайм? Адамдын башына эмнелер келип, эмнелер кетпейт. Мен сенин ишиңе кийлигишип эмне кылайын.

– Жок. Мен өзүм жөнүндө өзүм бардыгын айтып берем. Чочубай эле кой. Бир кезде кесбуруш болгом, азыр оңолгом. Алдыма ат башындай алтын тартууласа да өткөн жолума эми кайтып барбайм.

– Сен мага ачууланба. Абайлабай айтып коюп...

– Эмнени абайлабай?

– Таякеңи.

Жолоочу оор үшкүрүндү.

– Айла канча. Туулган соң, өлмөй бар.

– Ал жакшы киши эле: ак көңүл, элпек. Бала көрбөдү деп элдин баарысы боор ооруп, аяшчу.

– Мен эми ага бала ордуна бала болот элем. Кемпири барбы?

– Аны билбейт экем. – Досуйбек сөзүн түзөтүп, оң жакка бурулганына жеңилдене, ичинен: «Өх-х» – деди. Азыр ал Алактын кемпири бар-жок экенин чын эле билбесе да, өлгөн болсо да айтмак эмес. Аны Жолоочу өзү бара көрмөк. Бүгүн үйгө эртерээк жетип, жылуу-жумшак түнөп алышып, анан эртең күн жарык, жайчылыкта ушинтип боз ат менен күрөң байталга тепейтип ээр токуп минип, экөө чогуу-чаран Тогуз-Булакка барышып, анан Жолоочунун Алак таякесинин кемпирин издешмек. Бу Жолоочуну да кандайдыр мурда көргөндөй сыяктанды. Балким, бая жаш кезинде апасы менен бирге келгенинде көргөндүр?

– Сен тууган издеп, туура сапар чегипсиң. Алак таякең болбосо, башка таякелериң табылар. Сүрүштүрүп отурса баарыбыз тууган чыгабыз. Чөп менен жер көгөрөт, эл менен киши көгөрөт.

– Досуйбек!? – Бир пастан бери унчукпай келаткан Жолоочу күтүлбөгөн жерден Досуйбекке тике карады. Айдын жарыгында Досуйбектин бакырайган көзү, кара кашы даана көрүндү. Жолоочу сол колу менен байталдын тизгинин тартып токтотуп, оң колу менен чокчо сакал-мурутун сылап алды. Досуйбек да боз атынын тизгинин тартып токтоду.

– Эмнеге токтоп калдык? – деп сурады Досуйбек.

– Экөөбүз жашташ көрүнөбүз. Кырк бирге чыктым. Минтип сакал-мурутум болбосо. Өөнсүрөйбү? Мен муну жакында койдургам. Бирин-экин тааныштарым жолукса таанышпасын деп. Сакал-мурутумду алдырам.

– Ой, ата-а, ошо кеппи. Жүр, бастыр. – Досуйбек атын теминди.

Күтүлбөстөн токтоп, күтүлбөстөн катуу теминген боз ат ордунан ыргыштай жөнөдү. Аны басаңдатып, Досуйбек тизгинин тартты.

– Мен киши болом, көрөрсүң. – Жолоочу ыйлап жиберди. Өксүп-өксүп ыйлап, байталынын тизгинин коё берип, бети ылдый чубурган көз жашын кош алаканы менен басты.

– Ыйлабачы. Жигит киши да ыйлайбы. – Досуйбек атынын башын буруп, байталдын тизгинин кармап, Жолоочуну чыканакка түрткүлөдү.

Жолоочу үңүлдөп ыйлап, солуктай сүйлөдү:

– Мен баарын таштагам: апийим ичкенди, наша чеккенди... Эми муну, тамеки тартканды да таштайм. Көрөрсүң... Байкуш таякем! Мен аны гүлдөтөт элем алаканыма салып, бөпөлөп багып алат элем. Ү-үү!

– Жетишет эми, ыйлаба.

– Менин ыйым – өткөнгө өкүнүү ыйы. Ыйым менен күнөөмдүн баарын жууп атам. Жууп атам. Ыйлай албай жүрдүм эле. Көз жашым кургап, сезимим жоголуп, кишиликтен кетип калдымбы деп ойлоочумун. Көрсө, дале киши турбаймынбы. Ыйлай алат турбаймынбы. Токточу, байкеси. Дагы боздоп, боздоп ыйлап алайын. Көксөм суусун. Ой-ой, ыйлаган кандай сонун. Бук жазылат. Жоготконуң табылат. Ү-үү!..

– Сен али көп нерсени жоготпопсуң. Бардыгы табылат, бактың ачылат... Жүрү эми, бастыралы. Түн бир оокум болуп калды.

Жолоочу шымынын чөнтөгүнөн бет аарчысын алып чыгып, көз жашын, бетин аарчынды. Досуйбектин колунан байталдын тизгинин алды. Ага тике карап сурады:

– Досуйбек, сен мага ишенесиңби? Досуйбек кош алаканын жайды.

– Ушул да суроо болчубу. Ишенем.

– Мен сенден бир нерсе өтүнгөнү турам. Азыр оюма келди. Азыр гана.

- Ал эмне өтүнүч?
- Ушу... – Жолоочу мукактанды.
- Тартынба. – Досуйбектин үнү чечкиндүү чыкты.
- Ушу...
- Сурагын.
- Ушу мен минген байталыңды мага берип турчу. Бүрсүгүнү кайра колуңа тийгизем.
- Эмне-е!?
- Мына. Ушинтип чочууруңду билгем. Сен мага ишенбейсиң. Мен ишеничтен калгам.
- Ой, сен кызык киши экенсиң. Адегенде түшүндүрбөйсүңбү. Эмнеге мен сага ишенбеймин. Ишенем. Байталдын сага кереги эмне?!
- Кереги бар.
- Кереги бар болсо, ал. Алгын.
- Чынбы?
- Мен сени эстедим. Апаң менен келгениңде кездешкенбиз. Анда сен кызыл чийкил томолук, бейбаш бала болчусуң. Шаардык ышпана дечүбүз.
- Мен сенден дагы бир нерсе сураганы турам.
- Эмнени?
- Майраш сага ким?
- Майраш? Жанагы ашпозчу келинби?
- Ооба.
- Ал мага эч ким эмес. Бала кезде чогуу өскөнбүз. Биздин айылдык. Жалгыз бой неме...
- Сен мага анын жашаган үй адресин айт. Мен ага азыр барам.
- Жинди болбосоңчу, түн ортосундабы?
- Барам да, үйлөнөм деп колун сурайм.
- Жиндисиң го, – деп күлдү Досуйбек.
- Жиндилик эмес. Мен аны сүйүп калдым. Бир көз караштан эле. Анан сенин айткан пикирлериңден улам. Досуйбек бир саамга Жолоочуга унчукпай карап турду.
- Чындап чечтиңби? – деп сурады ал.
- Калп болсо, түн урсун! – Айдын нурунан Жолоочунун көздөрү балбылдап жанып, жаңыдан ыйлап басылганга каректеринин айланасы татынакай агарып турду.
- Майраш ошол «Чайкананын» артындагы биринчи көчөнүн башындагы ак тамда жашайт.
- Жолоочу ыңырчагынын үзөңгүсүнө чиренип, өйдө кооп, Досуйбекти мойнунан бурай кучактап, эки бетинен эки өптү да, чылбырынын учу менен байталын сооруга чаап, атырылтып жөнөдү.
- Досуйбек үн катпастан анын артынан бир топко карап туруп, Жолоочу тээтигиндей оолактап кеткенде артынан кыйкырды:

– Жолуң ачылсын!

Жолоочу артына кылчайбастан, колун булгалады.

Ошол замат сүттөй аппак ай талаада бири-биринен алыстап баратышкан аттардын дүбүртү угулду.

БАК АРАСЫНДАГЫ МҮРЗӨ

Кийинки күндөрү ал таң менен кошо туруп шашкеге чейин, бешимден күүгүм киргиче, адаттан тыш узак сейилдечү. Бирок өгүнү кечинде көргөнү зээнин кейитти, азыр тышка чыккысы да келбейт, ал окуя күнү бүгүнкүдөй жадында...

№ 6 оорукананын түндүгүндөгү калың бакты аралап, аллеяда жайбаракат бараткан. Бири-бирине оролуп алышкан эки караанга жакындан көз агытты. Кыз-жигиттин колтукташып бири-бирине кыналышып жүргөнү таңсыкпы бу тапта. Бирок кызды дароо тааныды – Сонунгүл!

Күтүлбөгөн жерден дендароо боло түштү. Сонунгүлдүн кызыл көйнөгүнүн көкүрөгү кенен ачылган, төшү кара күүгүмдө аппак болуп толуп-ташып, о, кудай бетин салбасын, кыз ага адеп жолукканда беш көкүл он беш жаштай өңдөндү эле, мына, көрсө, ал небак бышып жетилип калыптыр!

Тигилер да аны өтүп барып баамдашты. Сонунгүлдүн кийгени жарашыктуу: кара костюм, чачы сеңселип далысына төгүлгөн, өзүнөн сөөм-карыш шыңга бойлуу жигитин чыканагынан тартып, кылчайып үн салды:

– Э-эй, санжырачы Сагынбек агай!.. Токточу. – Кыздын «токточу» дегени жигитине эле, бирок Сагынбекке дагы буйрулган сыяктанды.

Токтоп калды.

– Жо-жок, сен бери келе бер! – Сонунгүл аны кол шилтеп чакырды.

Сагынбек кандайдыр арбалган сымак алдыга умтулду, алардан оолагыраак турду, сезими түшүнүксүз дүрбөп, мурдараак унчукту:

– Сонунгүл, амансыңбы?

– Аманчылык!.. Сени биз, бизди сен көрүп. – Сонунгүл бир жигитине, бир ага карады: – Көрүп учурашпай, жөн-жай сурашпай кайчы кетсек болбойт ко.

– Албетте, Сонунгүл, – деди ал, жайдары.

Бирок анын жайдарылыгы жигиттин сиркесине суу септи, кызганып титиреп деп минтти:

- Со-нун-гүл?... Соня эмеспи атың?
- Соня – шаарлык атым, – деди кыз.
- А Со-нун-гүл – айылдыкпы?

Жигиттин Сонунгүлдү «со-нун гүл» деп эки ача бөлүп сүйлөгөнүн бая эле туйган Сагынбек жигитти жактырган жок, жыйрылды, булардан бөлүнүп кеткиси келди.

– Кечирип койгула. Мен өзүм өзүм менен, өз оюм менен алек, жалгыз болоюн. Кошкула, – деп, бурулуп жөнөдү.

– Мунун мүнөзү ушундай чорт санжырачы.

– Анысы кандай? – деген жигиттин суроосун Сагынбек алыстан кулагы чалды.

Сонунгүлдүн кыткылыктап күлгөнү угулду. Башка эчтеке уккан жок. Бейпил көңүлү бузулду. Сонунгүлгө жигити менен ошондогу кездешүүсү эмдигиче сыртка чыкканында, аллеядан аллеяга өтүп, өзгөчө № 6 оорукананын калың багына жакындаган сайын эсине түшүп, жүрөгү дүк-дүк согот.

«А жигитине санжырачы дегенди кандайча чечмеледи экен? – деп ойлойт. – Жөнөкөй эле терминдин маанисин түшүнбөгөн неме... Макоого жолуккансыңбы, эселегим?» Тим эле ичи бышып туталанды.

«Карасаң, карасаң: Со-нун гүл деп басырынтып...» Ичинен кыжыранат: «Жайына шүк кой, Сонунгүлдү. Сага ким ал? Ар ким өз билген дооранын сүрөт». Өзүн өзү жемелейт, сарсанаасынан арылмакка манчаларын укалап, колдорун туш-тушка кере жайып көнүгүүлөр жасайт.

«Кырк жашта кычырап туруп эле карып баратам, – дейт оюнда: – Ушунун баарысы бойдокчулук, бекерчиликтен. Керелдин-кечке үйдөн чыкпайм кадалып, – дейт. – Кантип кадалып? – дейт. – Бош эмес, иштеп жүрбөйүмбү. Ырас, бул ишим – иштей деле эмес, ойлоо – акыл иши, санжыра, уламыш, легенда жазмай. Ойлобой коё албайм, а ой толкуну каптап киргенде жазбай коё албайм. Бул бир оору. Качан кабылдым бул ооруга? Небак. – Колун серпип күңгүрөнөт. – Сегизинчиби, тогузунчу класста ыр жазып. Эми айыкпас оору бу. Бирок жыргал оору да, жазып жатып өзүмдү унутуп таштайм, көр тириликтин ыкы-чыкы, майда-чүйдөсү эстен чыгып, убакыттын кандай зымырап өткөнүн сезбейм. Кийин оорум өнөкөткө айланып, кесишим болуп кетпедиби: жазгандарыма мамлекет калем акы төлөп. О-оу, таңгөрү, китебиң басмадан жарык көрсө, канча акча. Марычумун. Анда сенден бай киши жок. Атың да алыска угулуп, баркың өсүп, дүңгүрөп. А азырчы? Мына сага, муйтике. Китеп эмес... Жазгандарыңан баарысы кагаз бетинде, үстөлүңдүн суурмасында саргарып, караган киши жок. Сооп болду сага. Тьфу!.. Ой, жетет эми. Ар качандан бир качан ушинтип наалып. Көржеме. Эмне, өкүнөсүңбү

өткөнүнө? Былжырак!..» Аңгыча кыздын үнү жаңырды. Селт этип баш көтөрүп, үн угулган жакка жалт карады. Эч ким жок.

«Ээлигип, делбе тап болбо. Сага ким деги ал кыз, Сонунгүл? Көчөдөн күтүлбөстөн таанышкансың. Үйүң тарапта. Балким, ушу № 6 оорукана тушта жашаган бир ойсоке».

Такай анын үнүн укчу болду. Өзү көрүнбөйт, бакка далдаланып, чөп арасына же бактын аркасына жашынып, кыткылыктап күлүп, аны тамашасыбы же эрмек кылабы?

– Э-эй, санжырачы Сагынбек агай! – Сонунгүл чындап чакырды. Экөө экен алардын караанын калың караңгы бак ичинен даана тааныды. – Бери кайрылсаң!

Сагынбек ордунда токтоду. «Барсамбы?» – Кел, жакын келсең. Утурлады.

– Бирдеме айтып берчи, сени укмуштуу санжырачы десем мырзам ишенбей атат, – деп өтүндү Сонунгүл.

Сагынбек аллея четинде турду, тигилер нары бактын арасында.

– Эй, жакын келсең. Тиштеп албайбыз. Санжыраңан бирдеме айтып бер, мырзам уксун. Угалы, – деп мукактанды кыз.

«Сонунгүл, Со-нун-гүл, Соняга эмнени айтсам экен?» – деп ойлой, аларды беттеп чөп аралады Сагынбек.

Заматтын ортосунда эсинен ар кандай окуялардын түрмөктөрү сыдырылып өттү. Биринен бири кызык. Бирок тилегиң каткыр Соня, Со-нун-гүл, мырзасы экөөнү эмне кызыктырып, эмне тууралуу уккулары келет экен?

Анан эстей койду. Ооба!.. Кнут Гамсун, офицер Томас Гланд өзүнүн Эзоп аттуу машкесине токой ичинде отуруп айтып берген таңгалычтуу уламышы!..

Бул илгери, илгери алмуздакта, чоң ата, чоң аталардын чоң аталарынын тушунда болгон.

Кыз таш зындандын үстүндө отурат. Ал бир мырзаны сүйчү. Эмнеге сүйчү? Таңкы кыроодон сура, түнкү жымындаган жылдыздардан сура, жашоону Жараткандан сура, башка эч ким билбейт. Мырза кызга мээримдүү мамиле жасоочу, жакшы көрчү, бирок мезгил өтүп, күндөрдүн бир күнүндө мырза башка бир кызды көрдү да, сезими ага ооп кетти.

Тим эле он сегиз жаш өспүрүмдөй жалбырттап сүйүп калды. Кызга жалынып-жалбарып: «Менин карлыгачым!» – дейт. «Менин кубанычым!» «Менин маңдайыма бүткөн жылдызым!» – дейт. Кыз да мырзага ийип, бооруна бекем кысат... Мырза өтүндү:

«Жүрөгүңү мага берчи?» Кыз жүрөгүн берди. «Дагы бирдеме сурайынбы, лаззатым?» Эстен танган кыз: «Мейлиң» – деди. Ал эчтекесин аянган жок, а мырза кызга ыраазылыгын билгизбей, алкыш да айткан жок.

Анан, мырза дагы бир кызды сүйүп калды: тим эле кулу болуп, акылынан адашып, элирет. Эмне үчүн? Чандуу жолдо буруксуган куюндан сура, жалбыракты шуудуратып титиреткен желден сура, жашоону жараткан Теңирден сура; башка эч ким жооп айта албайт.

А кыз мырзага эчтемке берген жок, ооба, эчтемке. А мырза кызга боорун тытып жалынып, алкышын төктү. Кыз мырзага буюрду: «Мага өз бейпилдигиңди жана акылыңды бер!» Мырза муңайым жылмайып, өмүрүн сурабаганына өкүндү.

Анан кызды зынданга камап салышты...

– Эмне кылып атасың, кыз? Эмнеге күлүмсүрөйсүң?

– Мен он жыл мурда болгонду эстеп отурам. Ошондо мен аны кездештиргем.

– Сен аны унута элексиңби?

– Күнү бүгүнкүдөй эсимде. А мезгил өтүп жатты...

– Эмне кылып отурасың, кыз? Эмнеге күлүмсүрөп, жылмаясың?

– Мен килемге анын атын токуп атам.

– Кимдин атын? Тиги, сени таш зынданга камагандынбы?

– Ооба, ошонун, мындан жыйырма жыл мурда кездештиргенимдин атын.

– Сен аны дале эстейсиңби?

– Ал менин эсимде мурдагыдай эле.

А мезгил болсо өтүп жатты.

– Эмне кылып атасың, туткун айым?

– Мен аракеттенип, аракеттенип, көздөрүм тунарып алсыз, тигиштерди көрбөй калды, дубалдын акитаашын сүрткүлөп жыйнадым. Акиташтан кумара жасап, мен ага белек кылам.

– Кимге? Сөзүң ким жөнүндө?

– Сөзүм махабатым, мени бу таш зынданга камаган мырзам жөнүндө.

– Ошо сени, ушинтип зынданга камап таштаганы үчүн күлүмсүрөйсүңбү?

– Мен ал эмне дээр экен деп ойлойм. «Карагылачы, – дейт ал. – Менин кызым мага кумара жасап белек берип жибериптир, отуз жыл бою мени унутпаптыр».

А мезгил өтүп жатты...

– Кандай, туткун айым, кол куушуруп, күлүмсүрөп отурасыңбы?

– Аракеттенип, аракеттенип. Көздөрүм көрбөй калды, менин ойлогонго гана чамам жетет.

– Ошо кырк жыл мурда кездешкен мырзаң жөнүндөбү?

– Ошо беш көкүл кезимде жолуктурганым жөнүндө. Балким, андан бери кырк жыл өтсө өткөн чыгар.

– Анын өлгөнүн сен билбейсиңби? Картайганча. Өңүң кубарып баратат айым, жооп айтпай эриндериң бозорду, дем тартпай тумчугуп кеттиң...

Мына, таш зынданга камалган кыз тууралуу таңгалычтуу уламышты уктуңар. Баса, эсимен чыгып баратыптыр: бир курдай ал кыз бактын арасынан ошо сүйгөн мырзасынын үнүн угуптур, мырза кыз алдына тизе бүгүп жыгылып, кызарып кетиптир. Ошондо кыз кырк беш жашта экен...

Санжырачы Сагынбек унчукпай калды. Соня, жигити үчөөнүн ортосун жымжырттык каптады. Аны Соня бузду:

– Өтө табышмактуу легенда экен. А жанагы кыздардын кайсынысына мен кирем? Тьфу, тьфу!.. Жүрү кеттик, мырзам. Ха-ха-хи-хи! – Соня чалкалай кыткылыктап калп күлүп, жигитин оң колу менен кулагынан чоё жетелеп, арт жагына кылчая сол колун Сагынбекке сермеп коштошуп, караңгы бакка сиңишти...

Арадан канча күн, канча ай өттү. Сагынбектин жүрөгү таш баскандай салмактанып, көңүлү чөгөт. Баарысынын себеби эле – Сонунгүл. Эмне үчүн аны мынчалык эстеп, унутпайт? Таңкы кыроодон сурайт, түнкү жымындаган жылдыздардан сурайт, жашоону Жараткандан сурайт – жооп жок. Өз жүрөгү айтат: «Сүйүү эмес». Аёобу? А эмне үчүн аяйт?! Чаңдуу жолдо буруксуган куюн да, жалбыракты шуудуратып титиреткен жел да, жашоону жараткан Теңир да жооп айтпайт. Өз көңүлүндө минтип чечмелейт: «Аяп, азап тарттыргыдай ал мага эч ким эмес». Анда эмнеге, эмне үчүн көңүлү чөгөт, жүрөгү ооруйт?

Эрте-кеч сейилдегенден да тажап бүттү, ойлору бөлүндү болот да турат.

А бу сапар үйдөн сыртка чыкканы спорт кийимин кийип жатып, өзүнө өзү убада кылды: «Эгерде жолукса, ачык такташам: – Сени эстей бергидей мага кимсиң же мени сен ошончолук самайсыңбы? Таасириң зомби, зомби, зомби кабарындай аба аркылуу жетип аткандыр? Анда мен сага киммин?» Дагы кобурайт: «Эгер өзү кездешпей, үнү угулса, укпоого тырышам. Жашынмак ойногудай абалдамынбы. Же бар, же жок кылам. – Чык, мында! – дейм. – Албарсты, азгырба. Оюндан тажадым! – дейм».

Күн уясынан балбылдап чачырап, нурлары бактан бакка салаа-салаа жебелеп, бетке урунса көз жалтантат. Канча убак басып жүрдү, шүгүр, бир курдай да кыз үнүн уккан жок. Көңүлү ачылып, сергип баратты.

Капысынан аллеянын наркы жээгиндеги жоон кара жыгачтын түбүндө бүктөлүү жаткан гезит, кан түйүнчөктү көрдү. Жүрөгү шуу этти... Ары-бери кайсалап, жыгач таап, түйүнчөктү сайгылады, жөн

түйүнчөк эмес, өлгөн ымыркайдын денеси экен. Жылан көргөндөй коркуп, жаа бою качкысы келип кетти. Бирок кайра өзүн токтотуп, бу жол жээгиндеги көрүнүктүү жоон кара жыгачтын түбүндө жаткан түйүнчөк аркы-терки өткөн кишилердин, ит-куштардын көңүлүн бурарын ойлоду. «Адам денеси, – деди, – ыргытып таштаган жарабайт». Сооп табайын. Бул шумдук кимдин колунан келди экен?

Түйүнчөктү гезитке ороду. Бактардын тээ ары четиндеги таштан-дылардын арасынан миздүү темир таап, теректин түбүн каза баштады. Терек түбү топурагы борпоң, жалбырактар чирип калыптыр, түйүнчөк көмүлгүдөй көрүстөн бачым эле казылды...

«Балким, жол боюна, кишилерге көрүнүктүү жоон кара жыгачтын түбүнө өлүк оролгон түйүнчөк менен бүктөлгөн гезит ыргытып, алардын ээси атайылап ушуну каалагандыр? А, ал өзү теректин түбүндөгү томпойгон ушул кара топурак ымыркайдын мүрзөсү экенин билер бекен?» – деп ойлоду.

Кандайдыр сооп иш кылганына жеңилденип кетти. Жолдо эсине кылт этип Сонунгүл түштү. Бирок эми аны ойлогусу келбеди: ушул окуяны кагазга аңгеме кылып жазуу көңүлүн алеп-желеп удургутуп, үйүнө тез жетүүгө буттары канат болуп учуп баратты...

Ошондон кийин ал кыздын үнүн укпай калды. Анын мурдагыдай тигинден-мындан чыга калбаганына, эч качан дагы кездештирбегенине өзү ыраазы болуп да жүрдү...

**Рамис
РЫСКУЛОВ**

Поэзия

ЖАЗДЫН ЖАШЫЛ САПТАРЫ

* * *

*Колтукташып жаз менен
Бара жатам диңилдеп.
Кышкы кийимил чечилип,
Калгам абдан жеңилдеп.*

*Булкуп тебет жүрөгүм
Буркулда дейт күдөрүм.
Үзбөй үтүт чынжырын
Издеп жазам чын ырым.*

*Ыргыштайт ырлар ыргагы
Баржактап барат аябай,
Көп тезгил куту жешилди
Кудуңдап жашайт баладай.*

* * *

*Таң агарып сөгүлүп,
Айлана айкын көрүнүп.
Ансайын аттай ооздуксуз
Баратат турмуш көбүрүп.*

*Купуя сырын Кудайдын
Тыңшап сырға канатын.*

*Көзүң тойбой тоо, сууга
Узак келет карагың.*

*Тегиз түздүк созулуп
Уч-кыйыры билинбейт.
Калыгамын санааркап
Кечте иңир дирилдейт.*

*Ак кайың чыкты чытырап,
Алыстар не бир чыкырат.
Жашоодо сезел көп ыраат,
Ар кандай тагдыр бычылат.*

*Жашыл өңүр өстөндө
Ыраазы болот өскөнгө,
Малина талаа тамырап
Айлана узак шаң урат.*

** * **

*Чаржайыт көңүл жактагы
Чарк урат жашоо деңизи.
Суулары тунук Мекеним
Сонунсуң бардык убакта.*

*Оштонот не бир адамдар
Ала салып замандар.*

*Болбойт сени сүйбөөгө
Кандай болсоң Мекеним.
Көргүбүз келет баарыбыз,
Бактылуу дайым экениң.*

** * **

*Сылайтын жаздын көкүлүн
Туябыз тагдыр өкүтүн,
Жадырап тосуп алышсын
Жаштыктын жаңы өкүтүн.*

Табият чиркин ушундай
 Ар жазда кайра жашарат.
 Өткүн өтүп заматта
 Бүт айлана тазафат.

* * *

Ойлоп көрсөт Ата Журт
 Артыкча эчен өбөлгөң.
 Шааниге дүйнө чайкалып
 Шамал, жел, булут өңөргөн.

Гүл баккан бүтүн өңүрдү
 Элден, журттан бата алсаң,
 Узартат тура өмүрдү,
 Далайлар ырыс чөтүрдү.

* * *

Шатыраңдап
 Шат ыр арнап,
 Ким бирөөгө
 Баратам.
 Аянбастан бапыраңдап,
 Жатык сүйлөп жапыраңдап.

* * *

Арнайтын сага тууган жер
 Жүрөктүн дирил кагышын.
 Балачактан бери тен
 Болоюн дегет нагызың.

Алперсет дегет натысың,
 Тутунганым,
 Туу туйганым
 Тууган жер.
 Турмуш өзү келенгер.

Белла Ахмадулинадан

*Курбу-курдаш
Мага сырдаш
Кээси суранат
Мага арнап ыр жаз,
Болгон үчүн сырдаш.
Күлкүлөрү, дытактары
Көп ойлорду ойлотушат ыраактагы.
Ыр жазы кылат ыраазы.
Баркыта жетчү инсандар
Кызыгат мага тиң сандар
Тобо дейтин ошого.
Жошо кошот жошого.
Ыр кечете келишет
Ырыс, бакыт этишет.
Көп үлүштү тагдырда
Алар дагы эңишет.
Ырларымды талкуулап
Ар кандай баа беришет.
Кээси мага атайын
Арнап букет сунушат,
Тунжурашып узакка
Көп ойго батып туюшат.*

ДҮЙШЕЕВ Шайлообек – 1950-жылы Ат-Башы районундагы Ат-Башы кыштагында туулган. КМУнун журналистика факультетин бүткөн. Нарын облрадиосу, Кыргыз филармониясы, «Ала-Тоо» журналы, «Асаба», «Агым» гезиттеринде иштеген. Кыргыз Элакыны, «Манас» орденинин ээси. Көптөгөн поэтикалык жыйнактардын, публицистикалык макалалардын автору. Бул прозалык чыгармасы өзү тууралуу тартылган даректүү фильмдин кыскартылбаган толук сценарийи.

Проза

ОТКО ЧУРКАГАН БАЛА

(Даректүү баян)

Мен Нарын дубанындагы Ат-Башы районун борбору – Ат-Башы кыштагында, касиеттүү Чеч-Дөбөнүн Күнбатышы менен Күнчыгышы тогошкон жердеги кызыл көпүрөнүн жанында жарык дүйнөгө келипмин.

Кошойдун Кара-Тоосун таянган бойдон Нарын дайрасына ашыгып агып кирген Ат-Башы суусу азыр да күүсүндө. Көпүрөгө жетип жетпей, поюздан «түшүп» калган вагондорго окшогон ДЭУнун (жол оңдоо башкармалыгы) сары-кызгылт үйлөрү менин киндик кан тамган уям. Бирок бул үйлөрдүн кайсынысында төрөлгөнүмдү билбейм, аны бүтүн мында жашагандар да айтып бере албайт.

Мына бул асфальт жолдун эки жээгин бербей өсүп турган теректерди ДЭУда мастер болуп турган жылдары атам тиктиргенин энем ыра-

матылык ушул жол менен аркы-терки өткөн сайын эсиме тынбай салып туруп эле...

* * *

Атамдан мен жана ал тиктирген ушул теректер гана калды...

* * *

Үч жашымда атам өлүп, 23 жашында жесир калган апам чоң энемдин тоодой кайгысын жеңилдетиш үчүн мени ага таштап, өзү төркүндөрүн көздөй журт которуп кетиптир.

– Кагылайын, кантели, өлөр Дүйшө өлдү. Биз эми Кудай башка салганын көргөндөн башка чарабыз жок. Сен жашсың, ичер суун, көрөр күнүң али алдыда. Баланы мага ташта, жалгыз кемпирди боздотпо каралдым, өмүрүм өткөнчө баламдан калган медегимди чекесинен жыттап жүрүп өтөйүн, – деп, байкуш энем, келинин төрт айыл ары турган өз төркүндөрүнө жеткирип, мен 3кө чыкканча таякелеримдин колунда өсүп, 3кө чыкканда чоң энем таанем Аятканга бир көйнөк, таякем Жумага бир көйнөк алып барып, мени биротоло «сурап» кетет.

* * *

Кийин мен апамды көпкө чейин түшүнгүм келбей, өз баласын таштап, бөлөк күйөөгө тийип кеткен таш боор, жеңил аял катары көрүп чоңойдум. Көкүрөктөн айрыкча ушул ызаны өчүрүш өтө кыйын болду.

* * *

Университетти бүтүп, үйлөнгөндөн кийин апам менен катташып, биз ага чай-чамегибизди көтөрүнүп бара калып, ал биздикине – шаарга келе калып жүрдү.

* * *

...Кеч катташтык. Акыркы жылдары учурашканы барсам, болгонун болгондой айткан, күндөлүк турмуштун майда-барат нерселерине күйгүлтүк түшө бербеген, качан көрсөң эле балдарына бата тилеп, жалынып-жалбарып олтурган, аптаптагы булуттай болгон шайыр кемпир болуп карыптыр. Көрүп алып аябай сүйүндүм.

* * *

Бир ирет сүйлөшүп олтурсак:

– Мен 80ге чыкканда өлөм. Илгери, секелек кыз кезимде колуна суу куюп атсам, бир кемпир: «Кудай тилегиңди берсин айланайын, сен да мендей 80ге чык, балам» – деп батасын берген. Эки жылдан кийин 80ге чыгам, ошондо ыйлап-сыктабай эле көөмп койгула, көмбөгөндө анан эмне кылмак элеңер. Атамды тартсам жүгүрүп жүрүп эле өлөм, таятамды тартсам кайып болуп учуп кетем. Таятам Өмүралы калпа деген болгон, жанагы Таш-Рабатта кырк күн ак уруп турган дешчү. Мен 1-класста окуп атканда 100гө чыгып өлдү. Коюлгандан кийин бейитине куран окуганы барышса баягы дөбө болгон бейит жок, жер менен жексен болуп калган экен дейт. Эл Өмүралы калпа кайып болуп учуп кетиптир деп жүрдү. Мен да таятамды тартсам артынан учуп кетем, – деген эле.

Бейиши болгур, чын эле 80 жашка чыгып дүйнө салды.

* * *

Бир жолу шаарга келип калды. Зейне үйдө экенинде басса-турса артынан калбай, жаш баладай ээрчип алып, сүйлөй берер эле. Балкондо тамеки тартып атып кокусунан келинине минтип айтып аткандарын угуп калдым.

– Жанында отуруп сүйлөшкүм эле келет. Ичимде муңайым болуп жүрөм. Берки балдарым мени өөп эркелетет, бул антпейт. Кээде эркелетейин деп ойлоп батыналбайм, башка өскөн бала көп боор тартпайт экен. Калдандаганы мага окшош...

* * *

Мен чын эле апамды эмнегедир бир да жолу «апа» деп айталбай койдум. Аттиң, мен да анын кучагына кулап, көкүрөгүнө башымды жөлөй албадым. Экөөбүздү жапжакын, маңдай-тескей олтургузуп коюп, бири-бизден бирибизди «тосуп», бир аз эле эпкини тийсе «эне-бала» кылып, ээ-жаа бербей төгүлүп-чачылып кете турган аялуу сезимди эмне деген күч токтотуп, эмне деген күч тосуп турганын мага бүгүн ким түшүндүрүп, ким айтып бере алат?

Ошентип өмүр бою ал мага «апа», мен ага «бала» боло албаган бойдон калдык.

* * *

Мага чоң энем гана «апа» бойдон калды.

* * *

Баласы Дүйшө кара сарыктан көз жумгандан кийин чоң энем болгон жүгүн жана мени арабага салып, баласы өлгөн жерди таштап, тетигил көрүнүп турган Кайынды тоолорунун этегиндеги Ой-Терскен деген айылга, тууган-уругуна көчүрүп кетти. Мен аны кийин «Карагайчы кемпир» деген автобиографиялык поэмамда:

Жетим бала. Жетим там. Жетим эне,
Жер үстүнүн тооп кылып четин эле.
Эсен-аман жүрүшчү эл катары,
Эл катары өмүрүн кезип эле.

Жоругу бай, жомогу жалгыз мунун,
Жолдош кылган жолуна жалгыз муңун.
Жоош сары бала эле болбураган,
Жоош сары бала эле барбык мурун.

Оолак калып, оокат деп тербеңдеген,
Оолак калган күнүнө термелбеген.
Ошол кемпир билинбей жашай берди,
Ошол уулун жетелеп эрбендеген, – деп жазгам.

* * *

Энем экөөбүз бөксө тоолордун бөйрөгүндө, ээси жай бою кой менен жайлоого кетип, күзүндө кайтып келчү чабандын там-ташы ээн калган сарайында турчубуз. Сарай менен мен окууга барып келчү мектептин аралыгы алты чакырымдай бар эле. Сабактан күүгүм талаш тарап, сайды жыңайлак кечип өтүп, тоо этегиндеги күйгөн оттон көзүмдү албай, боюм менен жарыша өскөн арпа талаанын жалгыз-аяк жолуна түшүп алып, жүрөгүмдүн дикилдеген дабышын тыңшаган бойдон келер элем. Күн сайын ушул. Күн сайын ушинтип, айылдан алты чакырым алыстагы күйгөн отко чуркачумун. От – Энемдики. Энем – ошол биз жашаган сарайдын кароолчу кемпири болучу.

* * *

Азыр да күүгүм кирген кездери, кокусунан тоолордун этегинен бүлбүлдөп күйгөн от көрсөм, ичим тызылдап, ошол оттун жанында энем олтургансып, жандүйнөм аңтарылып кетет.

Байкуш кемпир не кылат, сабаты жок,
Баласынан башка анын чарасы жок.
Карагайын кайтарып жүрөр эле,
Кайтар деген бир барак кагазы жок.

Кадимкидей кан-жанын демеп ага,
Кайрат берчү сөз керек белем ага.
Карап турсаң укмуштай угулчу экен,
«Карагайчы кемпирсиң» деген ага.

* * *

Күн жааган сайын жыртык-тешигине күл төгө берип, бүкүр кемпирдин жонундай дөмпөйүп, үстүнө уй түгүндөй чөп өсүп калган боз жалпак тамда жашадык. Кара жаан төккөн түндөрү идиш бүткөндүн баарын тамчыга тосуп, тыштагы жамгырдын, иктеги тамчынын «ырын» тыңшап уктар элем...

* * *

Бул кадимки Чеч-Дөбө. Ат-Башыны, анын эли-жерин сактап келаткан касиеттүү Баба мазар ушул. Мында кадимки Алмамбеттин сөөгү жатат. Бала кезимде Чеч-Дөбөнүн алдындагы сазга далай ирет кой, уй кайтарып келген кез болгон. Кечке кемирчек казып, балык уулап жүрүп күүгүмдө үйгө кайткан балалык ушул сазда калды.

* * *

Энем болгону 13 рубль пенсия алчу. Ошол акча жетим кемпир менен жетим баланын жашоосуна жетчү.

* * *

«Жетим» деген сөз мага октой тийчү. Ал сөздү канчалык уккум келбеген менен андан качып да кутула албадым. Мына ушул күнөөсүз бир сөздүн

айынан бети-башым көгөргүчө токмок жеп келген күндөрү курган энем кирерге жер таппай, кепе тамдын ичине жашын, ыза-мунун төгүп-төгүп алып, мага тили да, колу да тийип кеткен кездери мен да буулугуп, мен да өзүмө батпай, акырын жылып чыгып, тамды айланган эски корукка жөлөнүп алып:

– Нур-бү-бүлөп, – муңканып ыйлар элем. Нурбүбү тууган апам болучу.

* * *

Онунчу чырактын жарыгына боортоктоп жатып алып, Манас менен Коңурбайдын сайышкан сүрөтүн тартар элем. Эртеси, кой дегениме болбой, көчөдө кетип бараткан айылдаштарымдын ким экенине карабай сүйүнчүлөп:

– Айланайындар, үйгө кирип баламдын сүрөтүн көрө кеткиле. Шакем Манасты тартып салды! – деп жерге-сууга батпай сүйүнүп жүргөнүн билем. Уялганыман энемди токтоталбай, айлам кеткенде үйдөн чыга качар элем.

* * *

Энем мен 13 жашка чыкканда, оорубай-этпей туруп эле, болбогон бир ич оорудан каза болуп калды. Топурак салып, тарай берерде, ким экенин билбейм: «Катуу чап, өкүрүп, ыйлап бар!» – деп атына мингизип, тизгинди колума карматканын билем...

Чачылган кар, чачылган булут уруп,
Кар да кетти... Карарып, унутулуп.
Баёо тилек үмүтү талкаланган,
Бала кетти үшкүрүп, улутунуп.

Кар да кетти, кара жол караң этти,
Кар да кетти. Кар менен бала кетти.
Боздоттурар бейитин боз шыбактуу,
Боз шыбактуу элесин ала кетти.

Чачылган кар. Карды жел козгоп турар,
Кайыңдынын шамалы коштоп турар.
Карагайлуу кайкыдан түшкөн издер,
Карагайчы кемпирди жоктоп турар...

* * *

Ошентип күтпөгөн жерден эки эчки, эки кой, анан 13 жаштагы жетим бала – мен томолонгон бойдон жалгыз калдык.

* * *

Жетилигинен кийин мен бизден эки көчө ары жашаган эжемкине көчүп келдим.

* * *

Жездем дүйнөдө жок момун киши болчу. Чарбанын жумушунда өмүрү өткөнчө кажынып иштеди. Жумуштан келгенден кийин да жөн олтуралбай, көр оокат менен алек болуп, кыларга иш жок калса, жаман тамдагы эч ким кийбеген эски өтүктөрдү жамап-жаскап олтурчу. Анан бригадири деле, учетчиги деле ат тезегин кургатпай, чапкылап жездеме келчү:

– Касым аке, бүгүн сугатка барыңыз! Касым аке, бүгүн чөпкө жөнөнүз!

Жездем бир да бир кишиге каш кагып, каяша кылбаган, бригадир кайда жумшаса, ошол жакка үндөбөстөн кете берген киши эле. Эсимде, бир жолу көчөгө кара түтүнүн бурулдатып, күркүрөп келип, селитра жүктөгөн эки «МАЗ» токтоп, артынан жаман атын чапкылап бригадир жетип:

– Касым аке, айылда өзүңдөн башка киши калбай калыптыр, бул машинелер өзү көтөрүп төгөлбайт экен. Чоң короого барып түшүрүп келе коюнуз, кайда түшүрөрдү кампанын кароолчусу айтып берет, – деп бакылдап турганы, жездем ошол бойдон кетип, эки машина жер семирткичти жалгыз түшүрүп, кара күүгүмдө селитра жыттанып үйгө кайтканы:

– Акысын жаздыртып койдунбу, анан? – деген эжемдин суроосуна:

– Аны эми бригадир өзү билет да, – деп жөн болгону али күнгө эсимде.

* * *

Ыраматылык, айлык алам деп өмүрү контордун, буюм-тайым алам деп өмүрү дүкөндүн босогосун аттаган жан эмес эле. Айлыгын да өзү барып албай, эжем алып келчү. Жадагалса, айылдын «Ардак тактасына» илебиз, сүрөткө түшүңүз десе болбой, таң атпай талаага качып кетип, сүрөткө да түшпөй койгон.

* * *

Телевизордон согуш кинолорду көрүп калган кездери:

– Согуш мындай болгон эмес, – деп, туруп чыгып кетчү. Мойнуна суу куюп берип атканда далысындагы ок тийген тырыктарын далай ирет көргөм.

Ошол жездем мага ата ордуна – ата, эжем Тукан эне ордуна – эне болду.

* * *

Жездем кийин менин «Эштек байке» деген ырымдын прототибине айланды. Ыр агездеги «Кыргызстан маданияты» гезитине чыгып келгенде жээндерим окуп алып:

– Таякем, атамды жазып салыптыр, атамдын эле өзү болуп калыптыр. Кокуй, атам окуп албасын, атам көрүп койбосун, – деп гезитти көрүнгөн жерден башка жерге катып жүргөнүн көп айтышты.

«Эштекти» жездем окудубу, жокпу, анысын билбейм. Балким, окуса окугандыр, анткени келген гезиттерди сөзсүз бир сыйра карап чыкчу. Бирок экөөбүз менин ыр жазып жүргөнүм боюнча эч качан сүйлөшүп, баарлашкан эмеспиз.

* * *

Жээндерим жездемден жашырган ошол ырды мен силерге толук окуп берейин деп турам. Анткени мында чын эле жездемдин, жездеме окшогон миңдеген кыргыз эштектеринин образы бар.

ЭШТЕК

Э-эй,
 Эштек байке!
 Ушинтип түгөнөрдө өчүп-жанган
 өмүрдүн соңуна да келдиң жетип...
 Кел эми,
 кыйшактабай,
 даакысы түшүп турган колхозуна,
 кайра-кайра кылчактабай,
 кел эми,
 үйүнө кел?
 Кутулдуң бардыгынан,
 түрмөдөн кутулгандай сүйүнө бер.
 Башыңды токмок кылып,
 каруунду казык кылып,
 канча жыл,
 өгүздөй өкүрөңдөп жер айдадың,
 кимден сен
 кем айдадың,
 Эштек байке?

Жасаган ишиң менен
жатка да жактың Эштек!
Жамандык-арамдыктан
жаа бою качтың Эштек!
Башкарма кайда айдаса
ошол жакка
башмалдак аттың Эштек!

Сен ойлодуң:
башкаргандар башкаргандан,
эштектер эштектерден таралган – деп.
Башкаргандар башкарышка,
балдары тамеки үзбөй
Ысык-Көлдүн кумунда кактанышка,
аялы курорттон курорт тандап мактанышка.
Эштектер
баш көтөрбөй суу сугарып,
талаада аккан күнгө какталышка
жаралган – деп...

Сен ойлодуң:
башкаргандар башкаргандан,
эштектер эштектерден таралган – деп,
башкаргандан
чыкпайт такыр жамандар – деп,
башкаргандар,
башкача бир адамдар – деп,
эштектер сөз сүйлөбөй сөгүү укканга,
башкаргандар,
бакырып сөгүш үчүн жаралган – деп...

А сен кимсиң,
өкмөткө өгөйсүңбү,
же эчтеке сезбеген дөдөйсүңбү?
Эт-бетиңен кетип жүрүп
тамекиден,
пахта менен ак койдон тапканыңды
эчендер эбин таап ашап турат,
эштектер болгон үчүн
өкмөт жашап турат,
Эштек байке!

Мал күтсөң
маани күтпөй,
кызаңдап жүрдүң Эштек!
Кыз-уулуң бой жеткенче
кыялдын кызуусунда жүрдүң Эштек!
Бакытка кыял менен жетсе эгерде,
сен Эштек ири алдыда,
жетет элең жетпегенге.

Эштектерди таңгалтып кызык кылган,
терезесин тордотуп темир менен,
эшиктерин сомдотуп бышык кылган.
Муздак суусу өзү эле ысып турган,
жолу асфальт даңгыраган,
там салам деп канча жыл кыялдандың
башкарманын тамындай
заңгыраган...

Кырк жылы мурда салган
тамындан дарман кетип,
жер тапсаң
таш табалбай,
таш тапсаң
кыш табалбай
турганда айлаң кетип,
теңелип не кыласың башкармага
үстүндө үйү даяр,
үшүсө Күнү даяр.
Башкарганга
Эштек байке,
эштек эмес, план керек.
Эштек эмес,
эшектей кара күчүн,
гезит-китеп оку десе кускуң келген,
караңгы түркөйлүгүң,
анан дагы
кыйналса кайыл болуп
баарына көнө берген
кыргызча ыман керек.

А сенде
бар ушулар,

ат ордуна карманган качырың бар,
аш ичсең
азыноолак катыгың бар,
башыңды чукак кылбай
бутак кылып,
чубуртуп тууп турган катының бар.

Антсе да Эштек байке,
деңиз бута болбойт тура,
өгүз бука болбойт тура,
беленге көнүп өскөн балдар акыр,
теринди кайыш кылып,
белинди майыштырып,
ташынып тапканынды
беткелди төгүп-чачып
кордойт тура!

Азыр да
айылдыгы айылынан,
шаардыгы шаарынан келип-кетип,
жээгинди желелешип,
желкенден тебелешип,
жем жесең жебе дешип,
желбегей басып турат
ке-ле-ле-шип...

Ээй,
Эштек байке,
эзели төрдө олтуруп,
чер жазып күлдүн бекен өмүрүндө,
керзи өтүктөн бөлөк дагы
бут кийим
кийдин бекен өмүрүндө,
дем алыш деген дагы күн болорун
билдин бекен өмүрүндө?

Чылымга чылагансып,
мурутун ыш жыттанат,
мурунду жөөлөп өтсөң бүткөн боюн
«бур» этип кык жыттанат.
көздөрүң каны каткан чак түшкө окшойт,
колдоруң журтта калган аттишке окшойт...

Чечин эми,
эненден туулгандан бери карай,
дырдай болуп,
чечинген эместирсиң
мындай болуп.

Чечин байке,
кетипсиң кычып-кычып,
мончо деген бейиш ушул,
арканды берейин бир жышып-жышып...

Кезинде Эштек байке,
мыкмын деп дардайчу элең,
мык элең,
көп мыкка окшоп
кагылган тактайдагы,
көрүнгөн келип-кетип,
тепсеп турган капкайдагы.
Дат деген мыгыңды да күбүдү го,
жамгыр жеп,
шамал кайсап,
тактайың чириди го Эштек байке?

Кезинде Эштек байке,
бөркүндү кундуз кылып,
мыктардын арасынан өзүңдү жылдыз кылып,
тактайга кадаган кол
сууруп алып,
карабай муң-зарыңа, керегине,
ыргытып таштады го
карылык челегине.

Күт эми
Эштек байке,
күткөндөй Кудайыңдан жамгыр-жаанды,
күүгүмгө жетер-жетпес пенсияңды
жана да катыныңа бере турган
«Баатыр эне» деген наамды.

Баарын күтүп жата бергин,
бастырма жаман тамда
башыңды тырмап коюп,

балким, кеч,
балким, эрте
жетер кезек,
же ҮЙГӨ,
же ӨЛҮМГӨ...

* * *

Айылдын мына бул талаасында жездемдин изи калбаган жер, чалгысы тийбеген чөп, кетмени тийбеген чым жок. Көзү өткөндөн кийин анын сөөгү да ушул Алмамбет жаткан Чеч-Дөбөнүн жанына коюлду. Деги эле ат-башылыктар жөн кишилеринин сөөгүн бекеринен Чеч-Дөбөнүн жанына коюшпайт.

* * *

Дагы бир эжем Турдубүбү Ат-Башынын Казыбек айылында турат. Жездем Болотакун өмүр бою колхоздун коюн багып жүрүп өттү. Сабатсыз болгон менен көкүрөгү таза киши эле. Мен Нарында иштеп калган жылдары атайылап Ат-Башыдан келип, жөн келбей, чабан кезиндеги көр жерге толгон кагаз-кугаздарын баштыгына сала келип:

– Шакен, мени Масалиевге алып барып кийир, биз илгери Алайкуу тараптан келиппиз. Атам Максүт, апамдын аты Үкөй, таятам Самсалы деген болгон. Самсалы менен Масалы ага-ининин балдары экен. Кийин ата-энелерибиз өлүп, жетим калып, ар кимибиз ар кайда тарап кетиппиз. Мени эптеп, Апсамат акеге алып бар? – деп какшап жүрүп өтүп кетти.

Мен анда Масалиевге кирмек тургай, магазинге кирерге акчам жок жүргөн кезим. Балээнин киргиземби? Жездемдин өмүр бою көксөгөн тилегин аткара албай жүрүп, аны да ажалга алдырып жиберип, олтуруп калдым. 2005-жылдын 25-декабрь күнү Болотакун Максүт уулун жерге бердик.

* * *

Бир ырымда:

Айылга жакындаганда,
Жүрөгүм лакылдаганда.
Караган, чийлер, бейиттер
«Кар» болуп лапылдаганда.

Капкара боёк сүйкөгөн,
 Караңгы каптап чүмкөгөн.
 Чымылдап чуркап баратам,
 Мүрзөдөн качып, мүрзөдөн.

Балалык ырын бакыттын,
 Мен кайда ырдап ашыктым.
 Качам деп көрсө мүрзөдөн,
 Мүрзөмө келе жатыпмын... – деп жазган элем.

Айылдын босогосун атташ үчүн кааласаң-каалабасаң да мүрзөлөрдү аралап өтөсүң.

Кыргыз ушинтип, тирүү жүргөн бизге бу дүйнөдө өлүм деген бар экенин бат-бат эстеп туруш үчүн, көзү өткөн кишилерин айылга жакын жашырганы акылмандык эмей эмне?

Каякта жүрбө, айылды эстегенде адегенде эле анын боз шыбак баскан бейиттери эске түшөт. Өмүрүн –араба болсо, ошол арабаны сүйрөп бараткан кош ат – кайгы менен кубанычың турбайбы.

* * *

Энем менен атамдын бейиттери жер менен жер болуп, дайыны такыр эле билинбей калды. Бүгүн экөөнүн тең жаткан жайлары кайда экенин билбейм. Байкуштарыма эл катары эстелик коё албаганыма аябай эле кыйналып, көпкө дейре жаман болуп жүрдүм. Бирок мындан бир топ жыл мурун Алтайга барып, алтайлыктардын: «Биз адамдар аябай көппүз, Жер болсо жалгыз. Баарыбыз топурактан жаралганбыз, кайра топуракка барабыз, ошондуктан өлгөндөн соң күмбөздөргө айлана бербей, жер менен жер болуп кеткенибиз оң» дегендерин уккандан кийин кадимкидей тынчып, жаным жай алды.

* * *

Жадагалса атам менен энемдин сүрөттөрүн да таппадым. Сүрөткө да түшүшпөптүр. Сүрөттөрү жок болгон менен өздөрү дайыма жүрөгүмдө.

* * *

Адатта Ата мээри, Эне мээри дегендер болот эмеспи. Мен Атанын да, Эненин да мээрине канган жокмун. Ырас, эне мээрин Чоң Энем алмаштырды, ал эми Ата мээрин эч ким алмаштыра албады. Ошондуктан ата деген кандай болорун билбей өстүм. Мен азыр да атасы жок Чоң Баламын.

* * *

Ой-Терскен орто мектебин бүтүрүп, ошол эле мектепте пионер вожа-
тый болуп иштеп туруп, «армияда шоопур болгон, жыргал!» дегенди угуп
алып, шоопурдун окуусун окучумун деп Нарындагы автошколго кирип,
бирок техникага такыр шыгы жок жаным, окуусуна тиш өтпөй кыйна-
лып, күбөлүк аларга бир ай калганда качып чыгып, райондук гезитке
корректор болуп орноштум. Армияга ушул жерден кеттим. Болгондо
да Подмосковьеге, Наро-Фоминск деген шаарга, абадан коргонуучу
аскер бөлүгүнө (ПВО) барып түштүм. Армиямды сурагандарга, «элит-
ный войскада» болгом, «ракетчикмин» деп компоюп коём. Армиядан
келгенден кийин гезитте кабарчы, МСОдо куруучу, ПМКада бетонщик,
заводдо формовщик болуп иштедим.

* * *

Күлүм додо болбой жүрүп, классташтарымдын алды окуусун бүтүп,
кызмат күтүп, үй күтүп, балалуу боло баштаганда кеч калган бактымды
түшүнүп, күрөктү ыргыттым да, жалгыз уюмду 300 рублга сатып, КМУга
тапшырып, 25 жашымда студент болдум.

* * *

Адамдын баскан жолунда сөзсүз ага Кыдыр Алейки Салам жолу-
гат деп айтып калышар эле. Кыдыр Алейки Салам мага жакшы эле
жолукту.

Кыдыр адегенде мага, шамал кайда айдаса ошол жакка делдектеген
бала кезимде акын Жумакан Тынымсейитова болуп, кийин жол табалбай
буулугуп турганда жазуучу Асанбек Стамов болуп жолукту.

* * *

Менин биринчи редакторум Ат-Башыдагы райондук гезиттин жетек-
чиси Ташен Ассакунов деген киши болгон. Орус тилин мыкты билген,
ошол доордогу үзөңгүлөштөрүнөн кыйла билимдүү, партиянын жооке-
ри катары шылтоо болсо эле бийликтегилердин көзүнө түшүп тургусу
келген, ошого умтулган, бирок анысы дайым эле ал ойлогондой боло
бербеген, коркок, бирок ак көңүл бул адамдын көкөйүнө көк таштай
тийип, бирөөлөрдүн тилине кирип, далай жолу капа кылган кездеримди
ойлогондо азыр да уялам.

* * *

Гезиттин жыты.. Коргошундан куюлуп түшкөн тамгалар... Таңгак, таңгак кагаздар...

Өмүрдү барактап олтуруп, жаштыктын артта калган күндөрүнө кылчайып, басмакананын жумушчулары: Турумбек байкени, Айша, Ажар, Зуурабүбү, Сияевалар Үрү менен Кенжеш эжелерди, мен өзгөчө сыйлап, урматтаган Жамиланы сагынбай эстей албайм. Токтогул, Калыгул, Кубатбек, Аскарбек, Тынчтык, Асанкадыр, Нарынбек болуп убагында эмнелерди гана кылбадык...

Аттарын карачы: алайлык жазуучу айткандай өзүнчө эле поэма.

* * *

– Редакторго киргиле! – деп Аракүл эже кыйкыра баштады.

Аракүл – машинстка аял. Ак көңүлү келгенде жазганыңды шакылдатып басып берип, кара жини кармаганда барагыңды тең ортосунан айрып туруп ыргытып кетмей адаты бар. Жумушчу беш күндүн такай эки күнү эжекебиздин «кирип турган» күнү. Биз тургай, Ассакуновдон бери каргап-шилеп, керек болсо партшколду андан мурда бүткөнүн, аны менен чогуу окугандар ЦКада олтурганын, бирок партшколду бүтүп алып, өзү эмне себептен райондо машинстка болуп калганын айтпай, жедеп кулакка жат болуп бүткөн «өмүр баянын» какшап, буркан-шаркан түшө берер эле...

Ошол Аракүл эже бизди редакторго «жыйнап» кирди.

– Күн тартибиндеги маселе бирөө. Мындан кийин манту жегениңерди токтоткула! – деди Ассакунов, дайыма эттери көлкүлдөп шишип турчу көздөрүнө кийип жүрчү көз айнегин ондоштуруп жатып.

– Качан болсо эле манту жеп, пияз жыттанып, сасып жүрөсүңөр. Эми кимде ким манту жыттанып ишке келе турган болсо таарынбасын! Кимде суроо бар? – деди

– Менде, – дедим, ордумдан туруп.

– Кандай суроо?

– Мен манту жей берем, – дедим.

– Жебейсиң! – деди.

– Жейм! Себеби бул жерде түшкүсүн чай иче турган таанышым болбосо, үч километр алыстагы айылдан жөө барып-келип иштеп жүрсөм, столовой-до мантидан башка тамак жасабаса, мен эмне, ачкадан өлөйүнбү? – дедим.

Ассакунов жоошуп укту да:

– Дүйшеевге манту жегенге уруксат, калганыңар жебейсиңер, – деп таратты.

* * *

Ассакунов отурган жерибизге күтүүсүз кирип, ар бирибизге жакын келип: «Кана, эмне жазып атасың, майда-чүйдөбү же макалабы?» – деп, улам ары жылсаң улам жылып, улам жакындап, жыттап чыкмай адаты бар эле.

Редакция көбүнчө түштөн кийин, Ассакунов ополдомоч болуп, чарбага чыгып кетип «жок болгон» күндөрү манту жыттанып турчу.

Ат-Башынын ашканасында агезде кара кочкул «барматуха», анан манту гана сатчу.

* * *

Мен редакцияга эки-үч жолу бошоп, эки-үч жолу кайра орноштум. Акыркы жолу бошогондо «биротоло» бошогон экем, редактор «эмгек китепчемди» экинчи ишке алгыс кылып «боёп» салыптыр. Бирдеме болсо эле ошону алып чапчу. Бетонщик болоюн десем ПМКа да албай койду, «КЗОТ» менен бошопсуң деп.

– КЗОТ дегени эмнеси? – деп жездемдин бир тууган иниси, райондук гидрометстанциянын начальниги болуп иштеген Айтбай байкеме бардым:

– Бул «трудовой» менен сени эч жерге жумушка албайт. Тагдырыңа балта чабылган турбайбы. Ыр чыгарып эмне кыласың, жөн эле жүр-бөйсүңбү? – деди тилдегенге караганда аяп, боору ооруп:

– Мен эми Ассакуновго кирип көрөйүн...

Ошол кезде менин Ассакуновго чыгарган тамаша ырларым эл арасына жайылып, мен өзүмдү «герой» сезип жүргөн кезим болчу.

* * *

Редактор «мантуга» тыюу салганда «чай ичер үйүм жок» деп калп айтканым менен, Ат-Башынын борборундагы жездемдин бир тууган инилери Айтбай жана Бакас Өмүрзаковдукунда каалаганымдай жашадым. Эки бир туугандын мага бир гана айырмасы – Айтбай байкем аябагандай маданияттуу, билимдүү, анан өтө «строгий» киши эле. Акыл-кеңешин угуп, таалим-тарбияга мукурап турганымда Айтбай байкемкине, ичип келгенде же ичким келгенде Бакас байкемдикине келип жатчумун.

Экөө тең адамдын асылы эле.

Мага шык кимден, кайдан келди деп кызыгып көрсөм, өзүмдүн апамдан келиптир. Бир таң калганым, ырдагысы келгенде ырдап, төккүсү келгенде жамактатып төгүп жиберчү. Бир жолу:

– «Дүйшө чангандагы ырымды» ырдап берейинби? – деп эле ырдап жиберди:

Он сегиз жаш курагым,
Ордуна келбес учурбу?
Олуттуу экен деп жүрсөм,
Оюнуз Дүйшө бузулду.

Убада сөзү жигиттин,
Указга окшош болбойбу.
Убада сөзгө турбаса,
Убара болбой койбойбу.

Айткан сөзү жигиттин,
Актиге окшош болбойбу.
Айткан сөзгө турбаса,
Аракет кылбай койбойбу.

Эшик толгон дарт келсе,
Эсиңе алгын мендейди.
Эсиң чыкса кете бер,
Эмеле табам сендейди.

Короо толо дарт келсе,
Койнуна алар мендейди.
Корксон жигит кете бер,
Короодон табам сендейди... –
деп бир топко ырдап келип, аягында:

Кызыл гүл элем, соолдумбу,
Кызыл көз кемпир болдумбу.
Жашыл гүл элем, соолдумбу,
Жалпайган кемпир болдумбу, –
деп койду.

– Жамактап ырдаган өнөр кайдан келди эле? – десем.
– Өзүмдүн атам ырчы болчу. Бир туугандарымдын баарынын чымыны бар эле. Кенедей кезимден ырдагам. Молдобасан баштаган артисттер

келип, алып кетебиз десе, ата-энем бербей коёт. Атаң менен баш кошкондо 20да элем. Бассам-турсам эле ыр чыгарып, куюлуштуруп сүйлөй берчүмүн. Айылдык үч келин чийге барабыз. Бири чий тартат, бири анын тарткан чийин жыйнайт. Мени болсо жумуш кылдырбай, ооз комуз кактырып, ырдатып коюшат. Кечке аларга эрмек болуп, мага деп бөлгөн чийди көтөрүп, үйгө келем. Аракты өмүрү оозума алган жокмун. Китепти көп окудум. «Манасты» жатка билчү элем, эсимден чыгып баратат. Азыр көзүм ооруп, окуй албай калдым. Күнүгө намаз окуйм. Түшүмдө аян берет, ошол туура келет, – деген эле апам.

* * *

Бала чагымда сүрөтчү болсом деп кыялданчумун. Түр карандаштын ак түстүүсү болорун алгач көрүп алып, аябай таң калгам. 24 түрдүү карандашка жеткенде азыркылар «мерседеске» жеткендей сүйүнгөм. Турмушту кулпуртуп 24 түс менен тарткым келчү. Азыр колумда Ак менен Кара түс гана калды. Сүрөт тартып, боёктун кызыл, жашыл, көк, сары түстөгүлөрү көп кор болорун байкадым. Жашоодо дагы. Кийин балалык сүйүү келди да колумдагы сүрөттү түшүрө чапты. Көрсө, мага сөз тийиптир. Сөз тийген көз тийгенден да жаман экен. Ооруп жыгылдым. Бир ирет коңшубуздукунда күүгүм талаш бакырып «Манас» айтып атып, «шылк» деп уктап кеткен экемин, энем мага жин тийиптир деп ойготуп жиберип, молдого жетелеп барып дем салдырып, молдо тумар чийип берип, анысы козунун мончогундай болуп көп жылы мойнумдан түшпөй жүрдү. Ошентип кыздарга кат жазам деп сүрөттөн ажырадым. Ошондон баштап сөз менен сүрөт тартып, сүрөттүн өчүн сөз менен алып келатам.

* * *

Бастырманын чеке-белиндеги самсаалаган саманга окшоп, чачым кулагымды жаба баштаганда эле энем жүрөгүмдү зирпилдетип:

– Бу, кудай аткырдын чачы эмне деген чач экенин билбейм, улам алдыртсам, улам эле өсүп чыга калат, – деп сүйлөнүп, ойноп жүргөн жеримден топурактын арасынан картошканы казып алып тазалагансып тазалап, кагып-күбүп, арыктын жээгинде жорудай соксоюп олтурган чалдардын биринин колуна салып берчү. Чал менин өпкө боорумду чыгара, чаткаягына кысып алып, арыктагы сууга чала-була жибите салган чачымды, ташка кайрап, башка кайрап жүрүп, жедеп ичкерип бүткөн макиси менен «кыйкыртып» кырып кирчү.

Атасы бар балдар чачын аталарына алдырчу. Менин атам жок болгондуктан, чачымдын «атасы» айылдын чалдары болучу.

* * *

Мектепке баратып же келатып, зымдарын бубак басып, жол боюнда бир укмуштай «созолонуп ырдап» турган зым карагайларга кулагымды төшөп алып тыңшар элем. Ашык болгондордун арзуу сөздөрү бири-бирине ушул зым карагайлар аркылуу жетип турат экен деп айтышчу. Буга мен аябай ишенчүмүн...

* * *

Бир бетеге көкүлү бар, бети кесик, пайдасы да, зыяны да жок, болбураган жоош сары бала элем.

* * *

Жооштугум өмүр бою калды. Бирок ичимден алай-дүлөй түшүп, акыры жарылып кетчү «бунтарлыгым» да өмүр бою калды. Мен өзүмдү калыпка же эрежеге салып жашаганга көнө албай койдум. Тезек менен көндүн арасынан чыкканымды унутуп, көөп, чычайып, мукабадай жалтылдап, китептин тили менен сүйлөп, китептин тили менен ырдаган жокмун. Кандай болсом, так ошондой, жасалмасыз жашаганды жактырдым.

* * *

Мен поэзияга кеч келдим. Алакандай «Аптап» деген ыр жыйнагымды окуп, кыргыз адабиятынын классиги Сүйүнбай Эралиев ак дилден батасын берди. Баарынан кызыгы, 38 жашка чыгып, кыркты таяп калганча мен саналуу гана ырлардын автору болупмун. Чыныгы чыгармачылыгым 38 жашымда башталды. Негизги чыгармаларым 22 жылдын аралыгында жазылды.

* * *

... 82-жылдын жай айларынын бир күнүндө Нарындагы Абдрахман атанын бою бир карыш жер тамында жашап жүрүп, капыстан жандүйнөм сапырылып... Жамгыр төгүп турган ошол күнү берки өйүздө мен, аркы өйүздө аласалып Нарын оонап... Кызыл кыян тоолордун көлдөгөн көз жашын тиктеп олтуруп, «Жамгыр» деген бир сонун ыр жазып, анымды «Ленинчил жашка» – Нуралыга жөнөтүп, көп өтпөй ырым чыгып, ошондон баштап, борборго кетким келип, такыр эле токтоналбай, ээленип калган кезим эсте.

* * *

Бара-бара чындап эле «жалгыз көздүү» Нарынга батпай, «жок болуп» кетерде тагдырыма өтө чоң бурулуш жасаган, ырларымды мыкты түшүнгөн, көзүмчө да, көзүм жокто да такай мактай жүргөн, мага биринчилерден болуп кайрат, дем берген адамым Кыргыз Эл жазуучусу Асанбек Стамов болду. Ал мени «Нарын правдасындагы» ордумдан шалгам жулгандай «жулуп» алып, Токтогул Сатылганов атындагы кыргыз филармониясынын деректири Даниэл Назарматовдун «албайм» деген ой-боюна койбой, кара телефонун «минип» алып күпүлдөп, өнөр-өнбөсүн билбей олтургузган даракка окшотуп, өзүнө таандык өкүм-зордукка салып туруп эле, «зав.литчасть» кылып отургузуп койгон. Ал кезде А. Стамов Маданият министринин 1-орун басары болуп күркүрөп турчу.

* * *

Ошентип, 83-жыл менин тагдырыма чоң бурулуш жасаган жыл катары кирди. Бир заматта Нарындан борбор калаага келип, Кыргыз филармониясынын адабият бөлүмүнүн башчысы болуп иштеп калдым. Филармония кут даарыган жер экен. Мага куттуу жердин шыпаасы тийип, бак жалгады. Жумшаган жагына жумаланып, толгогон жагына томолонуп иштедим. Ишим менен жакпаганга жактым.

Кийин, кийин көчүгүмдү батырып, иштегениме 5–6 жылдын жүзү болуп калган кезде атактуу куудул Асанкул Шаршеновдон:

– Асаке, мен филармонияга жаңы келген кезде эмне деп ойлодуңуз эле? – десем:

– Буга чейин «завлит» кылып далай келесоолорун алып келишти эле, накта келесоосун эми алып келди деп ойлогомун, – деп күлүп калар эле.

* * *

Аңгыча «кайра куруу» деген каптап келди. Эгерим кулабастай көрүнгөн доордун ооматы кетип, оодарылып баратты. Ошондо калкымдын канга сиңген, жанга баткан кайдыгерлигин буга чейинки акындардын бир да бирөөнө окшотпой ырдагым келди. Анан кенедейимден бери мени коштоп келаткан жетимдик тагдыр, мен туш болгон адилетсиздик, карөзгөйлүк, эки жүздүүлүк, жүзүкаралык, таш боордук кошул-ташыл болуп ырга айланып, жүрөгүмдү тээп чыкты. Улам эргип, улам дем байлап, биринин артынан бирин жаздым. Жазгандарымдын сыясы кургай электе, ошол кезде филармонияда жумушчу болуп иштеп жүргөн Сагынбек Момбеков «баса калып», жетпеген жерге желек кылып, батпаган

жерге байрак кылып, гитарына салып алып, жөн ырдабай аңды-дөңдү карабастан чуркап ырдады. Атымды атпай-журтка таанытты. Мени да, өзүн да белгилүү кылды.

* * *

«Кайдыгерлик» түрмөгүндөгү алгачкы ырлардын бири Ысык-Көлгө арналды. Алыкул баш болгон акындар Көлдүн көркүн, керемет сулуулугун, каадасы менен сыйын ырдаса, мен Көлдүн кайгысы менен муңун ырдадым. Ошол ырды толугу менен келтирип кетпесем болбос.

ЫСЫК-КӨЛДҮ САКТА ДЕЙСИҢ

«Ысык-Көлдү сакташ керек!»
Деген сөз ода болду,
«Ысык-Көлдү сактайбыз» – деп
Ырдамай мода болду.

Бүтөгөн сайын бүтпөй
Бүлөңдүн жыртыгы улам,
Балдарың «маарап» турат
Башыңды «жыртып» улам,
Балдарың «маарап» турат
Түшүңдө да,
Байпактын жыртыгынан.

Телегей тегиз эмес,
Жер дагы жетим,
Жетим,
Эгиз эмес!

Ичер суу,
Күнү түгөп,
Ажал жетсе,
Адам да жок болот го деңиз эмес,
Телегейи тегиз эмес.

Жылмайып тийген нурга,
Жылынып келген жылга,
«Көлдүн өзүн сакта!» дейсиң

Элден мурда,
 Көлдүн өзүн,
 Көлдүн өзүн,
 Элдин өзүн кимдер сактайт көлдөн мурда?
 Карегин бакырайтып,
 Кайырмакка илинген бир балыкка окшоп,
 Шамалга датын айтып,
 Шайтанга атын айтып,
 Өрүк сатып,
 Өзү да
 Суусун, сүтүн сатып ичип,
 Көнбөстүн ишин кылып,
 Өлбөстүн ашын ичип,
 Жансактап жүргөн эптеп,
 Жалгыз жан кемпирди мен
 Кантип сактайм,
 Кантип сактайм?

«Ысык-Көлдү сактагын!» – деп
 Саласың какшап айгай,
 Сактамак турсун көлдү,
 Ыйманын да,
 Ынсабын да сактай албай,
 Баштыктап кенин саткан,
 Байыркы тегин саткан.
 Байлыктан өлүүчүдөй
 Барчалап жерин саткан,
 Балдардын ырысын жеп
 Башкага элин саткан,
 Кайбарды кантип сактайм?

Кудуктай көздөрүнөн куса жанган,
 Кум-Төрү кумга айланып упаланган,
 Кыз-уулу кулга айланып туталанган,
 Куунаган жашоо көрбөй
 Куурай жыйнап куурайдай ушаланган
 Жандарды кантип сактайм?

Көзүңдүн ыйын сурайт,
 Көңүлдүн мунун сурайт,
 Бир чыны суу сурасаң сулуу келин,
 Суйкаңдап акысына тыйын сурайт.

Кыдырып келе бербейт дөөлөт деген,
Кылымдан кылым кезген сөөлөт менен,
Кыз-уулун сактап келген өрнөк менен
Кыргызым унуттуңбу,
Сөзүң кана?
– Келе гой кагылайын,
Төргө өт? – деген.

Төгүлүп турган менен көлдүн пейили,
Көрүнгөн оонай берип,
Көмүлүп барат күндө элдин пейили.
Көлдүн өзүн сакта дейсиң элден мурда,
Көлдүн өзүн,
Көлдүн өзүн.
Элдин өзүн кимдер сактайт
Көлдөн мурда?

Эр түшүнгөн Ысык-Көлдү,
Эзелтен эл түшүнгөн Ысык-Көлдү,
Эки-үч күнгө
Эс алганы
Баргандар сактамак беле, айтчы?

Чыныгы калк түшүнгөн Ысык-Көлдү,
Чыңгыздай алп түшүнгөн Ысык-Көлдү,
Көчүгү менен тепсеп,
Көзүңө шалп түкүргөн
Айбандар сактамак беле, айтчы?
Же болбосо
Токоюна жутунушкан,
Толтуруп курсактарын
Тойгончо кутурушкан
Дардаңдар
Сактамак беле, айтчы?

Калыгул олуя абам:
– О балдарым,
Жоготпой сакта? – деген айран көлдү,
Калыгул олуя абам
Туулуп-өскөн кайран көлдү,
Сарт аке, Садыр аке, Мойт акелер,
Тилекмат тилеп өткөн арман көлдү.

Беттери гилт-гилт этип,
Ирип турган,
Бейитиңе беткелди сийип турган,
Айбандар сактамак беле, айтчы?

Өзгөнү өтүгүндө ылай сезип,
Өздөрүн жалгыз гана Кудай сезип,
Өлсөң да,
Өкүрсөң да тоготпогон,
Өзүңдү өз көлүнө жолотпогон,
Менчикке басып алып,
Мекендеп ороп турган,
Көлүндү,
Көрүңдү да казып алып
Тоноп турган
Айбандар сактамак беле, айтчы?

Көлдү мен окшотчу элем,
Көкөлөп көктө кайкып,
Жерде ойногон,
Көк канат көгүчкөнгө,
Көлгө азыр көңүл сыздайт көрүшкөндө,
Көл азыр – Кум-Төр болсо,
Көл эртең – Кум- Көр болуп,
Көл эртең айланабы көрүстөнгө?!

Кокустан сен аларга
Ысык-Көлдү жегин десең,
Азыр эле устукандап,
Кокустан сен аларга-
Ысык-Көлдү саткын десең,
Чемичке саткан өңдүү
Азыр эле сатып кирмек
Стакандап!

Кашеги турган менен терезеси,
Каалгасы турган менен эшиги жок,
Кан-бектен башкаларга тешиги жок,
Келаткан жаштарына керегеси,
Келечек урпагына
Калтырар бешиги жок,
Кандай калк болуп бүттүк кешиги жок?!

Жоголгон,
 Барк жоголгон,
 Жол тартып келе жаткан жолоочуга,
 Айранын ала чуркап,
 Кымызын сунуп турган салт жоголгон!

Ассолому алейкум! – деп,
 Босогоңду аттагандан корком ата,
 Чолпондой болгон калаам Чолпон-Ата!

Кыдырып келе бербейт дөөлөт деген,
 Кылымдан кылым кезген сөөлөт менен,
 Кыз-уулун сактап келген өрнөк менен
 Кыргызым унуттуңбу,
 Сөзүң кана?
 – Келе гой,
 Кагылайын, төргө өт? – деген.

Жылмайып тийген нурга,
 Жылынып келген жылга,
 «Көлдүн өзүн сакта» дейсиң,
 Элден мурда,
 Көлдүн өзүн,
 Көлдүн өзүн,
 Элдин өзүн кимдер сактайт
 Көлдөн мурда?

1991-жыл.

Кайдыгерлик деп какшап жүрүп, Нижне-Серафимовка деп аталган кыргыз айылындагы карылар үйүнө кабылдым. Кыргыздын балдары бакпай койгон жетим чалдарды, жетим кемпирлерди көргөндө ата-энесиз, жетим өскөн жүрөгүм канап, кара жер айлангөчөк аңтарылды. Мен көпкө дейре буулугуп жүрдүм. Адегенде макала жазам деп барып, анан ыза-мунум ырга айланды.

... 87-жылдардын аягы болсо керек эле. Жекшемби күн болгондуктан: «Кайдан келдиңер?» – деп сураган деле жан болгон жок. Коляскачан

майыптар жүргөн бетон короону тепсеп өтүп, жатаканага кирдим да, үстүңкү кабатка көтөрүлүп, далистеги биринчи эле эшикти ачтым.

– Таластан келдиңби, кагылайын? Мени алып кеткени келдиңби? – деп көзүн жалдыратып, үстөккө-босток сурап жибергенине эмне дээримди билбей, маңдайымда турган буурул чач кемпирдин күтүүсүз суроосуна айлам кете түштү.

– Жок эне, мен Таластан келген жокмун, гезиттен келдим, кабарчымын, – дедим.

Кемпир оор улутунуп алды да:

– Келегой, энди мындай олтур, – деп орундукутү көрсөттү.

– Канчадасыз эне?

– Жетимиштен өттүм, балам.

– Бул жерге келгениңизге канча болду?

– Эки жылдан ашып баратыр.

– Тамак-ашы кандай?

– Тамагын деле жебейм, айланайын. Нанын алып калып, чай менен ичип алам.

– Кантип? Карандай чай мененби?

– Эмне кылам анан кагылайын, тамагын жалаң чочконун майына жасайт экен.

Заманам куурулуп, эки жылдан бери чай менен келаткан кемпирдин тагдырына кимди күнөөлөөрдү билбей турдум.

– Эмнени сагындыңыз?

– Таласымды... Жүн тытканды, – деди ал, томолонуп түшкөн көз жашын сүртүп жатып.

Балдары батырбай койгондон кийин колхоздун парторгу жеткирип келип, «кийин келип алып кетем» деген бойдон келбей, келем дегенине ишенип, күнүгө жол карап, бейтааныш бирөө эшигин ачса эле: «Таластан келдиңби, кагылайын?» – деп сааттан чыга калган «күкүктөй» болуп күкүктөп турган, канаты болсо азыр эле Таласын көздөй учуп жөнөчүдөй болгон кемпирдин «нан ооз тий» дегенине да көңүл бурбастан, көзүмдүн жашын сүртүп, ошол эле катардагы дагы бир бөлмөнүн эшигин ачтым.

* * *

Устара менен кырып салгандан кийинки чачы бир аз өсүп калган кемпирди жетелеп келип олтургучка олтургузган келин ал-жай сурашкандан кийин «чачын биттеп кеткенден кийин алып салганбыз» – деп шыбырады.

– Каяктан болосуз эне?

– Тянь-Шандын Оттугуан.

- Канчадасыз?
- Сексенден аштым.
- Балаңыз бар беле?
- Балам да, келиним да бар, айланайын.
- Кайда иштейт?
- Колхоздо... Бугалтыр болуп...

Ошондой күндөрдөн бир окуя эске түшөт. Филармониянын чоң залы элге жык толгон. Демейдегидей эле «Эсиңе кел» деген ырды таланттуу актер Бийназаров окуп бүтүп, жүгүнүп кетип баратканда, элдин арасынан чуркап чыккан энгезердей кара жигит алдын тороду.

– Сен эмне үчүн бизди уят кылып, менин энемди шылдың кылып окуйсуң? Азыр ушул жерден өлтүрүп салайынбы? – деп ызырынса болобу?

Эл дуу дей түштү. Мындайды күтпөгөн Бийназаров:

– Мени эмнеге өлтүрөсүң, өлтүрсөң жазган кишини өлтүр, аны мен жазган эмесмин, – деп тигинин колуна бошоно албай жатканда, филармониянын башкы режиссеру Келдибек Тургунбаев жигиттин колун толгоп туруп, көчүккө бир тепти:

– Жогол азыр! Болбосо милициянын колуна салып берем! Андай намыскөй экенсиң, энеңди карылар үйүнөн алып албайсыңбы? – деди.

Тигил жигит ошол бойдон залдан чыгып жок болду.

Кийин бул ырды кемелине келтире окуган, кийин «Кыргыз Республикасынын маданиятына эмгек сиңирген ишмер» наамын алган Раимжан Курбанов окуп, кыргыз айылдарын далай ирет кыдырып чыктык. Бир ирет Таласка сапар алдык. Шаардын маданият үйүндө, эл жык толгон залда ушул ыр окулду. Далайлар ыйлап олтуруп, аягына чейин чыдап угалбай чыга качкан күндөрүн көрдүк. Ошондо бир эже:

– Шайлообек, моногул ырындагы таластык кемпирлердин тагдыры каңырыгыбызды түтөтүп, кабыргабызды кайыштырып туру. Талас эли намыскөй эл. Силер Шекерди айланып келгичекти, жаңкы шүмшүк уул-келиндерине чара көрүп, Канттагы карылар үйүнөн таластык кемпирлерди апкелип, шартын түзүп, ушул жерде багабыз деп сөз беребиз, – деген эле.

Таластыктар чын эле сөзүндө туруп, ошол кемпирлерди алып келип багып, кийин көздөрү өткөндө аруулап жууп, ак кепиндеп жерге беришкенин көрдүм. Мен таластык ошол эжеге, Талас элине ушул күнгө чейин ыраазымын!

ЭСИҢЕ КЕЛ

Тоолордун Кантка жетпей
Токтогон уч жагында,
Нижне-Серафимовка деп аталган
Кыргыздын кыштагында,
Бул дүйнөдөн бөлүп салган
Дубал турат темир-бетон
Табытка окшоп өлүк салган.

Таш дубал аржагында
Дарактар аста шамал үнүн коштоп,
Майыптар жылат аста дөңгөлөкчөн
Жамгырдан кийинки бир
Үлүлгө окшоп.

... Бул дүйнөдөн бөлүп салган
Дубал турат темир-бетон
Табытка окшоп өлүк салган.

Таш дубал аржагына
Гүлүн дарт күбүп бүткөн,
Канын дарт шимип бүткөн,
Сөөгүн дарт кажап бүткөн
Мунжуларды апкелишет
Доктурдан да,
Кудайдан да
Тажап бүткөн.

Дубалдын аржагына
Адамдар аз келишет башы бүтүн,
Тагдыры,
Ташы бүтүн,
Казанда ашы бүтүн.

Таш дубал аржагында
Балдарын эркелетип кечки иңирде,
Бапырап бата берип,
Балпайып төрдө олтурар мезгилинде
Куу тумшук аталышып,
Куулган теңиринен,

Куулган кыз-уулунан,
 Келининен,
 Карыган кемпир жүрөт,
 Карыган чалдар жүрөт,
 Башпаанек таппай койгон,
 Балдары бакпай койгон.
 Таласым,
 Таласым! – деп,
 Таласын көрөлбай бир,
 Тамагы, тартибине көналбай бир,
 Таласын беш маал тилеп кудайынан,
 Таластын топурагында өлөлбай бир,
 Таласта жүргөндөгү дымагы жок,
 Таластык кемпир жүрөт,
 Жарыктык ай,
 Бир чөөгүн чайдан башка зыяны жок!

Там, мүлкүн талап алып,
 Талаага кууп салган жакындары,
 Куурагыр,
 Куудай кылып чачын дагы,
 Өзү жууп өз кайгысын башындагы,
 Таластык кемпир жүрөт
 Пайгамбар жашындагы.

Башбагып калсаң кокус,
 Бейчеки жүргөн жан деп санабастан,
 Бейтааныш экениңе карабастан:
 – Менминби? – дейт,
 – Алып кетчү балам болбо
 Сен кимби? – дейт,
 – Чын эле Таласыма,
 Таласым, Таласыма
 Алып кеткени келдиңби? – дейт.

Калайык,
 Кагылайын!
 Калкыңа Талас баткан,
 Каныкей, Манас баткан,
 Калкыңа Кыргыз баткан,
 Кадимки Чыңгыз баткан,
 Бир кемпир баткан жокпу,
 Бир кемпир баткан жокпу?

Көр кылды го
 Көңүлдү азыр заман,
 Көчүп барат көзүмдөн акыр заман,
 Тарыхында кыргыз эл жок эле го,
 Ата-энесин кыз-уулу батырбаган?
 Жыгачты курт жегендей,
 Кишини дарт жегендей
 Мээмди ой жеп келет каңгыган бир,
 Бул жерде кемпир жүрөт
 Ат-Башынын Ак-Муз деген айылынан бир.

Ат-Башы жакты билем,
 Ак-Музду жакшы билем,
 А бирок
 Көргөндөн соң,
 Багуусуз калган жалгыз кемпирди мен,
 Жүрөктү таш баскандай
 Басты күнөм!

Тоо баткан Ат-Башыга,
 Токой баткан,
 Ат-Башыга Алмамбет,
 Кошой баткан,
 Бир кемпир баткан жокпу?

Куурайдай арыктаган,
 Куурап турат,
 Денесин кармана албай,
 Бүлкүлдөп ыйлап турат:
 – Карыганда тайкы болду бактым неге,
 Кайгынын каргышына баттым беле,
 Же маңдайга кетпес шор жаздың беле?
 Өзүмдүн жатынымдан чыккан кызды
 Өзүмдү кууп чыксын деп бактым беле?

Сенделип басып калган,
 Сексенден жашы небак ашып калган
 Кемпир жүрөт тянь-шандык
 Айша деген,
 Кейпинен азып калган.

«Жүрөктө айыкпаган жарам бар» – дейт,
 «Үйүм бар Тянь-Шандын Оттугунда,

Үйүмдөн кууп чыккан
Келиним,
Балам бар» – дейт.

«Өмүрдү өчөрүндө муз кылбай дейт,
Өзүмдү өз уулуна муш кылбай дейт.
«Кудай ай, алып тынсаң болот эле,
Куураган күндү мага туш кылбай» – дейт.

Маал жетсе ушул жерден өлөт дешет,
Мал өлүп калган өңдүү көрөт дешет.
Эки-үчөө тележкага салып барып,
Трактор менен чукуп көмөт дешет.

Мезгилдин
Металл кийген
Жолунда куюндаган,
Агызып жатат жылдар
Айылдын ыйын маган,
Кокустан эртең алар көз жумушса
Киндик кан тамган жерден
Топурак буюрбаган,
Чалдарды ата кылып алып калганга,
Кемпирди эне кылып алып калганга,
Кагылайын, кыргызым ай,
Кыштагың,
Айылыңан бир,
Жан адам чыкпаганга ардыгам бир!

Ырысыбыз безип барат боздоп ары,
Ыйманыбыз кетип барат коштоп аны
Этке мал тапшыргансып,
Тапшыра башташты азыр карыларын
Көлдө дагы,
Чүйдө дагы,
Ошто дагы...
Кыз-улану улуусун барктачу эле,
Кыянаттык иштерге баспачу эле.
Кыйын кезде итин да таштабаган
Кыргыз качан карысын таштачу эле?

Карачы,
Канчалаган ГЭСиң туруп,

Карайлап чырак жаккан калаанды, кыштагыңды,
 Карачы, ич жагыңды,
 Тыш жагыңды?
 Карачы, дүкөндөгү
 Көк сүттү, быштагыңды?
 Карачы, уулдарыңды,
 Колуна бийлик тийсе
 Корсоңдоп өз элине манап болгон?
 Карачы, кыздарыңды?
 Кыздарың кырчынында талак болгон,
 Кымызың кымыз эмес чалап болгон,
 Балдарын таштаганы аз келгенсип,
 Эми бизге
 Атаны таштамай да,
 Энени таштамай да
 Адат болгон!

Каалайсыңбы,
 Кыргыздын кем болушун?
 Караңгыдан чыкпастан жем болушун,
 Оозуң кана дегенге мурдун айтып,
 Каалайсыңбы,
 Жер менен жер болушун?

Каалайсыңбы,
 Кыргыздын шал болушун,
 Кырыларын жоготуп зар болушун?
 Ушул кезде элге окшоп дүйнө билбей,
 Улан-кызы жалдырап мал болушун?

Кыргыздар,
 Токтогула!
 Энесин таштаганды,
 Атасын таштаганды
 Эл-журтка кошпогула!
 Кыргыздар,
 Токтогула!
 Токтобосоң
 Кайгы-муң каптайт бир күн,
 Каныңды кактайт бир күн,
 Энесин таштагандар,
 Эртең эле башыңа азап түшсө,

Элин да таштайт билгин!
 Атасын таштагандар
 Ата Журтун таштайт билгин!

* * *

«Кайдыгерлик» түрмөгүндөгү «Кел сүйлөшөлү?», «Эне тилин унуткандар», «Кыянаттык», «Кыргызгүл менен Кыргызбайдын баяны», «Ысык-Көлдү сакта дейсиң», «Эгемендүү Эштек», «Дардан мырза», «Кыргыз кыз-келиндеринин ыйы», «Бөлүнгөндөн акыры өлөт кыргыз» деген ырлардын баары менин элимдин өзү жашаган доорундагы өзүнө өзү жасап келаткан азап-тозогун, өзүн өзү жеп калаткан кордугун баяндайт.

Өз доорун Калыгул «Зар заман», Арстанбек «Тар заман» деп ырдаса, мен өз доорумду: «Шал заман» – деп ырдадым.

* * *

Ат-Башынын ак кар, көк музга оронуп, 7 ай бою ызгаары ырдап, бороону боздоп турган аязын аралап, кызын кыздай, кышын кыштай сүйүп, табияты менен камыр-жумур жуурулушуп, айтылуу Ак-Сай менен Арпа жайлоосу, тоолору бар, токою салкын жерде өскөн мени тагдыр бир күнү, болуп-толуп турган курагымда кыргыздын дагы бир керемет жери – Кетмен-Төбөгө, кайнаган ысыкка алып барып ыргытты. Аптап деген эмне экенин мен ошондо чындап түшүндүм.

Аптап жөнүндө алгачкы ырларым, кийин жалаң Токтогулда жазылган ырлардан турган «Аптап» деген алакандай ыр жыйнагым мына ушул Шамшыкал-Ата мазарынын тузун таткандан кийин жаралды.

Кетмен Төбөм!...
 Күүлөрүң бар менден башка укпаган,
 Күндөрүңдү жылытсам деп муздаган.
 Жылгадагы чөптөрүңдү сылаймын,
 Жылкылардын туягында уктаган!.. – деп жаздым.

* * *

Токтогул. Толук. Толгон жай,
 Топудай жерде чөмөлө.
 Ак мөңгү тоолор – тоңгон май,
 Аңыздын баары чөбөгө...

* * *

О, бул жакта аптап кетпей айланып,
Шамал ысып, ысык, ысык азыр да.
Гүл да, чөп да күкүк болуп саргайып,
Күн төгүлүп кете жаздайт чатырга...

* * *

Кулайт аптап кучагына чөптөрдүн,
Кумурскалар чарчап жылат, жай жылат.
Тамчыга окшоп таранчынын көздөрү,
Закым урган жолду тиктейт жалдырап...

* * *

Ысыйт баары, ысыбоого жок дарман,
Кудуктарга боюн таштайт чакалар.
Кудуктарга боюн таштайт бош калган,
Кумда жатып жинди болгон бакалар...

* * *

Закымды тиктеп унчукпай,
Желесин тартат зым мамы.
Учалбай турат чымчыктар,
Шишкебек болуп зымдагы...

* * *

Жээгинде мелт-калт шыкалып,
Жең болуп жерде агат сай.
Чала уйку көздөй кызарып,
Чарчаган чычырканактар...

* * *

Кан-сөлсүз асман сустайган,
Кабар жок кайтаар куштардан.

Кагаздай талаа. Зым мамы –
Карандаш өндүү учталган...

* * *

Кайгысын тартып кыздардын,
Карандаш болуп учталдым.
Учталдым, бирок аттиң ай,
Учталган сайын кыскардым...

* * *

«Жизним» үкөм, ар кандай,
Жигер да калбай, ал калбай.
Жинигип жүрөм гезитте,
Жиндиден катын алгандай.

* * *

Оо, бул жакта, аптап кетпей айланып,
Шамал ысып... Ысык, ысык... Азыр да.
Гүл да, чөп да күкүк болуп саргайып,
Күн төгүлүп кете жаздайт чатырга... – деп жаздым.

* * *

Токтогулдун мен жазбаган аптабы да калган жок. Бирок аптапка мен бир чети Ат-Башыдан Кетмен-Төбөгө келген мейман, бир чети чоочун болсом, кыш, аяз, ызгаар, бороон дегендер мага көргөн Чоң Энем, көрбөгөн Чоң Атамдай жакын эле. Анткени өзүм ак кар, көк муз баскан Ат-Башыда, болгондо да кышта, 7 айлык болуп ара төрөлүпмүн. Бешигим атамдын согуштан кие келген жаман тумагы болгонун, ошол тумакты бешик кылып жатып, эптеп өлбөй торолуп, киши болгонумду энем көп айтар эле...

* * *

Анан Ат-Башынын аязын, кыргыздын кышын жаздым.

АТ-БАШЫНЫН КЫШЫ

Адыр-жондор ала калбай бүтөлгөн,
Агат аяз аң-чөнөктөн, түзөңдөн.
Ун элеген супурадай ай-талаа,
Суук, суук киши тургай, ит өлгөн.

Кеч айылды каптап келет бүтүндөй,
Келин жүрөт жолдон көзү үзүлбөй.
Жылуу түтүн түркүк болуп асманга,
Жылдыздарды кармап турат түшүрбөй.

Чыйыр жолдор чыга качып чийинден,
Чычырканак чыдай албай ийилген.
Өйүз музга тайгаланып, чор кайнап,
Өзөн-сайлар өпкө тонун кийинген.

Эзет шамал эки өңүрүн этектин,
Эңкейиштен жыты келет тезектин.
Кымтыланып кыштак турат, жанында
Кыроо басып кирпичтерин эшектин.

От жаланып уйдун кызыл тилиндей,
Жаккан мешке түшө калат билинбей.
Жатат бул кыш ак чуудасы чубалып,
Ат-Башыга таштап кеткен Сибирдей...

КЫРГЫЗ КЫШЫ

Кылымы бар чач, кирпичин ак чалган,
Кылыгы бар кар сапырып дагдайган.
Кызыл бороон, кара түтөк, шырғалаң,
Кыргыз кышын көрдүң беле Ак-Сайдан?

Куушуп учкан кузгун да жок, карга жок,
Кудай... Кудай... Жалгыз Кудай – жанган от.
Кучагына кулак угуп, көз жеткис,
Куунап аккан мындай кышка айла жок.

Орус кышы күү-шаа түшүп ташыбайт,
Орус кышы Күн тутулса жашыбайт.

Опол-тоодой миң ызгаары биригип,
Ойноп турган бир суугуна татыбайт.

Күйүккөндө күндүк жолдон күрсүнүп,
Күүлөнгөндө күрткү болуп түртүлүп.
Күкүктөнүп ызгаар агат бир гана,
Күн Чыгыштан Күн Батышка бүркүлүп.

Жээликкенде жер табалбай сыйгандай,
Жел да тоңуп, желип-жортор кыр калбай.
Жээгин бербей мелт-калт болуп жатат кыш,
Жер шарынын кышын мындай жыйгандай!..

ЭНЕМ ЖАНА МЕН

Эшиктеги бурганакка туш болуп,
Эптеп жетип, томолонуп муз болуп.
Энекемдин от калаган колуна,
Эрип, көлкүп кетер элем кут болуп.

Үйдөгү отту энем күндө тамызчу,
Үшүгөн суук сопсоо болуп айыкчу.
Көсөө тийген көлөкөлөр тарбандап,
Көндөн чыгып, дубалдарга жабышчу.

Эн талаанын кыш кайтарып үмүтүн,
Эски тамды биз кайтарып күнү-түн.
Эртели-кеч эрмек кылып жүрчү элек,
Эне-бала бактыбызды бир үзүм.

Туура жолдун асты туташ сай эле,
Туш-тушубуз тунуп турган кар эле.
Тутка кылар атам, агам жок, бирок
Тутка кылар Манасыбыз бар эле.

Онду-солду окуур элем күпүлдөп,
От алоолоп, жүрөк улам дүкүлдөп.
«Арбагыңан айланайын!» – деп энем,
Алкай берчү, тыңшай берчү бүкүлдөп.

Алда кайда алып учкан, азгырган,
Алка-шалка тердеп, ыйлап каткыргам.

Жиниккендей «Манас» айтып киргенде,
«Жин тийди» – деп энем эптеп жаткырган.

Бир тепкедей жаман тамдын кичине,
Бир сыр бары билинчү эмес кишиге.
Баатырларын коштоп алып күүгүмдө,
Бакай түнөп кетер эле ичине.

Кейпи жүдөө кепе тамдын кичине,
Керемети байкалчу эмес кишиге.
Мааникерин коштоп алып күүгүмдө,
Манас түнөп кетер эле ичине...

КӨКҮЛҮ БАР, ЖЕТИМ САРЫ БАЛА ЭЛЕМ

Тал, тереги көзгө жүдөө, бекене,
Там кейпи жок, жепирейген кепеде.
Бир бечара кемпир жашап жүрчү эле,
Кемпир мага – Мекен эле, Меке эле.

Көктөн, жерден ташып учкан мага жем,
Көргөн, баккан дүйнөм эле ал энем.
Көкүлү бар, көкүрөктө дарты бар,
Көкүлү бар, жетим сары бала элем.

«Жетим» десе жүрөгүмдү сыздатып,
Бети-башым жарылганча мушташып.
А түнкүсүн курган энем олтурчу,
Муштум жанчкан жерлеримди уктатып.

Үмүт байлаар кишим жогун сезчүмүн,
Үй кыдырып, «Манас» окуп кетчүмүн.
Ай, жылдызым алыс эле, а кезде
Алыс эле жетимдерге жетчү күн.

Айлар өттү, бири жалган, бир анык,
Анысына ал да, мен да кубанып.
Арык өндүү ким бурарын билбеген,
Акырындап жашай бердик бир агып.

Кудай дагы марттык кылып жан-дилден,
Кууралымды суратпады ар кимден.

Үч жашында атасы өлгөн мен шордуу,
Он үчүмдө энеси жок калдым мен.

Маңдайымдан кулап бактым, кулап жар,
Маарап турдум жалгыз калган улактай.
Көмдү энемди, кийин анын ордуна,
Көрдү көзөп өсүп чыкты шыбактар.

Андан бери жер түлөдү жети ирет,
Айыл, айыл... Бейит, шыбак кезигет.
Коңур жели сылап турса, энемдин
Колу сылап турган өңдүү сезилет..

ЭНЕМ ЖАНА ТҮШ

– Ооммийин! – десе колу нурга толчу эле,
– Орус кирсин түшүнө, – деп койчу эле.
Батасынын башы менден башталып,
Аягы да менден тамам болчу эле.

Оттун табы сылап күйчү чекемен,
– Орус кирсе эмне болот? – дечү элем.
– Түштөрүнө орус кирген балдардын,
Түйүнчөгү алтын болот, – дечү энем.

Үйдүн үстү үрүл-бүрүл жон эле,
Үйгө дейре эрмен, шыбак мол эле.
Түшүн энем айта берчү түгөнбөй,
Түштөн башка эчтекебиз жок эле.

Карамыгып уктап калсам кашына,
Карбаластап тили келбей атына.
– Тооп кылып жат, сакалы бар орус, – деп,
Толстойду жаздап койчу башыма.

... Кайран энем, Кайыңды сай, тунук суу,
Кашка жолдор, калды тоо-таш булуттуу.
Шалбырандуу жазын таштап айылымдын,
Шаңырандап шаарды көздөй куюктум.

Шаар, шаар...Шара тилип жан-дилди,
Орус эмес, түшүмө уйгур чал кирди.

Баш калкалаар өз жеримден жай таппай,
Батир издеп байырладым ар кимди.

Ийри көчө, ыш, түтүндүү түнүндө,
Ит, мышыкчан тар кашаанын түбүндө.
Жаап алып жандүйнөмдү кыштактан,
Жашап жүрдүм көрүнгөндүн үйүндө.

Адабият ийримине шыр кирип,
Нейлон көйнөк, үтүктөлгөн шым кийип.
Оңбой калдым, жалаң эми түшүмө,
Орус кирбей, уйгур кирбей ыр кирип.

Эки-үч китеп окуп алсам чендебей,
Есенинди бучкагыма теңдебей.
Желп-желп этип, ыр окудум женпедден,
Эргигенде желеткечен желбегей.

Төкөлдөштүн көчөсүнүн чаңында,
Уйлар, койлор чубап турчу жайында.
Сагынтса да саргын талаа, сары жол,
Баргым келбей калган эле айылга.

Алдас уруп, ал кездеги эпкинден,
Алты ыр жазып, акын болдум деп жүргөн.
Байкуш элем, бакыр элем, баёо элем,
Башкалардан багын, шорун кеч билген...

* * *

Кудай Таала мага өңдөн бак айтпаптыр. Мен сүйгөн кыздар өңүмө карап көп сүйгөн жок. Ошондо жетпей калган сүйүүлөрдүн ызасын ырдан чыгардым. Сүйүү жөнүндөгү ырларымдын көбү ошол жетпей калган сүйүүлөрдүн арманы. Өңү-түсүмдүн анчейин экендигине карабай ичимден кыздардын эң сулууларын сүйчүмүн. Мени сүйбөгөндүктөрү менин – арманым, сүйгөнүмдү билбей калышканы – алардын бактысы болду.

* * *

Менин сүйүү ырларымда дареги жок ыр жок. Ар бири сөзсүз кимдир бирөөгө арналган ыр.

КЫЗ

Сүйлөгөндө сүйүп калар,
Сүйкүмдүү бир сөзү бар.
Калын журту карап калар
Карагаттай көзү бар.
Көпөлөктөй учуп күйгөн,
Көпөлөктөй кыз эле.
Кырандагы кечип гүлдү
Кыя жолго кетип жүрдү.
Секидеги секин тамда
Сезип таңды, сезип түндү.
Дөңгө чыгып узатты ал
Дөңгөлөнгөн жылдарды.
Булут ыйлап булак-булак
Буудай бышып ыргалды.
Күз – жалбырак күйүп келди
Дарактардан күбүлүп.
Жүзү албырып чуркай берди
Жүзүм терип сүйүнүп.
Кыш келгенде кыз кымсынып,
Жаз келгенде жайнады.
Жарк дей түштү жашыл кийип,
Жаштыгынын майрамы.
Бир нерсени сезип туйду
Билик болуп үлпүлдөп.
Эс-акылын эзип турду
Эт жүрөгү түрсүлдөп.
Суктануунун жанды өртү
Сулууланды, тиктеди.
Айперинин алгыр көзү
Алда-кимди издеди.
Жаңырыктап жандүйнөсү
Жаады сезим диркиреп.
Көңүл туйлап кош алмасы
Көкүрөк тээп тирсиет.
Курагынан от төгүлүп,
Кучагына Күн кысып.
Боюн желге тосуп берип,
Бойго жетип турду кыз!..

* * *

Сени көздөй учуп чыкты тамгалар:
 «Сүйөм, сүйөм, сүйөм» деген сүйлөмдү.
 Дептериме жазып алып, кайра анан,
 Дептеримдей тытуудамын дүйнөмдү.

Коңгуроонун үнү толуп турат зал,
 «Сүйөм, сүйөм, сүйөм» деген сыяктуу.
 Чыksamбы же чыкпасамбы класстан,
 Кыздар неге калемимди сурашты?

Ким-бирөөлөр шыбырашты, күлүштү,
 Балдарды көр далдасында теректин.
 Күлсө күлсүн, бүт баарысы билишсин.
 Сүйөрүм чын, мен күнөөкөр эмесмин.

Биринчилер үйлөрүнө тарашкан,
 Узап барат таштап ызы-чууларын.
 Эмнегедир кетип калып сабактан,
 Ээн жерде келет, келет ыйлагым.

Бантигиң гүл... Сөзү угулат агайдын,
 Жалбырактар үзүлүүдө өмүрдөн.
 Бантигиң гүл, бантигиң гүл... Караймын,
 Бактын ичи – кош из жатат төгүлгөн...

* * *

Жакшы кабар жарышаар үйгө тынбай,
 «Жалган, жалган, үмүт ал, эстебегин.
 «Жаңылыш» – деп айтып кой «жамгыр тура»,
 Жамгыр кечип бараткан эсте мени.

Андагыдай ажайып күз төгүлбөс,
 Кайталанбас наристе кызыл кечтер.
 Кызыл кечтер кылактап түшкө кирбес,
 Калам мында кайгысыз, калам кетпей.

Көздөрүңдү алыстык унуттураар,
 Сылабасмын чачыңды көңүл коюп.

Сагыныч да, санаа да буюктураар,
Калам мында кайрадан өмүр бою.

Ишеничтер кат алып учпайт, учпайт,
Кеме кетсе деңизден. Келет кеме.
Калам мында, быякта куштар кыштайт,
Кушча жокпу, кайрылып келет дебе?

* * *

Кандай кылам көздөрүңдү мен эми,
Кантип алдайм, бейтынч, назик сезимди?
Бул бир аптап алоолонткон денени,
Бул бир азиз чакырыктай сезилди.

Укпай койбой сөздөрүңдү жанагы,
Күлүндөсөң күндө көрүп түшүмөн.
Жашыра албай сагынчымды аялуу,
Жалын чачып күйөмүн го ичимен.

Кайда барып окуйм соңку жазганды,
Азгын ойду айтам кимге шыбырап?
Алдыртадан аян берип жаткан бу –
Азабы көп ырахаттай туюлат.

Бир кайгыга таштап, таштап денени,
Бир кайгыга келет жайнап төгүлгүм.
Кандай кылам көздөрүңдү мен эми,
Кантип тыям азоо, бейжай көңүлдү?

* * *

Жол мени өмүрлүк жарым Зейнеге жолуктурду. Мени Зейне жоошутуп, Зейне соолуктурду. Болбосо, ага дейре батинкемден чыгып кетме азоо элем. Ал мени аябай түшүндү, айттырбай келчү азабыма да, тозогума да чыдады. Көрсө, өмүрлүк жар болуу деген үй-бүлөсү үчүн, бала-бакырасы жана азаптуу күйөөсү үчүн «курман болуу» деген нерсе экен да.

Зейне бузулган телевизорду акыркы бурамасына чейин чачып салып кайра жыйнаган мастерге окшоп, мени акыркы бурамама дейре чачып, керектен чыккан тетиктеримди алмаштырып, дат басканын тазалап, сынган-бүлүнгөнүн жамап-жаскап, жалтырата сүртүп туруп, кайра баш-

тан курап чыкчу. Анан калса өзүн өзү оңой-олтоң эле оңдото койбогон, дайыма ачылып-чачылып жүргөндү жакшы көргөн мени жыйнайм деп жүрүп, өзүнүн «запчасттары» чачылып, оорукчан болуп, мугалимдигине карабай пенсияга чыгып кутулду.

* * *

Зейне мени дароо эле эки кайненелүү кылды. Чоң кайненем Жамила абыдан акылдуу киши эле. Зейнени төркүлөтүп барып, кыргыздын ырымы боюнча койду күйөө бала союш керек экен, тың жетимдерге окшоп же кой сойгонду үйрөнүп албапмын, кайненем мунумду карап туруп эле билди да:

– Бизде күйөө балага кой сойдуртпайт, кагылайын. Андай ырым-жырымды билбейбиз, өзүбүз эле соёбуз, – деп мени кыйын абалдан куткарып кетти.

Ал өмүрү карандай чай ичип көргөн жан эмес эле.

– Аттын сийдигиндей кылып эле... Көргөн-баккандары ушул... Ошол да тамакпы... Жүрү кагылайын, жарма ичип ал, – деп өзү турган үйгө ээрчитип барчу. «Жарма» дегени бозо болчу. Көбүртүп-жабыртып, такай саяк бозо салар эле, жарыктык... Чоң кайненем экөөбүз ээрчишип алып, кирип-чыгып иче берчүбүз.

– Айланайын, ич, иче гой, ырас өзүмдөй ачкылды жакшы көргөн күйөө балалуу болбодумбу, – дей берчү жетиналбай.

Кичүү кайненем Бүбүадис кой оозунан чөп албаган момун жан эле. Кокус алдынан чыга калсам, кайда качарын билбей калдаңдап калчу.

Экөөнүн тең көзү өтүп кетти, бейиши болгурлар...

* * *

Кайнатам Калый болсо илгери эле каза болуптур. 84-жылдары болсо керек, «бучук» сары автобус менен кайын-журтка – Чаекке баратам. Күүлдөп калган саяк кайындарымдын көңүлү бир маалда мага бурулду:

– Эй, бала, кимдикине баратасың?

– Кайнатамкына.

– Кайнатаңын аты ким?

– Калый.

– Кайсы Калый? Баягы балта жутар Калыйбы?

– Билбейм, кайсы Калый экенин? – дедим.

Бирөө түз эле бүтүм чыгарып салды: «Эмнесин сурайсың, кебетеси эле айтып турбайбы, бу деген ошол балта жутар Калыйдын күйөө баласы, анан кимдики болмок эле» – деп.

Ошентип бир заматта «балта жутар Калыйдын» күйөө баласы болуп калдым. Көрсө, илгери Чаекте карта чабышып олтуруп, утулуп бараткан-да Калый деген киши, артыкбаш «валетти» билгизбей жутуп жибериптир. Анысы кийин билинип, ошондон тартып «балта жутар Калый» болуп калган экен. Бирок менин кайнатам карта ойноп, «балта» жутпаган, жөн эле Калыйлардын бири экенин кайын журтка баргандан кийин билдим.

* * *

Зейне экөөбүз баш кошуп, мен аны айылга, жездемкине алып барган күн эсимде. Жездемдин Батма деген энеси бар эле. Ошол Батма энем көрүп алып эле чалкасынан кетти.

– Э, кокуйгүн Шакен, итирейтип муну каяктан таап келгенсиң?

– Жумгалдан, – дедим кебелбей.

– Ботом, аның каякта болот кагылайын?

Мен Ат-Башы дайрасынын аркы өйүзүндөгү Кошойдун Кара-Тоосу тарапты көргөздүм.

– Ошол Кара-Тоонун ары, ары жагында Жумгал деген жер бар, саяк деген эл бар, ошол жактан болот, – дедим.

– О, кудай, барбардигер! Ошол тоонун ары жагында да биздей эле кишилер жашайбы? – деди Батма энем.

* * *

Такыр эле сабаты жок бул кемпир өмүр бою Ат-Башыдан алты карыш ары аттабагандыктан дүйнө Ат-Башыдан башталып, Ат-Башыдан бүтөт деп ойлочу.

Жокчулук, каатчылык жонун кайыштай ийлей берип, жедеп кексе, кыйды кылып таштаган бул кемпир кат тааныбаганы менен кара турмуштун карегинен кан алар эле.

– Ыя, ботом, биз тезек терип жүрүп эле, кап көтөрүп келайтып эле, жолдон толгообуз кармап калса, мындай боло берип эле тууп алып, балабыздын киндигин өзүбүз кесип, өзүбүз ырастап, этегибизге орой салып эле баланы деле көтөрүп, капты деле көтөрүп, эсен-аман үйгө жетип келер элек. Азыркылар да кишиби, тырмагы чоң өсүп кетсе деле догдурга чуркап, – деп нааразы болчу.

– Мунуң күбүйм деп шырдак менен кошо кетчү неме го бу кебетеси менен. Алда айланайын-ай, байкасаң болмок экен! Өзүң жетим болсоң. Итирейтип, атам тааныбаган муну албай эле, тигил кара тырактирчи Эмилдин өзүнө окшош жоон-жолпу кыздарынын бирин алып алсаң

таш көтөртүп, калып жыгач сүйрөтүп, кыш куйдуртуп, там салып алып жыргабайт белең, – деп чындап кейиди.

* * *

Жездем көп балалуу үй-бүлө болгондуктан жаңы барганда Зейненин тамак жасаганы да кызык.

Өзүнүн апасы, чоң апасы, бир иниси менен бир синдисинен бөлөккө тамак жасап көрбөгөн Зейнеге жездемдин небере-чөбүрөлүү, он эки баштан ашкан үй-бүлөсүнө тамак жасоо аябагандай эле «кыйын» сыноо болду. Бир күнү кесме жасады. Чен-өлчөмүн билбегендиктен, кашык салсаң өтпөйт, тим эле былтыят. Унчукпай бири-бирибизди карадык эле, жездем:

– Зейнеш ичке токтомдуу, сонун тамак жасаган тура, тоё-тоё жеп алсаңар, кечке ток жүрөсүнөр, – деди.

Биринчи тамагы коюу болуп калганынан уялган Зейне эртеси суюк кылам деп атып, такыр эле шылдыраган суу кесме кылып салган экен, мында да жездем:

– Зейнештин тамагы, ырас суйдаң, сонун тамак болуптур, нандан көп-көп туурап, ичип алсаңар, – деп койду.

Ошентип жүрүп Зейне Ат-Башынын шартына көнүп кетти. Баягы Батма энем бир күнү:

– Бу Зейнек (такай ушинтип атачу), жасаган иши менен оруска да батып кетет, – деп калчу.

* * *

Мен Зейнеге ыраазымын. Мен ага жолукпаганда акын болот белем, болбойт белем, айталбайм. Мына бул алтындай болгон уул-кыздарымды табат белем, таппайт белем, аны да айталбайм. Бу да бир Теңиримдин колундагы иш болду.

* * *

Жетим өскөн кез, анын жакшылыгы менен жамандыгы улам менден алыстап барат.

Мен азыр алган жарым, бала-чакам, уул-кыздарым, неберелерим, тууган-туушкан, куда-сөөк, досторум, эли-журтум менен көчөлүү шаар, көлөкөлүү дарак болдум.

* * *

Кагылайын Элим, болгону ыр жазыпмын. Башка эмне кылдым сага? Ошонума карабай сыйладың, урматтадың. Абылай хан Бухар ырчысын өзүнөн мурда төргө олтургузгандай сен да мени өзүңдөн мурда төргө олтургуздун. Карегиме шам, кайратыма жан, жүрөгүмө кан болдун!

* * *

Эл-журттан айланайын. Кечээки томолой жетим мага – Эли Журтум эне ордуна Эне, ата ордуна Ата болду. Мээримин аябады. Жыгылсам Жер таянып, жыргасам Эл таянып, Элиме эркелеп жөнтөк да болдум, тентек да болдум.

* * *

Энем көтөрбөгөндү Элим көтөрдү. Атам көтөрбөгөндү Ата Журтум көтөрдү. Эми мен 60ка чыгып, Элим сага, тырнактын агындай кызмат кылдымбы же жокпу, аны мен айталбай турам. Аны кагылайын Эл-Журт, Өзүң айтып, Өзүң баалагын!

КАСАБОЛОТОВ Жыргалбек 1971-жылы Бишкек шаарында туулган. 1996-жылы Кыргыз улуттук университетинин журналистика факультетин бүтүргөн. Журналист, котормочу жана аналитик. 1994-жылы кыргыз жаш акындарынын Табылды Муканов атындагы сыйлыгына, 1999-жылы Кыргыз Республикасынын Президентинин журналисттер үчүн чыгарылган «Алтын калем» сыйлыгына, Кыргыз Республикасынын Ардак грамотасына ээ болгон.

Поэзия

Кайрылуу

*Көкүрөктө жаралган көпөлөктүн,
Көп жыл бою канатын көкөлөттүм.
Оюм өстү. Опол тоо боюм өстү.
Ошентсе да Эр жетип өсө электин.*

*Мен жетилбей, мага окшоп сен жетилбей,
Мезгил өттү, эл күткөн эр жетилбей.
Мээлеп жүргөн коңшуга жет болчудай
Мекенибиз өксүүдө, тең жетилбей.*

*Көптү билдим, көп иштер себеп болду,
Көк Асаба көөдөнгө желек болду.
Бүгүн мага калдыркан канаты эмес,
Бүркүттөрдүн канаты керек болду.*

*Көкөй кесип, эл-жердин таланышы,
Көздөн учту, Көкжалдын жаралышы.
Кыл чайнашкан, кылычтын тизиндеги
Кыргыз үчүн кыйчалыш затан ушу.*

*Улуу сөздү унуткан уландарым!
Уучу толсо уурудай кубанганым.
Уйпаланган токолдой жалдырабай
Улуу жолго бет алчы, суранганым.*

*Тура бербей бир нерсе кылыш керек!
Туура жолго тутандан чыгыш керек.
Шибегенин учу эмес, бүгүн бизге
Шилтегени түрт кеткен кылыч керек.*

*Асылдыкты таркаткан үрөнүндө,
Азаматтын жетилген түнөгүндө,
Айкөл Манас абалкы күтбөздө эмес
Ар бириңдин текенчил жүрөгүңдө.*

*Алп кара куш шилтеген канат болгун,
Артыңдагы балдарга сабак болгун.
Арбактарга милдетиң жүктөй бербей
Алың жетсе ар бириң Манас болгун!*

Өмүр жана Өлүм

*Каректен Дүйнө чагылып турган,
Кайрылбас Өмүр агылып турган.
Бүктөлгөн далай иштердин баарын
Бүтүрчү таалы табылып турган.*

*Күндөрү күнгө уланып барчу.
Күлмүңдөп кээде кубанып калчу.
Мөөнөтү жетип, үзүлүп түштү
Мөлтүлдөп турган бир Өмүр-Тамчы.*

*Толтура киши топурап барды.
Толтуруп уучун, топурак салды.
Томсоргон көздөр тобуна кайтып,
Толпойгон гана топурак калды.*

Эрте кеткен турналар

же кечиккен репортаж

*Жаан ыйлап, жашын тынбай төгүп турду.
Жамы журт жамандыкты көрүп турду.
Жаалына чыдай албай эр жигиттер
Жаныштын аткычтарын сөгүп турду.*

*Эл келип эки жактан чубап жатты.
«Элди аткан кыргызбы?» – деп сурап жатты.*

*Жамгырдай жааган октор тийген сайын
Жанымдан жапжаш балдар кулап жатты.*

*Бирөө да элден качып бөлүнбөдү,
Бир тобун бир заматта өлүп жеди.
Бийликке келтек болгон билермандар
Бирөө да жаныбыздан көрүнбөдү.*

*Шыпшайдар тукумдары кетпей турду,
Шыкаалап маскаларын чечпей турду.
Үчөөнү үзө атсак – деп көздөн учуп
Үч тылтык колубузга жетпей турду.*

*Эх, балдар, таңды тоспой ок тостуңар.
Эл үчүн акыреттен достоштуңар.
Аянтта, апрелдин сегизинде
Асмандан турна болуп коштоштуңар.*

*Тируулор өз жашоосун улап келет.
Тил калбай жүрөк кээде бурап келет.
«Тайманбас жаш балдардын арбагына
Татыктуу болдукпу?» – деп сурап келет.*

*Кан менен жин аралаш сасып турат.
Калааны күүгүп тулан басып турат.
Кайрандар өчү алынбай калабы – деп
Кара таш көөдөнүндө батып турат.*

*Бир күнү мен да күнүп бүтүп калат,
Бир азга көч токтолуп күтүп калат.
Айланып араңарга кошулганы
Арбагым артыңардан учуп барат.*

Кырктын кыры

*Айтканын окуп жүрүп акындардын,
Артынан ээрчип жүрүп закымдардын,
Кызыгын көрүп келип тируулуктун
Кырк жаштын кыр белине жакын калдың.*

Кырктан соң жаштык калбай, милдет калаар,
 Кыялың көп нерседен кирдеп калаар.
 Кыз-келин кылчайса да сөз айта албай
 Кызыгып: «Тигил байке ким?..» – деп калаар.

Балдарың басканыңды түздөп калаар.
 Башкалар «сен» дей албай «сиз» деп калаар.
 Күзгүдөн көргөнүңө көөнүң толбой
 Күбүлгөн күч-кубатын издеп калаар.

Мейкинде көздөн учкан бүркүт калаар,
 Мезгилиң бел кырчоону түртүп калаар.
 Сүрүңдү сүрөттөргө окшото албай
 Сүйгөнүң көк түтүнүн бүркүп калаар.

Жоготуп жолдон далай асылдарды,
 Жортуулдан жооруп кайткан атың калды.
 Тур, жөнө, туртушуңдун кыйырын көздөй,
 Тулпарым!.. Эшек жашың жакын калды.

Мен жана Мезгил

«Сердце мясом приросло к жизни»

В. Шукшин.

Мен ким элем?
 Мейкидин кеңдиги элем.
 Шагында бутактардын ойноп турган
 Шаталдай эркин элем.
 Адамдар из сала элек
 Ажайып мейкин элем.

Жан сырын казат элем.
 Жарымды жазат элем.
 Жан-жагын элес албай басат элем.
 Жүрөгүм күйүп турган
 Жүзүмдөн күндүн нуру сүйүп турган
 Жүгү жок аргымактай азат элем.

Ал кезде мен тоолорго
 «Абаздуу булбул» эмес,
 Айбаттуу бүркүт болуп конгум келчү.
 Аябай кубат-күчкө толгум келчү.
 Жай жаткан жазгыч эмес,
 Жомокто жеңилбеген
 ЖООКЕРДИН эң мыктысы болгум келчү.

Жанымда ким бар эле?
 Жайнаган күн бар эле.
 Жаштыгым жаңы күчөп турган эле.
 Жароокер ашыгымдын
 Жанында жаткан бойдон
 Түбөлүк калгым келген
 Түн бар эле.

Азыр мен ойлоп көрсөм
 Ал кезде бардык жагым толгон экен.
 Айтканын адамдардын элес албай,
 Ар кимден кеңеш албай
 Жетчүгө жете берсем болмок экен.
 Кылычты бекет кармап
 Кыялдын аркасынан
 Кыр ашып кете берсем болмок экен.

Арадан жылдар өттү.
 Адамдар жакындашты.
 Ар бири бирден келип
 Эшигин жүрөгүмдүн такылдатты.
 Этектен-жеңден тартып
 Эски үйдүн желесиндей,
 Эртеңдин элесиндей закымдашты.

Ар кимдер ар нерсени «келе» дешти.
 Аз-аздан жүрөгүмө
 Адамдар өз билгенин чегелешти.
 Аларга белек кылган
 Айдыңды менчик кылып тебелешти.
 Жашырбай айткым келди,
 Жакындар жан сырымды түшүнбөдү.
 Мен сүйгөн, мен эңсеген

Мейкинге мээримдерин түшүрбөдү.
Күн сайын түшүнөөр деп,
Күдөрүт үзүлбөдү.

«Өтүрдү жеңиш үчүн
Өзүңдөн утул» дешти.
«Кылычтын бул заманда пайдасы жок,
Кыялдан кутул» дешти.
Мизимди токоткон соң, акырында
Көрсөтүп көр оокатты
«Милдетиң ушул» дешти.

Асылым адамдар ай,
Акылын айта берип
Азайтты азоо чалыш адатымды.
Бүктөштү китеп кылып «жомок» дешип
Бүтпөгөн дилимдеги Манасымды.
«Кыскартып, тегиз кылып берели» – деп
Кыркышты канатымды.

Иштерин жөлөй албай
Ичимден таяп турдум.
Баарысын таштасам деп
Башкасын аяп турдум.
Кылчактап кылычтарга жүргөн менен
Кыялбай адамдарды карап турдум.

«Ал уят, бул күнөө» – деп
Азайтып чабытымды.
Талаада жалгыз турам бүгүн эми
Табалбай багытымды.
Ооматсыз оодарылган
Ойлорум ойгото албай намысымды,
Күн сайын бир талчыдан өлүп барам,
Күлмүңдөп көңүл үчүн катдап берип
Күн көрбөй өзүм жатчу табытымды.

Бул мага чоочун өмүр.
Бутактап чыфмалса да милдет менен
Бул тагдыр эттей өсүп жүрөгүмө
Кайтамбы, кайталбаймбы,

Кайрадан нак өзүмдүн түнөгүтө?
Айта албайт. Айтыш кыйын,
Анткени басып кетким келээр затат
Адамдар себеп болот күпөнүтө.

Жаш өттү. Жакындарды
Жарашпас кыйнаганым.
Жаштыктын детин саап
Жаныма сыйбаганым.
А бирок эмнеликтен
Адамдар уктап жаткан айлуу түндө
Абалкы көксөөт үчүн кыйналатын?

Адамдар уктай берсин.
Аларга жакпайт мунум.
А бирок бир күн келээр, бекингиле!
Ал күнү жанаф тоодой
Астанга атып кетсем кечиргиле!
Байланбай чырмалышкан турмушума
Багытым чабытымды коштогондо
Баарынан басып кетсем кечиргиле.

Адамдар, кечиргиле,
Чым баскан отоо чөптү жоготкону
Чындык деп күйүп кетсем,
А балким, ак дилитден ким бирөөнү
Астейдил сүйүп кетсем,
Болбосо болбогонду болтурам – деп
Кындагы чаңын сүртүп
Кылычты сууруп барсам,
Ойлогон таксат үчүн далайларды
От болуп кууруп салсам.

Өң карап жүз тайбастан
Өрт койсом чириктерге,
Качырдын баарын сүрүп улуу жолдон
Катчы урсат күлүктөргө,
Алыстап баарыңардан
Арбалсам адам жетпес бийиктерге,
Болбосо көз чаптырып пейкиндикке
Бошонсом өзүп сүйгөн эркиндикке.
Баарысын кечиргиле,

Башынан ташталуучу кадам сымал.
 Баарысын түшүнгүлө,
 Баарысы батып келген заман сымал.
 Адамдар, айланайын адамдарым
 Айтылган сөзүмдү эмес,
 Ата элек дүрмөтүмдү кечиргиле.
 Анткени силер дагы
 Абалтан ошол үчүн Адамсыңар.

Баба тилөө

Байкалбай өттү бейпил түнүм жаңы.
 Бар экен көрө турган күнүм жаңы.
 Табынып, Көк Теңирит, бир өзүңө,
 Таң менен кайра келдим бүгүн дагы.

Жанымды жабыкканда келген жолөп,
 Жарыгың жалгыздыкта берген көтөк.
 Теңтушум, курдашым көп, бирок чиркин,
 Теңирит, сырдашым жок сенден бөлөк.

Билесиң, сырдуу дүйнө жаратымтын.
 Бир келген Астан-Жердин арасымтын.
 Мээрилиң татчы кылып таштап кеткен
 Мен Күндүн жакшы көргөн баласымтын.

Көз албай көктөм келген күнөсүңдөн,
 Көп кыял үтүт кылып түнөзүңдөн,
 Бабалар белек кылган дуба менен
 Баш ийип тилек кылам бир өзүңдөн.

Ал тилек – көксөөсү эмес, тың чыгыштын,
 Ашыгып, эңсөөсү эмес унчугуштун.
 Жолборсу жүрөгүңдө ойноп турган
 Жоокери болгум келет Күн Чыгыштын.

Билгенге наадандыктын бүтөөр күнүн,
 Билинбей туңгуюкка житээр күнүн,
 Телчигип темир муштум болгум келет,
 Тепкени текөөрүңдөй ителгинин.

Андыктан, Астан-Теңир, тилегим бер,
Абалкы балбандардын билегин бер.
Кайраты кара ташты көзөп чыккан
Кадилки кызыл өрттүн илебин бер.

Чыгыштын табышмактуу өз дилин бер,
Чыдамкай, көптү күткөн тезгилин бер.
Оюма, боюма да керек кезде
От койгон чагылгандын тездигин бер.

Кылычым колдон түшсө жаңысын бер,
Кыр ашкан баатырлардын далысын бер.
Өтүрдө бир жолуккан бактысы үчүн
Өлүмгө башын сайган намысын бер.

Кыйналсам барымды этес, жогутду бер,
Кыргызга жүзүң буруп, колуңду бер!
Каржалып кайран Мекен турган кезде
Калкыма жардам кылаар Жолумду бер.

Тарыхтын асыл дөөлөт жыйганын бер,
Талчыга бүт аалатын сыйганын бер.
Төрдөгү Шералынын чокоюндай
Төбөлдөн тиктеп тураар ыйманын бер.

Жүзүмдөн сүйүп турган катарды бер.
Жүрөгүм ыйык көргөн сапарды бер.
Аялуу жалгыз жашоо, жарык дүйнө,
Алыска аттанайын Батаңды бер!

Проза

АПАМ ЖӨНҮНДӨ

(Аңгеме)

Кырк тогуз жыл, эки ай. Тегеректеп айтканда элүү жыл, болбосо жарым кылым. Мына ушул жылдарды басса-турса кыялынан чыгарбай кан тамырында тынымсыз чуркап эсептеп жүргөн менин апам. Ошол жылдары бир да жолу менин киндик кан тамган жерим Кочкордогу Мантиш деген айыл, көзүмдүн тирүүсүндө бир барып көрүп келсем арманым болбос эле деп оозанып көргөн жан эмес.

Апам жетимиштин кырына чыгып калган. Мен жаңы машинелүү болуп калдым, күпүлдөп атам, кана кимиңерди кай жакка алпарып келейин деп. Апам акырын айтып калды, ушунчалык эле бир жакка алпаргың келип турса, мени бир Кочкорго алпарып келбейсиңби деп. Мен дароо макул болдум.

Күз айы эле. Жер-жемиш төгүлүп турган кез. Машинага батышыңча оокат салдык да, жолго чыгып кеттик. Баратабыз. Жумгалга кетчү жолдон кайрыла бердик, досум Абдыш жаштайынан айдоочу болуп иштеген, ал бу жактын коён жатагына чейин билет экен, эч кимден сураштырбай эле, адашпай алдыртан

КАРАЕВ Өмүрбек – 1954-жылы 14-февралда Чүй районунун Кегети айылында туулган.

«Бйык көл», «Турмуш» ырлар жыйнагы, «Бейкут таңдар», «Насирдин дастан», «Беш тогоол закымдар» китептеринин автору. «Жалгыз болгум келбейт» китебине «Мыкты китеп» наамы ыйгарылган (2003). Чыгармалары түрк, англис, орус тилдерине которулган. Учурда Чүй обладминистрациясында эмгектенет.

айтылган айылга аңырандап кирип келдик. Апам өзүнчө күбүрөнүп атат, кудайга шүгүр, балалуу-чакалуу болдум, неберелерим бар, эми бышактап ыйлаганым жарабас. Сабырдуу болоюн, жашык сезимге алдырбайын. Аңгыча Жумгал тараптагы кырка тоолор тарапты саамга ойлуу карап калды, анан заматта өңү-башы кубула түшүп:

– Абдыш, токточу ушул жерге, – деди.

Машина тык токтоду. Апам машинадан сыртка шамдагай чыкты. Негедир көзүнөн салаалап жаш төгүлө баштаганын өзү сезбей калды. Биз апамды тегеректеп калдык. Бышактап ыйлап жатат. Тээтиги тоолорго чыгып ышкын терер элек, кыз кезибиз ошол тоолордун кызгалдактарында калбады беле, кайран гана тоолор, ошо эле бойдон турбайбы, эч нерсеси өзгөрбөгөн экен. Баягы эле бетегелүү бет, ажарын тарттырбаган ай түспөлдөш бөлөк-бөлөк адыр тоолор.

Тууган жердин деми кандай, апам шамал менен жарышкансып арык-дөңдү карабай айылды аралап учуп жөнөдү. Артында биз, картаң кемпирге жетип-жетпей акактап келебиз. Көчөдө бирин-серин жергиликтүү адамдар. Эч кимиси менен учурашкан жок, тааныбайт да. Бир канча жерге барганда тык токтоду. Күбүрөнүп калды, болду-болбоду тетиги биздин үй болуш керек. Биз үчүн чоочун, апам үчүн ата-эненин очогу делген үйдүн короо-жайына кирип бардык. Үйдө орто жашап калган аял бар экен. Дайыныбызды айттык. Ал аял чочуп кетти. Доо өндүргөнү келген немелер окшойт деп ойлоду көрүнөт. Апам дароо эле эскилиги жеткен боз топурак үйгө кирди. Кубанычтуу кыйкырып жиберди:

– Биздин үй ушул болчу, бузулбай дагы эле сакталып турган турбайбы, – апам бөлмөгө жарык шооласын берип турган жалгыз терезеге басып келди, күбүрөнүп жатат, мындан кырк тогуз жыл мурдагы терезе ошо бойдон экен, мына мобу жерге китептерибизди койчубуз деп терезенин жыгачын аялуу сылады.

Киндик кан тамган үй менен кырк тогуз жыл көрбөй жүрүп кайрадан жолугушуу эмне деген шыбага. Бир берилген өмүрдө тагдырдын кайыгына түшүп зор ааламдын деңизинде кайсы жээкке барып токторунду билбей баш каткан жагдай бар эмеспи. Ошол мүнөттө апабыздын арзуу дүйнөсүндө эмне болуп жатканын ким билсин, биз болсок а кишинин көңүлүн көтөрүп, киндик кан тамган жерине алып келгенибизге жүрөгүбүз жылып жайдары элек.

Үй ээси бизди дасторконго чакырган жок. Ага капачылык билдирбедик. Тагдырдын буйругу менен ээси башка болуп калган үйдөн сыпайы чыгып кеттик. Кайда бармакпыз. Машинада жүктөнө келген дүр-дүнүйө тамактарыбыз бар. Башты оорутуп отурмак белек, айылдын чекесиндеги көк жайыкка бардык да дасторкон жайып, самоор коюп жайланыша кеттик. Апабыз дасторкон четинде. Ойлуу

отурат. Анын эркек бир туугандары болбогон экен. Алар үч кыз эле. Ошол үч кызы менен ата-энеси согуштун күйүп турган маалында Чүйгө ооп келишкенин мурунтан айтып калчу. Балким, азыр ошол апаат күндөрдү, секелек кыз кезин эстеп жаткандыр. Ооба, өткөн балалыкты эскерүү кызык да, армандуу да эмеспи.

Кочкордон Чүйгө ооп келген күндөрдүн толук чоо-жайын апам өзү эмес, анын кара чечекей синдиси Көкүл эжебиз айтып берген эле.

Бул 1942-жылдын кеч күзү экен. Жалгыз уюна керектүү эмеректерин жүктөп таң эртең чыгышкан. Кочкор менен Чүйдүн ортосун эки ашуу бөлүп турат. Кегети менен Шамшы. Булар Кегети айылына баратынса да Шамшы ашуусу аркылуу ашышкан. Мурдатан көнгөн жол болсо керек. Үч кызга эмне, ата-энесинин жанында, секирип ойноп кетип баратышат. Бул үй-бүлөнү Чүй тараптан Үпөл деген таажеси чакырган. Ошонун үйүнө баш паанек кылышмак. Башка эл, чоочун жер дегендей. Ишеним да бар, кооптонуу жүрөктү өйүйт. Күздүн кыска күнү ылдам эле өтүп кеткенсиди, тегерек-чет боз тартып калды. Үй башчысы айтты, тыным албайбыз, бир жолу чыдап койгула, аман-эсен болсок эртең түш оой жетип барабыз.

Шамшы ашуусу кан жолго айланып бараткансыйт, анда-мында жүргүнчүлөр бар. Салт атчаны да, жөө-жалаңы да жүрөт. Түн кирип калганда көчмөндөрдүн жанына бир адам келди. Унчукпайт. Акмалап бир топко чейин ээрчип келатты. Дароо байкалды, ал көчмөн байкуштардын бирин-эки оокатынан тартып алгысы келип жатса керек. Үй башчысы алачыктай болгон зор киши эле. Бирдеме дей турган болсо тиги чепейген немени басып кала турган түрү бар. Анын үстүнө тиги ууру-кескиге окшогон адам жалгыз эле. Үй ээси кыздарын сооротту, коркпогула бизге эч ким тийбейт, катылган адам болсо мобу канжардан аман калбайт деп белинде тагылган эки жаактуу канжарын нары-бери койкоктотту. Кески кишинин сес алып калсын дегени да. Ойлогондой эле болду. Кески киши дароо артта калып калды. Жүргүнчүлөрдүн көңүлдөрү тынып калды.

Эртеси таңга маал беш жүргүнчү айтылуу Шамшы ашуусунун чокусунга чыга келишти. Бет алдыларында сары түс жамынган Чүй боору көпкөк асман астында чалкып жаткан экен. Кенендигин айт да, кооздугун айт. Байыртадан Чүй бооруна ыктаган адам жаман болгон эмес. Ырыс-кешиктүү, ток жер.

Үй башчысы көзүнө жаш алды. Ушул үч кызым берекелүү жерден орун очок алсын деп, күнөөкөр болсом да тууган жерди таштап койнуңа келе жатам Сары Өзөн Чүй. Байыртадан март элең, бизге да мээриминди төгүп бер. Дыйкан болуп жериңди иштетейин, багбан болуп бак-дарак тигейин, өрүшүңө мал толтурайын, түтүн булатып очогума тууган чакырайын.

Артын карады кожолук ээси. Жүрөк чиркин бир булкунуп алды. Оо, менин касиеттүү Кочкорум! Мен сени чанып кетип жаткан жерим жок, түбөлүк таштап да кете албайм. Мен сага кайрылып келем. Азырынча аман тур.

«Мен сага кайрылып келем». Мына ушул атанын сөзү апабыздын кулагына кайра-кайра жаңырып убайым тарттырып жүргөн экен. Буга чейин оозу батып айта албай, төркүнгө алпарып келгиле дейин десе, эч кимиси жок ичинен күйүп жүргөн турбайбы кайран апабыз.

Ал тууган жерге кайрылып келем деген атанын сөзүн эки кылган жок. Аялзаты болсо да ыңгайын таап, киндик кан тамган жерине куштай кайрылып келип кетти. Деми сууду, каккан жүрөгү жашарды.

Өмүрдүн күнү батып бараткан мезгилде тууган жерге барып келген ошол окуяны жер-сууга тийгизбей отурган-турган жеринде төгүлүп-чачылып айтып жүргөндүгүн азыркы кезге чейин айыл-ападагылар айтып калышат.

Биз учурунда ал окуяны жөн гана апабыздын бир жөнөкөй өтүнүчүн аткарып койгон парзыбыз деп баалаганбыз. Улам мезгил өтүп, өзүбүздүн жашыбыз да улгайып бараткан сайын ошол окуя кайрадан эске келип, өмүрүбүздөгү не бир дөөлөттүү, не бир кымбат иш жасаптырбыз деп көңүлүбүз көтөрүлүп калат. Апабыз да көзү тирүү кезинде ыңгайын таап келини Гүлжанга жана мага ыраазычылык берип кеткендигин эстеп көзгө жаш тегерене түшөт.

Бул өмүр кандай таттуу болсо, дал ошондой жоопкерчиликтүү.

ТИРҮҮЛӨЙ ЖЕТИМ

Эскилиги жеткен жыгач дарбаза. Шыңгырагы жок. Тоолуу кыштакта кайдан болсун. Эртелеп келишкен жоон адам ошол дарбазаны сыртынан тарсылдата берип эстери ооду көрүнөт. Улам бирөөсү келип муштуму менен дарбазаны ургулап калат, үй ээлери ичинде жүрүшсө да негедир дарбазасын ачып буларды киргизе турган ниети билинбейт. Киши жашабагансып кошуналар тарап да жымжырт. Тургандарына эки сааттан ашты. Акыры чыдамы кетти көрүнөт, бараандуу, салабаттуу көрүнөйүн деп кара момосуй көйнөгүнө кыпкызыл галстук тагынып алган арык чырай, узун бойлуу кишиси кыйкырып кирди:

– Эй, баччагарлар, адамсыңарбы деги силер, эртеден бери каада-салт сактап, кызыңарды келин кылып алдык деп кулдук уруп жатабыз, дарбазаңарды ачып койсоңор боло.

Үй тараптын үн болгон жок. Дарбаза ичинде бастырма бар экен, ийри-буйру жыгачтардан эптеп-септеп салынган, ошого жөлөнгөн тепкичтен эркектин төбөсү көрүнүп кайра жок болду. Жанагы ачуу басарга келген адам дагы кыйкырып атат, ачынып калыптыр:

– Эй, баччагарлар, деги силер кыргызсыңарбы, атайын ат арытып бел ашып келсек, бу эмне деген жоругуңар, – үйдөн берээк басып келип сөгүнүп да алды. Ошо маалда көрүнүп турган тепкичтен дагы бирөөнүн төбөсү көрүнүп кайра жок болду.

– Артист немелер го буларың, – ачуу басарга келгендердин бирөөсү өзүнчө күңк этти.

Ортодон эки сааттай убакыт өттү. Буйрук менен куда болуп калгандардын дарбазасын ачар түрлөрү жок.

Март айы эле. Күн тийип турса да чыкыроон. Тоолуу айыл, боордо кар кете элек. Шамал жүрүп өтсө кадимкидей денени чыйрыктырат. Кара чыйырчык келип калыптыр. Сайраган болот, үнү чыйрак эмес, жылуулукту эңсеп жаткан кейпи бар.

Ачуу басарга келгендердин дагы бирөөсү дарбазаны өчү бардай каккылады. Жооп болгон жок. Баягы тепкичтен дагы бирөөнүн төбөсү көрүнүп дароо жок болду.

Баятан чебелектенип жаткан адам кайрадан кейип кирди:

– Буларың соо кишилер эмес, же акылынан айрылып калган немелер, болбосо бизди теңине алгылары келбей жатат. Ошондуктан кимиң эмне кылсаң ошо кылгыла, мен кеттим кайра.

Ал адам өзү айдап келген эски «Москвич» машинасына отура кетти. Калгандары дендароо. Баштарында бир ой, келин үйдө отурса, ушунча чыгынып алыстан келсек, анан кудалар менен кабарлашып кетпесек эмне иш болот. Тигил адам чын эле көгөрүп алыптыр:

– Эй, мага десе кызы чүрөктүн чүрөгү болуп кетсе дагы, өзүлөрү шаа-падыша болуп кетишсе дагы мен булар менен сүйлөшпөйм, кеттик.

Машинасын дароо от алдырып артка зыр койду. Беркилер бу сөздү укканда бир аракет болор деп дарбаза жакты үмүт менен карап турушту. Дарбаза бекем. Арга жок алар да артка кайтышты.

* * *

Эртеси күнү шашке ченде ачуу басарга баргандар айдап барган, өңү гана башка эски «Москвич» келин алган үйдүн жанына келип токтоду. Кечээки окуяга бушайман болуп түнү менен уктабай айласы куурулуп турган баланын атасы чоочун адамдарды көрүп чочуп кетти. Биз жаңы келиниңиздин туугандары болобуз, кууп келдик

деп калышты тигилер. Үй ээси келгиле, үйгө киргиле деп шашкалактап калды. Тигилер каадаланышып, барк күткөн түр беришип бири-бирин ыктай үй тарапка бет алышты.

– Ой, аба, кимдер экен булар, – кечээки чебелектеген адам нарытан үн салды.

– Келиндин туугандары экен, келип калганың жакшы болбодубу, киргиз үйгө буларды, – үй ээси бажак-бажак этет.

– Буларды үйгө киргизерден мурун кимдер экенин даана билип алалы. Мен кечээ келиндин ачуу басарына барганымда мындай немелерди көргөн эмесмин. А балким, буларың көчөдө тентип жүргөн желтамандар болуп жүрбөсүн? – деди ыза тартып калган адам.

– Бас жаагыңды, кудаларга да ошентип айтчу беле?

– Жаагымды баспайм этпейм, бир тууганыңды киши ордуна көрбөй койгон немелерге эми төрүңдү бастырган турасыңбы? – мурдагыдан катуу айтты бу киши.

– Мен баш алган бүлөмүн, кулдук ура турган кишимин, буларды үйгө киргизбей жолго салсам, келинимдин бетин кантип карайм, – үй ээси актана баштады.

Бир туугандардын кайым айтышып жатканын уккан кошуналар кары-жашы дебей бирин-экилеп чогула башташты. Аларга эмне, кызык да. Ачуу басарга барышып мыш болуп келишкенин бая эле угушкан. Ошонун аягы эмне менен бүтөр экен дешип кулактарын түрүп турушат.

Намыс деген оңой менен баш бербей турган сезим, бу саам да намыс дегендин жалыны бүркүп үй ээсинин иниси, кечээ куда башы болуп барган адам жаалдана кетти:

– Кечээ келген келиниңдин баркы тоодой болуп, карачечекей бир тууганың мобу желтамандардын алдында бокочо болуп калган экен да.

– Куда дегенди кудай сыйлаган, сөзгө келсең. Ачууң мурдатан эле мурдундун учунда эле, эми ушундай абалда бир сабырдуулук кылсаң боло, – үй ээси инисин ыкка көнүүсүн суранды. Кечээки ыза тарай турган эмес, мунусу ого бетер ачууга алдырып чарт-чурт дей түштү:

– Урдум мен сени, кудаларыңды да урдум мен, – деп колун шилтеп тетири басып кетти. Ушу маалда:

– Ата! – деген кыздын үнү угулду. Жалт караса жаңы келини бет алдында турат. Келин жаңы келгендик кылып бүшүркөбөй, жаалданган элден сүрдөбөй башын өөдө көтөрүп айтып турганы:

– Мен жетим кызмын, жетиммин мен, менин ата-энем, бир туугандарым жок. Буларды мен тааныбайм, үйгө киргизбеңиз буларды!

Ачуу сөз асмандан түшкөн чагылганга окшоду.

Асманда ак булуттар бири-бирине аргындалып кайдадыр кетип баратышат. Миң түркүн окуяларды кучагына батырып эч бир ка-

мырап койбогон кебелбес жер. Асман жер ортосунда көңүл улаша албаган эки тарап. Бир тарапта үй ээси жаңы алган келини менен, экинчи тарапта келиндин төркүндөрү. Ортодо ыза жеген үй ээсинин иниси. Бу жагдайда буларды бириктире турган эмне сыйкыр болушу мүмкүн. Каада-салт жөрөлгөсүбү, кетирген кемчилик болсо кечире билүү эркиби, болбосо жөн гана ыймандуулукпу. Ылайыктуу кеп-сөзгө биринчи ким келет. Үй ээсинин эси ооп тилден калган. Биз келиниңердин жек жааты болбобуз деп келгендер, же үйгө баш бага албай, же кайрылып кете алышпай баштарын жерге салып үнсүз турушат.

Бейкапар жаткан бир гана Мойнок ит. Ал картайып калган. Учурунда кабанаак эле, эшиктин алдына караан жолотчу эмес. Эми ага баары бир. Ал үчүн жашоонун күнү батып баратканын өзү алдынала сезгендей үйгө кимдер келип, кимдер кетип атканы менен иши жок. Кез-кез башын өөдө көтөрүп бирде бака-шака болуп, анан кайра тынчып калган адамдар карап коюп кайра башын шылк эткизип саман жаздыгын төшөнүп калат.

Кудалардын ортосун бөлүп койкоктоп короз өттү. Мунун бир билгени бар окшойт. Өтүп баратканда дегеле барктанып эки тарапты сынап карап жактырбаган турпат берди. Тили болсо какшыктаган бир сөз айтып алар беле.

Жаш келин көз жаасын төркүндөрү тарапка мээледит. Келгендер улуу агасы, жеңеси, таэжеси, анан атасынын кичүү иниси экен. Кызыбыз менен бир ооз сүйлөшүп алалы деп айта алышкан жок. Беттери күйүп турбайбы. Жаш болсо да жаңы келин жигердүү, ичинен имерип жатат, кечээки жосунуңар үчүн кечирим сурап койсоңор эмне болмок, мени бетиңерге кармап оюңдагыларды кылгыңар келип жатабы, мен эмне силерге оюнчук болуп калыптырмынбы, жаңы бүлөдө мындан аркы тагдырдын жазганын көрөрмүн, а силерди көрөйүн деген көзүм жок.

Ушу тапта жагдайды жайдары кылып жиберер бир адам, бир жылуу сөз жетишпей турат. Ал киши ким болот да айтыла турган сөз кандай болот. Бу табышмак. Кууп келгендердин өз жолу бар, алар айбат турушат, сый көрбөй ызага баткан үй ээсинин инисинин терс жоругун да айыптап болбойт, жаңы келиндин жанына батып айтып турган акаарат сөзү ашыкчабы, үй ээси атадан калган салтты аттап кулдук урбай койсо адеп шарданы не болмок, жарданган элдин ою эмнеде, муну билгенде пайда не.

Кууп келгендердин жолу улуу болсо да жаш кудасынан жагымсыз сөз угуп калышты, азыр арасынан бирөө чыгып такылдап турса да кыз биздики, келген жери жайсыз экен, кызыбызды алып кетebиз деп чыр чыгарышса эмне болот. Кыз кетпейм деп каршы болор,

жеңеси менен таажеси ач айкырыкты салып, кызды колунан жетелеп жөнөсө эмне болот. Жаман ойлор чырмап алганын кара. Мындайда жакшы ниеттер алыстап качып калат.

Асмандагы ак булуттардын аягы сууп асман бети капкара болуп калды.

Мына-мына нөшөрлөп жамгыр төгүп жиберчүдөй. Балким, жамгыр төгүп жиберсе жагдай өзгөрө түшөр беле.

Ал аңгыча чагылган түшкөндөй сөз абада калкыды:

– Таарынычтан шаар талкаланган кызым, кантсе да биз баш алган бүлөбүз!

Бул ыза-бугун чыгарып кайдигер кайтып бараткан кечээки куда башы болчу. Дал ушундай сөздү күтүп тургансып үй ээси жандана түштү. Анын көздөрү күлүндөп ошол тапта колдоо көрсөткөн инисин басып кучактап калгысы келди, жарданып карап турган элден айбыкты.

– Ап баракелде, иш оңуна эми ооду көрүнөт, кантсе да бир боорумсуң да, жүрөгүң чыдабады да, – ал элтең-элтең этип кууп келгендерди бир карап жаңы келинине бажырая күлүп:

– Иним туура айтып жатат, ачуу душман акыл дос, куру бекер араздашпайлы, – дегичекти иниси:

– Кана, кудалар эмне турасыңар, киргиле үйгө, киргиле, – деп калды. Эшик алдында мисирейип жаңы келин турат, ал мерез:

– Ата, мен ушул үйдө башымды өөдө көтөрүп жашасын десеңиз анда киргизбеңиз буларды!

Жаңы келин шарт бурулуп үйгө кирип кетти.

Ойлонуп калды кайната. Келиндин бул сөзүндө бүтүндөй бир жашоонун туюп-туя бербеген зор табышмагы жаткан. Эртең эле сөзгө сынып, мүңкүрөп кала турган учурдан алдын ала коргонуу аракети экендигин акыл тиши чыккан үй ээси дароо баамдады. Үн деген жок. Иниси да бир нерседен кооптонуп, тили тишинин ичинде.

Бу кезде кууп келгендер өздөрүнчө күбүрөнүп кетенчиктей баштаган. Өзгөчө жеңесинин нааразы үнү даана угулуп турду. «Эсирген бейбак, акыл-эсинен ажырап калган окшойт. Өз төркүнүн тааныбай кууп чыгат деген эмне шумдук. Көрөбүз, чоочун бүлөнүн кадырлуу келини болуп жыргап кетериңди. Казан-аяк кагышпай койбойт, сени аяр бирөө жок, ошондо эстерсиң бизди, бейбак. Шашпа, ал күн да келет, шашпа!»

Эл арасында күбүр-шыбыр сөздөр. «Ай-ий, жашабай жатып тилинин узундугун карасаң эй, өз төркүнүн тааныбайм деп жатыркаган кызды биринчи көрүшүм, эй, анын эмнеси бар экен, бу тараптагыларды ит ордуна көрбөй, тосуп алмак турсун үйлөрүнө киргизбей коюшса көңүлү калат да туугандарынан, ошондой болсо да кайын атасын элес албай кайым айтышып турушу кантип ыймандуулукка жатсын».

Болуп жаткан окуянын аягына чекит койгонсуп күн дыбырай түшүп, анан төгүп келди. Кадимки март айындагы ак жаан. Жарданган эл тарап кетти. Кууп келгендер да шагы сынып өз жолдоруна түшүшкөн. Окуяга кириптер болгон үй-бүлө өз турмушу менен алек болуп кала берди.

* * *

Бул аңгеме кадимки турмуштан алынган илгерки кыргыз эл жомокторуна окшош. Жаңы үй-бүлөдө бала тарап эч качан кызга сенин төркүнүң жайсыз, куда болуп ата-энең менен сыйлаша албадык, кызымдын көргөн күнү эмне болду экен деп туугандарыңдан бир да бирөө басып келишкен жок деп акаарат сөз айтышпады.

Кыз дагы сырын ичине түйүп менин атам-энем, бир туугандарым бар эле, ошолорду сагындым, бир барып келели деп ооз ачады.

Эки жаш балалуу болушту, үй турмушу кадимкидей жөнгө салынды, жашоо өз ыргагы менен уланып салт-санаанын олуттуу бир жөрөлгөсү сакталбаса да үй-бүлө курагандар кадимки кыргыз эл жомокторундагыдай бактылуу жашап калышты.

ЭКИ ТАГДЫР

Жалаң чиновниктер өмүрүн өткөрчү беш кабат имарат. Бу жайга күндө эртең менен сыланып-сыйпанышкан аял-эркектер келишет. Маалы келгенде кайрадан үй-үйлөрүнө тарап кетишет. Беш кабат чоң имаратта ар биринин өзүнчө үстөлү бар, колдорунда калем сап, жайнаган кагаздар. Кагаздар ар тараптан агылып келет, отургандардын көбү линзадай болгон көз айнектерин тагынып алышып кызыктууларын окушуп, тажатма каттарды көңүлсүз четке таштап алектене беришет. Жооп жазышат. Көбүнчөсү карандай калп. Сүт эмизме сөздөр. Жалаң кагаздар менен жан баккан өмүрдүн эсеси канча, ага маани берген эч ким жок.

Узун бойлуу чапжаак чиновник ошолордун бирөө. Ал бүгүн демейдегиден жумушка эрте келди. Кечээ кечкурун бир кучак кагаз келген, анын баарын карап чыгыш керек, айрымдары кечиктирилгис болсо, аларды эртелеп аткарбаса болбойт, кантсе да узун бойлуу чапчаак чиновник кичинекей уюмдун башчысы. Жоопкерчилик дайыма ныл таштай болуп ийинден басып турбайбы.

Имараттын дарбазасынан кирер менен тааныш десең өмүрү учурашып көрбөгөн, чоочун десең күндө көрүп жүргөн адамга жолукту. Адаттагыдай эле ал адамды көрмөксөн-билмексен болуп басып кетти. Тигил дагы башын төмөн салып байкамаксан болду. Узун бойлуу чапжаак чиновник тимеле кычырайт, ак көйнөкчөн, моюнунда кызыл гастук, кара костюмчан эле, беркинин сакалы өскөн, көздөрү чылпактанган, өңүндө жашоонун кызыкчылыгы байкалбаган серт адам. Башында кийгени эски чүпүрөк шапке, үстүндөгүсү жедеп оңуп бүткөн тыш кийимдер. Муну беш этаж имаратта иштегендердин баарысы билишет, адептүү жашоодон качкан көчө адамы деп коюшат. Бул имараттын подвалына келип баш пааналап жатканына аз эле болгон. Күндүзү жок болуп кетет да кечкурун пайда болуп калат. Анын жүрүм-туруму дайын, акыр-чикирлерди аңтарып тамак таап жейт. Ошон үчүн бу жердегилер андан жаа бою качышып жийиркенип турушат. Көчө адамына баары бир, ал үчүн намыс, уят-сыйыт деген сезим таптакыр талкаланып, өчүп экинчи тутангыс болуп, күлү көккө сапырылып калган шекилдүү.

Көзгө түгөл көрүнбөгөн дүйнөнүн бир бурчунда эки турмуш. Бирөөндө нарк-насилин сактамыш болуп зымпыйышкан мекеме кызматкерлери, анткен менен алардын ичтеринде буюгуу, жетип жетпей алган айлыктарына нааразы, үйгө келсе көйгөй көп, ишинде да бал каймак эмес, ар убак чоңдордон тил угуп калабызбы деп кооптонуп турушат, чиркин дүйнө, тиги көчө адамынын турмушун көр, коколой башы бар, үй-бүлө деген менен жумушу жок, бирөөнүн көзүн карап иш кылат элем деп ойлоп койбойт, эрмеги бир карандай курсагы, аны да кайдан таап жешти жакшы билет.

Узун бойлуу, чапжаак чиновник үйүлүп калган кагаздарды окуй берип, анын оң бурчуна кол тамга койгондон тажап кеттиби, ордунан туруп терезенин форточкасын ачты. Жамгыр жыттуу жаздын абасы атырылып бөлмөгө кирди. Сыртта күн тийип турган. Жаз айы болсо да аба салкын. Узун бойлуу, чапжаак чиновник баштатан эле назик жан, желге урунуп каламбы деп четке боло берди. Терезенин чоң айнегинен тааныш чоочун адам көрүндү. Ал маңыроо басыш менен өзүнүн көнүмүш ордуна кетип баратыптыр. Көнүмүш орду четтеги жалгыз түп алманын асты. Ошо жерде жыгач отургуч бар. Илгертен турат. Мурда тамеки тарткандардын жайы болчу. Доминонун сазайын берген учурлар да көп эле. Көчө адамы пайда болгону, а жерге башкалар барбай калышты, кыясы бул адамдын сырт кебетеси, жүрүм-туруму үркүтүп таштады окшойт. Анын үстүнө отургучтун жаңы ээси ушул жерден шам-шум этет. Алгач келгенде жалгыз отурчу соксоюп. Бу саам куба ит пайда болуптур. Жан жолдошундай ысык. Жеген тамагынан бөлүп, иттин астына таштайт. Ит аны бир

сугунуп эки чайнайт да кайра эле куйругун шыйпаңдатып, жагалда-
нып көчө адамынын оозун карап калат. Көчө адамы жумшак, иттин
башынан сылап болгон тамагынан кайрадан бөлүшө баштайт. Кими-
си мурда тоюнуп токпейил күтүп калганы сезилбейт, акыркы аракет
көчө адамында, ал калган-каткан тамак-ашын будалап-судалап
целлофан баштыктарга оройт да көтөрүп жүргөнгө ылайыктап коёт.
Анан ит менен жаш баладай ойноп кирет, бир саам аны эки бутунан
тик тургузуп коюп канчага чейин чыдар экен деп санап кирет, бе-
линен кучактатып алып өзү нары-бери басат, иттин алдыңкы эки
бутунан кармап алып башы айлангыча тегеренет. Деги койчу, ит
менен миң алакетке түшүп ошондон жашоо моокумун кандырат.
Анан башы оогон жакка маңгып жөнөп кетет. Кечке чейин кайда
жүргөнүн, кимдер менен болгонун бир өзүнөн башка эч ким билбейт.

Телефон шыңгырады, узун бойлуу чапжаак чиновник сырттагы
кызык окуяларды көрүүдөн аргасыз баш тартты, телефонду алыш
керек, непадам жогору жактан издеп калышса жумушчу ордунда
жок экен дешип балээ кылышат. Издеген неме жакын досу экен,
жума бүтүп баратпайбы, мончого түшүп эс алганды эскертип коёюн
деп чалыптыр. Тапкан убактысын кара мунун. Унутпайм, эсте болот
деп трубканы шаша ордуна коюп кайрадан көчө адамы менен иттин
бекер оюнун көрөйүн деп терезе жакка келди. Тигилердин карааны
жок. Көздөн кайым болушуптур.

* * *

Ушундан эки күн өтпөй өлкөдө кымгуут болуп калды. Эртең ме-
ненен баштап телевизордун бетин бербей эңгезердей болгон өкмөт
башчыларынын бирөө сайрап жатты. Эл жаңыдан майкөлдүн үстүндө
жашай баштаганда, бейпил турмушту бузушуп эмнеге митингге
чыгып жатышат, алар эл бузарлар, журт жек көргөндөр, алардын
сөзүнө ишенбегиле, провокацияга берилбегиле. Алар чектен чыккан
кылмышкерлер, алардын баарын байлап-матап, колдорун артына
кайрып туруп түрмөлөргө тыгыш керек деп күпүлдөп жатты. Кабак-
кашын үтүрөйтүп оозунан ак көбүк чыкканча опурулду. Кудай бетин
салбасын, кирген буурадай жулкунуп буркулдады.

Бир маалда телевизор жалп этип өчүп калды. Анан кадим комик-
тердин сахнада аткарган күлкүлүү номериндей болуп телевизордун
экранына чыйылдаган үндөрү бар башка адамдар чыгып, алар сүйлөй
баштады. Алардын кебетелери көрүүчүнү өзүнө тарткыдай эмес,
чачтары өскөн, сакал-муруттары кырылбаган, кийимдери шөмтүрөк.
Аларын да өз дараметине жараша кыйкыра баштады, биз элдик

баатырларбыз, өлкөдө революция жасадык, мындан ары баарыңар эркиндикте болосуңар, жыргал заман эми башталат дешти. Биринин артынан бири булбулдай сайрап жатышты. Алар айткан эркиндик деген эмне, буга чейин кимге ким күңкор болуп жашап жатты эле, жыргал заманды кимдер алып келет, дегеле жыргал заман деген эминен, буларды ойлоп койгон эч ким жок, кары-жашы дебей баарысы ызы-чуу түшүшүп ооздун жели менен пайда болгон жыргал заман алкагына сүңгүп кирип кетишти, эртеңкиси эмне менен бүтөрүн таңазарына алган эч ким болбоду.

Ошол күнү узун бойлуу чапжаак чиновник имаратка дежурный болуп иштен кийин калып калды. Жогору жактан буйрук болгон экен, өлкөдө жагдай кооптуу, сакчылык үчүн кошумча жарандык күчтөр топтолсо, керек болосуңар деп эскертилген экен.

Узун бойлуу чапжаак чиновник бир чети кызыгып, экинчи жагынан убакыттын өтүшүн тилеп телевизор көрөт. Кызыктуу эчтеке жок, жанагы эле жоон топ жүдөгөн кишилердин революция жасадык деп төш каккан сөздөрү. Көзү талып, башы ооруй баштады, акыры телевизорду өчүрүп сыртка чыкты.

Күүгүм кирип калган. Сырттагы жалгыз зым карагайда илинген шам чырак күйүп турат. Шылдыр-шылдыр үн угулду. Подвал тараптан чыгып жатыптыр. Ал жакта көчө адамы конорун билчү. Бүгүн жагдай башкача эмеспи, өлкө кымгууттукка чөмүлүп турбайбы. Дароо шектүү сезим пайда болду. Жоопкерчилик күч. Узун бойлуу чапжаак чиновник дагы алда не болуп кетпесин деп подвалдын ичине кирди, мурда өмүрү кирип көрбөгөн, сасык жыт мурунун өрдөп өттү, күүгүм, дагы эки-үч кадам алга таштады, борс-борс этип ит үрүп калды, иттин адаты ошол, чоочун кишиге айбат көрсөткөн болот, ал чоочун кишинин астын торомок турсун өзүнүн жанын сактамак болуп жанталашып көчө адамынын согончогуна кире качты. Көчө адамы чүмкөнүп алыптыр. Жаткан жери цемент пол. Картон кагаздардан төшөк ордуна салынып турат. Кирип келаткан кишиге көңүл бурган жок. Ордунан козголуп да койбоду. Узун бойлуу чапжаак чиновник шекшиген тарап тынч экендигине көзү жетип артына бурулду, кулагы чалып калды, көчө кишиси өзүнчө күбүрөнүп жатыптыр: «Бу куу чирендер бийлик талашышып өздөрү да айбанга айланышып, көпчүлүктү да айбандардын короосуна айдай баштады». Сөзүн кара бу кызыталактын. Кайра кайрылып барып айткысы келди, сен кимсиң алдагинтип сүйлөгөнгө, даана айбанга өзүн айланып баратканыңды сезбейсиңби сен. Өзүн өзү карманды. Жеңил баа болбоюн деди. Тилине алы келбеген көчө адамына теңелгиси келген жок.

Учу-кыйырсыз жер чөлкөмүнүн бир бурчунда эки турмуш. Бири өзүн оголе жогору сезип айды апчып бер десе батына турган өкмөт

чиновниги, экинчиси жосунсуз тагдырды өмүрүнө байлап, жайдак өтүп жаткан күндөрүн кызгана карай албаган бир бечара.

Бу кезде айдын жарык нуру экөөнө бирдей тийип турду. Экөө бирдей жашоо деп аталган улуу көчтө. Ал ортодо мезгил зуулдап, экөөнүн тең өмүр жашын өөнөп өз таризинде.

* * *

Сыртта жамгыр төгүп жаткан. Жаздын кара жамгыры. Түштөн кийин башталган, жумуш бүтөөр маалда күчөп чакалап төгүп жаткан учуру. Узун бойлуу чапжаак чиновник да жаанга суу болбоюн деп эл катары аялдамага шашып жөнөп бараткан. Жалгыз түп алма тараптан иттин борс-борс үргөнү угулду, токтоп калды. Көзгө тааныш ит. Кайрадан борс-борс этип бери бир аз чуркап келди да түйшүктөнө артка кайтты. Чакалап төгүп жаткан жамгырдан улам чар тарап бүдөмүк. Узун бойлуу чапжаак чиновник ит үрүп жаткан тарапка бир-эки кадам таштап таасирдүү карады. Жерде оонап бир адам жатат. Дароо боолголоду, тааныш көчө адамы болсо керек. Ити айланчыктап үргөндөн кийин ошо да. Мас болчу эмес эле, буга эмне болду. Жүрөгү кармап калдыбы. Тирүүбү же өлүүбү. Басып барып билгиси келди. Токтоп калды. Чиновник да, сагызгандай сак, алда кандай болот. Өлүп калган болсо милицияга кабар бериш керек. Анан милиция дегениң чырмоочтой жабышкан жан болот эмеспи, бу кишини таанычу белең, кырсыкка ким себепкер, муну жанына эмнеге келип калдың эле деген толгон-токой суроолорду берип, кагаз толтуруп, суракка кайра-кайра чакыртып абийиринди аштай төгөт. Андан көрө төө көрдүңбү жок, бээ көрдүңбү жок деген таризде жашаган жакшы.

Көчө кишиси кыймылсыз жатат. Асты сыз кара жер, үстүнө жамгыр төгүп турат. Канчадан бери жатканын ким билсин, жамгыр суусу өтмө катарынан өтүп, көлчүктүн үстүндө жаткандай эле болуп калса керек.

Ит байкуш чебеленип оонап жаткан адамды тургузуунун амалын кылып аракеттенип жатат. Ал бирде тиги кишинин жакасынан тиштеп тарткылаган болот, бирде астыңкы буттары менен оодармакчы болуп тыткылайт, анан туруп баш жагына барып алып катуу-катуу үрүп калат. Муну көргөн узун бойлуу чапжаак чиновник ичинен ойлоду, жарыктык итти карасаң, ит болсо да адамга жардам берейин деп жанталашып атат, биз, адамдар бери жакта туруп алып жардам бериш керекпи же жокпу деп көңүл кош керсейип турабыз. Итте ай чапчыган акыл-эс жок, анда жакшылыкты унут калтырбаган күчтүү

сезим болсо керек. Тиги көчө адамы темселеп өзүнө араң тамак-аш таап жеп жүрсө да анысын ушул итке беришип багып келе жатпайбы. Ит ошол жакшылыкты билгенин кара, жаза тайып жыгылып жаан астында жаткан көчө адамы тиги подвалга жеткирүүнүн амалы кылып жатат, аракетин бош болгону үчүн кыялап өтүп баратышкан адамдардан жардам сурап көзүн кылгыртып карап атпайбы. Муну адам деген аты бар эки аяктуулар шылдың түрүндө кабыл алышып, көрмөксөн-билмексенге салып кетип жатышат. «Эмне турасың жалдырап, жаанга шөмтүрөбөй кетпейсиңби үйүңө» – деп мекемеде иштегендердин бирөө тийишип өттү. «Тиги селсаякка бооруң ооруп атса керек, тургузуп үйүңө ала кетпейсиңби» – деди экинчи бирөө. Кийинкисинин сөзү катуу тийди: «Сага тиги кишинин жатканы кызык болуп жатса керек ээ».

Узун бойлуу чапжаак чиновник бул жашоонун түпкүлүгүнө түшүнө бербей, жалган дүйнөнүн өзү ушул окшойт деген кыялда башын шылкыйтып жолуна түштү.

Жаз жамгыры бул көчө адамына өчөшкөнсүп, өз өтөлгөсүндө бетеге чөптөргө кошумча жан берип төгүп жатты, төгүп жатты.

Күндөр өтө кооптуу эле. Жаңы бийлик келгени мурда иштегендер орундарынан чекесинен шыпырылып, революционербиз дегендер келе баштады. Төңкөрүштүн залакасы узун бойлуу чапжаак чиновникке да ылдам жетти. Бир күнү эртең менен жумушка келсе ордунда башка бирөө отурат. Бошсуң дешти ага. Денесин кумурскалар чаккансып бүшүркөй түштү, кара тер кетти чекесинен. Эки жагын караса эч ким жок. Сооротор, жакшы сөз айтар жан көрүнбөйт. Буга чейин бирге иштешкендин баарысы тымпыйышып бөлмөлөрүнө бекинип алышкан. Эшикке чыкты. Көзүнө алгач урунганы, жалгыз түп алма багы. Көчө адамын көргүсү келди, ордунда жок экен. Шаабайы сууй түштү. «Өлүп калган экен да, сөөгү коюлду бекен жерге?» Аны эмнеге издеди. Ошого барып арыз-муңун айтмакпы. Пастык болуп калмак да. Ушундайда пендечилик ойгонуп жанга караан изделет окшойт.

Дарбазадан чыгып бир аз басты, үйүнө баргысы жок, өзөк өрттөнүп өзүн алсыз сезип турду. Жумушсуз калдым деп аялына, балдарына кантип айтат. Алар эмне дешет. Бул жагдай тозоктун тозогу, жанды кыйнаган жагымсыз сезим окшоду.

Узун бойлуу чапжаак мурдагы чиновник эч максатсыз дендароо басып келатты, бир кезде башын өөдө көтөрсө бет алдында кичине-

кей көк дүкөн турат. Токтоп калды. Аны буйтап өтө алчудай эмес, көк дүкөндүн азгырыгы күч экен, анын үнсүз чакырыгы дароо эле ичине сүйрөп кирди. Алгач айттырбай келген ызаны жазыш үчүн жүз грамм алды. Аз болуп калды. Жана бирди уруп жиберди. Денеси чымырап баятан башын чырмап турган жагымсыз ойлор өзүнөн өзү учуп чыга баштады. Сатуучу күлмүндөп дегеле элпек. Алар акча жасаш үчүн алчы-таасын жеп бүтүшкөн. Келген кишинин тамырын тартып, анын чөнтөгүн бүт шыпырып калуунун амалын кылып жатат. Улам сөзгө тартып буулугуп турган кишини кетиргиси жок. «Ээ, жетеси жок кур дүйнө, жумуштан кеткен жалгыз мен бекем, шурудай тизилип баарысы эле кетип жатпайбы? Куйчу дагы бирди. Жана бир жүздү, мынча болду, эми бирди».

Көзүн ачса көп кишилердин арасында жатат. Өңүмбү же түшүмбү деп көзүн жуумп кайрадан ачты. Астында төшөлгөн картон кагаз экен. Муну колу менен кармалап көрүп даана сизди. Тегерегиндеги адамдар эң эле жүдөө, көчө адамдары экен, аны да даана байкады. «Астапыралла, бир күндө эле мен ушу абалга жетип калдымбы?» Кантсе да чиновник эмеспи алда-не болот деп коомайланып ордуна турду. Сыр билдирген жок. Үн чыкты:

– Бул жер сенин ордуң эмес, азыр сен тезинен үйүңө кетишиң керек! – Ким экен деп караса, баягы көзгө тааныш көчө адамы. Өңүн көрүп сүйүнүп кетти. Боорундай көрүп кучактап калгысы келди. «Өгүнкү окуядан кийин эбакта өлүп калгандыр деп ойлоп жүрдүм эле тирүү турбайбы. Көңүлүм жай ала түшпөдүбү».

Узун бойлуу чапжаак мурдагы чиновник этек-жеңин кагынып, бу жерде жүргөнүмдү көрүп калган тааныш адамдар жокпу деп эки жагын элеңдей карап кетүүгө ашыкты. Берчү суроолор көп эле, жооп күтчү жагдай эмес. Беркилердин муну менен эч бир иши жоктой. Аларын дүйнөнү топон суу каптап келатат десе да мылжыйып отура берчү түрлөрү бар.

Узун бойлуу чапжаак мурдагы чиновник үн дебей топтон акырын суурулуп чыкты. Кетип баратып кантсе да жакын болуп калган тааныш көчө адамына көз жүгүртүп алууга үлгүрдү, ал айткан сөзгө ынап өз жолуна түшкөнүн көз оту менен жактырып туруптур. «Жай жерден жолугушуп калсак жеке отуруп сүйлөшөбүз» дегенчилик кылды ичинен. Азыр ошентип жатат, кайрадан чиновник болуп үстөл кучактап калса не болот, аны айтып болбойт да.

Узун бойлуу чапжаак мурдагы чиновник шаша-буша басып, көп элдин арасына кирип аралашып кетти.

**Жума
МАМБЕТОВ**

Поэзия

Кыргыз гана көтөрөт

*Тойбос ажо талап, уурдап экөөлөп,
Тоносо да калган жокпуз чөгөлөп.
Алган менен байлык, акча, алтынды,
Кете алган жок элдин духун тебелеп.*

*Кыргызымда эң бир улуу касиет,
Кылымдардан эч натасын берелек.
Бирок сак бол, качкындардын калдыгы,
Коюн-кончко тыгылууда жөрмөлөп.*

*Кыйындыкта чыйралат да көшөрөт,
Кыргыз деген соолубастан көгөрөт.
Таласа да, уурдаса да кетибей,
Мындай жүктү кыргыз гана көтөрөт.*

*Кылымдардан кылымдарга сапарлар,
Үзбөй-бузбай улап келген бабалар.
Бир кыргызым тиң башкага тең келген,
Айкөл Манас, баатыр Манас кайда бар?*

*Кыраакы бол, кыйшаңдатпай тынчтыктын,
Кытмырларды аял денеңден ыргыткын.
Айласы жок күтүп жүргөн чыркырап,
Ак үйүңдү ордосу кыл чындыктын!*

Тынчсыздануу

Ызага батып тынччылык,
Ызы-чуу салган кыйкырык.
Кулурска чыкпай ийнинен,
Кулактар тунган ышкырык.

Капырай, кандай күн болду,
Какшаган туңдуу үн болду.
Кубулжун күндө сайрачу,
Куштардын үнү тил болду.

Кыдырып тоосун, талаасын,
Кыйкуулап сызган абасын.
Жай бою жүрчү карлыгач,
Кечигип келбей кайдасың?

Ажылдап үндөр басылбай,
Гүлдөр да толук ачылбай.
Таш гана жатат ордунда,
Таштыгынан жашынбай.

Шутнайлар жүрсө зор болуп,
Шуткарлар учпайт кор болуп.
Басылбай турса ызы-чуу
Айбан да чыгаар козголуп.

Менсинип көбү «тың» чыкты,
Талашып тансап чыр чыкты.
Жетишет, болду жетишет,
Жан-жаныбар гана этес,
Тоо, таш да салайт тынчтыкты!

Муу рокка туралы

Кыргыз жефим, ажайып кооз айтагы,
Кыргыз элим, ачык мүнөз жайдары.
Кубат алсак нарк-насилден, ыймандан,
Куулук, шутдук жолобостур кайдагы.

Пейили аппак, кандай жааса кар жаңы,
 Дили таза, кандай атса таң дагы.
 Элибиздин касиетин түшүрбөс,
 Эзелтеден келген каада-салттары.

Ата-бабам абалтадан баскан жол,
 Алды жакка түз алып барчу даңкан жол.
 Улуулардын ыйык жолун өксүтпөй,
 Улап алга узак кетээр жаран бол.

Астан менен сырдаш бийик жерденбиз,
 Айкөл, баатыр натыйска бек элденбиз.
 Аз болсок да эркиндигин текендин,
 Алдырбастан ыйык сактап келгенбиз.

Эркин чыгып Манас деген урааны,
 Элибиздин чындык болсун куралы.
 Тазаланып ыпластыктан жандүйнө,
 Ыйман деген туу чокуда туралы.

Башка жердин балын татып жашагыча...

Мекен деген сезили жок төрөлгүчө,
 Макулуктай короо, жайын билген жакшы.
 Бөтөн жерде алтынга бөлөнгүчө,
 Туулган жердин чаңында жүргөн жакшы.

Бирөөнү ээрчип, анын ырын ырдагыча,
 Бабалардын жолу менен баскан жакшы.
 Капасында башкалардын жыргагыча,
 Кара талаа, куу белде калган жакшы.

Бирөөнүкүн көз артып карагыча,
 Мээнетиндин желишин көргөн жакшы.
 Башка жердин балын татып жашагыча,
 Өз жериңдин уусун ичип өлгөн жакшы.

Тоосу бийик, көлү терең кайталангыс,
 Суусу дары, ташы алтын туулган жердин.
 Жаны менен бир бүткөн ажырагыс,
 Адам гана бир билет касиетин.

Экообуздун айырма

Кадам жерге машинесиз баспаган,
Буту менен дөңдү дагы ашпаган.
Жан экенсиң кекирейген кесирлүү,
Алсыздын да бир ажатын ачпаган.

Бирдеме айтсаң жооп берүүдөн эриккен,
Чындыкты айтсаң терисинен териккен.
Эне сүтүн эмбей анын ордуна,
Эмдин беле, ач көздүктү бешиктен.

Жашаганың бийик дубал түрмөдөй,
Жашынасың сен тынчалык кимден эй.
Тойбой койдуң жулган, алган, соргонго,
Толтураң да көрүнөбү бөксөдөй.

Кыйынчылык келген сайын берилеп,
Ачуу турмуш мага даана көрүнөт.
Татаал жолдон тайып турган тагдырлар,
Анын баары сага оюндай сезилет.

Өкүнүч

Жылга, кырда канча түркүн гүл өстү,
Жылуу жерге башты катып күн өттү.
Кыйындыкка беттеше албай кыйгачтан,
Кыбыраган байкуш жашоо жүдөттү.

Жаратылыш көркө бөлөп жер, көктү,
Жайбаракат санаасы жок күн өттү.
Керек кезде толтуралбай бөксөнү,
Кетчил жашоо амалымды түгөттү.

Аппак таңдар арууланткан жүрөктү,
Антсе дагы алабартан күн өттү.
Жалгыз жандын айласынан чыгалбай,
Жашаганым арманымды күчөттү.

Канчалаган оттор жанып, кайра өчтү,
Капары жок кандай гана күн өттү.
Карап көрчү, тунуп турган жашоону,
Чагылгандар чартылдатып бир өттү.

Тоолуктун тоодой арманы

Кылыгың эстен кетпеди,
Кыйкырган үнүп жетпеди.
Боло албай сенин сүйгөнүң,
Боору таш тагдыр чектеди.

Сымбатың көздөн кетпеди,
Сыздаган зарып жетпеди.
Өзөгүң күйгөн өрт сүйүү,
Өйдө-ылдый кылып өкчөдү.

Сүйлөсөт тилим билбедиң,
Сүйөтүн десем сүйбөдүң.
Бар өңдөнүп жүргөнчө,
Балбылдап күйүп кетпедим.

Ырдаган ырым эстеди,
Ыйлаган ыйым жетпеди.
Ак урган менен таппадым,
Ал тончок гүлдү сендеги.

Кантейин аргал калбады,
Какшатып сүйүү арбады.
Торгойдой мендей тоолуктун,
Тоодой зор тура арманы.

Коралбастык

Жоор издеген жорудай чокун турат,
Жобурап «лекциясын» окуп турат.
Жөө болсоң жаныңда ыргыштатып,
Жөн турбай чобур атын токуп турат.

*Жагалданат кээ бирде киши өңдөнүп,
Жаңы кийим кийсең да кекээрленип.
Кандай тамак жегениңди билиш үчүн,
Артыңдан калбай келет тезек терип.*

*Бүт боюна көралбастык вирус толгон,
Байкатып койсоң эгер болуп бошоң.
Таратат эл ичине бул оорусун,
Коргонуп көр, кыйын болсоң ошолордон.*

*Оозуңду күлсөң дагы карап турат,
Тиштериңдин түгөлдүгүн санап турат.
Качырат ай, айбанга да каалабайсың,
Кетисе, кейисе деп самап турат.*

**Салижан
ЖИГИТОВ**
(1936–2006)

Мурас

ИТ АТААР ЖАНА БАШКАЛАР

(«Күн тууду» китебинен)

(Уландысы. Башы өткөн санда)

Экинчи баян

Жолборс окко учкандан бир жыл өтпөй атам дүйнөдөн кайтты. Кийинки жылы жетинчини бүтүрүп, мен шаарга кирип кеттим. Мен алыста жүргөндө, апаларым (атамдын эки эжеси) өлдү. Кийинчерээк жатындашым Түмөндөн айрылдым. Анын өрттөй өткүр тун уулу да көзгө көрүнөйүн дегенде чарчап калды... Айтор, менин өмүрүмдүн өзөгүн сыздаткан кырсык-апат көп эле болду. Бирок мен тирүү жүрдүм, шүгүрчүлүк, дагы эле тирүүмүн. Тирүүлүктө ыбырсыган көроокат деген бар, ырайымсыз убакыт деген бар, алагды кылар дагы башка жумуштар бар. Алар акыры жер үстүнөн сап болгон жакындарыңды да унуттурат экен. Башкаларды ким билсин, мен жыл өткөн сайын кайткыс сапар кеткен кайрандарымды унутуп баратам. Балким, аларды кайра-кайра эстей бергенден атайлап кача тургандырмын. Ал эми жолобондуу Жолборс таптакыр эле жадымдан көтөрүлүп кетиптир. Ушу мен

унутуп калган соң башкалар аны кантип эсине алып жүрсүн. Эстесе эле баягыда эсина кеткис кылып уламаланган Улукбек аке эстебесе.

* * *

Кырык бир басса жаман го, жалгыз келбей дайыма кошмоктошуп келет эмеспи. Эшегине кайгырып отурса, бешим ченде аялы кире калды. Музоосун союп бүтүп, Улукбек аке анын күйүтүнө да бир бөтөлкө аракты эч ким менен бөлүшпөй шыпкап ичти. Курсакка ысылыгы жок кирген эки бөтөлкө арак жөн жатмак беле, Ит атаарды кыйла эле мас кылып таштайт. Мас болгону бир кеп, ичиндеги бөтөлкө аны бир албуут ойго азгырып жиберди. «Мен элдин кара ашын деле, жөн ашын деле көп жедим, – дейт ал катынына. – А биз болсок элге жөн аш түгүл, кара аш да жедире элекпиз. Эч кимибиз өлбөсөк, каяктагы кара аш? Мына, эми Кара айгыр...» Сөзүн бүткөрө койбой катыны: «Оозуңа кара таш! Дөөрүгөнүң ылайым өз башыңа жетсин, балдарыма кесири тийбей, өзүңө көрүнсүн!» – деп каргап жиберет. Ызалана түшкөн Ит атаар жерди дүп тебе берип: «Малчайт! Кара айгыр Жоро шайтан экөөңөн өйдө болчу! – деп бир бакырып алат да, артынан кайра жашып кетет. – Оо, кайран гана Кара айгыр-аа! Олдо кайран гана Кара айгыр!»

Ал чолок жашын сүртүп, эшегинин кебине шылкыйып басып барат, эшектин мултук куйругун сылагылап ыйламырайт. Аерде бир аз үндөбөй отуруп, капыстан каңыргы түтөй түшөт: «Оо, кайран Кара айгыр! Оо, шейит өлгөн ырысы жогум! Дагы бир аздан соң бая башына келген ойду кайра эстеп, ордуна обдулуп турат. «Эмне, Кара айгыр күйөөрү жок карып-мискин беле? Же сайда саны жок селсаяк беле? Жо-жок, күйө турганы бар! Мына, мен бармын! – деп көбүрүп-жабырып күүлөнөт. – Жо-жок, мен аны көмгөн бойдон эле тим болбойм!.. Арбакты сыйлаш биздин деле колдон келет! Өлгөндүн ызатын биз да куп кыла алабыз! Эй, катын! Катын дейм! Торпоктун этин сал!.. Короодогу очокко от жагып аткан катыны: «Ооба, сен кылбагандан ошол эле калды эле! – деп какшыктап коюп, көнүмүш кеп-сөзүн жебирейт. – Мас болсоң эбиң менен бол. Ичсең алыңа чактап ич. Оозуңа келгенди оттоп, күлкүгө калба!» Анда Ит атаар: «Малчайт! Болбосо сени да атып, эшек экөөңүн ашыңы бир берем! – деп кыйкырып иет да, артынан дагы жашып кетет. – Оо, кайран гана Кара айгыр-аа!»

Катыны каяша кылган сайын Ит атаар ого бетер оолугуп, айтканынан кайтпай көшөрүп, мас көңүлүнө түйүлгөн оюн чын чыгарам деп жаңжал салат; сырттагы очокто асылуу чоң казанга музоонун

этин бүт салдырам деп катынын кысмактай берет. Ылжыган мас күйөөсүнөн жедеп жадаганда, катыны музоонун эки санын баштыкка салган бойдон жакын эле жердеги төркүнүнө кетип калат. Катынын качырып ийген Ит атаар эми этин баарын казанга салдырам деп бала-чакасын кыйнайт. Балдарынын улуулары мектепке оюн коюшканы кетип кутулат. Анан качан болсо атасынын айтканын эки кылбаган он бирдеги кызы менен тогуздагы кенже уулу чоң казанга суу толтурушуп, очокко от жагышат. Улукбек аке мас абалында музоонун этин эптеп жиликтеп, кызы менен уулуна ташытып казанга салдырат. Салынган эт көзүнө аз көрүнүп, үстүнө мурдагы күнү эле кудадан өзү апкелген тайдын учасын коштуруп коёт. Кенже уулун айылдын эркектерин чакырып келгенге жумшап, өзү арактан дагы бир жүздү согот.

Каш карайганда кызы чырак жагып, буттары чалыштаган атасын мейманканага араң жетелеп киргизет. Ит атаар мас кыялында кара эшегин жоктоп улагага жакын отурса, эшиктен Айдаралы бакырчаак кирип келет. «Теги тынччылыкпы я, Улукбек?» – деп зоңкоюп босогодон аттайт. Шылкылдап отурган Ит атаар аны көрө замат жашып кетет, ордуна турайын деп обдула берип, оң жагына ооп барып жыгылды. Айдаралы бакырчаак шашканынан: «Ой, Улукбек! Кантет, кантет, капырай!» – деп алдастай бакырып Ит атаардын үстүнө эңкейет. Мурдуна бурулдаган жыт урунганда ал: «А ко-куй, баягы турбайсыңбы!» – башын шарт тартып алат: «Оо, Айдаке! Бүгүн ичпей... качан ичем анан!» – дейт Ит атаар тура албай тили булдуруктап. Айдаралы аны сүйөмөлөп кайра ордуна отургузуп коёт. «Оо, Айдаке! Кара айгырдан... кол жууп... Оо, кайран... Кара айгыр! Оо кайран... Айдакем!. Оо... – деп бышактап ыйлап иет. – Өзүм... атып! Колум... сынсачы!.. Оо, Айдаке! Кара ашыман... кара ашыман... жеп кет!» Айдаралы бакырчаак «жеп кет» дегенден башканы ачык түшүнө албай дел болуп туруп калат. Ал аңгыча созолонто «ассалоомалейкум» айтып дагы бирөө кирет. Шылкылдап отурган Ит атаар аны көргөндө да жашып кетет. Кирип келген киши сестейе түшөт: «Деги тынччылыкпы? Мал-жан аманбы?» Ит атаар мурдун шыр тартып: «Ошол мал-жан аман болбой атпайбы!» – деп сүлкүлдөп коёт. «Ким билет, чакыртып ийген экен, келсем ушинтип мас, эшегин айтып эле ыйлактайт, кебине жакшы түшүнбөй турам, – дейт Айдаралы бакырчаак делдейип. – Жана барганда уулу: «Аба, атам чакырып атат, гөш жегенге келиңиз» – деп коюп эле көздөн кайым болду. Чакырткан себебин сурагыча болбой жылт берди, кысталак!» «Кара айгырдын... кара ашына чакырткамын, – дейт Ит атаар шылкылдап. – Бүгүн кайран Кара айгырды... көмбөдүмбү!.. Ошонун кара ашын... берип атам! Оо, кайран... Кара айгыр-аа!»

Жаңы кирген киши мас неменин айтканы тамаша же чын экенин түшүнбөй, ыйларын же күлөрүн билбей, Айдаралаы бакырчаакка суроолуу карайт. Дээринде күлкүчүл ой-сезими жок Айдаралаы бакырчаак олуттуу бирдеме айтканы келатса, салам айтып Айдаралаы бырыкна босого аттап кирет. Ит атаар аны көргөндө да көзүнө чолок жаш алып коёт. Айдаралаы бырыкна сестейе түшөт. Кадыресе капалуу сумсайган Айдаралаы бакырчаак: «Кара эшеги кокустап өлгөн экен, Улукбек бүгүн жерге көөмптүр, – деп иштин жайын дегеле олуттуу баян кылат. – Бизди ошо эшегинин кара ашына чакырыптыр». Айдаралаы бырыкна капыстан кыткылыктап күлүп жиберет. Эси-дартын казандагы этке алдырып мостойгон Айдаралаы бакырчаак: «Кантет, кантет, капырай! Быякта киши ичинен кан өтүп кайгырып атса, сенин обу жок күлгөнүң кандай? – деп кумсара түшөт. – Эмне, бирөөнүн уят жери ачылганын көрө койдунбу? Сенин башыңда деле пендечилик бар, аты уйкашым, бирөөнүн күйүтүн табалап күлгөн кесир болот». Капылет каккы жеген Айдаралаы бырыкна жүзүндө ойногон күлкүсүн дароо өчүрүп, эки колун көтөрдү. «Койдум, адашым, койдум» – деп. Аңгыча Ит атаар дагы эреркей түшүп, каңырыгын түтөтөт: «Оо, кайран... Кара айгырым! Оо, шейит кеткен... ырысы жогум!» Ар дайым эт жегендин кабарын угар замат олуттуу боло калчу Айдаралаы бакырчаак терезеден сырттагы казанга карап бир тамшанып алат да, ого бетер олуттуу боло түшөт. «Кой, Улукбек, кайрат кыл, көп жашый бербе, – деп коюп, жанында тургандарга такилип кылат. – Кана, орун алгыла! Ызат кылып чакырса, кишинин сыйын жай отуруп көргөндөн өтөрү жок».

Үчөө жаңы эле көчүк басканда, эшиктен дагы бирөө салам айтып кирет. Анын артынан чакырылгандар убап-чубап келе баштайт. Ордунан козголо албай шылкылдаган Ит атаар киши кирген сайын эреркеп жашып, ылым санагандары киргенде бышаң-бышаң ыйлап да коёт. Келгендердин ар бири «эмнеге чакыртты» деген күдүк ойдо босого аттап, аттаар замат Ит атаардын ыйлап ийгенин көрүп, делдейе берет. Айдаралаы бакырчаак адегенде ар бирине иштин жайын олуттуу түшүндүрүп, түшүндүргөнүнө күлгөндөрдү катуу кагып, күлкүсү кыстагандарды акырая тыйып отурат да, киши көбөйө түшкөндө казандагы этти кызгана баштайт. Чакыргандар келип бүткүчө Ит атаардын тили булдуруктап, башы чатына салаңдап, шаштысы аябай кетип калат. Айдаралаы бакырчаак болсо купуя күйүп-быша берет: «Кичине эт деги кимибизге жетет?» Ошентсе да жегенин дайыма сөзү менен актап жечү неме үйрөнгөн адатын коё бергиси келбейт. Ал жанындагыларга «күлбөй тургула» деген мааниде акырая карап коёт да, тамагын кырып-кырып, чын эле кайрат айтканы кам урат. «Улукбек, эшегиң акыйкатта жакшы эшек эле,

айылдагы эшектердин алды эле, – дейт ал олуттуу сумсайып. – Сен эмес, ушу баарыбыздын кабыргабыз жаман кайышып...» Ушинтип сүйлөп келатса, жаңы эле кыйшайып жерге башы тийген Ит атаар коңурук тартып жиберет. Баятан бери бүлкүлдөп тымызын күлүп аткандар дуу жарылып, үйдүн ичин үч көтөрө каткырык салышат. Каткырык күндүн күркүрөгөнүндөй көпкө чейин басылбай жаңырыктайт. Оозунан сөзүн алдырган Айдарала бакырчаак бир аз мурчуюп отурат да, анан ачуулуу бакырып иет: «Эмне тырактайсыңар? Бирдеме көрдүңөрбү, я?!» Үйдөгүлөр кыраан-каткы түшүп кыйрап калат.

Шагы сынган Айдарала бакырчаак ачуусун араң басып көңүлүн кайнап аткан этке атайлап алагды кылат, кызганычы барган сайын ырбап, өзүнчө эле кыйнала берет.

* * *

Кара эшектин кара ашы кыштак ичинде күлкү менен кеп-сөздүн өртүн алоолонтуп, чоң өрт чыгарат. Ал өрт жарым айча жалбырт-жалбырт күйүп туруп, жаңы эле басылайын дегенде ичкериштирген оттой кайра дүрт дей түшөт. Бу сапар күлкү-кептин дуулдап күйүшүнө эки Айдарала бакырчаак менен Айдарала бырыкна себепкер болду.

Айдарала бакырчаак малканасынын алдын тазалап атса, жанына кедендей басып Айдарала бырыкна жетип келет. Эки аты уйкаш сагынышып калгандай ынак көңүл менен саламдашат. Анан алыбеттүү Бакырчаагы бешиликтин узун сабына ээгин таяп, беркиси атка маңдайлаш турган коделектей кедейип, экөө дегеле мамыр-жумур сүйлөшүп калышат. Алар аба ырайынын кебин бат эле түгөтүп, баягы эле кара эшектин кайгайына өтүшөт. Бырыкнасы байлап алып кытыгылаган коделектей тыбырчылап кыткылыктай берет, күлкүчүл сезимден арыган картаң аттай башын калжайтып, беймарал чөп жеп жаткандай жаактарын жай кыймылдатып, сом-сойгон калыбында олуттуу сүйлөп турат. Бир кезде Бакырчаагы: «Башкасын билбейм, шыбагама тайдын учасы тийип, мен өзүм бир маза кылдым го!» – деди тамшанып-тамшанып. Ошондо Бырыкнасы жер тепкилей туйлап күлүп калат. «Эй, аты уйкашым, сага эмне, жин тийдиби?» – дейт Бакырчаагы. Бырыкнасы ого бетер ойдолоп кыткылыктайт. «Кантет, кантет, капырай! – дейт Бакырчаагы. – Дайыны жок тырактаганың кандай? Күлсөң айтып күлбөйсүңбү?», «Ой! Ой! Ой! – дейт күлкүдөн күйүккөн бырыкнасы. – Ой, адашым! Сиз жеген... ой!.. тайдыкы эмес... эшектики экен!» Бакырчаак капыс-

тан үрпөйө түшөт: «Эй, Бырыкна, сен эмне деп бок жеп атасың я?» Бырыкна кыткылыктай бергенден боору эзилип, боору эзилгенден ичин мыкчый бүгүлүп, кусуп ийчүдөй кызарып-татарат. Бакырчаактын бапсагай сакал-муруту кыбырап, оозу жаман даамданып кетет. «Ой, адаш! Ит атаар сизди бир түшүргөн экен! – дейт Бырыкна күлкүсүн араң-араң тыйып. – Сизге жедиргени эшегинин учасын бөлөк салдырып, анан...» Ачууга алдырып бараткан Бакырчаак, көөнү айный түшүп, түкүрүнүп жиберет. «...Ит атаар мас деле эмес экен, калп эле ылжымыш болуптур, наркы үйгө киргенде эле ыргып туруптур, көтөрүп кирген балдарга: «Аксакал эмеспи, мына бу кайнап аткан учаны Айдараалыга тарткыла» – деп коюп, анан...» Бакырчаактын сакал-муруту түктөйүп, көздөрү алачакмактап, тула бою калчылдай түшөт. Өз тамашасына өзү маашырганган Бырыкна: «...Сиз уча жеп атканда Ит атаар көрүп алып, боорун тырмап күлүптүр», – дейт да, кайра кыткылыктап калат. «Карма мени, Бырыкна, карма! Ачуум жаман, ачуум жаман! – деп Бакырчаак калч-калч этет. – Ит атаарды соо койбойм! Жайлап салсам камалып кетем! Карма мени, Бырыкна, карма!» Тамашасынын таасирине эрдемсиген Бырыкна калпын токтото албайт: «...Ит атаар мага бекер эле күлөсүңөр, күлсөңөр эшек жеген Бакырчаакка күлгүлө деп жүргөн турбайбы...» Туталанып алган Бакырчаактын бети дирт-дирт тартып, кекиртегинен киркирегген бакырык чыгат: «Кач! Жедим!» Ошо бакырыгы менен кошо өзү ордуна атып кетет. Жүзүндө дини карарган кишинин каары бар. Колунда найзадай соройгон бешилиги бар. Дагдаңдап чуркап баратышы жоосун качырып калган байыркы жөө аскерге окшош.

* * *

... Мен Улукбек аке, Жоро шайтан, эки Айдараалы катышкан ушул уккандан кийин көп жыл тууган айылыма барбай калдым...

Окуялар ортосуна катышкан эмесмин. Бирок анын эртеси эле Жамшит сарыга жолуккамын. Чымындын чоңун көрсө деле чайылдап кыйкырып калчу баягы ылжырама сары бала азыр салабаттуу сары киши болгон. Мектептин белдүү мугалими, айылдын кадырман адамы, адабияттын ышкылуу күйөрманы. Көргөн-билгенин дегеле куюлуштуруп сүйлөмөй жагынан да кур алакан калган эмес.

Экөөбүз өткөн-кеткенден козгоп отурсак, Жамшит бирдемеден улам Улукбек акенин атын оозанып калды. Мен ошо замат анын сөзүн бузуп ийдим:

– Баса, а киши кантип атат, ал-абалы кандай, эмне жаңылыктары бар?

Жамшиттин кой көздөрү нур төгүп күлүндөй түштү. Кылактаган шылдыңкор жылмайышын сапсары өңүнөн өчүрбөй:

– Жакшы эле жүрөт, баягы Улукбек акең да, – деди ал. – Калпынан сурасаң, өзү турат, үйүнө барып ук. Кылык-жоругунан сурасаң, кызыгы ушунча көп, кайсынысын айтам деп башың маң. Эски-жаңы кылыгынан айтып берсең, бөлөк-бөтөн кишилер дегеле ишенбейт экен. Кээ бир кылыгын айтсаң, Улукбек акенин ушу сага окшоп илгери-мурун көрүп-билгендер да анча ынаңкырай бербейт. Эшегин атып алганын уктун беле? А-а, уккан турбайсыңбы. Кош ооруга чалдыгып, үч ай сүйлөбөй жатканын уктун беле?

– Жо-жок, ошону айтчы, – дедим кызыксынып.

– Ээ, анысы бир узун жомок, – деди Жамшит көңүлсүбөй. – Мурдагы жылыбы же анын наркы жылыбы, айтор, кышка жуук Ит атаар капылет ооруга кабылбадыбы. Балдарга бакырып калп айтып отурган экен, өтө кызып кеткен го, байкабай катуу кыйкырып ийиптир, кыйкырып ийсе тамагы «кыйк» дей түшүп, доошу бүтүп калыптыр.

Ошондон кийин үн чыгарса эле тамагы зыркырап оорутчу болуптур. Сүйлөйүн десе кычышкансып да кетет экен. Анан, бечара, шыбырап сүйлөп калбадыбы. Ит атаардын бу кайгысын көпчүлүк күлкү кылып алды. Ошого байланыштуу тамаша сөздөр да чыгып кетти. Бирок а сөздөргө абышкалар анча ыраазы болгон жок. «Атаганат, Жоро шайтандын өлгөнү эми билиндиби, – деп алар арман кылышты. – Ал болсо Ит атаардын ушунусун боор эзилгидей күлкү кылып бербейт беле?!»

Тамак оорусу аздык кылгансып, Ит атаар дагы бир кызык дартты жабыштырып албайт бекен. Ал ооруса да жөн оорубай калсын! Маал-маал кармап, кармаса эле эки-үч күнгө созулчу дарт экен. Ошодартты тутса эле Ит атаарда жан жок: безгектегенден бетер калчылдап, тиши-тишине тийбей ээк атат, көздөрү чанагынан чыкчудай тостоюп, онтогонго да шайы келбей калат.

Ушундай да кызык оору болорбу! Же безгек эмес, же башка эмес, кызылдай эле бир балээ! Өзгөндүн доктурлары тамагы ооруганын «ларингит» деп таап, берки балээ дартын биле албай коюшуптур. Ит атаар анан Ошко барбадыбы. Оштун ооруканасында эки айча жатты окшойт. Аңгыча болбой Ит атаарды Фрунзеге алып кетиптир деген имиш угуп калдык. Буга удаа эле күйгөн дүмүрдөй дүңүрөйүп өзү кирип келди.

Ошонун эртеси мен учурашып коёюн деп үйүнө бардым. Үңкүйүп төрүндө отуруптур. Тонун күпчүйүп кийип алыптыр. Араң-араң угулгудай эле шыбырап сүйлөйт. «Догдурлардын атасынын арбагына, – деп оозун кыбыратты. – Эки ай жаткырып, же дартымын

дарегин табышпайт, же доошуму чыгара алышпайт. Үкөлүн эле куят көчүгүмө, үкөлүн эле куят. Же көчүгүм ооруп атпаса...» Ал уколдон зааркангандай бир чүйрүйүп коюп, кайра шыбырады: «Догдурларыңы маң кылды го менин дартым. Прумзеде «писийк-балныйса» деген бар экен, ошого барасың дешти акыры. Көргөн-билгенден сураштырсам, анысы «жиндикана» дегендей эле неме имиш. Тим койсом мени ошо жиндиканага апарып тыгышчудай. Өлсө да үйдө өлөйүн деп келе бердим».

Келерин келип алып, Ит атаар кош оорудан аябай жабыркады, шапайып арыктап, түктөйүп жүдөп да кетти. Эми анын ооруганына күлмөк кайда? Элдин баары аны аяп, чалдар болсо ага тийген дарттын себебин издеп убара тартты. Сүрүштүрүп отуруп, капырай, ошо себепти да таап ийишпедиби. Көрсө, Ит атаардын чоң атасынын бир тууган таякеси чоң бакшы болгон экен. А бакшы тили менен ысык темирди жалап, кызарган чок басып, кызыганда түндүккө секирип чыкчу экен. «Улукбекке ошо чоң тагасынын жин-пири өтүптүр, – деди Осмон аке. – Бакшылык тукум кууйт, муну ошо жиндер оорутуп атат. Көзүн ачтырып койбосо, ушинтип кыйналганы кыйналган».

Осмон аке дегеле соопчул киши эмеспи, Ит атаарга ошол эле чындап күйдү. Ал сурамжылап жүрүп Кара-Суудан бир чоң бакшы таап келди. Бакшы келген күнү Ит атаардын «безгеги» катуу кармап турган экен. Чоң бакшы анын үстүнө жин-макүлдөрүн чакырган бойдон чамынып кирип барат. Кирсе эле күйгөн дүмүрдөй дүңүрөйгөн бирөө тиштерин шак-шак ургулап калчылдап отурат. Аны көрөр замат чоң бакшы селт чочуп, оозунан сөзүн түшүрүп, делдейип туруп калат. Ит атаар болсо дүңүрөйгөндөн дүңүрөйүп, алайгандан алайып, чүйрүйгөндөн чүйрүйүп, тиштерин шак-шак эттирип, калч-калч силкине берет. Чоң бакшы Ит атаардын бир көргөн кишини чочуткудай түрүнөн, анан ошо түрү менен сүлк-сүлк зиркилдеп атканынан эси чыгып, эшикке карай кетенчиктейт.

Осмон аке эшикте турган экен, ээрчитип келген бакшысынын бакырып кирип эле үнү өчкөнүнө таңыркай түшөт да, ал кетенчиктеп кайра чыкканда үрпөйүп чочуп кетет. Чамынып кирген бакшысы тумшукка жегендей шалпайып чыкса чочубай коёт беле, «Мунуңардын макүлдөрү меникинен күчтүү экен, – дейт чоң бакшы эсин жыйып-жыйбай. – Меники мунукун көргөндө эле качып берди. Жок, аксакал, мунуңардын көзүн ача алгыдай эмесмин. Менден күчтүү бир бакшы таппасаңар аны бөөдө майып кылып аласыңар». Ошону менен чоң бакшы Кара-Суусуна жүрүп кетет.

Кара-Суулук бакшынын качканы көп жерге угулган го, башка жактын бакшылары канча кадыр салып чакыртса да коркуп келбей койду. Акыры Сузактан бир атыккан бакшы келип, Ит атаардын

көзүн ачам деп беш күнү далбас урду. Бирок а деле Ит атаарды бакшы кыла алган жок. Анын доошун да ача алган жок, безгек оорусун деле оңоп ийген жок.

Ошо чакта өйүздөн бир табыптын кабары катуу чыгып калды. Элдин уу-дуусуна караганда, кыл тамырчы имиш, карандай кайнак суу ичирип тергетет имиш, тергеген киши кокус бир күкүм нан жеп койсо, ошону да үч күндөн кийин тамырдан билип алат имиш. Аны да Осмон аке ээрчитип келбедиби.

Табып жолду ката Ит атаардын жөн-жайын сурап билет да, тамырын кармап көрүп эле тарс айтып калат: «Калп сүйлөп коймой адатың бар окшойт?» Ит атаар көзүн кыбың-кыбың ирмеп, чынын айтып шыбырайт: «Ооба, кичине калпым бар». Табып өзү кармап турган тамырдын сырын тарткандай кыйлага кулак түрүп тунжурайт. «Кээде эле оозуман чыгып кетет, – дейт Ит атаар актанып, – кантип чыгып кеткенин өзүм да байкабай калам». Табып тамырдан колун албай: «Кепер ысык экен, ысыгың ашынып кетиптир», – деп коюп, дагы көпкө тунжурап калат. «Сакайгың келсе, үч ай төшөктөн турбай жатасың, – дейт табып акыры. – Он беш күн карандай суу ичесиң, артынан он беш күн мүнөздөп оокат ичесиң. Ушуну үч кайталасаң туура үч айдын жүзү болот. Дагы бир шартым: үч айга ооз ачып сүйлөбөйсүң, асти үн чыгарбай жатасың».

Ит атаар ач жатканга чыдаса да, сүйлөбөй жатканга чыдай албайт, биринчи эле он беш күндө беш-алты ооз сүйлөп коёт. Андан кабар алганы келген табып тамырын кармап эле чочуп кетет: «А кокуй десе, сүйлөп койгон турбайсыңбы!» Ит атаар бир селт этип алып, алдастай түшөт, сүйлөп койгонун танып, дагы шыбырап сүйлөп жиберет. «Кой, жаныңы жебе, тамырың ачык айтып, ак сүйлөп турбайбы, – деп мурчуят табып. – Дегеними дегендей кылбасаң, экинчи келбейм». Ошондо Ит атаарың бышактап ыйлап иет. Оору жанына баткан бечара кантсин анан!

Алын сурап коёюн деп бир күнү Ит атаардыкына бардым. Ал чүйрүйүп төшөктө жатыптыр. Күйгөн дүмүрдөй өңү шапайыңкы, алайып көздөрү эле жалдырайт. Жанында аштакта жатат, аштакта да калем менен дептер жатат. Алын сурасам, муңайым баш ийкеп, көздөрүн жайнатты. Анан кынтая калып, дептерге тайраңдатып жазып кирди. Жазганын араң-араң окуп түшүндүм: «Жамшитбай, ичим бышып өлмөк болдум го, эрмекке сүйлөп бербейсиңби?» Уккан-көргөндөн сүйлөп көрүп бат эле кебимин аягына чыгып алдым. Тилсиз кишинин кашында унчукпай отурган жаман экен, калп эле бир шылтоо таап сыртка жөнөдүм.

Улукбек акенин башына кыйын эле күн түшкөн экен. Ага бир эрмек таап бербесе болчудай эмес. Аяк-быякты ойлонуп көрсөм, акыры

бир акыл башыма келгенсиди: «Пионер балдар согуш ветерандарын шефке алып жүрбөйт беле, ошолорду пайдалансам кантет?»

Мен жакшы окуган пионер балдар менен макулдаштым: алар күн сайын кезектешип Улукбек акеге бир-эки саат китеп окуп беришмей болду. Адегенде баары тең кызыгып, бири-биринен өчүрөт талашып, калбай барып атышкан. Башка иштерге алаксып байкабай калыпмын, жарым айдан кийин чунак балдар барбай коюшуптур. Мен аны Улукбек акеден кат алганда билбедимби: «Жамшитбай, адабиятыңын кыныгын эми алып келайттым эле, балдарың келбей койду, – дептир катында. – Эми өзүм тамтаңдап окуп атам. Балдарыңы тим эле кой, китебиңен эле берип тур, өзүм эптеп эрмектей берем».

Кат апкелген кызынан Улукбек акеге он чакты китеп көтөртүп ийдим. Алар кыргыз жазуучуларынын белгилүү прозалык чыгармалары эле. Жарым ай өтпөй дагы китеп сураткан экен, дагы берип жибердим. Тергеп ичкен суу безгектей дартын эки ай дегенде араң сүрүп чыгарды. Ит атаардын китеп окуганын мына ошондон кийин көрүп ал! Кыргыздагы мыкты роман-повесттерден ал окубаганы калган жок. Котормо китептердин бир далайын да соо койгон жок. Күнү-түнү бекер жатат, уктап деле жарытпайт, көргөн-бакканы эле китеп. Китепти окубай эле бүкүлү-бүкүлү сугунуп жаткандай. Өмүр бою китептен жутаган бечара кантсин анан!

Үч ай билинбей бат өгүп, Ит атаар төшөктөн турчу күн да кирип келди. Мен ошо күнү эртелеп анын үйүнө бардым. «Токсон күн китеп окуп кезерип, түк да сүйлөбөй жатты го, табыбы бүгүнтөн сүйлөй бергенге улуксат кылыптыр, – деп ойлоп койдум. – Бүгүн саат тогузда ал кайра сүйлөйт. Ошондо оозунан биринчи кандай сөз чыгар экен?» Менчилеп кызыккандар көп экен, барсам үйү толо киши. Келгендерди кыртышы сүйбөй чүйрүйүп отурган экен, Ит атаар мени көрүп эле сүйүнүп кетти.

Шорулдата чай ичип, кобур-собур сүйлөшүп отургандар саат тогузга жакын демин ичине тартып тымтырс боло калды. Баары тең Ит атаардын оозуна жабыла карады. Ал жабалактаган көздөрдөн саал-паал сүрдөй түшүп колун койнуна салды, аяктан эски чөнтөк саатын алып чыгып, чырт эттире капкагын ачты. Отургандар болсо дале дем чыгарбай тымтырс. Ит атаар болсо саатына үңүлгөн бойдон кыймылсыз.

Саат туура тогуз болгондо Ит атаар тамагын акырын кырып-кырып койду. Тымтырс отургандар жапырт бир демин чыгарып, кайра делдейди. Ит атаар тамагын дагы бир акырын кырды да: «Жам...шит...бай», – деп абай менен үзүп-үзүп айтты.

Отургандар ошо замат дуу этип, анан алын сураганы туш-туштан жаалап кирди. Ит атаар аларды тоотпогондой дүңүрөйүп, баарын тең

жактырбагандай чүйрүйүп, бирөөнө да жооп айткан жок, тек бирдеме дегиси келип мага эле кадаланып туруп алды. Отургандар аны бирдеме дедире койбой туш-туштан алын сурай берди. Ошондо Ит атаарың тырчий түштү. «Көрдүңөр го... безгегим жок... доошум бар, – деди сактанып сүйлөп. – Көрүп туруп эле... сурай бересиңерби?» Буга Каамыт аке түтүп тура алган жок. «Оо, чүйрүйгөн мурдунду сенин! О Теңирден тетири пейилиңди сенин! – деп чарт-чурт жарылды. – Адамкерчиликке алын сурап койсо, тим эле доңуздай «корк-корк» этет ой!» Ит атаардын да итатайы тутта түштү. «Силерди... ким... чакырды? Теги... силер... кимсиңер? Бириң калбай... кеткиле... азыр! – деди көзүнөн чаарын чыгарып. – Бүгүн сүйлөчү... нормом бүттү... баары бир... сүйлөбөйм! Сүйлөйм деп... дагы доошуман... айрылайымбы».

Отургандар оңтойсуз абалга каптала түштү эле, дагы да болсо Каамыт аке ишке жарады. Ал Ит атаарды ашатып сөгүп жиберди, ошо сөгүнгөн бойдон ордуна обдулуп турду. Беркилер да анын артынан көчүк көтөрдү. Мен да өйдө козголуп, топураган эл менен кошо бастым. Эшикке чыгып баратсам, Улукбек аке акырын табыштап калды: «Жамшит! Сен... кетпечи!»

Мен текченин түбүнө барып, отургучка көчүк бастым. Ит атаар эшикке чыккан элдин опур-топуру үзүлгүчө үңкүйүп жер карап отурду. Анан башын өйдө кылып, сактык менен муңканып сүйлөдү: «Ушулар да... кишиби? Киши деп... мына... китептеги кишилерди айт!» Мен унчукканым жок. Ит атаар да бир саамга үн-сөз чыгарбай тунжурады. Анан ал капыстан: «Эх, кайран өмүрүм! Эх, китеп билбей кысыр өткөн армандуу ай-жылдарым! – деп абайлабай каңырык түтөтүп ийди да, кайра эсине келе калып, жай сүйлөдү. – Эх, Жамшит... байым! Экөөбүз сүйлөшчү... сөз көп. Сүйлөшөт... элек, тамагыман... чочулап... турам. Табып... сөз менен ашка... аста-аста... аралаш деген. Азырынча... китебиңен... дагы... берип ийчи!»

Эл ошо күнү эле Ит атаарды «акылдан айныптырга» чыгарды. Ишенбегендер эртеси жалгыз-жарымдап барып анын айныган-айныбаганын текшерип көрүшүптүр. Баргандар кандай сөз чыгар экен деп чегип сурашса, Ит атаар окуган китептеринен эле кеп сала бериптир. «Ушу биздин турмуш да турмушпу, турмуш деп мына китептердеги турмушту айт!» – деп эки-үч сапар тамшанып айтыптыр. Ал эми кечке маал келгендерге: «Бүгүн сүйлөчү нормом бүттү» – деп сүйлөбөй коюптур. Мен Ит атаардыкына жарым айдай өткөрүп бардым окшойт. Ал короодогу чарпаясында китеп окуп отуруптур. Маектешери жок бук болуп турган бейм, мени көрөр замат эле адабияттын кебин божурап кирди. Анын эс-дартын бүт бойдон адабият ээлеп алыптыр, андан башка эчтеме сүйлөбөйт. Ошонусу мени жа-

датып да жиберди. Башкага алаксытайын десем алаксыбайт, көңүл-ниети адабияттан башкага дегеле бурулбайт. Китептерден кеп кыла берип кечти да кийирип ийдик. Мен үйгө кеткени жатып Улукбек акеге айтып калдым: «Эл сизди «айныдыга» чыгарып алды го! Бурсурманым, келген-кеткен менен жөн эле сүйлөшүп койбойсузбу?» Ит атаар сөзүмү жактырбай бир чүйрүйүп коюп, анан текеберсип кесир сүйлөдү: «Ошо бечара немелерди айтпачы, Жамшитбай! Алар деги ким? Билгиң келсе, жакшы нерселерди жеп, жаман нерсе чыгаргандан башкага жарабайт алар. Мен китептеги кишилерге таазим кылам, ошолор эле жетет мага!»

Китептен тапкан бир пайдасы: арак ичкенин койду. Адабияттын нашасы арактын кумарынан ашып түштү көрүнөт. Анын артынан көнүмүш кесибин да таштап салды. Таштаганда жөн таштабай, аябай кызык таштады.

Китептин айынан Ит атаар адегенде айлык планын араң-араң толтуруп, анан толтура албай да калат. Кийин эки айча бир да тери тапшырбай койсо, аны начальниги чакыртып иет. Ит атаар начальнигине кирип эле маселени кырынан коёт: «Мен наадандыгыман күнөөсүз жан-жаныбарды көп атып, табияттын тең салмагын бузуп жүрүпмүн. Мен эми табиятка андай кыянат кыла албайм! Жетет ушунчасы! Кош бол, эски кесибим! Эми менин ордум Мергенчилер жамаатында эмес, Жаратылышты коргоочулар коомунда». Муну өз кулагы менен уккан начальниктин каңырыгы түтөй түшөт: «Атаңын көрү-ая, эл бекер айтпаптыр, кайран киши чын эле айнып калган турбайбы!» Ит атаар болсо табиятты коргоо жайынан сөз козгоп, өзү китептерден окуп билгендерин сүйлөй берет. Ит атаардын айныганына начальник эми чындап ынанат. «Жашыңыз эчак жетпеди беле, иштегиңиз келбесе, пенсияга чыгып албайсызбы!» – деп кеңеш айтат ал. «Жок! Албайм! – деп чорт кесет Ит атаар. – Табиятка кылган кыянатым үчүн пенсия алууга эч кандай акым жок!» Анан эшикти тарс жаап чыгып кетет. Начальниги Ит атаарга боор ооруп, кийин анын закондуу пенсиясын сыртынан эле чыгартып берет.

* * *

Пенсияга чыкканы Ит атаардын китептен башка менен иши жок. Эшик-эликке көп баспайт, өзүн «айныдыга» чыгарган элдин уу-дуусун таназар албайт, эч ким менен эзилишип сүйлөшпөйт. Аздыр-көптүр ынак кишиси эле менмин. Экөөбүз кез-кезде окуган китептерибиз боюнча пикир алмашып, адабият маселелерин талкуулап калабыз.

Бирок биздин ынактыгыбыз деле көпкө узаган жок. Дагы эле болсо ошо адабияттын айынан арабыз сууду. Мага жаккан китеп ага жакпайт, ага жаккан мага жакпайт. Маселен, Улукбек аке көтөрүңкү романтика менен шоолаланган, өтө кооз турмуш көрүнүштөрүн сүрөттөгөн, кебете-келбети да, жүргөн-турганы да, сүйлөгөнү да ашкере сулуу каармандары бар чыгармаларды жанындай жакшы көрөт. А мен болсом андай чыгармаларга анча кушум жок, эт-бетим менен үзүлүп түшпөйм. Айтор, экөөбүздүн адабий көз карашыбыз менен көркөм табитибиз эки башка экен. Ошонун айынан көп талашчу болдук. Бир сапаркы талашта Улукбек аке кызаңдай түшүп, тарс эле бетке чаап калбаспы: «Жашырбай эле айтайын, Жамшит, сен адабиятты түшүнбөйт экенсиң!»

Бара-бара экөөбүздүн ыркыбыз кетип, ал менден жатыркай баштады. Анан мени менен адабият жайында сүйлөшпөй калды. Көрсө, обулустук газеттин кабарчысы менен таанышып алыптыр. А кабарчы да аңгеме жазып жүргөн бала экен, адабиятка деген ышкы Ит атаар экөөнү ынак кылып жибериптир.

Ошо кабарчы досу сыртынан шилтеп ийгенби, же Ит атаар өзү суранып жаздырганбы – аныгын билген киши жок. Айтор, бир күнү эле обулустук гезитке Ит атаардын макаласы чыгып калды. «Мен динден кайттым» деген макала экен. Динден кайткыдай Ит атаарың же молдо болсочу. Жок эле дегенде беш убак намазын үзбөй окуп жүрсөчү. Өмүр бою ичкени арак-бозо болсо, айтканы кызылдай калп болсо... Деги өзүнчө бир анекдот! Оо, кичинесинде молдодон таалим алып, «чар китепти» түшүргөн экен, ошонусун жазыптыр, кудай менен диндин жалганын чукуптур, молдолордун алдамчылыгын айыптаптыр, өзүн окуган бакшылар менен өзүн айыктырган табыптын абийирин айрандай төгүптүр. Макалага күлбөгөн киши жок, ачууланбаган молдо-сопу жок, түкүрүнбөгөн кемпир-чал жок!

Улукбек акенин кийинки бир кылган иши ошол ашынган кайрыдиндигине деги бир коошуп койсо эмне! Ушу быйыл жазда кары-жаш капыстан эле Ит атаардын жашырыкча намаз окуп жүргөнүн кеп кылып калды. Мен адегенде ишенгеним жок, дагы бирөө чыгарып койгон тамаша го деп кабыл алдым. Бирок ошо кеп-сөз бара-бара күч алып кетти. Мен анын аныгына жетейин дедим да, бир күнү кечинде Ит атаардыкына тымызын аңдып бардым.

Айың сөздүн чындыгы бар экен, Ит атаарды куду куптан окуп аткан жеринен кармабадымбы. Жыгылып-туруп, дегеле ыкылас менен кобурап окуп атыптыр. Мен бир аз убакыт күлкүмү араң-араң тыйып ага карап турдум, анан катуу бир жөтөлүмүш болуп койдум. Ит атаар жалт карай берип, жайнамазын тепсей тура качты, бурчка камалып, булганып алган баладай жалдырап туруп калды. Күлкүм

кыстап, «баа» деп бакырып ийе жаздадым. Бирок сыр алдырганым жок, карагүчкө жүз үйрүп күп-күп эттим: «Динден качан эле кайтпадыңыз беле, жолдош Баатырбеков? Эми өзүңүз кайра намазга кирипсиз го? Ай-ай-ай-ай! Эмне деген шермендечилик! Эмне деген эки жүздүүлүк! Эмне деген көз боёмочулук!» Ит атаар башын шылк дедирип шүмүрөйө түштү. Ошо кейпинде кыйлага итирейип турду да, анан ооз кыбыратып күңк эткенге араң жарады: «Карыганым ушу да». Мен аны ого бетер опузалайын деп дагы күпүлдөдүм: «Өкмөттү гана алдайсыз ээ?! Мен эртең эле тийиштүү жерге билдирем, гезитке жазып чыгам!» Ит атаар шылкыйган башын шарт өйдө көтөрдү, алаңдаган көздөрүн жалдыратып, мага жалынып-жалбарып жиберди. Мен анысына жумшарганым жок, кокон пешке салып коркута бердим. Жедеп шаштысы кеткенде Ит атаар: «Намазың мен калп эле окуп аткамын», – деди. Ошондо чыдай албай каткырып ийбесминби.

Ит атаар акеңе дабаа бар беле, эс-учун жыйгандан кийин дагы мындай деп актанып турбайбы: «Ээ, Жамшитбай, «кудай жок, куда-дай жок» дейбиз, кокус бар болуп калса балээ да!» Ана, сага тамаша!

* * *

Жамшит сары узун сабак сөзүн ушунтип бүтүрдү. Күлө берип өпкөм өрөпкүп калган экен, анымы басып-баспай Жамшит сарыдан сурап жибердим:

– Баса, анын калпы кантти? Баягыдай элеби?

– Баягыдай элеби дейт тура? Калпы кайра көбүрүп-жабырып кетпедиби. Азыр баштагыдай эмес, китептегидей кылып айтып калган. Ар күнү кечинде дагы эле үйү толгон бала. Жаңы калптарына ошо балдар эле жыргап атат окшойт. Баса, силердин бир итиңер бар эмес беле, баягы Жолборсуңарчы. Ит атаар ошону да укмуш икая кылып айтып жүрөт имиш. Ошол икаяга «Сарыбаш» деп сени да каарман кылып алган имиш. Мен өзүм угуп көргөнүм жок, уккан балдар эле тамшанып айтып калышат го.

Жамшит сарынын айткандары менин делебеми козгоп, Улукбек акенин өзүн көргөнгө, жаңырган калптарын укканга аябай ынтызар кылды. Баарынан да Жолборсту кызык баян кылып айтып жүргөнүн уксам деп катуу дегдедим.

Жамшит сары экөөбүз кечке маал Улукбек акеникине бардык. Үйү бак-даракка чылк көмүлүп, такыр эле көрүнбөй калыптыр. Короо-жайын кашаалаган долоно, чычыркана, караган көчөттөр текши коолап өсүп, жашыл керегеге айланыптыр. Кашаасынын жол

жаккы оозуна заңгыраган дарбаза курдуруптур, анысын баштан-аяк көк сыр менен сырматып, жан жыгачтарынын бетине түр салдырыптыр, дого сымал иймейген түндүк жыгачына: «Куш келипсиздер!» – деп бадырайта жаздырып коюптур. Тамы болсо баягы эле эски там экен, тек дубалын кичине өйдө көтөртүп, тышын актатып, камыш чатырын шифер менен алмаштырыптыр. Тамдын дубалдарына ураандар жазылыптыр, алар короодогу бак-дарактар арасына да илиниптир. Мына дубалдын оң капшыт бооруна кара боёк менен түшүргөн ураан: «Наадандыкка наалат!» Мына, эки терекке кере тарткан чүпөрөк тасмадагысы: «Билимдин булагы экен, китепти сүйгүлө!» Тигине, мейманканасына кирчү чоң эшиктин үстүнө илип койгону: «Жашасын адабият!» Бул ураан кызыл чүпөрөккө ак бор менен дегеле саймаланып чоң жазылыптыр.

Улукбек акенин үйүндө эч ким жок экен. Бөлмөлөрүнүн эшиктери ачык калыптыр, сыягы, үйдөгүлөр эми эле жумуштап мындай баскан көрүнөт. Мен мейманканага Жамшитти ээрчий кирип, эң оболу китептин көптүгүнө таң калдым. Үйдүн төркү жүк текчесине да, каптал текчелерине да туурасынан тактайлар кагылып, шыкалып китеп жыйылыптыр. Эскилиги жеткен эки шкафтын ичи да жыкжыйма китеп. Китептер терезе текчесинде да, жер полдо да жатыптыр. Мен аларды бир четинен кызыгып карай баштадым. Алар баштан-аяк оригиналдуу чыгармалар, котормо адабий китептер жана журналдар экен. Аңгыча болбой Жамшит сары:

– Арбаңыз, байбиче! Жакшы турасыңарбы? – деп калды. Карай салсам, кире бериште Улукбек акенин кемпири туруптур. Эти качып, бырыштары көбөйүп, бет сөөгү оркоюңку тартып бери чыгыптыр. Жамшит экөөбүз а киши менен учурашып, Улукбек акенин кайда жүргөнүн сурадык.

– Жанараак поштоого кетти эле, – деди кемпир. – Поштоо менен китеп алдырат, дагы бир китеби келип калган го.

Ушу менен Жамшит экөөбүздүн кемпирден сурай турганыбыз түгөнүп, кемпир да бирдеме дегенге сөз таппай ыңгайсызданып, бир аз тымтырс боло түштүк. Анан менин оозума адеп келген сөздү эле айта салдым:

– Үйүңөр тим эле китепкана болуп кетиптир го?

– «Тентек темир жыйнайт» дегендей, акеңер китеп эле жыйнап атат, – деди кемпир кайдыгер сүйлөп. – Оокат-тиричилик менен иши жок, тапкан-ташыганын бүт ошо китепке жумшайт. Башта эле акеңер саал-паал дубана пейил эле, эми ушунтип китеп-жинди болуп албадыбы.

Күн сайын кечинде келчү балдар да аларга жаңы кошулган Жамшит экөөбүз да мейманканасында акыйып күтүп отурган элек,

Улукбек аке күүгүм талаш келди. Ичинде эки-үч китеп бар окшойт, чырмап байланган чакан таңгакты оң колунун салааларына илип алыптыр. Чачтары да, сакал-муруту да куудай агарыптыр. Чаар топусунан чеке-бели агарып чыккан аппак чачы, эки жаагынан ээгине дейре калың өскөн купкуу сакалы анын бетин тегерете ороп, дүңүрөйгөн ыраңын ого бетер капкара көрсөтүп таштаптыр.

Ал оозгу үйгө башбагар замат Жамшит экөөбүз ордубуздан атып турдук, балдар да биздин шарыбыз менен жапырт ордуларынан козголду. Улукбек аке ичкери жалт карады да:

– Оо, абышкалар, отура бергиле, силер эмне... – деп келатып, оозун шарт тартып алды.

Балдардын арасынан эки чоң киши баамына урунду белем, саал эңкейе берип, электр жарыгынан көздөрүн бош алаканы менен калкалады, курчу кайткан көздөрү менен тигиле карап, Жамшит экөөбүздү тааный албай бүшүркөп турду.

Мен утурлай басып:

– Ассалоомалейкум, Улукбек аке! – дедим.

Ал мени үнүмөн тааный койду, дароо өзгөрүлө түшүп, башын артка карай серпти, чалкалай берип колдорун эки жакка жайды, оң колу болсо салааларына илинүү таңгагы менен кошо жайылды. Дал ошол калыбында ал салабаттуу дабыш салды:

– Оо, мен кимди көрүп турам!

Мен кол сунгуча болбой, Улукбек аке жайган колдорун куушура келип, мени кучактап калды, кучактаганда таңгак китеби кыры менен дүк этип жонума бир тийди.

– Ох, абышка, абышка! Эх, Сарыбашым, Сарыбашым! – деди кучагын жазбай. – Канча кыш, канча жай!..

Экөөбүз жанаша отурганыбызда Улукбек аке көз айнегин тагынды да, чүйрүйүңкү жылмайган жүзү менен мага бурулду:

– Сени кайсы шамал айдап келди, абышка?

Мен жооп айткыча болбой, ал дагы суроо берип жиберди. Анан экөөбүз эсен-соолук сурашып бир саам отуруп калдык. Ошондо бир ачык байкаганым: Улукбек акенин жүргөн-турганына да, сүйлөгөнүнө да окуган китептери аябай эле таасир эткен экен. Ал мага суроо берип, менин суроолорума жооп кайтарып отурса, мен айрым жаш жазуучулар жараткан каармандардын кеп-сөздөрүн эстей бердим. Ал мага кээ бир китептердеги кишилерди туурап сүйлөп, туурап кыймыл-аракет жасап, кандайдыр бир адабий кейипкердин ролун ойноп жаткандай көрүндү.

Бир маалда Улукбек аке сол колун эшикке карай коомай өйдө көтөрүп, ашкана тарапка акырын гана дабыш салды:

– Айдыңым!

Кемпирин чакырып атканын мен андай койдум. Мурда: «Катын!» – деп бакырчу эмес беле, эми ушинтип сыпайы чакырып калган тура, бусурманым. Ошо замат менин эсеме кылт этти: кайсы бир жазуучунун каарманы да аялына: «Айдыңым!» – деп кайрылса керек эле.

Казан-аякка алаксып жүрүп укпай калды окшойт, кемпири жооп кайтарган жок. Улукбек аке колун салабаттуу созгон ошо калыбынан жазбай:

– Ак жоолукчан айдыңым! – деп үнүн бийигирээк чыгарды, – ардактуу коноктор келип калган экен, тамак-ашыңын абалы кантип атат?

Улукбек аке кемпиринин жообун күтпөй эле мага кайрылды:

– Майрам сайын куттуктап тилгирем урам, деги алып жүрөсүңөрбү?

Мен ойлонуп калдым. Канчалык чымыркансам да, Улукбек акеден мага бирди-жарым телеграмма барганын эстей алганым жок. Бирок мен иштин жайын дароо биле коюп:

– Ыракмат, алып жүрөм! – дедим. – Мен да сизге майрам сайын жиберем, тийип атабы?

Улукбек аке буйдалбай шыр эле:

– Угу, – деди да, ашкана жакка бек-бек дабыш салды. – Айдыңым! Баягы Сарыбаштан келген тилгиремдер кайда, апкелчи!

Майрам сайын анын мага телеграмма жибергени да, менин ага жибергеним да кызылдай эле калп болчу. Мен тек Улукбек акенин капчы чыгарган калпы ачылып калбасын деп жаным жеп койдум. Чалынын кыял-пейилин жакшы билген кемпири да адатынча акылмандык кылып, сыр билдирген жок. Ал ашкана үйдөн:

– Бир жакка каткансыдым эле, – деп каратып туруп калп айтты. – Эсеме жара чыгып каякка катканымы билбей атпайымбы.

Улукбек аке бир чүйрүйүп койду да, мага карай берди:

– Кана, абышка, сайрачы бир: адабиятта кандай жаңылыктар бар?

Мен анча-мынча жобурап койсом, ал мага ошо жерден чап жабышты: чоң жазуучулардын кимиси эмне жазып атканынан баштады да, таанымал жаш прозачылардын кандай чыгарма бүтүргөнүн, каерде иштегенин, баскан-турганын, ичер-ичпесин, атүгүл бала-чакасын калтырбай такып сурады. Деги ал ошо түнү адабият жайынан мени эле сүйлөткүсү келип турду, мен болсом а сүйлөсө деп турдум.

Аны сөзгө салабыз деп Жамшит экөөбүз бир далай убара тарттык. Менден бирдеме сурата койбой алдын тороп, астыртан сөз чыгарчу суроолор жылдырып, аны байкатпай сүйлөгөнгө азгыра баштадык. Ал акыры жаңыча аңгемелеринен кеп салып бергенге көңүлсүгөнсүп калды. Ошондо мен андан Жолборстун баянын айтып беришин сурандым. Жамшит да менин суранычымы кубаттай кетти.

Улукбек аке башын төмөн салып, терең ойго чөккөнсүдү. Мейманканада бир саамга тымтырстык өкүм сүрдү. Ал акырын башын өйдө

кылды, өйдө кылганда көз айнеги жарыкка жарк этти. Баам салып карасам, анын дүңүрөйгөн өңү бир заматта кыялга туна түшкөн экен.

– Жолборстукун кезеги келгенде айтып берем, – деди мурчуюңку түр менен. – Азыркы баяным башка бир окуянын жайын айтат.

Ал кайрадан сүкүт уруп унчукпай калды да, кыйладан кийин гана башын кейкейте өйдө көтөрүп, кыялдуу кыяпат менен акырын-жай сөз баштады...

Анысы чубалжыган узун бир баян экен, айтып атып тээ түн бир убакта араң аягына жетти. Эртеси кечинде да эмнегедир Жолборстон кеп козгобой, дагы бир нары узак, нары кызык аңгемесин айтты. А күнү да жети түн болгондо үй-үйлөрүбүзгө тарадык.

Улукбек акенин аңгеме айтышы чын эле жаңырып кетиптир. Баягы бир бала чакта уккандарыбыз, көркөм касиети бар болсо да, түпкүлүгүндө кадыресе эле оозеки аңгемелер болучу. Ал эми азыркы айткандары көп жагынан жазма чыгармаларга ыктап тургандай. Эми ал адабий кара сөздүн баяндоо манерасына, сүрөттөө ыкмаларына, көркөмдөө амалдарына салып айтат экен. Окуялар тизмегин кураштырганы, каармандарын сыпаттаганы, атүгүл сөздөрүн кынап койгону да куду китептегидей чыгып калыптыр. Деги анын азыркы баяндарын тыңшап отурсаң, кандайдыр бир көтөрүңкү лирико-романтикалуу аңгеме же повесть окуп жаткандай таасирге кабыласың.

Бирок Улукбек аке жаңы аңгемелерин карандай китептик таасирлерден эле курап албаптыр. Булары деле өз кыялынан эле жаралгандай түрү бар, тек акын кыялы гана адабий китептердин таасиринен жаңыланып, кереметтенип, өзгөчө сапат алып кеткендей...

Баса, Ит атаардын сүйлөп бергени да өзгөрүүгө учураптыр. Адегенде ал терең ойго чөккөндөй бир кыйлага үңкүйүп отуруп калат экен. Анысы өзүн өзү купуя күүлөгөнү го, сыягы. Анан өзү батып кеткен ой тереңинен суурулгансып башын жайбаракат өйдө көтөрүп, коңур доошу менен жайма-жай сөз баштайт экен. Ар бир баянын тим эле китептен жаттап алгандай кыраатка салып, ыгы келген жерде доошун кубулжутуп, колдорун кошо кыймылдатып, дегеле куюлуштуруп шыдыр айтат экен. Ырас, узатып айткан сайын кызыгандан кызып, эргий-эргий күүлөнөт экен; ошондо доошу алда кайдан шаңшып, кээ-кээде каргылдана да түшөт экен; күүлөнгөндөн күүлөнө берип капыстан ашкере толкуп да кетет экен; ошондо мууну бошоп, көздөрүнө жаш тегеренип, сүйлөй албай мукактанып, тек ыйга мууна түшкөн тамагын гана кырт-кырт эттире бүлкүлдөтүп, бир саамга жер карап сүкүт урат экен...

Жолборстун баянына үчүнчү күнү кечинде гана кезек келди. Баарыбыз күндөгүдөй мейманканасына чогулганда Улукбек аке

бүгүн «Жолборс икаясын» кеп сала турганын жарыя кылды да, адатынча башын төмөн салып, көздөрүн коомай жуумп, эриндерин болор-болбос кыбыратып, дегеле терең ойго баткан же кайыптан кабар тыңшаган кишиче мелтирей мурчуюп калды. Кыйлага ошентип үңкүйүп отурган соң башын салабаттуу өйдө кылып, мурдун чүйрүйтүп, бирок дүңүрөйгөн ынды кара өңүнөн кыялдуу жышаанын өчүрбөй, жумулуу көздөрүн ачпай, кандайдыр бир сырдуу таа-сири бар доошу менен сөзгө кирди.

* * *

– Апакай булуттарын андан-мындан булайткан ачык асман. Ошол аруу булуттарга жанаша чаалыгыңкы канат сермеген келгин куштар. Кардан жаңы бошонгон карарыңкы адыр-талаа. Тасмадай созулуп жаткан кашкайган таш жол. Тээ берегиде көк мунарык көшөгөсүн тартынып тоолор келберсийт.

Ак булуттуу көгүлтүр асман астында, кышкы уйкудан ойгонуп ныксыраган адыр-талаа арасында, даңгыраган байтак жолдун үстүндө кош ат чегилген араба калдырайт. Арабада тиги келгин куштардай чаалыгып кан майдандан кайтып келе жаткан солдат отурат.

Солдаттын ошондогу сөөлөтүн көрүп ал: үстүндө – окко тешилип, дары жытына каныккан боз шинель; башында – кызыл жылдыздуу көөнө пилотка; жонунда – бүкүрдүн өркөчүндөй томпойгон аскер баштык. Араба өңгүл-дөңгүлдө секирген сайын солдаттын сол төшүнө шыкалган орден-медалдары бири-бирине урунуп шыңгырайт. Тотуккан жүзүнөн көңүл кубанычынын сараң жышаанасы көрүнөт; тамеки чеке-белин ыштаган муруттарында болор-болбос жылмаюу кылактайт; көздөрүндө жеңиш отунун учкундары жылт-жылт этет; кулагында уруштун айбаттуу дүңгүрөктөрү үзүл-созул жаңырыктайт...

Арабадагы ошо солдат ушу кашыңарда сайрап отурган киши болчу. Ооба, мен элем. Төрт жыл алоолоп күйгөн согуш өртү өчөйүн дегенде, мен тууган айылыма кайтып келаткамын. Көңүлүм шаттыкка мелт-калт, бирок түбүндө кермек даам арманым бар.

Касиеттүү Ата Журттун ыйык чегинен катаал жоону кууп чыкканда, мен купуя кыялга баткамын: «Баягы баш шылкыйткан уяттуу чегинүүлөрдө желкеме ок тийип оңколобогон, карчылдашкан салгылаштарда өлбөгөн, тозоктун тозогуна аман калган ушу мен эми жеңиш менен алдыга күркүрөп баратканда мерт боломбу? Жок, эми мен өлбөшүм керек. Өлгөнгө эч кандай акым жок. Мен сөзсүз Берилинге чейин барам, Рейкистактын так төбөсүнө туу сайышам, кандуу согуштун акыркы барагына акыркы огум менен чекит коюшам!»

Бирок ошол тилегиме жетпей, согуш бүтөр жылдын февралында оор жарадар болдум. Госпиталда жатып Берлинге карай качырып бараткан майдандаштарымын бактысына көз кызарттым. Алар асман бетин бербеген айрыпыландардын саясында, жер дүңгүрөткөн кано-надалардын коштоосунда, кан кызыткан атакалардын шарданында селдей каптап батышка кетип барышат. А мен болсом канатына ок тийип, тобунан айрылып калган куштай жалдырап ооруканада жатам...

Айыгып-айыкпай эле кайра согушка сурандым. Догдурлар улук-сат беришкен жок. Жер сабап догурунсам да болушкан жок, ой-боюма койбой тылга айдашты. Ошол себептен мен төрт жыл азап-тозогун кошо тарткан кандуу согушту аягына чыгарбай, аздыр-көптүр арман менен тууган айылыма кайтып келем.

Айылга төрт-беш чакырымдай калганда, артыбыздан шамал эпкиндей баштады. Шамал бат эле күч алып, аттардын куйрук-жалын сапырды, этектерибизди делбек-делбек ала качты, чыйралган шлиялардан ышкырык чыгарды. Көп өтпөй шамал албууттанып, кутурган кара айгырдай асман талаасында беймарал жайылган ак булуттар үйүрүн кайдадыр кубалап кетти да, алда кайдан үрөй учурган кочкул кара булут түрмөктөрүн уюлгутуп айдап чыкты. Коргошундай оор булуттар зымырап көчүп, калдаң-калдаң оодарылып, кара нөшөр жамгырын калың самсаалатып биз тарапка чү койдү.

Арабакеч бала ошо түнөргөн кара булуттарга бир кылчая карады да, аттардын жонуна шапалагын тартып-тартып алды. Шамал тоонун кирген дайрасындай аркырап, кулагымда ышкырып зуулдады, беттерими ургулап, көзүмөн жаш чыгарды. Арабакеч бала бекер эле жанталашкан экен, баары бир жамгырдан кутула алганыбыз жок. Бирок бала аттардын башын тартпай, кара нөшөрдүн капшабы менен айгайлап айдай берди. Эми шамалдуу жамгыр тула-боюмду ырайым кылбай камчылап, бетимди кимдир бирөө майда чыбыктар менен дуу-дуу сабап жаткандай дуулдатты.

Аңгыча болбой так төбөдөн асман тарс жарылып, ага удаалаш чагылган жарк этип, капкара асман бетин кылычтай жара чапты. Күүгүм тарткан жер бети көз ирмемге жапжарык боло калды. Күн кайра-кайра күркүрөп, күркүрөгү бир саамга гүлдүрт-гүлдүрт жаңырыктап, чагылган жарк-журк этип соймоңдой берди. Асманда такалуу азоо айгырлар капыстан үркүп, ошо бойдон таш жолдо ээ-жаа бербей ала качып, бирде кан буугандай тык токтой калып, бирде кайрадан дүр үркүп, баары чогуу азанап, баары чогуу туяктарынан от-жалын чыгарып, кайдадыр андыздап чаап бараткансыды. Шамал ого бетер чапкындап, жамгыр нөшөрлөп төктү. Жерде чакан араба жин тийгендей шараптап, ташка чака-чак кадалган туяктардан

учкундар чачырады; көктө болсо күн күркүрөп, чагылган жарк-жарк жанып турду. Айтор, асман менен жер бирин бири туурап үн алышып жаткансыды.

Айылга жакын калганда, кара нөшөр басылып, түнөргөн булуттар өткүнүн самсаалаткан бойдон тоо тарапка узап кетти. Арабакеч бала оолуккан аттарынын башын араң тартты.

Менин сыртым шөмтүрөп суу болсо да, көңүлүм жадырап куунак эле. Жамгырдын жааганы да, күндүн күркүрөгөнү да, чагылгандын жаркылдаганы да мага шарапаттуу жышаанадай сезилди. «Сагынычтан саргайган тууган жерим мени көз жашын көлдөтүп тосуп алды, – дедим купуя кудундап. – Боордош табиятым да кан майдандан эсен-соо кайтканымы урматтап дүңгүрөтө залп берип, жаркылдата салют атты!»

Мен арабада ушундай көкөлөгөн ойлорго термелип келатып, киндик каным төгүлгөн чоң колотко жете келгенибизди да байкабай калыпмын. Карай салсам, ачык асмандын көгүлтүр түнук тилкесинде, тууган колотумдун чатынын так үстүндө, кыштакка кире бериштин куду төбөсүндө албан түстө кубулжуган татынакай асан-үсөн илинип туруптур. Эки учу маңдайлаш жапыз тоолордун чокуларына жебедей сайылып түшүптүр, ортосу жароокер жаш сулуунун керме кашындай назик ийилип, ажайып бир көрк берип кулпурат. Тим эле рабат дарбазанын түркүн боёктор менен сырдалган сөөлөттүү чамгарак жыгачындай¹ бир башкача кереметтенет.

Мен сүйүнгөндөн апкаарый түштүм, жүрөгүм туйлап, каным чыкыйыма тээп чыкты. Көктөгү асан-үсөндү тууган жеримин мени ардактап тоскон дагы бир шааниси деп кабыл алдым, ал менин келишимин ызатына бир боор айылымын кире беришине дал ушинтип керилип калды деп туюндум. Өрөпкүгөн көңүлүм көккө чаргып, төбө тушумда керилип турган керемет кубулушка жетине албай акыйып карап, кокту оозуна кире бердим. Ошондо мен өзүмдү алыскы казаттан олжолуу кайтып, салтанаттуу алтын дарбаза аркылуу тууган шаарына санжыргалуу саябан арабада сөөлөт менен кирип бараткан кол башчыдай эле сезип кеттим.

Араба калдырап-шалдырап айыл арасына киргенде, боор этектей түшкөн тамдардын эшик-элигинде жүргөн кемпир-чалдар жолго серепчилей карап калышты. Ошо замат менин баамыма тиги өйүзгү боордогу жаңгак түбүнөн топ киши уруна түштү. Жаандан корголоп келип, кээ бирлери каамыттуу аттары менен, кээ бирлери кетмендерине таянып жөө турган кошчу-кетменчилер экен, алар да мага жарданып карай беришти. Баары тең капысынан арабачан чыга келген солдатка таңыркап, мени тааный албай бүшүркөп, делдейгенден

¹ Рабат дарбазанын чамгарак жыгачы – арка (орусча).

делдейди. Ошондо арабакеч бала эсине келе калып, заңк этип табыш салды: «Сүйүнчү! Сүйүнчү! Улукбек акем келди!»

Өйүздө сестейинки селейип тургандар жандана түшүп, бир куру уккан кулактарына ишенбегендей алма-телме карашып, анан кубанычтуу кыйкырып жиберешти. Ошо кыйкырык менен кошо атчаны атчандай чаап, жөөсү жөөдөй чуркап жөнөштү. Кемпир-чалдар да жолго карай бөкчөңдөп, алардын артынан томполондоп жаш балдар ээрчип алышты. Баары тең туш-туштан мени көздөй сүрүлүп келатышты.

Араба жол ортосуна токтоп, мен жерге секирип түштүм. Келаткандардан сүрдөгөнүмөн кайсынысын утурлап аларымы билбей, түшкөн жеримде селейип туруп калдым. Адегенде эле мага атчандар жете келип, аттарынан куланды. Алар менен кучакташып көрүшкөнчө кемпир-чалдар, тиги өйүздө тургандардын жөө-жалаңдары жете келип, мойнума асылышты. Баарынын кирпичтери суу, менин да муунум бошоп, көздөрүмдө жаш.

Көз жаштар, көз жаштар... Төрт жыл бою саргайткан сагынычыбыздын жаштары, адам чыдабас азап-тозокту көтөргөн сабырыбыздын жаштары, көкүрөгүбүздө тыбырчылап туйлаган кубанычыбыздын жаштары! Ошо көз жаштарды көз көрүнөө бет ылдый агызгандан эч кимибиз уялганыбыз жок.

Кары-жаш менен учурашып бүткөнүмдө, өспүрүм балдар мени ортого алышып, ой-боюма койбой көтөрүшүп, беш-алты мертебе көкөлөтө ыргытып ийишти. Менин тоолуктарымын ушундай ажайып салты бар эмеспи. Балдардан араң бошонсом, жабалактап тургандар уу-дуу түшүп, жарышып суроолор жаадырышты. Мен өзүм каерден келгеними, уруштун ал-акыбалын, айылдаштардан кимди көргөнүмү жаалап сурашты. Бир даары: «Уулуму көрдүңбү, эрими көрдүңбү, агамы көрдүңбү?» – деп жака-жеңимен, каптал-өңүрүмөн тарткылап жулкулдатты. Кимге эмне дээрими билбей алдастап, чолок-чолок жооптон башка оозума эчтеме кирбей, заманам куурула түштү. Акыры башыма бир ой кылт этип, арабага чыгам деп жармаштым. Балдар мени көптөп так көтөрүшүп, арабага леп чыгарып коюшту. Жарданып тургандардын соболдоруна жалпы жооп кылып эки-үч ооз сөз айтмак болдум да, пилоткамы башыман жулуп алдым. Башта калк кашына чыгып сүйлөп көргөн эмес элем, адегенде акылыма сөз илинбей, тилим күрмөөгө келбей, пилоткамы мыкчый кармап апкаарыдым. Анан бар күчүмү жыйнап бакырып коё бердим: «Жолдош катындар! Жолдош кемпирлер! Жолдош балдар жана чалдар!» Бакыраын бакырып алып, кайра мукактанып туруп калдым. Бар кайратымды жыйнап кайра сөз баштаганда да мукактанып барып араң оңолдум. Бир аздан соң сүйлөгөндүн ыгын таап, кадыресе дасыккан чечендердей шыдыр кеттим.

Мен согуш өртү жакында биротоло өчөөрүн айттым, көп өтпөй аман калган ата-балдар, ага-инилер, сүйгөн жарлар жеңиш менен кайрылып келерин айттым. «Жаз кабарын канатына кондуруп келген биринчи чабалекей сыңары мен да силерге аз күндө жарк этчү жеңиштин сүйүнчүсүн ала келдим, – дедим толкунданып. – Эми менин артыман калган жоокерлер да келгин куштардай убап-чубап келе берет». Сөзүмүн аягында эки-үч ураан таштап койдум эле, тургандар жапырт шапалак чаап, балдар ураалап кыйкырып ийишти. Ошентип, менин кыскача дакылат сөзүм да дурус чыгып, ошо жыйын да күтүлбөгөн жерден кодур митингеге айланып кетти.

Арабакеч аттардын жонуна шапалагын чуу эттирди, арабага жоон топ бала жармашты, калгандары аркабыздан чуулдай чуркап, атчандар арабаны жандай кошо чапты. Жазгы күн асмандан жаркырап тийип турду, атчан-жөөлөр коштогон арабанын дөңгөлөктөрү жолдо балдардын кыйкырык-чуусуна аралаш кубанычтуу күү чыгарып калдырттап баратты.

Капыстан кошок кошуп ыйлаган аялдын аянычтуу үнү угулуп калды. Ошо замат арабанын жүрүшү жайлап, балдар жаагын жап басып, атчандар аттарын илkitип бастыра баштады. «Баягы Асылбектен кара кагаз келген, жоктоп аткан ошонун бейбагы» – деди кимдир бирөө. Келиндин каңырык түтөтүп созолонткон кайгылуу кошогу, аягында эчкирип-эчкирип ыйлап калганы, баарынан да каргылданган доошунун күйүттүү ыргактары өзөгүмдү өрттөп жиберди.

Көктөгү күн булутка жашынып, жер бети көлөкөлөнө түштү. Арабанын дөңгөлөктөрү сабыры суз жайма-жай кылдырап, аттардын басыгы ого бетер жайлады. Баарыбыз үн-сөз катпай жүздөрүбүздү сумсайтып, баштарыбызды шылкыйтып, там ичинен түтөп-түтөп чыккан кошокко эрксизден кулак түрдүк. «Капылес-аа жатып түш көрсөм, карайган-аа көлдөр көрүнөт, карайган-аа көлдөр үстүндө-аа, карайган-аа өрдөк көрүнөт, карайган-аа көлдөр – көз жашым-аа, карайган-аа өрдөк – өз башым-аа-хи-ий-ий!..»

Көңүл ачыштырган ый-кошок алыстай түшкөндө, мен шылкыйткан башымы өөдө көтөрүп, жан-жагыма карандым. Төштөгү тектирчеден тыптыйпыл күйгөн тамдын чалдыбары көзүмө чалынды. Там күйгөн дүмүрдөй карарып үтүрөйүп, өтө эле түрү суук. Карарган чалдыбардын алдында капкара чапанчан, капкара жоолукчан катындын карааны. «Бу Анардын үйү го?» – дегенимче болбой, кимдир бирөө айтып калды: «Анар бечара уулунан кара кагаз алганда акылдан айнып, үйүн өрттөп алган». Жолго нестейип карап турган Анар: «Каяктан келайтасыңар, я?» – деди кайдыгер гана. «Аскерден келайтат, аскерден», – деди балдардын бирөө. «Келаткан теги ким?» – деди Анар. «Улукбек аке, Улукбек аке». Менин атымы угар замат Анар селт

чочуп, кыйкырып ийди: «О, Улукбек! Арстаным да аскерде эмеспи, каралдымы көрө алдыңбы?!» Капылес суроо жүрөгүмү шуу эттирип, калдастатып салды. Калдастаганыман: «Жок, байбиче, көргөн жокмун», – деп заңк этипмин. Ошондо Анар башынан кара жоолугун сыйрып таштап, колдорун асманга көтөрүп, алакандарын жая берип: «Оо, Арстаным, карааныңдан кагылайыным! Кайдасың, мени боздотпой эртерээк келчи!» – деп ачуу кыйкырып алды да, озондоп ыйлап жиберди.

Тула боюм зыркырап, көңүлүм зилдеп, Анарга кошулуп бакырып ыйлагым келди. Көзүмдү жуумп, эрдимди кесе тиштеп, чыдай албай онтоп жибердим. «О согуш, согуш! – дедим каңырыгымы түтөтүп. – Деги сенин кылбаганың калдыбы?!»

Аңгыча болбой иттер уңулдап улуп, эшектер мээ тундура айкырып, уйлар өңгүрөп мөөрөп калышты. Кишилер да бир кур дуу этип алышып, кайра тым-тым болушту. Мен чочуп көзүмдү ачсам, жер бети караңгылай түшкөн экен. Көзүм караңгылабадыбы деп ойлоп, бирок эмнегедир шектенип, өйдө карадым. Оо, шумдугуң түшкүр, асманда азыр эле жаркырап тийип турган күн тутулуп, чеке-бели карарып, ортосу билинер-билинбес түтөп, күйүп туруптур. Жанымдагылар үрпөйүп чочуп, жакаларын карманып, асманга акыйган бойдон турганы-турган жеринде селейип калыптыр. Жалгыз гана Анар жерде ооналактап, кыянаттуу согушка наалат-каргыш айтып, кара чечекей уулун атынан чакырып, жан-жаныбарлар менен кошо өкүрүп ыйлап атыптыр...

Күн күйүп бүткөндө биз баарыбыз үрөй учкан кейпибиз менен илең-салаң ордубуздан козголдук. Арабанын дөңгөлөктөрү ыйлагандай кейиштүү кыйчылдап жөнөдү. Баарыбыз тең куду көрүстөнгө сөөк узатып бараткандай шылкыйып, сумсайып, тил катпай бараттык.

Алдыбыздан киши чыккан жок, тек гана мектептин жанына барганда жолдон топтошкон иттер кыйгач чубап өтө берди. Мен иттердин арасынан эки-үч дөбөттү, анан Орозаалы чалдын айы-күнүнө жеткен бооз канчыгын айныбай тааныдым. «Бу бооз канчыкка топтошкон иттердин ичинде эмне бар?» – деп кайдыгер гана ойлоп койдум.

* * *

Мен келген соң жазгы баардын жаңы жууган айнектей тунук, күлүндөгөн жайдары мемиреген ачык күндөрү өкүм сүрдү. Түндөсү асман бетине жымыңдаган жылдыздардын сепкили жамырап чыгып, толукшуган ак жуумал ай илепсиз жарыгын муңайым чачып, асман-жердин кыйыры алтын буусуна чайкалгансып буурул мунарыкка ту-

нуп турду. А күндүзү көк жүзү бир башкача ажайып көгөрүп, андан-мындан ак куу мисал булуттарын булайтып, күн болсо кызарып чыгып, кызарып батып керээли-кечке жер үстүнө жылуу мээримин марттык менен төгүп турду. Күндүр-түндүр кара жерден кылайып башбаккан чөп-гүлдөр өйдө карай өрөпкүй умтулуп, ыргалыңкы бой түзөнүп, айдоолордо үрөндөр чытыр-чытыр этип өнүп чыгып, дарак бүчүрлөрү тырс-тырс жарылып жатты.

Кыштак жыбылжыган коңур жымжырттыкка чөгүп, мени мемиреген беймаралчылык үстүмөн лап басып калгансыды. Мен жадыраган жаз жамалына кумарланып, жыбылжыган жымжырттыкка ыракаттанып, жаркын маанай менен үй-тиричилик ишине кириштим. Адегенде короонун ичин какыр-чикирден арылттым, анан там арканын тамтыгы кетип жыртылган кашаасын калыбына келтирдим. Керээли-кечке кыбырап иштеп жүрсөм, жерден нымсак топурак менен чырымтал майсанын наристе жыты көтөрүлүп турду. Ошол аңкыган жыт башымды болор-болбос эңги-деңги кылып, делебемди козгоду. Мендеги уктап калган дыйканчылык ышкы кайрадан чукуранып ойгоно баштады.

Бу жарык дүйнөдө дыйканчылык кумарынан касиеттүү кумар болбос, чиркиниң! Мен өз башыман өткөрбөдүмбү: ал кумардын жалынын кандуу согуштун катаал шарттары да тыптыйпыл өчүрө албайт. Ырас, кан майданда солдаттын назик сезимдери кыйынчылыктан таштай катыңкы тартат, ысык мээрими болсо кас душманын жек көргөндөн муздай тоңгонсуп калат, антпесе тажаал жоого ырайым кылбай качырып кириш кыйын го. Бирок катуу ташты да жарып татынакай гүл чыгат, калың муз астында да шылдырап суу агат. Анын сыңары төрт жыл күйгөн согуш өртүндө менин кабыктанып каткан көңүлүмдө да дыйкандык ышкым какшып калган жок. Кандуу кармаштан колум бошосо эле тууган жерими сагынып кусага малынар элем, нымдуу кара турпактын жытын талгак болгонсуп күсөй берер элем; түш көрсөм эле майланышып эзилген бороз кечип кош айдап жүрөр элем, шымаланып алып жерге көчөт сайып атар элем. «Согуш доошу жалп басылса, тууган айылыма карлыгачтай кайтып барсам, – деп дайыма тилек кылар элем, – жалаң гана жер айдап, эгин эгем, көчөт тигип, бак өстүрөм, орок оруп, кырман басам».

Кыштактагы беймарал күндөрүмдүн бешинчи бейпил таңы кылайып атты. Ачык асмандын күн чыгыш жагы агарып, бүлбүлдөгөн соңку жылдыз сөнүп калды. Короздор коңгуроолуу доошу менен кубанычтуу үн алышып, таңкы алешем салкын жер бетин саал чыйрыктырып турду. Мен арыктын эки кырына мырза теректин калемчелерин сайып жүрдүм. Бүткөн боюм сергек, көңүлүм жарык, колдорум ишке ынтызар эле. «Букурса, бүгүн адырга чыгам, – деп

купуя кудундадым. – Кош айдайм, соконун тиши жерди тилип кирет, кара топурак аңтарылып түшөт, жылма бороздор күнгө чагылышып жалтырайт.» Таттуу кыялдарга жетеленип, улам бөгжөң-бөгжөң этип калемче сайып жаттым. Эң акыркысын сайып атсам, там жактан бирөө атыман чакырып дабыш салды.

Чакырган Жоро шайтан экен, короодо атчан туруптур. Ал амалданып аскерге барбай, ошонусунан мендей жоокерди көрсө эле өзүн күнөөкөр сезип, алапайын таппай кайсалактап калар эле. Азыр да мага тик карай алган жок, ээр кашы менен ат жалын алма-телме сыйпалап, мага көшөкөрлөнө эбиреп-жебиреди: «Кандай, каркыбарым, мал-жан аманбы? Бала-чакаң чоңоюп атабы? Байбичең күүлүү жүрөбү? Эс алышың кандай?..» Мен сыпайкерчилик үчүн гана салкын баш ийкегилеп турдум. Кошоматын айтып бүткөн соң ал мага бир чапталуу каниверт сунду. Канивертте мындай деген кат бар экен: «Ардактуу эпирейтор Батырбеков! Кан майдандан аман кайтышың кут болсун. Бир мыкты адис издеп воинкаматка кайрылсам, сени рекомандовайт этишти. Таржымалың менен тааныштым, көксөп жүргөнүм так өзүң экенсиң. Ушу катты аларың менен мага кел, келбесең баары бир воинкамат аркылуу чакыртып алам. Саламым менен Бейшеке Ургазиев».

Бу каттын табышмактуу жазылганына бир аз таңырканып, Жоро шайтандан сурадым: «Мунуң ким өзү деги?» Жоро шайтан эмнегедир жандана түштү: «Бейшеке Ургазиевби? Оо, ал даңы дубан жарган киши эмеспи! Экөөбүз калың доспуз. Мурда милийсанын начайлиги эле, бир болбогон майда ишке чалынып, жакында андан түшүп калган. Азыр «Заготжипсырыянын» баштыгы. Укмуш кыйын адам!» Мен «барсамбы-барбасамбы» деген кыялда арсарсып турдум. «Ал пендеден чыккан бир арстан го, эргул! – деп маашырканды Жоро шайтан. – Айбат-сүрү арстандыкынан кем эмес. Үнү да арстандыкындай күркүрөп чыгат. Не бир баатырсынган эр азаматтарды бир карап эле сестентип, бир кыйкырып эле бүжүрөтүп коёт. Не бир кабанаак иттерди жакын келгенде эле бир тиктеп токтотуп, ошо токтогон жерине тап жылдырбай матап салат. Кысталак, чын арстан, арстан!»

Шаарга улуу шашкеде жетип, түз эле «Заготжипсырыяга» бардым. Кер кашканы эшиктеги куураган тытка аса байлап, ичкери кирдим. Бейшеке Ургазиев салмак менен козголуп ордунан турду. Дардайган алыбеттүү неме экен, турганда төбөсү жапызыраак шыпка тие жаздап барып тийбей калды. Мүчө-жотосу дегеле москоол, башы калжайып чоң, кулагы опсуз делдегей көрүндү; аткыйган одоно, одур-будур чаар, ашкере мээримсиз дүңүрөкөй бети дароо итиркейме тийди. Кызарыңкы тартып түбүнөн кайнап турган чүңүрөкөй көздөрү бар экен, тикирейип мага кадалды. Ал көз караш-

тан көңүлүм аптыккансып, тула-боюм чымырап муздай түшкөнсүдү. «Баатырбеков окшойсуң! Кандай, жакшы эс алып атасыңбы?!» Ал жай эле сүйлөдү, бирок доошу күпүлдөп жаткандай күркүрөп өкүм чыкты. Жоро шайтан жалган айтпаптыр: Бейшеке Ургазиевдин түрү суук кебетесинде, тикчийген тикенектүү көз карашында, күп-күп этип өкүм сүйлөгөнүндө чын эле шумдуктай айбат-сүр бар экен.

Экөөбүз мандайлашып отурган соң Ургазиев мага сүрдүү карай күп-күп этти: «Сен сынайпер турбайсыңбы, бизге ыштатный агент-акотник бол!» Мен мындай сунушту күткөн эмесмин, саал-паал алдастай түшүп айтып калдым: «Кандай иш кылам антсем?» Ургазиев салмак менен күп-күп этти: «Суур атасың! Ит атасың! Айтор, бизге баалуу тери тапшырып турасың! Эскертип коёюн, айлыгы жакшы кызмат бу, орношом деп жулунгандар көп, бирок биз жулунгандын баарын эле ала бербейбиз». Мен ошо замат терс жооп кайтардым: «Жок, иштей албайм». Ургазиев чакчая түшүп, мени тирүүлөй жеп жиберчүдөй бар күчү менен жекире карады. Мен бир кур аптыгып алып, анан кайра оңолдум да, тикчийген көзүнө тик карап каяша кылдым. Ургазиев карарып туталанып кетти да, ачуулуу күркүрөдү: «Эмнеге иштей албайсың?!» Бу сапаркы айбатын мен анча тоотконум жок, жалаң дыйканчылык майданында иштесем деген тилегимди жай гана билдирдим. Ургазиев айтканымы кулагынын сыртынан кетирди, дагы бир топ кошумча шылтоо айтсам да баарына ынаган жок.

Айлам түгөнгөндө баягы «иштей албайм» дегеними көшөрүп кайталай бердим. Ургазиев мени ийге келтирем деп даңазалуу сүр-айбатын ар кандай кубултуп да көрдү, кайдагы бир «мокочонун» башын кылтыйтып опузалап да көрдү, бал тилге салып алдамыш да болду. Мен болсом кашайып эле терсаяктык кылып туруп алдым. Бир маалда Бейшеке Ургазиев кара көк тарткан бетин каардуу одурайтып, кайнаган көзүн чаарын чыгара кызартып, доошунун ба-рынча айкырып турду: «Малчайт, эфирейтор Баатырбеков!!! Ыстайт исмирно!!» Бөлмө дүңгүрөп, бурч жаккы шыптын шыбагы күбүлүп, айнектер калдырт-калдырт эте түштү. Мен да селт чочуп, шарт ордуман ыргып туруп, көнгөн адатым боюнча маш буурчак жеген короздой какайып калдым. Капыстан өзүмдү аракеттеги армия сабында жүргөндөй сезип кеттим. «Сен экөөбүз солдатпыз, жолдош Баатырбеков! Азыркыдай оор шарттарда керегибиз тийген жерге кыйыктанбай барышыбыз керек! – деп салмактуу күркүрөдү Ургазиев. – Мен эмне, бул кызматка өзүм суранып келди дейсиңби? Керегим тийген экен, маблизация кылышты. Салдат экемин, кыңк дебей келдим. Мен салдатмын, жолдош эфирейтор! Сен да салдатсың!!» Бу сөздөр менин жоокердик ар-намысымы козгоп салды. Бирок анын

артынан эле дыйканчылык кылсам деген тилегим эсime кылт этти. Бир жагынан жазыксыз жан-жаныбардын жанын кыйгандан да алдын ала зааркандым. Эрксизден эки анжы ойго такалып, бир жагына оой албай кыңырылып турдум.

Бейшеке Ургазиев кыраакы экен, менин көңүлүмдө салдаттык тобокелчилигим менен дыйкандык кыйыктыгым таймашып жатканын байкап калды. Атүгүл менин жоокердик уятым күчтүү экенин да билип алгансыды. Ошол себептен мени тап жылдырбай кармагысы келип, салдаттык арыма демитип атака койду. «Менин аскердик наамым капитан, комбат болгомун, – деп сыймыктуу күркүрөп айтты. – Демек, сага буйрук бергенге акым бар. Жолдош эфирейтор, сен бизге ыштатный агент бол да, согуштагыдай эле жигердүү кызмат кыл!» Арсарсыткан ойдон улам какайган денем саал бошой түшкөн экен, ошо замат кайра чыйралды. Дыйкандык кыйыктыгымды салдаттык ар-намысым басмырлап баратты. Ийий турган жеримен кармаганын билген кыйды Ургазиев ого бетер күркүрөдү: «Буйрук берилди, эми аны аткар, салдатым!» Менин көңүлүмдө салдаттык ар-намысым тыбырчылап кетти. А тургай ашкан маанилүү бир аскерий тапшырма алып жаткансып өрөпкүй түштүм да: «Буйругуңузду аткарууга улуксат этиңиз, жолдош капитан!» – деп толкундана сүйлөп, какая честь берип ийдим. «Азаматсың, жолдош эфирейтор! – деп кубанычтуу күркүрөдү Бейшеке Ургазиев. – Азыр өздүк кагазчанды толтур, аванса айлык, ок-дары, мылтык ал». Анан терезеден эшикке бир карап койду да, менден сурады: «Тиги атты сен минип келдиңби? Калкоздукубу?» Мен «ооба» дегенчелик кылып баш ийкедим. «Ошону мине бер, мен раиске айтып коём, – деп Ургазиев колумду бекем кысты да, аздыр-көптүр мээрим аралаш доошу менен айтты. «Жаңы эмгек майданына киргениң кут болсун! Асыл ишинде чоң-чоң ийгиликтерге жет, салдатым!»

Жолду ката төбөмдөгү асман үтүрөйүп бүркөлүп турду. Менин көңүлүм да ачылган жок. Анан капаланбай коймок белем! Төрт жыл бою кызыл кыргындын арасында болдум. Касташкан адамдар гана эмес, эч жазыксыз айбандардын, малдардын, куштардын кырылганын көрдүм. Өзүм эле канча душмандын өмүрүн кыйдым! Арабыздан бирин-серин дезертир же чыккынчы чыкса, кээде ошолорду да аттым. Катуу салгылаштарда киши канын суудай кечип, боо түшкөн өлүктөрдү үстүнөн тебелеп өттүм. Жалаң өлүктөрдүн арасында да түнөдүм. Башка түшсө адам баарына көнөт дешет. Бу сөз адамга карата айтылган карандай эле жалаа экен! Жок, мен төрт жыл катар кызыл кыргында жүрүп, өлүм менен аккан канга көнө алганым жок. Тескерисинче, өлүк менен канды көргөндөн барган сайын көңүлүм кала берди. Анан аскерден кайтарымда, калган өмүрүмдү тынч тур-

мушка, ак эмгекке, жер бетин безегенге гана арнайм деп, эми буюрса, колума асти мылтык кармабайм, итти да инимдей көрүп башка чапайм, жадагалса жазыксыз чымындын да жанын кыйбайм деп тилек-шерт кылгамын. Бирок а тилегим таш каап, мына, Өзгөндөн жан-жаныбардын шоруна мергенчи болуп кайтып келатпайымбы.

Жолду ката беймаза болуп, оор санаага алаксып келе берип, өз үйүмүн тушунан итабар өйдө өтүп кетипмин. Мени бирөөнүн капшыттан чыгып айткан саламы эсеме келтирди. Карай салсам Орозаалы чал. Кудуңдап сүйүнүп алыптыр. «А-а, абышка, кунажының эгиз туудубу?» – дедим тамашалап. «Жок, канчыгым жетини тууду», – деди чал мулуң-мулуң күлүп. Бу кабар менин түпөйүл көңүлүмө жарык нурдай сызылып кирди. Адамбы, айбанбы – деги ар кандай жаныбардын жарык дүйнөгө келгени жакшы жышаан го, чиркин! «Аскерде жүрүп уктум эле, кайсы бир элде наристенин төрөлгөнүн ок чыгарып жарыя кылышат экен, – дедим жонуман мылтыгымы ала берип. – Абышка, сенин күчүктөрүңүн туулганын да ошентпейлиби?» Анан мен чындап эле ар бир туулган күчүктүн урматына асмандатып ок ата баштадым. Мен аткан сайын Орозаалы чал жетине албай: «Баракелде, азаматым, баракелде!» – деп кубана берди. Мен сегизинчи окту атып ийип чалдан сурадым: «Абышка, канчыгым жетини тууду дедиң беле?» Орозаалы ого бетер кудуң-кудуң этип: «Апбали, азаматым, жетини, жетини», – деп ырсайды. Мен Кер кашканын башын артка буруп жатып жай гана ойлоп койдум: «Соңку туулган жетинчи күчүктүн урматына эки жолу салют атып ийипмин».

Ошондон он күн өтпөй, таң эртелеп биздин эшикке Раис аке бастырып келип калды. Чайга чакырсам, түшкөн жок, ээрини адатынча таш өбөк сала берип, кепке кирди: «Улукбек мырза, сага кадыр салып келип турам, мени бир ажаттан чыгар». Мен эмне сураарын түкшүмөлдөп: «Айтыңыз, колдон келген иш болсо, сизден аянат белем», – дедим. «Мен буга чейин маани бербей жүрүпмүн, көрсө, куттуу үйдүн көркү ит турбайбы, – деди Раис саймедиреп. – Короодогу итиң осол болсо, а дагы бир балээ экен. Баягы-баягы жылы сен тартуулаган дөбөттөн бери итке жарыбай жүрөм. А бечара карылыгы жетип көз жумган. Мурдагы жылы бир күчүк баксак, кысталак, ууру чыгып, былтыр аттырып салгамын. Сен иттин айтылуу сынчысы эмессиңби, мага бир жакшы ит болчу күчүк таап бер». «О ко-куй, кадыр салып сураганыңыз ушубу? – дедим мен жаркылдап күлүп. – Жакшы күчүк табыш жерге кирсин, жүрүңүз, кеттик». Экөөбүз мамыр-жумур макетешкенче катар бастырып, Орозаалы чалдыкына бардык.

Орозаалы чал күпкөдөн канчыгын кубалап, күчүктөрүн бирден мыкчый кармап тышка чыгарды. Бири-бирине тамчыдай окшош сокур күчүктөр аянычтуу кыңшылашып, бири-бирин сүзгүлөшүп,

бүжүрөп турушту. Орозаалы чал менен Раис мага карабай эле күчүктөрдү жондоруна кармалап көрө башташты. Алар сыртынан көзгө толумдуу көрүнгөн төрт күчүккө айрыкча пейил түшүрүшүп, оң-тетирисинен сынап карашып, төртөөнүн кайсынысына токтолоорун билишпей, өздөрүнчө күдүндөп жатышты. Мен алыстан эле адис көзүм менен баамдап койдум: аларга жагып калган төрт күчүк адегенде туулгандар болчу, анын үстүнө төртөөнүн экөө ургаачы эле. Тигилер аны байкашпай, көңүлдөрүнө куп келген ошо төрт күчүктүн үстүнө үйрүлө беришти.

Мен жарык дүйнөгө тиги төрт күчүктөн кийин келген үч күчүккө карап четтерээк турдум. Ал үчөөнүн бирөө эмнегедир көзүмө жылуу учурады. Ал башкалардан кыйла эле түрү суук, башы чоң, жогдорунда үч түп катуу кылы бар, чапчаң кыймылдуу күйпүл күчүк экен. Бир караганда серт көрүнгөнү болбосо, башка айыбы жоктой: «Эң соңунда ушул эргул туулса керек?» – деп купуя болжодум да, ошо болжолумду абышкадан жарыя сурадым. «Апбали, азаматым, так үстүнөн чыкпадыңбы!» – деди Орозаалы чал. «Көйнөкчөн туулган күчүк экен, – дедим ичимен кымылдап. – Кечээ мен көрбөй-билбей эле мунун урматына эки ок чыгарыпмын. Жакшы жышаана!» Мен түрү суук күчүктүн качан туулганын тактап сураганымда, мени атайын ээрчитип келгенин эстей койгон раис мага бурула берди. Өтө сергек киши эле ыраматылык, мага саал айыптуудай күлө багып кайрылды: «Сен турсаң, Орозаалы экөөбүз кур бекер баш катыра бериппиз. «Чымчыкты сойсо да касапчы сойсун». Кана, билерманым, сынчылыгыңы бир көрсөтүп калчы». Орозаалы чал да кубаттап кетти: «Апбали! Иттин сырын жакшы билет бу азаматым, жакшы билет». Мен эки колум менен тиземи кармай бүкчүйүп, күчүктөргө үңүлө бердим да, баарын текши дагы бир айландырып карай баштадым. «Жакшылап кара, азаматым, жакшылап, кара, – деп кобурады Орозаалы чал. – Сенин билбегениң жок». Мен күчүктөрдүн баарын алмак-салмак байкап-сынап, акыры баягы эле көрүнүшү серт күйпүл күчүккө токтолдум: «Раис аке, ушу күчүктү алсаңыз, асти арманыңыз болбойт». Тандаган күчүгүм купулуна толбой калганын раистин өңүнөн эле айныбай көрдүм. Ал аңгыча Орозаалы чал: «Сен, Улукбек, таш балакетти да билбейт экенсиң! – деп чукчундай түшпөспү. – «Жаманды мактаса, жардан алыс кетет». Сен так ошонун бири экенсиң». Менин да итатайым кармай калып, чалга терсаяктык кылдым. Экөөбүз катуу жаакташа жаздап калдык эле, ортобузга раис арача түштү: «Талашыңарды койгула, азыр пайдасы жок. Күчүктөр кичине ирденсин, ошондо дагы бир сынап көрөлү». «Ушу күчүктү көрсөм эле итиркейим келет!» – деди Орозаалы чал таарынгандай мурчуюп.

Бир күнү кечинде кызматтан суй жыгылып чарчап келип, аябай катуу уктаган экемин, эртеси күндөгүмөн кеч ойгондум. Уйкусу жакшы канган наристедей куунак пейил менен турдум. Муздак сууга жуунуп, тамакты көңүлдөнүп ичип, таза кийинип, эшикке чыктым.

Биздин чоң колоттун койну толукшуган жаз маалынын айдыңында түркүн түстө кулпуруп, көз кайкыткан көрккө чөгүп, бир башкача жарашыкка тунуп турган экен. Эрке жел көрүнбөс алакан сыяктуу акырын сылап өтсө, адыр-түзгө калың чыккан көпкөк жаш ыраң ар кайсы жерлеринен кызыл гүлдөрүн кылайтып, үстүнөн майда толкундарын кат-кат жөнөтүп, өзгөчө бир жагымдуу көрк менен жагалданат.

Жапжашыл дүйнөнүн жарашыгын ого бетер жадыратып текши ачылган алча-гилас гүлдөрү ак көбүктөнүп, бутактарына батпай ашып-ташат. Өрүктарлар ак гүлдөрдүн аруу туманына чылк көмүлүп, алмалар жайнаган агыш-мала чечектердин санжыргасында сөөлөттөнөт. Сыдырым леп этсе, гүлдөгөн дарактардын баарынан гүл таажылары уюлгуп учуп, апакай майда көпөлөктөрдөй назик дирилдеп, илээлеп жааган бадырак кардай самсаалап, дабыш чыгарбай жер бетине төшөлөт.

Мен бу татынакай табият майрамына, жароокер жаратылыш салтанатына жан-дилим менен таасирленип, делдейген бойдон туруп калыпмын. Кыйладан кийин гана албан көркү эс-дартымы бүтүндөй арбап койгон жашыл дүйнө дүйүм добуштардан жаңырып турганы кулагыма чалынды.

Шамдай тирешкен мырза теректерде чымчыктар башаламан ызычуу көтөрүп, түшүнүксүз тилде «чырк-чырк» кужулдашат. Жалбырактарга жашырынган булбулдар аңкыган жыттарга кумарланып, жаз сулуулугуна көңүлү ийип-ийип, жан-алына карабай тилин безейт. Булбулдун буруп-буруп таңшыганын магдырай тыңшап туруп, ичимен маашырканам: «Бөбөктүн муштумундай ушу боз чымчыктын жүгөрүдөй жүрөгүнө ушунча күү кантип батат, я!» Аңгыча болбой так төбөмөн күмүш үндөр шыңгыр-шыңгыр себеленип, асманга акыйып карашка аргасыз болом. Тээ бийикте жылтылдаган күн шооласына илинген карача торгой жандуу чекит мисал тырпырап, алкымында күмүш жылаажыны бардай мукам-мукам күүлөр төгөт.

Торгой таңшыгына моокум канбай тамшанып маңдайкы тоо башына көз чаптырам. Заңгыраган туу чокунун үстүндөгү чымкый көк асманда калдайган бүркүттөр жайма-жай каалгып айланат. Кере кулач чалгындуу алп канаттары күн шооласына күңүрт чагылы-

шып, салмак менен токтомдуу анда-санда сермелет. Куш аттуунун кыраандары көз талдырган бийиктикте салабаттуу сайран куруп, тайманбастык менен азаттык жөрөлгөсүн жар салгандай кээде гана салтанаттуу «клак-клак!» шаңшып коёт.

Бүркүттөрдүн шаңдуу шапарын сонуркап турсам, дагы бир ажайып көрүнүш көз кырыма уруна түшөт. Береги кырдан каз-катар тизилген бир үйүр ак куу сөөлөттүү чабыт менен кылактап чыга келет. Апакай булуттардан атайлап чебер жасагандай, наристе баланын күнөөсүз кыялынан учуп чыккандай, сулуулук менен аруулуктун ширөөсүнөн бүткөндөй керемет бир ак куулар...

Ак куулар, ак куулар, ак куулар! Сурнай мойнуңарды шаанилүү каада менен көтөрүп сүттөй апкак канаттарыңарды күнгө жаркылдата сабалап, сурнайдыкындай заңк-заңк дабыштар чыгарып, каз-катар сабыңардан жаңылбай кайсы жакка сапар тартып, сапар тартып, сапар тартып барасыңар?..

Мен жомоктогудай биринен бири сонун көрүнүштөрдөн аптыгып, ичим элжиреп, делебем элеп-желеп козголгончо толкундадым. Бир туруп ушу кулпурган көрктүү жараткан кудурети күчтүү жерди жата калып өөп-жыттагым келди, бир туруп бүркүттөр эркин-азат айланган бийикке көкөлөп шаңшыгым келди, бир туруп алиги ак куулардын артынан алыскы сырдуу аралдарга карай зымырап сызгым келди. Демейкимен аруу-таза болсом деп, өзгөчө бир шарапаттуу иштер кылсам деп, кандайдыр бир жакшылык жасасам деп, кимдир бирөөлөргө бир башкача кубаныч тартууласам деп катуу самап-дегдеп кеттим. Өрөпкүгөн көңүлүм алда кайда ала качып, эргиген тула-боюм бир жерге жай тура албай, толкунданып ары-бери бастым.

Аңгыча болбой баамыма дагы бир керемет көрүнүш кабылды: ылдыйтан өйдө карай, күкүктөп кирген дайранын агымына каршы, ошо дайранын так үстү жапыз учкан каркыралар өтүп баратыптыр. Койкойгон узун моюндарын алдыга жебедей түптүз созуп, соройгон узун аяктарын да ошо моюндарына барабар артына таптак көтөрүп, чалгындуу кооз канаттарын бир калыпта жайма-жай сермеп, өзгөчө бир жарашык менен шынаа мисал желе тарткан каркыралар! Менин ансыз деле мелт-калт көңүлүм чайпалып, өзүмдү өзүм кармашка чамам келбей калды. Токтонуп тура албай, байлануу атыма секирип миндим; минер замат эле аттын оозун коё берип, дембе-дем теминип сайга салдым; күрпүлдөп кирген дайраны бойлой каркыралардын артынан аңдыздап чаптым. Кер кашкам, жаныбарым, кулак куушура жапырылып, эки капталына канат бүткөндөй зымырады; көк-жашыл жээк көз алдымда чимирилип, артыма карай зуу-зуу шиленди; эки этегим туудай желбиреп, кулагымда шамал ышкырды. Каркыралар түштөгү бир ажайып элес сыңары көз кырыман

чыкпай кылактай берди. Мен күлүктүн оозун тартканым жок. Кер кашкам каркыраларга жакындап-жакындап барып – канткен менен канатсыз эмеспи – аста-аста кала баштады. Каркыралар болсо жаш чактагы бир ашкан сулуу кыял-тилек сыңарындай көңүл дегдеткен көрк менен алдыга озуп баратты.

Мен жете албай калганыма өкүнүп, атымын башын тарттым. Каркыралар жарашыктуу желесинен жазбай кылактап учуп баратты. Мен аларга ичим элжирей сонуркап карап турдум да, токтоно албай кыйкырып ийдим: «Эй! Эй, каркыралар! Эй, керемет куштар! Канатыңардан таштай кеткиле-е-е!»

Ошондо күтүлбөгөн бир кереметке күбө болуп, адегенде көрүп турган көзүмө ишенгеним жок: менин кыйкырганым таасир этиби же жөн эле өздөрүнүн көнүмүш жөрөлгөсүбү, айтор, каркыралар дароо желесин буза коюшуп, заматта бир сапка тизилишти да, көз ирмемге каалгып токтой калышып, канаттарын кагынып-кагынып жиберешти. Кагынган канаттардан бир-экиден канат күбүлгөнсүдү. Каркыралар кайрадан желе тартып жөнөй беришти. Ал эми күбүлгөн канаттар кыймылсыз тунук абада бир кур дилдир-дилдир этип алып, анан шоолаларга билинер-билинбес чагылышып, төмөн карай илең-салаң самсаалады.

Каркыралардын ойдо жок жоругу мени көңүл аптыктыра таңыркатып, катуу маашырлантты. Тула-боюм чымырап, эки көзүм жашка толо түштү. Күн нуруна балкып турган көгүлтүр асман жаш чайыган көздөрүмө асан-үсөн түстөнүп түркүн ыраңда кулпуруп көрүндү. Ошол кулпурган асмандан кызгылт-көк жашыл шоолаларга ширелишкен канаттар жайбаракат каалгый түшүп келатты.

Мен бул ажайып көрүнүшкө арбалган жайдак атта делдейип тура берипмин. Аңгыча болбой самсаалаган канаттардын аябай эле ылдыйлап, куду дайра бетине түшчүдөй көрүнүп калганын баамдай койдум. «Кокуй, баары сууга түшөт окшойт!» –деп чый-пыйым чыкты. Мен атымы темингенче, канаттар дайра шарына жаай баштады. А дайра болсо киргилт толкундарын таштарга жанчкылап, тоңкочук атып, опоң-чычаң мөңкүп жатты.

Канаттардан кур калат экемин деп чычкыланып, атымы түз эле аркыраган шарга салдым. Муздак суу дароо тиземе чаба берип, буттарымы какшатты. Теминген бойдон дайранын дал ортосуна барып, аттын башын өйдө карата бердим. Күркүрөгөн долун толкундар Кер кашканын омууроосун кочкордой сүзгүлөп, дароо чарт экиге жарылып, тула-боюн солк-солк эттире жан-жагынан аркырап ала салып жатты.

Кутургандай алдас уруп күүлөнгөн шарлардан каркыра канаттарын акмаласам, сапырылган киргилт көбүктөрдөн башка эчтеме

көрүнбөйт. Ал-аңгыча тоңкочуктап куланган толкундар арасынан бирдеме караң эте түшкөнсүдү. Ал бир көрүнүп, бир көмүлүп келаткан экен, жаныма жакын келгенде, эңкейип кол суна бердим да, жылмакай түктүү бирдемени мыкчый кармадым. Кармарым менен Кер кашкам күргүштөгөн өктөм шарга туруштук кыла албай, таканчыктаган жеринен тая түштү белем, ошо замат сендиректеп, чимирик болуп айланып кетти. Мен ат жонунан шыпырылып кала жаздап, бош колум менен жалга жармаштым. Ат чимирик-чимирик болуп, эки кулагынан башка эчтемеси көрүнбөй, шардын күүсү менен кошо кетти. Мен жаныман түңүлүп, ала чакмактаган көздөрүмү жума койдум. Аңгыча сайроон жерге жетип, буттары жерге тие түштү окшойт, жаныбарым Кер кашка бир катуу силкинип, кашатка карай бой таштады. Мен бурдай кармаган жалды коё бергеним жок, канчалык шаштым кетсе да, самындын алкындысындай жылмышкан түктүү немени деле колуман чыгарганым жок.

Кашатка чыга берип карасам, кармай чыкканым күчүк экен. Сууга түшкөн чычкандын кебетесин кийген бир шүмүрөйгөн күчүк. Араң эле ысык жаны бар – жадагалса катуу үшүгөндүн белгиси кылып калтыраганга да шайы келбей калыптыр. Тула-боюнан суу шорголотуп, анда-санда өлүмсөк дирт-дирт этет.

Дагы бу кызыгын карабайсыңбы: желкесине бир канат илип алыптыр! Мен сүйүнүп кеттим. Жанагы дайрага күбүлгөн канаттардын бирөө мага чындап буюрган экен. А канатты алып жатканымда, күчүктүн жондорундагы эки түп тикенектей жалы колуму сайып алды. Ошондо мен дароо аңдай койдум; бу Орозаалы чалдын баягы түрү суук күчүгү экен. Оңбогон чал муну бая күнү эле жаман көрүп атты эле, сууга ыргытып ийген турбайбы. Же мага өчөшкөнүнөн ушинтти бекен? Чалдын таш боорлугуна менин ачуум келе түштү.

Кийим-кечемен башымдагы калпагым эле кургак калыптыр. Мен күчүктү суу тебетейдей силкип-силкип, калпагымын ичине салдым да, жылынсын деп койнумун кургак жерине каттым. Көкүрөгүмөн ылдый суу шорголотуп шөмтүрөп турсам да, өлөрүмү элес албай дайрага киргениме өкүнгөнүм жок. «Каркыра канатынан да бирди алып калдым! – деп аны кулагымын үстүнө кыстардым. – Баарынан да бир тирүү жанды өлүмдөн куткарып, чоң жакшылык кылганымы айтпайсыңбы!»

Ушул ой менин көңүлүмө жарык шоола түшүрүп, денеми ысытып жиберди. «Бу күчүктү өзүм багып алам! – дедим ичимен кымылдап. – Оо, мындан ойротто жок өткүр ит чыгат!» Бирок аңгыча болбой менин оюм буйдала түштү. Бая эртең менен өрөпкүй толкуп турганымда бүгүн бирөөлөргө бир башкача кубаныч-шаттык тартууласам деп тилегеним эсиме кылт этти. Мен ошо замат «күчүктү өзүм багамдан»

тарс айныдым. «Баса, муну оо бир күнү эле Раиске ыйгарбадым беле, –деп эстей койдум. – Кой, муну ошо кишиникине апарып берейин. Бала-чакасы бир кубанып калсын. Башкалары кубанбаса да, менин ынагым Сарыбаш бир шаттыкка бөлөнсүн».

Раистикине баратып койнума каткан күчүккө карадым. Ал бүрүшкөн бойдон калпактын ичинде жатат. Кичине жылып алганбы, жылмакай суу денесин болор-болбос бүлкүлдөтүп, атүгүл кыңшылагандай бир алсыз дабыш да чыгарып коёт. Бүрүшүп кылытыраган а бечараны мен аяп кеттим. Берки жатындаштарынан саал түрү суугураак туулуп калганы болбосо, бу бечарада эмне жазык? Бу жаныбар да жарык дүйнөгө кокусунан жаралбагандыр. Менин ырайымым козголуп, көңүлүмү муң каптады. Ошо замат жаркырап тийип турган күн кара булутка жашынып, жер бети көлөкөлөнө түштү. Көз алдыма дароо оо бир кезде чоң энемен уккандарым келе калды.

Жаңы төрөлгөндө ушу мен да серт ыраңым менен көргөндөрдүн көбүн чочуткан экемин. Ошондой куник туулуп калганыма айрыкча ыракматы чоң энем катуу арданыптыр. «Жатыны жаман арам, тууп бергениң ушу тири укмуш каракчыбы?» –деп кайран апамы кан кууруптур. «Бу ыраңы суук тукум бузат!» – деп наристенин күнөөсүн көтөрүптүр. Анан көп өтпөй таң азандан туруп, апам байкатпай мени үйдөн алып чыгып, сайга барыптыр. Ардуу кемпир мени сууга агызып ийеин деп ниет кылып, бирок анткенге даай албай, же тим койгонго да түтпөй, кашатта кайсалактап басып жүрүптүр. Бир маалда чымыркана бел байлап кашаттын башына жакын барып, көздөрүн бекем жуумп, мени кирген дайрага ыргытканы калыптыр. Ошондо капыстан бирөөнүн дабышы заңк этиптир: «Ай, ай, байбиче! Абайлаңыз, чүрпөңүз колуңуздан түшүп кетпесин». Чоң энем селт чочуп, мени кайра бооруна ала коюп, көздөрүн чоң ачып караса, маңдайында ак боз атчан, аппак кийимчен, куудай сакал-мурутчан бир сөөлөттүү карыя туруптур. «Таң заарда дайранын шарапаттуу шапатасынан дем алдыруучу сиздей энеси бар небереңиз ырыстуу жан экен, байбиче!» – дептир ал ак сакалын жайкап. Кыраакы карыя чоң энем сынбасын деп анын мени дайрага алып келгенин жакшылыкка жоруп коюптур. «Кана, уулуңузду мага бериңизчи, – деп мени колуна алыптыр. – Оо, маңдайынан ырыс төгүлгөн бала турбайбы. Бу уулуңуз тегин туулган пенде эмес, байбиче. Көздөрү кыялкеч, эрди жука экен, уккан жанды кеби менен жашарткан сөзмөр болчу кейпи бар. Маңдайына карасаң, баатыр болчу түрү бар. Деги эсен жүрсө, эл мактанчу эр азамат болор, «кимдин уулу» дедиртип ата-энесин даңаза кылар». Карыя мени кайра колуна карматканда, чоң энем ооз ачканга шаасы келбей абдырап, өзүн кыянаттуу иштен калкалап кал-

ган кишиге жаш агызган көзү менен гана алкыш айтып жалдырап-тыр. Карыя шарт теминип жүрүп кеткенде, чоң энем мени бооруна кыскан бойдон телмирип кала бериптир, тек көздөрүнөн мөлт-мөлт куланган жаштар менин бетиме тып-тып тамчылап туруптур...

* * *

Мен күчүктү Раистикине тапшырып кайттым. Соксоюп жылаң-баш, атым да, өзүм да шөмтүрөп суу бойдон бастырып барсам, Раиса каным там капшытында күнөстөп отурган экен, мага таңыркай карап калды. Мен койнуман калпакты суура берсем, Раиса каным селт чочуп кетти; суусу кургай элек күчүктү көрөр замат ичиркене түшкөндөй далыларын тартып алды; күчүктү тартуулап келгеними айтсам, анымы албай турганын итиркейи келгендей түрү менен эле билдирип койду. Менин шагым сынып, жакшы ниетим ысытып турган көңүлүм шыржалаң суу сепкендей муздай түштү. Ат башын терс бура береримде, кайдан-жайдан Сарыбаш чыга калды. Колумда кыңшылап тыбыраган күчүктү көрүп көздөрүн жайнатты, күчүктү колуна алганда, кудундап сүйүнүп кетти.

Орозаалы чалдын күйпүл күчүгү раистин үйүнө мына ушунтип туш келди. Бирок тегинде куу тумшук туулган шордуу ошондо деле чекеси жылыган жок: жаңы ээлеринен мээрим сезбей, айлана-чөйрөсүнө аралашып кетпей, өз туушкандарынан да ырайым көрбөй, карыпчылык тартып чоңоё баштады. Баягы эле куник-серт кешпиринен улам ошентти.

(Уландысы бар)

**Афина
БАКИРОВА**

БАКИРОВА Афина
– 1980-жылы туулган.
Б.Бейшеналиева атындагы
искусство институтун
бүтүргөн. «Мен өзүмдү
сүйүү кызы атаймын»
(2005-ж.) ыр жыйнагы-
нын автору. Мамлекет-
тик Жаштар сыйлыгынын
дипломанты, «Алыкулдун
ак боз ат» сыйлыгынын
лауреаты.

Жаштар поэзиясы

*Жөө этес, бүгүн жамгыр шайдоот этес.
Жаап жатат санаа минип, санаа минип...
Кербез жан теңине албай айыңдарды,
Дос тутпай жанындагы айымдарды,
Жашайт ээ, тагдыр багы ырга сиңип.*

*Көңүлүм туман дагы, жаркын дагы...
Ким бирөө эгер менден жүз үйүрсө,
Ал менин бийигимден тартынганы.
Гүлдөрүм жапырылбайт башын катып,
Чоочутса чагылгандын чартылдагы.*

*Термелем... жаанга чыктап бүрүм-гүлүм,
Түңүлүм канчанчы ирет күбүлгөнүм?
Тирүүлүк, бетинден мен өчкөн жокмун.
Жүрөгүм канап турса, улам курчуп
Ал менин ошончо ирет тирилгеним...*

*Күрсүнүп айдалыңды карап турам...
Тагдырга бирде чөгүп, бирде калкып...
Изиңе заманалап учуп-консун,
А жолуң болсо экен жашыл баркыт.*

*Жазганып... жабыккандан... жашып турам,
Көзүмө кум шиленип, куюн ойноп...
Жадымдан аарчылышың эти күпөн...
Жакуттай сөөккө батпай койсоң болмок...*

* * *

Өлсөм кайра кайтып келчү жанга окшоп,
 Боёгумдай көргөн жоктун өтүрдү.
 Өзүм сүйбөй, сүйгөндөрдү кооздоп...
 Жашаганым, жашаганым төгүнбү?!

Жаштыгым го чекиттерден баишталат,
 Катар өчүп, көзү түшкөн жылдыздай.
 Ошол кездин билем баары акталат!
 Дал бутума чөгөлөтөт тургузбай.

Айнектей өң бута болуп ушакка,
 Же үзүлүп түшпөй көктө термелет.
 А мен – менмин! Моюбас да, ноюбас,
 Дүйнө мени ушул бойдон термең өт!

Шыбырасам... шыбырыман күбүлгөн,
 Сапырылган, жапырылган сүйүүлөр.
 Баарыңарды аруу бойдон аттадым,
 Каяшаны айта албайсың, бириңер!

Бала элем баёолугу өзүнө өч!
 Бүгүн менде кызыл нурдай өрт тарайт.
 Сүйгөнгө эмес, сүйүүсүнө бүгүлгөн
 Менин атым эчен эсте жатталат!
 Менин атым...

* * *

Тунук жаадың тунуктуктун өзүндөй,
 Тунук арман сыйып турат көзүңдө.
 Саптарыңа батып кетип сен болуп,
 Сапарыңын бүтөөр жеңи мен болуп,
 Келбейт ал жан! Жылдыз берсең келет миң!
 Келбейт менин бир тилекти тилешким.
 Ал анткени бир күн басып ал менен,
 Ыйын сезип калган элем жүрөктүн.
 Ойгонгондо мен өкүнүп ойгонгом,
 Ойлорутта бийик таза бой болгон!

Шыңга талдай шыңгыратып тагдырды,
Бир бүрдөтүп узап кеткен жолдордон.
Тунук жаадың, тунуктуктун өзүндөй
Туюлбаган арман бардыр көзүмдө...

* * *

Жүрөгүмдөн дүпүрөтүп ойлорду,
Жүрөгүмдөй дүпүлдөтүп жолдорду.
Поезд өтөт, түнкү он эки түнкү жаз,
Бүгүн түнү жаз да мендей ойгообу?
Укчу жазым, бүгүн тынча буулуктум,
Татырлашым айтайынчы, төгүп туң.

Эгер сага барган болсо сүйгөнүм,
Көтөрүнүп менден калган сүлдөрүн.
Көөнөрбөшкө антын алгын чоочун кыз,
Торгой болуп ырдап берсин күндө тиң!
Тааныбаймын татынакай жандырсың,
Сүйдүр дагы, бүт денесин жарга урсун.

Тааныбаймын, назбы... сузбу... дүйнөңдү,
Билем, бирок сени алгач сүйгөнүн.
Жакшыдырсың, мен да сендей жакшымын,
Жашайлыгы элеси деп жакшынын.
Мен тепселсем – аялзатсың сен дагы,
Сен тепселсең – ал да менин тагдырым.

Өзүң мени жакшы тааныйт экенсиң,
Бирок... бирок... кызганасың бекер сен!
Бир көрбөгөт таңдайың да жарыктыр,
Сен көргөндөй менде дагы жарык бар.
Анда этнеге суроо коюп артымдан,
Анда этне назик аял жаркындан,
Бак талашат дедиңби? Жок, затташым,
Көөдөнүмө эч бир такты калтырбайм.

Кыздар, кыздар катар өскөн гүлдөйүм,
Сезеличи сезимдердин бирдейин.
Сен ыйласаң бакытыңды жулдуруп,
Анда мен да ошол сындуу күндөтүм.

*Тегеренем бардык жакты карайтын,
Жылдыздарым, барбы сенин жан - айбың?*

** * **

*Күздө бүтпөйт бүрдөгөнү толкундун,
Бүгүн баалап эти сен деп отурдум.
Наристедей аталчу эле карегим,
Наристедей эти эсиңде жоктурмун.*

*Бүгүн сенсиң сапарылдай эскирген,
Таасири жок «коштошобуз» дешкендин.
Бүгүн сенсиң төгүлчүүсү жүрөктүн,
Эртең билбейм, бирок бүгүн керексиң.*

*Сезимиңди сезитите көчүргөл,
Сени неге сезимдеи түшүнбөйм?
Сүрөтүбүз эки бөлөк кыркылган
А жүрөгүп элирүүдөн жыртылган.
Булкуп-булкуп кайнап турат көөдөнүм,
Морт көрүнүп турсам дагы сыртылдан.*

*Токтото албай от алганын толкундун,
Токтоо жандай мен эсиңде жоктурмун.
Айрылганда арзуудагы күчүмдөн,
Аял сүйбөш керектигин түшүнгөл.
Ай тутулуп, тунук жашың көк астан!
Ачылгансыйт сени көрүп көз аздан...*

** * **

*Бүгүн кандай... Январдагы кар дүйнө?
Сейилимди жактырдыңбы ак түндө?
Күздөн түшүп кыш ийнине таяндым,
Элегинен өттүп жакшы-жатандын.
Муз жыттанган бактарыңда кайыкпай,
Гүл жыттанган бир сүйүүдөн жай алдым.*

*Быйыл кандай... Январдагы кыш дүйнө?
Сейилимди күттүң беле бул түндө?*

Сейрек жаандай аруу болдум сезимге,
Серт күндөрдүн, бирок баары эсимде.
Кар колдоруң жолуктурду колумду,
Мүрөк сууга жүрөк жууган кезимде.

Эми кандай... Январдагы ак дүйнө?
Аяз беттен тоңбой жааштар акты эмне.
Тутам сүйүү ала качып тагдырды,
Тун болбосо деле бакыт артты эле –
Сүйүнчүлөп, сүттөй койнуң дуулдаттып,
Сүйүнүчтөн өз дүйнөмдү ыйлатып,
Кайтчу күндү эч бир, эч бир эстебей,
Зирек жандан таап турал бир бакыт.

* * *

Угасыңбы?.. Сентябрьдын кечи бул,
Сентябрым – сен келген күз дечи бул.
Сейрек эстен, сага сейрек күйөт мен,
Сезимдин бир жак гана бети бул.

Мага эстелген кекчил, таш боор жан чыгар,
Билбейт кантип, мен сыяктуу жааштыр ал.
Карегите калкып-толкуп толгон жаш,
Кайра менин ыфакатым арттыфар.

Булуту азгын, серт күндөрү көбөйүп,
Бук кылат не, күз ийните жөлөнүп.
Буусу уруп түбүңдөгү сезимдин,
Муунтуп турат, жүрөгүм жүр, жөнөдүк!

Шаарды каптап жалбыфактар, каргалар,
Жүрөгүмдүн бир тагындай шаар калар.
Узайлыбы уздай күндө агып биз?..
Убайытым угуп жүрсүн башкалар.

Жок адашуу, жок кошулуу эч бизде...
Жолуксак да, бөлүнсөк да эрк бизде...
Жоодураган көңүл ыйын, а бирок
Түшүнө алгыс тереңдикке жеткир де!

*Жолдор бизде – токулгалуу, жүгөндүү,
Жотокпуз биз келечекке күтөнбү?
Жоолашуу жок жаркын күндүн артында,
Биздин күндөр – бир ачылган гүл өңдүү.*

*Жыты калар жакасында жылдардын,
Арасында окулбаган ырлардын.
Азбы-көпкү алоолонгон колуңдун,
Аптабында арман билбей ыргалдым.*

*Бай түп сырың азы гана күбүлдү,
Бактым менин тынча ирет бүлүндү.
Баалап гана жашайт азыр күн көзүн,
Барктап гана жашайт азыр «бүгүндү».*

*Жыл карыткан алп сүйүүнү көтөргөм,
Жыландардай кектүү өткөн көчөңдөн.
Жан этестин багынгатын, багынтат,
Сүйүп дагы, сүйдүрүп да өтөт мен!*

*Алгач сүйүүп билбеймин ким экенин,
Акыркыга билбейт качан жетээрим.
Арзуу үчүн аянбастан дүйнөдө –
Бйлап дагы, ыйлатып да кетелин!*

*Көздөрү көөнөргөн апамды ойлоп,
Соолуттум чоктой-чоктой жан тынчтыгым.
Карылык – жалгыздык да! Сыр бешикке,
тертетпейм неге апамдын жалгыздыгын?*

*Шыкалат бактым менин жалбырактай
Апамдын жүн жуурканда буту тоңот.
Жөргөктөп сүт ичирип жүргөнүндөй
Мен неге аздектебейм жылуу ороп...*

**Элмира
АЖЫКАНОВА**

Проза

ТЕРЕЗЕ

Новелла

Рита уйкудан көзүн ачса чоочун жерде жатыптыр. Бул кай жер, эмне үчүн мындамын деп көпкө түшүнө албады. Терезени караса таң агарып келаткандай. Же күүгүм маалбы, белгисиз. Акырын башын көтөрсө, ары жакта керебетте чачы куудай кемпир дубалга бурулуп уктап жатат. Анын тушунда дагы бир керебет бош турат. Бул жер оорукана экенин түшүндү. Эмне болду, ким алып келди, эстей албады. Анан башынын таңылганын сизди. Өйдө болоюн деди эле көзү караңгылап, көңүлү айнып кетти. Кайра жатты. Аркы кемпир керебетин кычыратып оодарылып, үшкүрүнүп анан тынчып калды.

Терезе улам жарык боло баштады. Демек, таң атып келаткан экен. Аңгыча эшик шарт ачылып, пол жуугуч аял чака-чукасын калдыратып кирип келип, палатаны арыдан-бери жууп-тазалап чыгып кетти.

Рита эстей баштады. Кече жумуштан кечирээк чыккан. Цехтин бригадири тигүүчүлөрдү бир сааттай кармады. Бүгүнкү бычылгандарды бүгүн бүтүп, эртең биротоло жаңы фасондон баштайбыз деген. Ошентип көз байланган маалда иштен чыгып, аркы беттеги дүкөнгө кирип нан алган. Анан төрт

айрылыш жолдун бурчунда кайра тиги өйүзгө өтмөк болгон. Ооба, шашып өтүп бараткан. Ошондо машинага урунбадыбы. Эстеди, машинанын түсүн да эстеди. Кыпкызыл болчу. Бир көз ирмемге гана кечиккен. Андан аркысын билбейт. Бул жерге «тез жардам» алып келген окшойт.

Рита ушуларды элдир-селдир эстеди да, кайрадан алсырап көзү илинип кетти.

* * *

Ал өгүнкүгө караганда өзүн кыйла жакшы сезип калды. Уколдор, кан тамырга куйган суюк дарылар – баары жардам берип жаткандай. Көңүлү караңгылабай, сергек басып-туруп жүрөт. Дагы бир аптада толук айыгып чыгасың дешти догдурлар. Баягы күнкү кырсыкта мээси чайкалган экен. Кудай сактап жеңилірээк жаракат болуптур.

Рита майыптар жашаган жатакананын бир бөлмөсүндө турат. Былтыр жардамга муктаж үй-бүлөлөрдүн балдары окуй турган интернатты бүтүрдү. Мектептин директорунун жардамы менен былтыр ошол жерге жайгашкан. Бүткөндөн кийин да бараар жери жок калгандарга директор эжей өзү эптеп жашай турган баш калка таап, жумуш караштырып жардам берет. Ританы да майыптардын жатаканасына жайгаштырып, ошого жакын жердеги жеке менчик тигүү цехине үйрөнчүк кылып кийирип койдү.

– Интернатты бүтүң, кайда барсаң өзүң бил, кийинкиңе мен жооп бербейм, – деп койсо деле болмок чынында. Бирок ага директордун жүрөгү чыдабады. Жаш кыздын талаада калышын каалабады. Эптеп бир жерге жайгаштырып койсо андан аркысын тагдырынан көрөөр деди.

Рита мүнөзү түнт, тартынчаак кыз. Оңой менен чоочун чөйрөнүн адамдарына аралашып кете албайт. Анын кунарсыз өткөн балалыгы, көргөн-өскөнү, тарбиясы ушундай мүнөздү калыптады окшойт.

Мына ал азыр палатанын терезесинен сыртты тиктеп жатты. Керебети терезенин тушунда. Кыркалекей тигилген бака теректердин бариктери дирилдеп, арасы толо чымчыктардын уясы экен. Кужулдашат. Өзгөчө таң атып келатканда, анан күн батаарда ушундай бир сайрашат экен, тим эле токойдо жүргөндөй болосуң. Ошентсе да терезени тиктеп жатуу – кыздын көкөйүнө көк таштай тийип бүткөн. Бала күнүнөн бери терезеден сыртка тигилип, күтүп, сагынып, куса болуп жүрүп чоңойду. Ошол үчүн ал терезелерди жаман да көрөт. Түн жарымында кайсы бир жерде жалгыз эле терезе күйүп турса жүрөгү зырып дей түшөт. Ошол үйдө кимдир бирөө уктай албай

жакын адамын зарыгып күтүп, жалгыздыктын азабын жеп олтурат деп элестетет. Терезе – ага дайыма күтүү менен өткөн балалыгын эстетет. Ойлоп көрсө ушу кезге чейин, керек болсо азыр да терезени телмирип тиктеп жатат.

Эсинде, апасы экөө бир бөлмөлүү квартирада турушчу. Ошол үйдө кыз жетиге чыккыча жашашкан.

Апасы жумушка барам деп кызын ар күнү сыртынан бекитип кетээр эле. Анда да кыздын кичинекей жыгач керебети терезенин тушунда болчу. Кулап кетесиң деп балкондун эшигин бекитип салчу апасы. Анан ээн үйдө кыз аябай зерикчү. Ашкананын терезесинен сырттагы адамдарды, ойноп жүргөн балдарды карачу. Апасы үстөлдүн үстүнө калтырып кеткен момпосуй, печеньеелерди жечү. Курсагы ачканда чайнектин түбүндө калган муздак чайдан куюп иччү. Анан уктап да калчу.

Ританын апасы жапжаш, арыкчырай, чачтары далысына төгүлгөн, көздөрү коймолжуган сулуучумак келин эле. Жаадай керилген сулуу каштары ажарын ого бетер ачып турчу. Тааныбагандар келинби же кызбы дей турган. Үй-жайына анчалык карамдуу болбосо да өзүнүн бою-башын тыкан алып жүрчү. Көчөгө чыгаарда көп убактысын күзгүнүн алдында өткөрчү. Бети-колун майлап-сүттөп, каш-кирпигин дааналап боёп, айтор, ар күнү театрда бараткандай жасанып чыгып кетчү. Себинген атырынын жыты үйдүн ичинде көпкө тарабай калаар эле.

Апасы үйгө ар кандай убакта келчү. Кээде түн жарымында, кээде таңга маал. А кээде күндүз үйдө уктап жатып кечки убак чыгып кетчү. Кай бирде бир-эки күндөп келбей калган чактары да болчу. Андайда Ританын курсагы аччу. Караңгы киргенде керебетинин үстүндө олтуруп өңгүрөп ыйлап, чарчаганда уктап кетчү. Ошол сааттар узаргандан узарып, төрт дубалдын ортосуна бүт дүйнөнүн жымжырттыгы орноп калгандай болоор эле.

Дубалга илинген сааттын чыкылдагы да жүрөктүн дүкүлдөгүнө окшоп улам күчөй берчү. Кыз ээн үйдө апасына катуу таарынып олтурса да каалгага ачкыч салынып, шырт-шырт буралып жатканын укканда кубанып кетээр эле. Анткени ага апасы балмуздак же шоколад ала келет. Кандай болсо да апасынын үйдө болгонун кичинекей кыз аябай жакшы көрчү. Мейли, мага десе кечке ойгонбой уктап жата берсин, үйдө эле болсо мейли эле... бирок тилекке каршы апасы көбүнчө сыртта жүрөт. Ооба, кээде кызымтал болуп да келчү. Андайда каалгасын көпкө чейин ача албай убара болчу. Кол сумкасын түбүнөн бери аңтарып жатып ачкычын араң тапса аны кайра эшиктин тешигине туш келтире албай бир топко буйдалып турчу. Үйгө киргенде кызы менен сүйлөшкөнгө чамасы келбей, ала

келген бирдемелерин сумкасынан чыгарып, үстөлдүн үстүнө коюп, өзү шыр эле диванга бой таштап уктап кетчү. А кээ күндөрү апасы жумуштан капа болуп келээр эле. Келгенде үндөбөстөн кызынын чачынан бир жыттап алып, барып ойной бер дегенчелик кылып, өзү диванга көмкөрөсүнөн сулк жатып калчу. Анан көпкө солуктап ыйлап, үшкүрүнүп, кирпичинин боёктору бетине агып, чалды-куйду уйпаланган чачтарын жыйнаганга алы келбей, шыпты тиктеп далайга жатаар эле. Энесинин ыйлаганын көрүп кичинекей кыздын кичинекей жүрөгү ооруп чыкчу.

- Апа, эмнеге ыйлап жатасың? – дечү жалооруп.
- Жөн эле, башым ооруп жатат, кызым. Сен барып ойной берчи, – деп койчу.

Ооба, эсинде. Баары эсинде. Апасы кээде түн ичинде чоочун эркектерди ээрчите келмейи да бар эле. Андайда апасы жайдарыланып, илбериңки болуп калчу. Үстөлдүн үстүн шыпылдата сүрүп, идиш-аяктарын заматта иреттей койчу. Анан алар сөзсүз ашканага кирип, өз ара жылуу-жумшак сүйлөшүп, ичкилик ичишип, тамашалашып, күлүп олтурушчу. Кыз эртең менен көзүн ачса алиги киши апасынын коюнунда жаткан болоор эле. Рита бала болсо да чоочун эркекти жаман көрүп, апасын андан кызганчу. Апасына таарынчу. Андай эркектер бул үйгө түн катып келишээр эле. Алар уурулар менен бирдей. Элге көрүнбөшү керек. Кайра таңга маал ууру мышыктай шырып алдырбай жылып чыгып кетишчу.

Ушунун баарысы Ританын балалыгынан калган элестер. Мындан башка эстей турган жарытылуу эч нерсе жок. Айтор, энесин күтүп терезеде телмирген балалык күндөрү жүздөгөн жылдарга созулгандай туюлат.

Ооба, эсинде. Бир күнү апасы сен эми окушуң керек деди да, кыздын кийим-кечелерин бүт чогултуп, баштыкка салып, автобус менен бир топ жол жүрүшүп, жарды-жармач кембагалдардын балдары окуй турган жатак мектепке келишти. Мурда сүйлөшүп койгон окшойт. Кызды дароо эле кабыл алышты. Ошондо эсинде калыптыр. Энеси коштошуп жатып, тарбиячыга айткан эле.

- Чынын айтайын, алыска кетип жатам. Шартым болсо кийинчерээк келээрмин. Болбосо... сиздерге ишенем.

Азыркыга чейин энесинин ушул сөздөрү Ританын кулагында. Андан бери туптуура он жыл өттү. Рита жакында он жетиге чыкты. Энеси ошол бойдон бир кайрылып келген жок. Кызынын саргарып күткөнүн, майда таштарды чогултуп төлгө салып жүргөнүн, түн ичинде интернаттын төшөгүнө чүмкөнүп алып ыйлаганын, он жыл бою жол карап көзү тешилгенин энеси билген жок. Көрсө, ошондо эле кызын биротоло таштаган окшобойбу. Же чын эле өз тагдырын

тобокелге салып, кайсы бир алыскы өлкөгө кетип, келе албай калдыбы. Кандай тагдырга туш болду экен? Деги тирүү бар бекен? Бар болсо эмне үчүн кызынан бир кабар алып койбойт? Эс тарткан сайын Ританы ушундай суроолор кыйнай берди.

Жатак мектептин бөлмөсүндө далай түндөр уктабай, кичинекей жүрөгү куушурулуп энесин зарыга күттү го. Түн жарымында мектептин жанына машина келип токтоп, эшиги тарс деп жабылса жүрөгү зырып дей түшчү. Тура калып терезеге чуркап барчу. Күнбү-түнбү апасы келип калышы мүмкүн эле да. Ооба, түшүндө энеси келип калчу. Экөө жетелешип кайдадыр бараткан болушат. Же чоочун бир шаарда кыжы-кыйма элди аралап жүрүп, апасын алысыраактан көрүп калган болот. Аны көздөй чуркайын десе буттары тушалып калгансып жете албай кыйналат. Апасы көпчүлүктүн арасынан бирде көрүнүп, бирде көрүнбөй, кинодогу жайлатылган кадр сыяктуу каалгый чуркап, кызынан оолактап качып бараткан болот. Кыз: – Апа-а, – деп кыйкырайын десе үнү чыкпай, деми кыстыгып, жан алакетке түшүп жатып ойгонуп кетчү. Мындай түштөрдү көп көрдү. Көп жолу супсуну сууп, ансайын апасына болгон таарынычы балалык жүрөгүнө кабатталып чогула берди.

– Эмне үчүн сага эч ким келбейт? – деп сурашаар эле классташтары кичирээк кездеринде. Андайда Рита:

– Апам алыска кеткен. Шарты болгондо келет, – деп энесинен уккан акыркы сөздөрүн кайталачу.

– А атаңчы, атаң барбы? – дешчү балдар.

– Атам мен жаңы төрөлгөндө эле өлүп калган, – Рита андан ары унчукпай калчу. Атасы тууралуу бир гана билгени – өлүп калганы. Апасы башка эч нерсе айткан эмес. Балким, калп айткандыр, ким билет?

Рита оорукананын керебетинде ушулардын баарысын эстеп, кайрадан оюнан сыдырып өткөрүп жатты. Врачтар аны эч нерсени ойлонбой, тынч жат дешкен. Ойлонбой коюуга болбойт экен. Ойсуз кантип жашайсың. Керек болсо бир мүнөт да ойдон алыс боло албайсың да.

Ошол күнү кечте кошуна палатада жаткан келин баш багып:

– Рита деген ким? – деди.

– Мен.

– Сыртта сени бирөөлөр чакырып жатышат, – деди да эшикти жаап койду. Кызык, аны ким чакырмак эле? Башка бирөө менен алмаштырды го, – деп ойлоду кыз. Ошентсе да сыртка чыгып карагысы келди. Коридордун баш-аягында эч ким жок экен. Оорукананын короосуна чыкты. Киши көрүнбөйт, машина токтоп туруптур. Кыз кайра тартмакчы болгондо күзгүдөй жаркыраган кооз машинадан улгайып калган эркек киши чыга калып, колун

булгап чакыргандай болду. Рита бир ордунда тура берди. Таптакыр чоочун киши. Балким, кимдир бирөөнү сурайын деп жаткандыр. Аңгыча машинанын арткы эшигинен аял чыкты. Этек-жеңи узун кең көйнөк кийип, башына чоң жибек жоолукту чүмкөй салынган аял колун имерип Ританы чакырды. Мына кызык! Булар ким? Кыз тааный албай, бирок аларды көздөй кадам таштап баратты. Аял көздөрүн кубанычтуу жайнатып, Ританы утурлай басты. Ал апасы болчу. Ооба, апасынын көзүн көрүп тааныды. Чүмкөнө салынган жоолугунан көздөрү гана көрүнөт. Ошентсе да тааныды. Баягы коймолжуган сулуу көздөрү токтоо тарта түшкөндөй. Жаадай керилген сулуу каштары жоолуктун астында калыптыр. Ошондогу жаш апасы эми орто жашка келип калгандай. Арадан он жыл өтсө да, Рита анда эсине кире элек бала болсо да апасынын көздөрүн эсинен чыгарбаптыр. Бирок ошол замат көкүрөгүндөгү чер болуп каткан таарынычы козголуп, апасынын үзүлүп түшүп жалынып-жалбарганын жоопсуз калтырып, каканактаган көздөрү менен жер карап тура берди. Ал ортодо алиги чоочун киши аларга жакындабай машинасынын жанында тигилердин мамилесин сынай карап турду. Ал апасынын тийген күйөөсү эле. Бетинин баары калың сакал-мурут, мурду коңкогой, бука көздөнгөн, олбурлуу, башына кара баркыт малакай кийген жашы бир топко барып калган күржүйгөн кишинин улуту башка болчу. Апасынан көп улуу экени көрүнүп турат. Акырын басып келип кызга баш ийкеп, бирдеме деп сүйлөп учурашкандай болду. Тили да такыр башка экен. Арабдардан окшойт же ирандыкпы, ким билет? Апасы ортодо чебелектеп тиги киши менен кызын аркы-терки карап сүйлөп жатты:

– Бул сенин атаң болот, таанып ал, – деди күйөөсүнүн көзүн карап жалтактай кыска-кыска сүйлөп.

– Кандайча?

Кыз өгөй атасын таанымак тургай өз энесин да жерип, көргүсү келбей турду. Бир кездеги наристе жүрөгүнө сыйбаган сагынычы, күтүүсү, зар какшаган тилеги дайынсыз жоголуптур.

– Ээ, кызым, тагдыр ушундай экен. Сени интернатка бергенден кийин акча табайын деп Дубайга иштеп кеткем. Ошол жактан бу кишиге жолугуп, турмушка чыккам. Анан алардын шарты боюнча эч кайда чыга албай калдым. Салттарын бекем кармашат экен. Бул жакка жумуштап келгенбиз. Анан сени издеп олтуруп араң таптык. Алып кетели деп...

Энеси мукактанып, сөзүнүн аягы мокоп, көздөрү жашылданып күйөөсүн кылчактап карай берди. Ританын көңүлү муздай түштү. Көрсө, өздөрүнчө эле жумуштап келишкен тура. Анан ушунча келгенден кийин кызын бир көрө кетейин деген экен да!

Рита энесине тике карады:

– Мен эч жакка барбайм, кете бергиле. Мага келбегиле!

Анан шарт бурулуп ооруканага чуркап кирип кетти. Аттап-буттап экинчи кабатка чыгып палатасына кирип барып, керебетине шалдайып олтуруп калды. Эси эңгиреп, башы ооруп чыкты. Эч күткөн эмес мындайды. Ойлогон эмес. Өзүнчө эле ичи ачышып, туталанды. Апасы таптакыр башка аял болуп калыптыр. Буркурап, боздоп, жаздыкка башын койгулап ыйлагысы келди. Тегерегиндеги эл-журттан гана жазганып өзүн араң кармады.

Көрсө, шордуу энесин бөтөн жердин тузу тарткан тура. Шору кайнап, алиги, байлыгы башынан ашкан картаң арабдын торуна түшүп берген тура. Балким, анын үчүнчү же төртүнчү аялыдыр, ким билет? А балким, ал бактылуудур, кайдан билесиң?! Жо-ок, өз баласын талаага таштап коюп, эрге тийген аял бактылуу болчу беле?!

Рита керебетинен тура калып терезеге барды. Алиги машина оорукананын короосунда имерилип кайрылып, кууш жол менен зыпылдап барып, чоң жолго жетип, оңго бурулуп, жайнаган машинелердин агымына кошулуп, караанын үзүп кетти. Ал терезеден сыртты тиктеп дал болуп тура берди. Каканактап жашка толгон көз алдында көчөдөгү кыймыл туманда калгандай мунарыктап, чайпалып турду. Дал ушинтип, терезеде телмирген балалыктагы кусалуу күндөрү көз алдына тартыла берди.

Demekmib

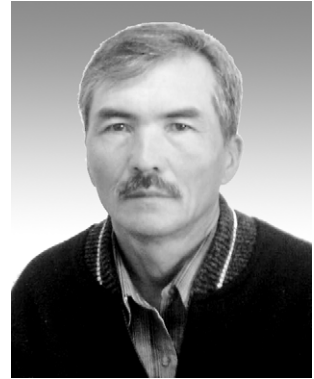

АРИСТОКРАТКА

(Уландысы, башы өткөн санда)

Толкунов мырзалардын эң кенжеси, али өздөрү үчүн секелек кыз көрүнгөн Ледиге бул күндөр кандайдыр бир табышмактуудай, түшүнүксүздөй, кээде өкүнүчтүүдөй да болуп өтүп жатты. Анын акыл-эс чөйрөсүнө таптаза окшобогон бул адам өзүнүн жүрүм-туруму, сүйлөгөн сөздөрү менен таптаза башка дүйнөнү, башка цивилизацияны да элестетип кетээр эле. Дал ушундай жашоонун, материалдык дүйнөнүн айырмалуу көрүнүштөрү илим-билимдүү Ледини көзгө көрүнгүс боёктору, сыйкырлуу күчтөрү менен аргасыздан өзүнө тартып тургандай көрүнүүчү.

Леди мырзайым он алты жашында мектепти мыкты баалар менен бүтүрдү. Бирок ошондой болсо да төрт тарабы төп келишкен бул айымга тагдыр таптаза башкача мамиле жасагандай болду. Мүмкүнчүлүк менен байлык анын бир окуунун, же бир иштин өтөсүнө чыгып, келечекке ишенимдүү кадам шилтөөсүнө жардам бере алган жок. Алты жылдын ичинде төрт окуу жайын бир жылга жетип-жетпей окуп, акыры таштоого аргасыз болуп жүрдү. Алар: экономика, саясат таануу, адабият жана сүрөт өнөрү жаатындагы окуу жайлары эле. Балким, буга анын дүйнөлүк цивилизация менен аралашып эл-жер көрүүсүнөн

**Осмонбек
КӨЧӨРАЛИЕВ**

көз карашы жогорулап, Кыргызстандагы окуу жайлар талабына жооп бере албай калдыбы деп ойлой турган да толук мүмкүнчүлүктөр бар эле. Ал Америкада, Англияда, Индияда болуп, өзүнүн жомоктогудай кереметтери менен таң калтырган Делиде бир айча жашап да келген. Өзгөчө Делиде жашап жүргөндө, дээринде чымыны бар адамдын адабиятка болгон кызыгуусуна жаңы шыктануулар кошулгандай болду.

«Маугли» аттуу кичинекей китепчени англис тилинде окуду. Мурда бул жомок сыяктуу китепчени орус тилинде окуган. Бирок англис тилиндеги маңызына жакшы түшүнө албаса да эсте каларлыктай таасир алгандай эле болду. Делиден баш-этегине көз жеткистей түбөлүктүү жашыл токойлордун үстүнөн жерге жакын учуучу атайын самолёт менен Бомбейге чейин учуп барган. Көз кыйырына чектелбеген жашыл өрөөндүн көгөргөн океанга келип кошулушу. Эч нерседен капарсыздай түбөлүктүү жайдын кучагындагы кызыл-тазыл кийинген шаар элинин өзгөчөлүктөрүнө суктанып, өзүнчө ырахат алаар эле.

Леди да өзүнүн көп кырдуу жөндөмдүүлүгү, таланты менен атасы Толкунов мырзага окшошуп кетүүчү. Атасы да эсепчи, адабиятчы, саясатчы жана сүрөт өнөрүнөн кабары бар адам болучу. Жаңы доордо, жаңы заманда өлкөсү үчүн кызмат кылып келе жаткан эл уулдарынын бири. «Элиң бөрү болсо бөрү бол, түлкү болсо түлкү бол» дегендей миллиондордон чогулган эмгекти илим-билимдин күчү менен өзүнө ыйгаргандан кийин Толкунов дегенден уялып Толкунов мырза деген ат менен өз чөйрөсүнө таанымал болгон инсан. Лединин кийинки күндөрдөгү кызыгуусу сүрөт искусствосунан жандуу кыймыл-аракеттерди, адам тагдырын сүрөттөөчү адабиятка өтүп бара жаткансыйт. Кызынын талантына сыймыктанган Толкунов мырза Лединин чыгармачылыгы үчүн бар мүмкүнчүлүктөрдү түзүп жатты. Албетте, адабият үчүн реалдуу турмуштан баштап, улуттук, дүйнөлүк адабиятка чейинки белгилүү чыгармалар менен таанышып чыгуу зарыл. Ошондуктан Леди акча төлөө менен атайын адабий билими бар адамдардан кеп-кеңеш алып, өзүнчө даярданып жүрдү. «Төгүлгөн мандай тер өз мөмөсүн берет» дегендей канчалаган эмгектен кийин «Айсбергдер кагылышы» деген чакан көлөмдөгү аңгемесин жарыкка чыгарды. Бул Толкуновдордун үй-бүлөсү бизнес жана башка ишкерчилик кылган адамдарды көп деле кызыктырбаганы менен Толкунов мырзаны чоң кубанычка бөлөп салды. Анткени ал искусство адамы болгону менен демократия доорунда көркөм акыл-эс бааланбай калганда, заманага ылайыкташып бизнес, саясий иштерге өтүп кеткен эле.

Дегеле бүгүн «Аристократка» кафесинде адаттагыдан башкача көрүнүш, «жабык» деген кагазын эшикке илип коюшуп, өздөрү бир майрамдык тойго кам көрүп жатышкандай.

Толкунов мырза чакырылган конокторду тизмелеп, ким каерде олтурат дегендей кагаз, калем менен бир нерселердин эсебин алууда. Кыс-

касы, Толкунов мырзанын үй-бүлөсү менен кафенин жумушчуларында бүгүн тыным болбоочудай ар кимиси өз милдеттерин аткарууда. Чөнтөк телефонун назик манжалары менен учкай кармаган Леди: «Ох, акыры да» – деп, оор үшкүрүп алды. Бул күндөр бир кызыктуу оюнчугун жоготуп алгансыган Леди үчүн да кылымга тете созулуп кеткендей эле болду. Өмүрүндө эч кимди алдап көрбөгөн жигит бир кылмыштуу ишинен актанып жаткансып зарыл иштер боюнча айылга кеткенин, бүгүн эле кайтып келгенин айтты эле, ачык-айрым Леди:

– Сен мени алдап жатасың, бирок түшүнөм, өттү кетти. Андан көрө уксаң, бүгүн менин туулган күнүм, кечинде конокко келишиң керек. Эгерде бүгүн алдасаң анда сага таптаза таарынам, – деди.

Бул сөз Чыр досу үчүн болгон кармаштан кийин өзүнө келе албай жүргөн жигит үчүн бир жагы күтүүсүздөй болсо, бир жагы оор эле болду. Анын үстүнө өткөндөгүдөй түшүнүксүз сүйлөгөн адамдар менен да чогуу олтуруу керек. Ал сөз таба албай тунжурай түшкөндө Леди:

– Ойлонбо, бүгүн эмнеси болсо да келесиң, келбесең таптаза таарынам, – деди, жанагы сөзүн дагы бир жолу кайталай. Мындай жарга өмүрү такалып көрө элек эле, андан көрөк жылаңайлак чоктон чуркап өтүүгө ойлонбой эле макулдугун бермек, өткөндөгү өзү менен чогуу олтуруп, өзүн онтойсуз абалга салган чөйрөгө караганда. Акыры Жигит өткөндөгү алдаган күнөөсү үчүн аргасыздан:

– Мейли, мейли, барам, саат канчага, кай жерге? – деди.

– «Чайка» кафесинин жанына саат үчкө, – деп, Лединин көңүлү жайлана түшкөнүдү.

Алар өткөндө, ушул кафенин үстүнкү кабатында балмуздак жешип, көпкө сүйлөшүп олтурушкан эле. Бул жерде адам өзүн быкпырдай кайнаган шаарда эмес, жаратылыштын кучагында жүргөндөй ээн-эркин сезип, ачык асман алдында ийилген мажүрүм талдын назик бутактары бети-башыңдан сылагылайт. Кафенин шартына ылайыктуу тамак-ашынын баасы кымбат болгондуктан көбүнчө байлар гана келишчү. Бүгүн эмнегедир эл аздай. Жигит менен Леди өздөрүнүн көнүмүш ордуна барып олтурушту. Баягы, мажүрүм талдын мээлүүн желге ыргалган назик бутактары бүгүн дагы келдиңерби дегендей бети-баштан наздуу гана сылагылап жатты. Леди ачкачылык деген эмне экенин түшүнбөгөн жана түшүнгүсү да келбеген аристократиянын дүйнөсүнөн чыкса да, анын сезими баамчыл болучу. Ошондуктан ал Жигиттин ачка түрүн байкагандай даамдуу тамак-аштан жетишээрлик алдырды. Бүгүн ал өзүнүн кичинекей курсагы үчүн ашыкча тамак-ашты жегендей болду. Бул, анын өзүнө белгисиз болсо да канында келе жаткан салттык сыйлоонун улуу белгиси эле. Леди көптө барып гана иштин жөн-жайын түшүндүрө баштады. Бүгүн анын туулган күнү жана жаңы чыккан «Айсбергдер кагылышы» деген китебин куттукташып сыйлуу адамдар келерин айтып, ага анын сөзсүз катышуусун кошумчалады.

– Дагы, – деди ал. – Сен ал жерге мырзаларча кийинип барышың керек.

Жигит өзүнүн жашоо-шартына ылайыктуу дайыма жеңил жана ыңгайлуу кийинип жүрүүчү. Ал өмүрүндө бир да жолу галстук тагынып, костюм-шым кийип көргөн эмес. Жигиттин тарткынчыктаган түрүнөн Леди: «Макоо» – деп жылмайды тамашалай. Бул сөз Лединин чын жүрөгүнөн чыккан, сүйкүмдүү адамы үчүн гана айтылган сөзү болду. Жигит да Ледини туурап: «Макоо» – деди, анын эрке желге сеңселген саамайларын, карагаттай мөлтүрөгөн көздөрүнө суктануу менен жалооруй карап.

Сыбызгыган батыштын жеңил музыкасы меймандар олтуруучу залда жаңырып турду. Атайын коюлган желдеткичтерге карабай жигиттин чекесинен чыбырчыктай чыккан майда тер бир жагынан айласын кетирсе, бир жагынан аба өткөрбөй турган тон кийип алгансыган костюм-шымы менен кекиртегин кысып бара жаткан галстугу дем алуусун оорлотуп бара жаткансыды. Ичинен убакытты өзүнө байлап алгансыган шаан-шөкөттү тез эле бүтүп калса экен дейт. Бирок убакыт да өз мезгили келмейинче бүтө койчудай эмес.

Келген коноктордун көпчүлүгү бизнесмендер, саясатчылар, экономисттер жана маданият ишмерлери болучу. Кыскасын айтканда, алардын көпчүлүгү өздөрүн кыргыз аристократиясынын өкүлдөрү катары эсептешкен мырзалар жана айымдар эле. Жарылып кетүүчүдөй болгон орто жашар мырза ордуна туруп колуна бокалын алганда Толкунов мырза да кошо турду эле аларды көргөндөрдүн бардыгы ордуна турушту. Бир аз тунжуроодон кийин гана мырза Толкуновдун үй-бүлөсүнө жакшы каалоолорун айткан соң, Лединин чыгармачылыгы жөнүндө сөз улады:

– Эр жетет, азамат болот, эл кызы болот деген ушу, – деди, Толкунов мырзага сүйкүмдүү жылмая карап. – Элибиздин: «Аккан арыктан суу агат» деген сөзү бекер жеринен айтылбаса керек. Буюрса кызыбыздын таланттуу экендигине мен да кубанып олтурам. – Ал, Ледиге тигиле карады да: – Талантыңа талант кошулсун, бар бол, кызым, – деп сөзүн бүтүрдү.

Колундагы кызыл виносун жогору көтөрө алып желбиргенде тунжурай угуп тургандардын бардыгы кошулуп ичимдиктерин алып жилбиришти. Мейманынын айткандарына ыраазычылыгын билдирген Толкунов мырза анын китептин чыгышына зор салымын кошкон өкмөттүк адам экендигин олтурганда кыскача тааныштырып өттү.

Эмне кылаарын билбей тумчугуп бара жаткан Жигитти он минуталык тыныгуу гана жанын сактап калгандай болду. Элдин баары экиден, үчтөн боло сүйлөшө эшикти көздөй чыгып жатканда ал, түз эле бети-башын жууп алуу үчүн атайын бөлмөгө жөнөдү. Андан чыгып, эч кимге кошула албай турганда Кудай жалгап Лединин жанына келип калганын көрүп сүйүнүп кетти. Бул жерде, бул чөйрөдө аны жипсиз кармап турган Леди гана болучу. Эмесе, анын эч бир тартипке багынып бербөөчүдөй болгон

эркин турмушу баарынан жогорудай эле. Мындай аргасыздык аны эки таштын ортосуна камап койгондой эле болду. «Эмне болду» – деп жанына келген Ледиге жок дегенде галстугумду чечип коёюн, – деп уруксат сурады. «Сага аябагандай жарашат экен», – деген Леди, мейли өзүң бил дегендей башын ийкегиледи да, аягына чейин отуруп коюусун сурана басып кетти. Анткени ал, Жигиттин мындай чөйрө менен олтура албастыгын жакшы түшүнүүчү. Удаа-удаа көтөрүлгөн тосттордон кийин Жигиттин да канына белгисиз күч келгенсип өзүн ээн-эркин сезе баштады. Бул эркиндик Жигитке эле эмес аристократия дүйнөсүнө да келгендей болду. Жанатан бери же кубанганын, же кайгырганын билдиришпей мостоюшкан айымдар менен мырзалар шүүдүрүмдөгү гүлдөй үлбүрөшпөй, шамалга төшүн тоскон гүлкайырдай бакырая түшүштү. Жигиттин бет маңдайында олтурган саясатчы мырза ар кандай «изм» деген сөздөрдөн турмуштук сөздөргө өтө баштады. Жигит эми тердебей да, кысынбай да калды. Анын темир тордой жанын көзүнө көргөзө кыскан костюму эми эркине баш ийгенсип, кеңейгенден-кеңейип бара жаткансыды. Орто жашап калган аял сөз сүйлөө үчүн ордуна турганда аны Толкунов мырза балдарды, энелерди коргоочу жана жакырчылык менен күрөшүүчү мамлекеттик кызматтагы коомдук ишмер катары тааныштырып өттү. Ал Жигитке алтын буюмдарды жасоочу ишкананын жетекчисиндей эле көрүнүп кетти. Анын кулагы, мойну, колдорунун, тиштеринин бир дагы бош орундары калбагандай көрүнөт. Аялдын алтынга чөгөрүлгөн түрү ансыз да денеси кызый, жаны жай ала түшкөн Жигиттин көз алдына бир кездеги көргөн турмушунун элестерин өткөрүп жаткандай болду. Анда алардын али өз эмгеги менен оокатын таап жегенге жарай элек кези. Керээли-кечке чоң базарды чарк айлана жүгүрүп, тыным албаган тентек балдар гана болчу. Кээде берекелүү кең базар да алардын ырыскысын уурдап алгансып, жок дегенде жалмалап алууга эч нерсе таба албай калышканда да ушундай аялдарды артынан сая түшүп ээрчишер эле. Ыгы келе калган эле жерден алардын чөнтөктөрүнө, сумкелерине колдорун салып жиберишчү. Бул алардын көр курсак үчүн жанын тобокелге салган тагдыры болучу. Канча жолу колдоруна бир нерсе илинип, жашоонун эртеңки күнүн улантууга мүмкүндүк түзүлсө, ошончо жолу миллиянын колуна түшүп келтек жешпеди. Бирок жан сактап кетүү үчүн болгон күрөш аларды эмнелерге гана алпарбаса да өз акыйкаттуулугунан чыгара алган жок.

Ордуна турган аял олтургандарды бир сыйра сүйкүмдүү көздөрү менен карап өткөндөн кийин гана сөзүн баштады. Ал Толкунов мырза менен Леди мырзайымга жакшы каалоолорун айтып келип, анан канча айтса да өзү эл жүгүн көтөргөн мамлекеттик адам экендигин көргөзгөндөй эл-журтуна да кылып жаткан кызматтары жөнүндө кыскача айтып өттү. Эмнегедир убакыттын өтүшү менен олтургандарда жандуу кыймыл пайда боло түшкөнсүдү. Жанагы, Жигитке бет маңдайлаш олтурган саясатчы

илимий сөздөрдөн турмуштук сөздөргө өтүп, алдындагы тооктун этин бычак, кашыгы жок эле колу менен жей баштады. Анын кээ бир сөздөрү менен кыймыл-аракеттери өз чегинен чыгып, кошуналарга тийиштик болгонсуп кетип жатты. Жигиттин өз эркине баш ийбеген булчуңдары чыңалып, деми кыстыгып кеткендей болду. Азыр ушул киши менен бир, кеңири жерде болсо тиги кандай гана моокумдан чыгаар эле. Дал ошондо кудай жалгап чөнтөк телефону шыңгырап калды. Жигит ордуна тура жөнөгөндө: «Кайда барасың олтур» – деп дагы тийишти эле Жигит ага көңүл да буруп койгон жок.

Эшиктеги түндүн салкын жели Жигитти кучактай тосуп алгандай болду. Көңүлү жайлана таза абадан кенен-кенен дем алды да, кийинки чакырууларга: «Алоо-алоо, угуп жатам» – деди. Бул үн тааныш эле. Аны көпкө тунжурай укту да: «Анан, качан, кайсы убакта» – деп, сөзүн бүтүрдү. Анын көз алдына тааныш клуб, толкуган эл тартыла түштү. Эртеңки өтө турган муш мелдешинин азыр эле болушун каалап, дүргүй түшкөн денесин токтото да албай кетти. Ошол кезде өзүнүн Лединин жанына кантип келгенин байкабай да калды. «Сага эмне болду» – деген анын сөзүнө ооруп, кыйналып турганын айтып, эгерде мүмкүн болсо кете берейинчи? – деп суранды. Бул, айтканынан кайтпаган өжөр неме-ни суранып калтыруунун кажети жок экендигин түшүнгөн Леди, макул дегендей башын ийкеп, Жигит үчүн таптаза алсыз жана назик көрүнгөн колдорун жолукканча дегендей алга сунду. Жигит да анын колдорун өтө этияттык менен кармады да жолго чыкты. Үстүнөн оор жүктү алып салгансып буттары алып-учуп келе жатты. Кыялында үйүнө эмес, түз эле муш өтүүчү клубга баргысы келип кетти. Канындагы шараптын күчү демине-дем, күчүнө-күч кошкондой. Али коркуу эмне экендигин билбеген жаш жүрөгү белгисиз жактарга алып учат. Кайда, кайда деген сезимдер чөлдөгү закымдардай улам жакындасаң алыстап, алыстасаң жакындаган табышмактуу эле. Ал көпкө дейре жөө басып барды да, анан бир таксини кармап үйүн көздөй жол тартты.

Жигит бүгүн муш мелдешти өткөрүлүүчү клубга кадимкисиндей болуп кечикпей эрте келди. Шефи менен кол алышып учурашкандан кийин ал, мелдештин жөн-жайын кыскача түшүндүрүп берди. Ооба, бүгүнкү муш мелдешти өтө кызыктуу да, маанилүү да боло турган. Анткени бул мелдешке муш дүйнөсүнүн мыктылары жана коңшу өлкөлөрдөн келген меймандар да катышат экен. Кылымга тете созулган убакыттын да өз сааты келди көрүнөт, кыскача тааныштыруудан кийин мушкерлердин эл алдындагы кармашы башталды.

Жигиттин атаандашынын бою пасыраак болгону менен анын жалпы дене түзүлүшү, темирдей түйүлгөн булчуңдары атаандашынан ашыкча болсо ашыкча, кем эместигин далилдеп турду. Кадимки байлоодогу арыстандардай судьянын берген белгиси боюнча экөө жулкуна келип кол

кысышты да кайра кетенчиктей өз ордуларына келип туруп калышты. Алар мойнундагы чынжырын чечип жиберсе эле октой атылчу түрлөрү менен бирин бири талап-тоноп, жеп жиберүүдөн да кайра тартпоочудай түрлөрү бар. Алар кадимки колго үйрөтүлгөн жырткычтардай судьянын гана өздөрүнө тааныш добушун жана кол жаңсоолорун чыдамсыздык менен күтүп турушту.

Жигиттин атаандашы бою пасыраактай көрүнгөнү менен жалпы дене-түзүлүшү, тарам-тарам болуп таштай бөлүнгөн булчундары жагынан ашса ашып, кемибей тургандыгы ачык көрүнүп турду. Анын кошуна мамлекеттен келген тажрыйбалуу жана атактуу жыйырма төрт жаштагы мушкер экендиги айтылганда көз алдына адам эмес жырткычтардын кандуу кармашын элестеткен публика, дүркүрөгөн кол чабуулар менен коштоп кетишти. Жигиттин кулагына мындай жүрөк үшүн алган атаандашына болгон мактоолор кирмек турсун, тескерисинче, анын болгону он тогуз гана жаштагы эч нерседен тайманбаган жаш жүрөгү кабынан чыгып кете тургансып туйлап турду. Кармаш башталганда эле көрүүчүлөрдүн купулуна толо тургандай болуп кызуу башталды.

Булардын өздөрүн көп ала кача бербей бир бирине болгон муш уруулары, кылымдар бою капаста кармалып, бул кармашты көздөрүнөн заары чыга сагынып күткөн кадимки жырткычтардай эле. Жигиттин муш искусствосунан алган тажрыйбалары атаандашынын күчтүү жана алсыз жактарын белгисиз сезимдер аркылуу шыбырап, өзүнүн эң кооптуу, аялуу жери болгон сол колунун чыканагын атаандашынын таштай түйүлгөн согончок тебүүлөрүнөн сак болуусун эскертип жаткансыды. Мындай күчтүү атаандаш менен болгон кармашта, анын бир күн да болсо жакшы тамак жеп эс ала түшкөндүгү өзүнүн ченемсиз кубаттуулугун берип жаткансыды. Ал көптөн бери өзүнүн ар бир урган мушунан мынчалык ырахат алып, мынчалык жан жыргаткан сезимге бата элек эле. Бул болгону жигит үчүн оюн, тамаша гана болучу, болгондо да ал мунсуз жашоонун башка кызыкчылыгын элестете албаган эң маанилүү, сагынычтуу оюну болучу. Албетте, дүйнөнүн көп жерин түрө кыдырган атак-даңктуу атаандашына да алгач бул каршылашы өзүнүн кыймыл-аракети менен болгону көчө мушкерин гана элестеткен эле. Бирок бешинчи раунд гана күчтөрдүн тең салмактуулугун, кимдин эмнеге жөндөмдүү экендигин аныктай баштады.

Булардын муш дүйнөсүнө кошо аралашып кеткенсиген публика минуталык тыныгууга да каршы турушкансып, чыдай албай ордуларынан тура калып чаап желбиреп жатышты. Атаандашынын өзүнө гана мүнөздүү болгон ыкмадагы таштай түйүлгөн муштары канчалык тездик менен жан агытаарлык деңгээлде урулуп жатса да, Жигиттин жашап кетүү, жансактоогуч кесиби катары көрүнүп калган муш дүйнөсүнө ылайыкташа түзүлгөн дене турпатына кадимки темирди темирге ургандай эле болуп

жатты. Сегизинчи раундда мушкерлер марага жакын калган тулпардай өздөрүнүн бардык мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтө башташты.

Сыртынан караган кишиге көз ирмемдик тыныгуу эмне экендигин билбей октой сызган цивилизацияда акыл-эс искусствосунан жаралган өнөр ыкмалары, баары бир табияттын бир бечарасына, бир макулугуна жашап кетүү үчүн берген белегинен артыкчылык кылып бара жаткандай. Бул атаандашынын уруу ыкмаларында, техникасында көргөзүп жаткан артыкчылыктар эле. Публиканын бул эки мушкердин оюну менен дүркүрөгөн кол чабуулар аркылуу кошо сиңип, чогуу жүргөндөй аралашып бара жатышы, алардын канчалык деңгээлде атаандаш болсо да бири-бирине жасаган мамилелериндеги өзгөчөлүктөрүндө эле. Алар бирин бири алдап, жазгантып, ыгы келсе ура калуунун ордуна кадимки шер арстандардай «эми сенин кезегин, ур» дегендей туруп берип жатышкансыды. Бул мушкерлер башкалардай болушуп жыгылып калганын өлтүрүп коюуга чейинки муш соккуларын жасашкан жок. Онунчу раунд дүркүрөгөн кол чабуулар менен кандайча өткөнү да билинбей калды. Он биринчи раундда бети-башынын тамтыгы калбай, акыркы күчтөрү менен сокку узатып жаткан мушкерлердин толугу менен бирөөсүнүн жеңишке жетише албастыгын түшүнгөн калыстар тобу баллдык эсептөөлөргө өтө баштады. Албетте, муш уруунун техникалык чеберчилиги жагынан, баллдык эсептөөлөр Жигиттин атаандашы тарапта болгону менен калыстардын кайсы бир бөлүгү өздөрүнүн бул оюндагы тажрыйбаларына жана шарттарына таянуу менен мелдешти тең бөлүштүрүүнүн талаптарын коюп жатышты. Талаш көпкө созулгандан кийин гана эсептөөлөр менен эмес, колго салуулар боюнча эки тарап тең үч, үч деген добушка ээ болушту. Чыккан чечимге ылайык судья оюнду токтотуу белгисин бергенде булар башкалардай болушуп бири-бирине жулкунушпай кучакташуу менен таймашын токтотушту. Мындай чечимге публика өздөрүнүн мыйзамдуу укугунан ажырап калгансып, көпкө чейин каршылык добуштары менен кол чабууларын улантып турушту.

Эшиктин тарсылдап урулганынан этинин от менен жалын болуп ысыганынан уктай албай эми гана нымшый көзү ирмелип кеткен Жигит чочуп ойгонду. Кетип калар дегенчилик кылып көпкө унчукпай жатты, бирок эшикти ургулаган адамдын кете турган түрү жок, анын үйдө экендигин сезип жаткандай. Айласы кеткен Жигит турса эле жарылып кетүүчүдөй болуп зыңылдай ооруган башын акырын бир жагына кыйшайтты да: «Киргиле, кире бергиле» – деди. Ал бир колуна бозо куюлган банкесин, бир колуна ысык нанын кармаган кошуна кемпир эле. Жигиттин ал-акыбалын көргөн кемпир муздак колдору менен анын оттой жанган чекесин сылагылады да, кокуйлаган боюнча үйүн көздөй жүгүрүп кетти. Бул сүйкүмдүү муздак колдордон Жигиттин жаны жай ала түшкөнсүдү. Дал ушундай муздак колдордун мээриминде бул дүйнөнүн азап-тозогу

менен биротоло кош айтышып, тунжураган жымжырттыкка биротоло сиңип кеткиси келет. Дал ушундай муздак колдор өрттөнүп бара жаткан денесинин ысыгын басып, түбөлүккө чекесин сылагылап турусун каалап кетти. Дал ушундай мээримдеги муздак колдор Жигиттин өмүрүндө өчпөс так катары келе жаткан, тагдырынын бир үзүмүн көз алдына элестетип кетти. Анда ал болгону алты-жети гана жашта болчу. Энеси экөө айыл четиндеги жепирейген бир кичине тамда турушаар эле. Болгон байлыгы – бир ую, кайдан-жайдан экени белгисиз өзү келип пайда болгон Жучи аттуу ити жана огороду толтура чоң-чоң кызыл алмалары бар болучу.

***P.S.** Чыгарманы толугу менен жакын арада жарык көрүүчү китептен окуй аласыздар.*

**Элла
МАЙЯР**

Саякатчынын күндөлүгүнөн

Француз кызы Элла Майярдын 1932-жылы Кыргызстанга келгенин, ошол заман, ошол доордогу элибиз-жерибиз тууралуу жазганын, китеп кылып чыгарганын журналыбыздын өткөн санында жаздык эле. Эми ошол китептен үзүндү жарыялап, окурмандарыбызга тартуулоону туура таптык.

ТЕҢИР-ТООДОН КЫЗЫЛ-КУМГА

ТОКМОК

Машине жолдогу ар бир уңкур-чуңкурдан секирип, өзүбүз жүктөрүбүз менен бирге (эки запастык дөңгөлөк менен үч бидон) сүлкүлдөп бараттык. Улам жыгылып, кайра туруп будуң-чаң түшкөнүбүздү айтпа. Мен болсо дары-дармектерим үчүн тынчсыздандым. Асынма фотоаппарат менен Капанын флягасында болсо эч кандай коркунуч жок.

Капанын баш кийими биздикиндөй пикеден тигилген эмес. Аныбыз саякатчы сыяктанып, булгаарыдан тигилген баш кийимчен. Боз жүндөн токулуп, кенен да, тар да эмес тизесине чейин келген шымы бар. Мила атка мингенде кийүүчү жакшынакай чыптама шымчан, мен болсо дагы эле көк комбинезонумду кийип жүрөм. Бутум эки жыл мурун Кавказ ити тиштеген тырык бойдон жүрөт.

Жанымдагы Володя өтө эптүү болгондуктан мындай шартта кандай бекем олтурушту билет экен. Ар бир жолу машинеге түшкөндө жанына олтурууга аракет кылам.

Чоң жол деп аталган бул таштак жерге жаңы эле беш миң рублга таш төктүрүшүптүр, бирок темир жолдун курулушуна кыйынчылык туудурган жолдун алдыңкы катмары баткак экенинен шектенбей койсо болот. Караколго чейин курулуучу рельс Токмокко чейин бүтүптүр.

Чынында айдоочу начар айдайт экен. Он метр алыстыктагы балчыкты көргөндө эле газын катуу басат. А мен башымды ийиниме катып алып, убактымды жөн гана ширин алма жеш менен өткөрөм.

Токмокто башкы көчөдөн токтодук. Чатыры самандан салынган үйлөр кабатсыз, бири-бирине жанаша салынган. Бардыгынын саман менен жабылган шыйпаң астындагы сөрүлөрү көчөгө караган. Бул жерде тандырчы, баш кийим тигүүчү, такта жасоочу же дөңгөлөк жасоочу – баарысы көчөгө көз салганча иши менен алек.

Бир ашпозчунун чоң казаны турган жерге отуруп, шорпосунун калемпири ачуу пельменин жедик. Кайда барба чатырлардын үстүнөн кургатууга тизилген кызыл калемпирлерди көрөсүң.

Мындай кызыл калемпирлер абдан суусаткандыктан чаңкообузду кандырууга чайканага атайы барып, эски түрк килеми салынган сөрүгө мандаш токунуп олтурдук. Ар бирибизге чопо чайнекке куюлган чай жана пиала беришти. Тегерегинде чайнек жайнаган бир карыя самоорунун көзүн калап отурду. А тартмасы бар үстөлдүн каршысында кассасы турат экен! Кир буттарына Союзга кеңири тараган каучук көлөш кийген бала абдан чарчаса керек, биз чыканактап кыңайган килемге мандаш токунуп дем алууга отурду. Көчө жактан бир топ кичинекей балдар аңырайып бизди карап турушту.

Эң кызыгы, айланада коммунисттик атмосфера: шыпта кичинекей кызыл желектердин гирляндасы илинип турду. Жана бир эле дубалда илинген он бештен кем эмес сүрөттөн Сталин, Ворошилов, Будённый, Калинин, Горький сыяктуу башчыларды санап чыктым.

Мусулмандардын айылы, дааратканалары жөнөкөй болсо да, мен билгенден алардын эң таза жана жагымдуураагы Токмок аймагы окшойт. Айдын жарым тегерегинин астында жайгашкан мечиттин жанында, ийилген теректер тигилген бакчанын башында тирөөчтөлгөн үй көрүндү. Эшиги жок он эки кичинекей бөлмөдөн турган бул үйдүн ар биринде бут коюучу тактайдын жыртыгына экиден тактай урулган.

Өлкөнүн климатынын ысыктыгынан баары кургап, бүлүнүп, түшүм да анчейин экен. Аба тез алмашкан үчүн жагымсыз жыттар жок. Тескерисинче, орустар туш-тарабы жабык кепенин астында жашагандыктан, сасыктан качыш үчүн кандай болбосун аң казганга туура келет. Ошол

себептен саздуу жерде казылган чуңкур сасыган көлчүккө айланып, андан качыш үчүн тегеректи булгоого мажбурлайт.

Биз такыр жана суу жеп кеткен дөбөлөр менен чектеш өрөөндүн талаасына беталдык. Алдыбыздан жүргүнчүлөргө толгон жүк ташуучу машинелерди кезиктирдик. Машинебиздин пилдей чаңырган сигналы араба чегилген өгүздөрдү качырып берди. Өгүздөр болсо самандан жасалган тегерек чатырлардын алдында жайбаракат жылышат, өткөн замандагы миграциянын унаасы, бүгүнкү Америка жолундагы вагондордун ата-теги.

Аң-дөңдөн секирген темир унаабыз кырылдап бузулган кезде, мен сейилдеп жүрдүм. Короо ичинде куб формасында ылайдан курулган терезелери жок кепе үйлөргө кабылдым. Чатырларына чөптөр үйүлө жыйылыптыр. Тегерек-четте күнгө жайылган төрт бурчтуу ылайдан жасалган кыштар толо экен.

Үч кыргыз дубал тургузуп атыптыр. Экөөсү тууралган саманды суу топуракка аралаштырса, дубалга үчүнчүсү чыгып, калыпка салынган ылайды жыгач сокмо менен уруп атат. Анысынын арты бырыш боз шымы мага криттик враканы эсиме салат. Ал, колодон жасалган үч гүлдүү калпакка окшогон баш кийиминин кара жээктерин көтөрүп койдү.

Машинанын запастык тетиги иштен чыгып калгандыктан, биз кайра Токмокко кайтууга туура келди. Бүгүнкү баскан токсон километрдин отуз жетисин кайра артка басыш керек. Бизди жумушчулар үчүн курулган ресторан, мектеп, жыйналыш залы бар бир үйгө жайгаштырышты. «Кызыл бурчтабыз», бирок караңгы. Эртең менен дубалдагы такталарда мотордун сүрөттөрү кооздолуп илинген көрсөтмө куралдар көзгө чалынды. Узатасынан кеткен үстөл үстүндө кирдеген окуу журналдары чачылуу бойдон жатыптыр.

Бир убакта жумушчулар эшикти ачып, бизди көрүшөрү менен таңгалышып, кайра артка кайтышты. Бизге бою узун, арык, безгектен алсыраган бир аял өз башындагы бактысыздыгын айтып берип атты. Ал бечара бул жерге Сибирдин ачкачылыгынан аман калгандар менен бирге келип, отурукташып калыптыр.

Гаражда жүз машине бар экен, бирок жыйырма чактысы гана ишке жарактуу дешти. Ошондуктан бизге бөлөк машине беришти. Аны менен Токмоктогу Союзтранс ишканасына бардык. Чолпон-Атадагы жылкы заводуна жетиш үчүн үч жүз жыйырма рубль төлөдүк. Бирок бизге тиешесиз төрт дөңгөлөктү сала кетиш үчүн гаражга тие кетүүбүздү эскертишти. Ага ар кимиси кыжырланып, талаш да болуп кетти.

Жыйырма километрди араң басып өткөндө дөңгөлөгүбүз жарылып, токтоп калдык.

Кечтеги аба таптаза эле. Газондуу кенен проспектте батып бараткан күн ачык түстүү теректердин узун көлөкөсүн түшүрүп турат. Бул проспект кыркалары терең асманды көрсөткөн тоолорду карай кетет.

ӨТКӨН ЗАМАНДАГЫ ТУРМУШ

Токмоктун түзөндөрү... Өткөн заманда батыш түрктөрдүн борбору болгон тарыхый жер. 630-жылы улуу хан Тонгдун башкаруусу убагында империя өзүнүн эң жогорку баскычына жетип, бардык көчмөн уруулары аймакка чогулушат.

Зыяратчы Хуан-Тсанг Кытайдан Ысык-Көл аркылуу Индияга жол тартканда аларды таңгалуу менен кезиктирген.

«Бул маданиятсыздардын жылкылары эбегейсиз көп экен. Ханы жалтылдап көз уялткан алтын гүлдүү, келишимдүү чоң чатырда жашайт. Жоокерлери чатырдын алдына төшөнчү салдырып, эки катарга тизилип олтурушат. Баары жибектен тигилген саймалуу жалтырак чапан кийинет. Хан сакчысы алардын артында тикесинен тик турат. Кийиз чатырда жашаган ханзаада маданиятсыз болсо да, ага сый мамиле кылып, суктануу менен карабай коюу мүмкүн эмес». Бул текстти окуганда ушундай эле маанидеги Чынгыз хандын ханзаадаларынын жашоо шаңын чагылдырган XIII–XIV кылымдардагы батыш саякатчыларынын жазгандары бирдей кызыгууну жаратат.

«Хан жашыл атлас чапан кийип алыптыр. Желкесинен чачтары көрүнүп турат, чекесинде гана узундугу он эличе бир нече жолу оролуп, аркасына арта салынган жибек сызма чалмасы бар. Чачтары өрүлүп, барча чапан кийген ал эки жүздөй жоокердин курчоосунда жүрөт. Узун найза, желек, жаа көтөргөн жоокерлердин калганы төөлөргө, аттарга минишет. Кийгендери булгаары жана жука жүн кездемелер. Алардын калың карааны аягы көрүнбөгөн тээ алыска чейин жетет».

Кытай зыяратчысынын элестүү сүрөттөөсү – жапайычылыктын доорун жаңы эле ачып, өнүгүп бараткан толук тарых.

«Биз кийинки чабуулду күтүп, атайы чогулуп турган көчмөндөрдүн ордосун элестетебизби? Жер: Ысык-Көлдүн бул жапайы аймагы – бир тарабы Кытайга, экинчи тарабы Иранга карап, тээтиги Тянь-Шандын аркы тарабы болуп калат. Кытайлар айткан тарыхый учур: Азия багытындагы бул чечүүчү саат, түрк империясы кулаган VII кылым, эски империя Ту-Кюэ. Дагы бир топ жыл бою өздөрүнүн монгол туугандарын жеңгени келген Тай-Цонг Туркестандын түрктөрүн дагы талкалайт. Хуан-Тсанг катышкан 630-жылдагы курултай ар тарапка кетээрдин алдында жана ар бир поэмада калаарда өз өлкөсүнө чогулган түрктөрдүн акыркы жүрүшү. Хуан-Тсанг Сельджуктардын, газналык Махмуддун, хорезмдик Мухаммеддин жана Мухаммед Пнин ата-бабаларынын чогулганын көрө алды. Бул үрөй учурган күтүү – Ала-Тоонун көмүскө жерине катылган жашыруун аскерлер бизге зыяратчынын аңгемесин ушунчалык кызыктуу баяндап берет» (Rene Grousset, Sur les traces du Bouddha).

Алты кылымдан кийин Монголиянын борборунда Майышпас Император болуп такка отурган Темучин (Чынгыз хан) Кашкардан качып келаткан душманы Кучлукту Токмоктон кууп жетип талкалайт. 1207-жылы монгол биримдигинин башталышы Пекинден Дунайга чейин жетет. Соода жолдору континентте ачылат жана кербендер Кытайга коопсуздук менен келе башташат.

Генуялыктар Кыпчактын ханынан, Чынгыз хандын небересинен, Ыраакы Чыгышка товарларын жөнөтүп турган Крымдан жерлерди тартууга алышат.

1246-жылы Токмоктон алыс эмес жерге италиялык кечил План Карпин келип кетет. Иннокентий IV папасынын буйругу менен Чынгыздын небересинин мураскору Мөңке хандыкына барат.

Францискан ордендүү кечил Рубрук Токмокко 1247-жылы келет. Ыйык Людовиктин буйругу боюнча ал Ыйык жерден Кыпчактын ханы менен келишим тууралуу сүйлөшөт. Анан француздар жана нормандык епископ эбак жеткен Каракорумга келет.

Биздин Мөңкенин бир тууганы Кублай хан андан кийин Кытайды бийлеп турган. 1269-жылы ал Поло таякелерине пападан жүз билимдүү адамдан турган делегация жиберсин деген милдетти жүктөйт. Полотор Кашкар аркылуу Кытайга экинчи жолу келишкен, алар өзүлөрү менен Марко Полону жана эки доминикандыктарды ала жүрүшөт, бирок алар жеткени калганда кайра артка кайтышат. Бул учурда христианизмдин бардык жерде жактоочулары болгон. Токмокто несториандык епископтун башкармалыгы бар эле.

Чынгыздын келини Туракина Pretre Jean уруусунан чыккан христиан кызы. Мөңке хандын, кытайлык Кублайдын жана Перс Хулагунун апасы Серкутени да христиан кызы болгон. Толеранттуулук бар, сезимдер бардык келген ойлорго жетет, бирок Европада чоң башаламандык, папа Франциянын королу тарабынан колго түштү, бул Улуу Шизм, папа жок же пападан экөө.

Кийин кеч болуп калат.

1339-жылы эле францискен, Бургондук Ришар, Иллискоенин епископу Алма-Атанын батышында кыйналып өлтүрүлдү. 1388-жылы Бенуа XII төрт францискенди шайлап жиберип, бирок алардын пайдасы тийбейт. Он тогуз жылдан бери чоң хан болуп калган Тимур-Ленг исламдаштырылган бүт Туркестанды талкалайт. Монгол тынчтыгын жана трансконтиненталдык жолдорду беш кылымга бузат. Соода деңиз жолдорун ачууга мажбур болот.

Бүгүн кайрадан кыйынчылыктар көп. Жадагалса биздин кичинекей топ Караколдон ары барар-барбасын билбейт. Монголияда, Ситроен Борбордук Азия экспедициясы камакка алыныптыр. Кытай бандитизмге толуп кетти, Свен Хедин жана Аурел Штайн сыяктуу изилдөөчүлөрдүн ал жакта жүрүүгө укугу жок.

Өткөн заманда карым-катнаштар ХХ кылымдагыдай эле эч качан жеңил болгон эместигин какшыксыз айтса болобу? Жадагалса V кылымда Атилла кытайлардын императору менен теңме-тең соодалашкандыгы тууралуу окугамын, демек, карым-катнаштар мурунтан болгон...

1921-жылы темир жолдун эң жакын токтогон жери Арыстан Караколго ат менен бир айда барышчу. Эгер биздин машинебиз кайра-кайра бузула берсе, анда биз дагы машине менен жеткиче узак убакыт коротобузбу?

Дагы отуз километр баскандан кийин дөңгөлөк жарылып, жол боюнда тамактанууга мүмкүнчүлүк алдык. Ал жерде кайнаган казанынын жанында бир дуңган туруптур. Алдыбыздагы чаң баскан шырдак үстүнө мандаш токунуп отурдук. Биз ичкен чай бутубуздун алдында аккан арыктын суусунан экен. Шамдагай ашпозчу камырга окшош боз түстөгү нерсени бир нече жолу асманга чоюп ыргытып, эки каттады. Эми анын колундагы ал укмуш кайнап аткан сууга салынары менен бир ором спагеттиге айланып чыга келди. Үч мүнөттүн ичинде калемпири ачуу тамак алдыбызга даяр болду.

Кечки сууктан качкан кичинекей жөжө мага келип корголоду. Чыйпылыктап биздин зээнибизди кейитип, менин тиземдин алдына, анан чыканагыма корголоду. Милага жөжөнү бергенден кийин лапша деп аталган спагеттинин эбин таап жей албай аттым.

Биз кууп өткөн машине артыбыздан күйрук улаш жеткенине мактанып, катуу үн чыгарып өтүп кетти!

Түн кирип калганда Александр тоолорундагы капчыгайды көздөй силкилдеп жөнөдүк.

Арткы эки кош дөңгөлөктүн бири жарылды, жолду жалгыз дөңгөлөк менен болсо да уланта бердик, бирок экинчи дөңгөлөгүбүз деле көпкө чыдабады: бөрк менен бекитилип, тышкы коробканы бириктирип турган тактайдын жээги жулунуп кетти. Кургак беттин таштарынын арасында ар бирибиз уктоочу төшөнчүлөрүбүзгө кирип алдык.

Азиянын жеринде өткөн биринчи унутулгус түн ушул болду!

Денемди эзген катуу жер менен жуурулушуу – тойбогон көз караштын үстүнө акыры толугу менен көмкөрүлгөн асман, шамал, континенталдык катуу шамал, башкы нерсе!

Акыры мен ал жатка айтып бүтпөгөн ырды көңүл коюп угуп жаттым. Ал тоолорду ашып түшөт, жапайы жарыктарын таштайт, өзү багындырган бардык чексиздиктерден күчтүү, өрттөй чартылдайт, өрөөндү жаңыртат, агын суудай күрпүлдөйт. Ал күчтүү, шаркыраган суудай. Бул мен боюна уктаган өзөн, толкундары менин ийиниме, саныма тийген, мени өзүнө тарткан.

Алаксып, уктап калуу аргасын табышым керек...

VI

ТЕМИР ЖОЛДУ БОЙЛОЙ

Ойгонсок аба ырайы жакшы экен. Боом капчыгайы аркылуу (Х кылымдагы тарыхчы Гардиши аркылуу Жил ашуусу деп аталган VII кылымдын Кастеги болсо керек) акырындык менен Чүйдүн киргилт суусун бойлоп, 1500 метр бийиктикке көтөрүлдүк. Капчыгайдын зоокалуу беттери кочкул кызыл жана жашыл түстө.

Үч өгүз McCormickтин комбайнын тартып келатышат. Жок, бул Кыргызстандын тоолоруна бараткан ар кандай араба жабдыктарынын олуттуу жүрүшү. А бул талдардын жана камыштардын жашыл аралындагылар, баштары гана көрүнгөн чаң баскан жирафтарбы? Жок, жүксүз, бирок жондоруна калың чүпөрөк менен шыкалган токулгалары бар төөлөр жайылып жүрүшөт.

Кичинекей үйдүн жанынан эс алганы токтоп, кагаздарды текшердик. Каршыбыздагы машинага жанаша өтүп атып бир баштыкты илдирип алдык, андан буудай тынымсыз куюлуп кирди. Катуу тилдешкендер болуп, каршылаштардын шапкелери убактылуу бороон астында желбиреп баратты. Айдоочу мындай күтүүсүздүктү жөнгө салганга үлгүрдү. Бою-башы май, чаңдан карала-ботала болуп чыккан ага окшош жардамчысы да бар. Экөө суткасына орто эсеп менен он алты саат иштейт. Ар кандай күтүүсүздүктөр, иштен чыккан запастык бөлүктөр экөөнү тең жүдөтүп бүттү, бирок баарына чыдашты.

Өрөөн көрүнө баштады. Тээ алыста биздин алдыбызда ак мөңгүлүү бийик тоолор катар-катар көрүндү. Капысынан алыста калган тоолор жакын эле жерден кеңири, ачык табияттын көрүнүшүн көрсөтөт.

Бир нече камыштар, кумдуу жээк, бул Ысык-Көл, чексиз, терең. Айланасы туюк болгондуктан суу агып чыкпайт.

1916-жылы падышачылык армиянын муктаждыгына мобилизация кылган кыргыздардын катуу козголоңу жүргөн.

1905-жылы эле «Казак» деген гезити чыга баштаган учурда биринчи улутчулдук баш көтөрүү болгон. Бирок 1916-жылкы жалпы көтөрүлүштө көлдүн сууларын Чүйгө агызышып, Токмок–Фрунзе–Пишпекте жайгашкан орустарды каптатуу үчүн чоң канал казууга аракет кылышкан. Бирок орус-казактар козголоңду токтотуп, анын демилгечилерин кырып салышкан (генерал Анненков).

Жол түздөлүп, кеңейүүдө. Оң, сол жагыбызда жепирейген үйлөр, токой, чаң жолдор, төөлөр, үч мачталуу кайык токтоочу жайдын башындагы бул жер – Рыбачье.

Бир саатка токтодук. Машиненин үстүнө алган жумушчулар Караколго жетүүгө жүк ташуучу кеме табылаар деген үмүттө бизге

кошулду. Тыныгуу убагында оокаттарыбызды карап туруш керек. Трустун азык-түлүк боюнча филиалы болгон кыштактын ресторанына кезек менен барып тамактандык. Капа экөөбүз тамак жеп бүткөндө, бир карыган адам наныбыздын күкүмдөрү менен калемпир, ачуу гуляштын соусун шыпырып жыйнап атты.

Суу жээгиндеги үч мачталуу бышык кайыкка жөлөнгөн, колунда баласы бар кыргыз аял монгол көздөнүп, жер ортолук табияттын көрүнүшүнүн таңгалычтуу кайталанышы болду. Суу туздуу. Мен сасык тумоомдон арылуу үчүн дарыланып аткандыктан сары чачтуу үч бала менен бирге сууга көңүлдүү түшүп аткан Капага кошулганым жок.

– Атың ким? – дедим эң кичинекейине.

Жооп бериштин ордуна кусалуу көздөрү менен карап койдү.

– Атаң эмне иш кылат?

– Ich verstehe kein Russisch.

Бул немец балдарынын ата-энеси бактысын башка өлкөдөн сыноого Ауле-Атадагы меннониттик колониядан келишиптир.

Тикен зым менен тосулган кампаны куралданган кишилер кайтарып турушту. Жүктөр таразага тартылып, төөлөргө жүктөлдү. Эки тыныгуудан кийин алар орундарынан туруп, кайчылаш баскан буттары менен кадам тапташты. Бул көрүнүш арт жактагы суу менен тоолордун алдындагы суктанаарлык сүрөт эле. Бирок менин көңүлүм чөгө түштү. Машинедеги фотоаппаратым урунуп-согулгандан бузулуп, мен эки ящиктин ортосуна жыгылганда видеоискателимдин бир айнеги түшүп калыптыр. Аны адегенде чаң менен самандын арасынан бекер эле издепмин.

Ызаланганымдан ыйламсырап кеттим. Эми мен өз көзүм менен күбө болгон укмуштарды кантип тартам, кантип эске тутуп калам!? Айнегинин кайда түшүп калганын да таппадым!

Чай ичкен дүкөндүн жанында тишимди жуудум. Володя жаныма басып келди, ал мени шылдыңдап аткандай көрүндү.

– Эгер мен сиздин айнегиңизди таап алган болсом эмне демек элеңиз?

– Мүмкүн эмес! – дедим.

Мен Володянын башкалардын кайгысы менен тамашалаша билгенге маш экенин билген эмесмин. Көздөрү ойноктогону таңгаларлык: оң көзүнүн көгү тең эмес, карек менен жабылган, күңүрт карегинин ортосу эки катар жыртыктай көрүндү.

– Мынакей ал! Мен аны сизди күтүп атканда таап алдым!

Айнеги жарыктын түсүн мен үчүн өзгөрткөн кичинекей төрт чарчы айнекчени колдоруна кармап турду. Сүйүнгөнүмдөн көз жашым менен бирге тиш пастам жаагым ылдый куюлуп кетти. Дароо эле Володянын колун кыса кармадым.

Ак дубалдардын каршысындагы көлөкөдө чокчоюп олтурган саякатчылардын тобу кетип атканыбызды сабырдуу карап турушту. Акыркы үч күн ичиндеги басып өткөн жүз элүү километрге дагы аралык кошобуз.

Айдоочубуздун билими, албетте, тайыз: ал дагы канча километр жүрөрүбүздү да, барар жагыбыздын атын да билбейт.

Жолду катар силкилдеп бараткан түзөң акыры эңкейиштеп, күнгөй Ала-Тоого беталдык. Суу жолубуздун бир аралыктан экинчи аралыкка чейин жеп кетиптир. Ылдамдык эми гана күчөгөндө тоскоолдук жаралып, дагы бир дөңгөлөк жарылды.

Огюстка каршы үнсүз козголоң: бүтпөгөн жарышты уланткандан көрө, эмне үчүн тегиз суунун үстүндөгү кемеге түшкөн жокпуз!

– Канча күндөн кийин жетебиз? – деп калды Капа.

– Сейчас, – деп жооп берди өзүнө өзү ыраазы болгонсуган айдоочу.

Бул испандардын мапапасындай керек убакта орустун оозунан чыккан термин.

Дагы бир жолу жолдун боюнда өткөргөн түн, ал эми телефондун жалгыз зымынын асманда зыңылдаганы угулуп турду.

Ысык-Көлдүн аянты Леман көлүнүкүнөн жыйырма эсе көп болсо да, эки көлдүн батыш тарабынын ортосунан окшоштукту таптым. Табиятка да бир эле жерден күн тиет экен. Бул жерден кырк километр аралыктагы, көлдүн аягындагы Рыбачье жаңы төрөлгөн күнөөсүз Женевадай. Шаңдуу Тескей Савуанын кыркаларын эске салат, суунун жанында Салевдикиндей кенен аркалуу чоң өркөч жатат. Биз акыркы жантаймасына уктаган Күнгөй Жураны жана узатасынан кеткен сызыгын эске салат.

Бирок чоң айырмачылык – чоң төө тикендердин, темир гүлдөрдүн тегерегинде өкүм сүргөн жалгыздык. Европа жана анын дүйнөлүк конгресстер борбору абдан алыста...

1375-жылы Темирлан бул жерге бардык жапайычылыктын башында келгенде Ысык-Көл монголчо Темиртоу нор, Темир көл деген атты алып жүргөн.

А менин тегерегимде чокулар чагылган жарып кеткен боз булуттуу бороон менен топ ойноп жатат, менде болсо бир ой бургудай болуп такталып келатат. Тамерлан, Тимур болчу. Атилла венгер тилинен которгондо Айтзел, темирчи дегенди билдирет. Ал эми бүгүн Москвада Жозеф Джугашвилинин аты – Сталин! Ал Туркестанды башкарып турат. Монголдор Орусияга XIV–XV кылымдарда үстөмдүк кылган адилеттүүлүктүн келиши.

Байыркы түрктөр отту жана темирди аздектешкен. Сталин грузин болгондуктан алар менен эч кандай катышы жок десем болот, бирок ал олуттуу башкаруучулардын тукумдарынын жолун жолдоп баратат.

А биз өзүбүз ушул күчтүү идеалга жакынбызбы? Эгер Гуглиелмо Ферерого ишениш керек болсо, биз темир дооруна кайтып, баатырдыкка, курмандыкка барууга муктажбыз. Эркиндик бүттү, фашизм келди, алтын доору бүтүп, кендер түгөнүп барат.

Акыркы сааттардагы жүрүштө дагы эки кыштакты басып өттүк. Бороон, жаан. Арт жакта май куюлган бидон жарылып, тактайды, биздин жүктөрүбүздү каптай баштады. Капа сурады:

– Бул бидондо эмне бар?

– Бирөөндө бензин, экинчисинде май, үчүнчүсү болсо алардын тегерегинде бийлеп турат, – деген Мила жооптуу катырды.

Муну укканда шарактап күлүп, баарыбыздын маанайыбыз жарк дей түштү.

Араба үчүн Чолпон-Атага («Чабандардын атасы» дегенди билдирет) жөө барып келдик, мотор иштен чыкты. Биз кетээрибиз менен машинеси от алганына караганда айдоочунун өз планы бар окшойт деп шекшипем. Ал «узун рублдардан» үмүттөнгөн болуш керек.

ЧОЛПОН-АТА

Биз аты кулакка жагымдуу бул кыштакта бир топ күн калдык. Жылкы заводдо жолоочулар үчүн жайдак бир бөлмө бар экен. Жакшы тамакка кошумчалап, бактын алдына жайгашкан жалпы ашканада бизге бал, каймак, тамшанып ичер сүт беришти.

Бул тамак-аштар курамы кыргыздар жана орустардан турган сегиз жүз адам иштеген коллективдик чарбада иштетилип чыгат. Эки чочко үч жылдан бери ушунчалык тууптур, алар торопойлору менен эки жүз жетимишке жетиптир. Жарылып кетчүдөй семирген энелери термиттердин ханышасындай жийиркеничтүү.

Торпок өзүнөн кичинекей энесин эмгенин көргөндө: кыңкайган мойну мага капысынан бир нерсени эске салып турду! Эстедим, бул Канди музейиндеги улагын эмизген эчкинин дал өзү. Келишкен сызыктары көчүрүлгөн миной жалтырак темирдей. Бул аргын: атасы Швицтен, энеси кичинекей кыргыз ую.

Карл Мартин Рис бул ферманын башкармасы. Ал он жети жыл мурун Латвиядан келиптир. Бизге сый көрсөтүп, топурактан салынган үйүнө жаткырды.

Бул жерде бизге ат сатып алууга мүмкүн эмес экен. Алар абдан жакшынакай көрүнгөндүктөн: ар биринин баасы эч болбоду дегенде миң рублдан. Бул албетте, кымбат. Экспедициясынын туризмге жана илимге пайдалуу максаттары бар жолдошторумдун (бош убактысында Мила карта чийгенди жана мөңгү тартканды үйрөнүп жүрдү) аттарды сатып алууга уруксаты бар. Биздин үмүтүбүз Караколдо.

Автомобилдин рулунун арткы бетиндей кийиктин кара жана оюкталган чоң мүйүздөрү бир нече үйлөрдүн маңдайкы бетине урулуп турганын баамдадым.

Күнүнө эки жолу кумдуу жээкке барабыз да, тоо деңизинде сүзөбүз. Маңдайыбыздагы сексен чакырым аралыкта 6000 метр бийиктиктеги карлуу сепил турат.

Карамагыбызга казак-орусча токулгаланган жакшы аттарды беришти. Биз күндү тегеректеги жайыттарда ат минүү менен өткөрдүк. Биринчи машыгуудан тизелерибиз майышып, жамбаштарыбыз ооруп калды! Биринчи күн мага кыйын болду, анткени мен толугу менен атыма жана анын мага кылган мамилесине көз каранды болдум. Мен өзүмө тиешелүү ийгиликке жетише алган жокмун. Бир оор маселени чечүү мүмкүн эмес: камчынын зарылчылыгы барбы? Камчысы жоктор деле башкалардай эле бастырып жүрүшөт.

Эртең Чолпон-Атанын булуңуна бир кеме токтошу керек деп айтып калышты. Өлкөнүн салты боюнча сак болуш үчүн жүктөрүбүзгө жөлөнүп, портко алдын-ала жайгашып алдык. Мила менен Огюст шахмат ойноого киришти. Көлдүн эки жагындагы тоолордогу бороон бир жээктен экинчи жээкке урунуп, жаныбызда жыйылган дан салынган мүшөктөргө жабуу жаптык. Муздак шамалдын алдындагы балыкчылардын жепирейген аянычтуу эки тамы – порттун болгон көрүнүшү.

Түн кирип келатканда эки мамылуу кайык эң алыскы тумшукту басып өттү. Бул жүз жыйырма жүргүнчүгө ылайыкталган биринчи жана үчүнчү классы бар чоң «Пионерби?» Үстү элге толгон моторлуу кеме «Прогресс» экен.

Ал жээкке жакындаганда бортко тактай коюшту. Биз бардык жабдыктарыбызды жүктөдүк. Рюкзактар менен альпинисттик таяктарыбызды алып, жолубузду бошоттук. Володя капитан менен сүйлөшүп, бизге кууш көпүрөнүн үстүнө олтурууга уруксат алды. Бул жер бизге кысылышпай олтурууга мүмкүн болгон жалгыз орундук экен.

Өйдө жакта мен абдан үшүдүм. Жадагалса уктоочу төшөнчүнү салганга орун жок. Мен түндү үстүңкү катарга чыгуучу бурчтагы темир тепкичтин астында бүрүшүп олтуруп өткөргүм келди. Анткени буттар чекемден беш сантиметр эле аралыкта салаңдап турду. Мага салаңдаган буттардан кум менен семичкенин кабыктары куюлуп атты (Бүт орусиялыктар дайыма семичке чагып жүрүшөт). Бирок ошого карабай суу өтпөгөн плащымды башыма жаап уктадым.

Эртең менен Кой-Сары курортуна келдик. Бир нече боз үй жана жаңы жыгачтан салынган узун имараттан турган курорт аймагы көрксүз жерде жайгашыптыр.

Мындан алыс эмес жердеги суу түбүнөн ар кандай идиш-аяктар табылат экен. Маселен, байыркы казандар. Жомокто айтылгандай,

кийинчерээк VI кылымда келген кыргыздардай, Усундар илгери Энесайдан келген эл болгон. Алардын абдан бай, кол астындагылары бактылуу жашаган падышасы болгон экен. Өзү эң сонун кан сарайда туруп, абдан меймандос болуптур. Бирок кызык иш, күн сайын жаңы чачтарач талап кылчу экен. Баары өзүнөн өзү житип жок болуп отуруп, аягында өлкөдө бир гана чачтарач калат. Ордодо бир гана ошол чачтарач аман калат. Ошентсе да, албетте жүдөп, көп убайымга батат. Акыры ал тоодогу бир дербишке барат. Өзүн убайымга салган нерсе тууралуу айтып берет. Чачтарачты жашыруун сырдан куткарыш үчүн дербиш ага күн баткандан кийин чоң кудукка келгенде минтет: «Жашыруун сырыңды кудукка шыбырап айтып, кетеринде жакшылап жаап кой». Чачтарач дербиштин кеңешин аткарат. Чачтарач анын айтканына макул болуп, бирок кудукка барып үч жолу кыйкырат: «Жакшы хандын эшектикиндей болгон кулактары бар!» – дейт да, кетеринде шашканынан кудуктун көзүн ачык калтырат. Ошентип кудуктун суусу ашып-ташып отуруп кооз сарайды, атүгүл баарын каптап, дал азыркы эч качан тоңбогон Ысык-Көл деген (тереңдиги 700 метр, узундугу 182 чакырым жана туурасы 58 чакырым) көл пайда болот. Мидас падышанын азиялык болгондугунда шек жок.

VII

КАРАКОЛ

Токойлуу булуңдун түп жагы Караколдун порту катары колдонулат экен. Эки кеме токтоочу жайдын биринде чоң кеме «Советтик Кыргызстан» кызыл желекти желбиретип турат. Алыста мачталары жээктеги бак-дарактардан чоңураак эки кеме көрүндү, аларды кайдан чыгарышкан?

Иммигранттардын тобу кемеден түшүп, ар бири жантаймага жүктөрү менен шашылыш көтөрүлүп атышты. Шамдагайлары жүктөрүн эбак эле арабага жүктөп коюшкан. Күн сайын шаарларды таштап алыскы аймакка жайгашууга келгендер көп санда. Биз чийки буурчак жеп, өз кезегибизди күтүп турдук. Өзөк жалгаш үчүн кайнатылган картошка менен дарбыздары бар бир ашканага кирдик.

Бул жерден бир нече чакырым аралыктагы эгин талаанын ортосунда бийик тоолордун этегинде жайгашкан Каракол жапжашыл токойго окшош экен.

Сулуусунан келген арабакеч украин бизди туризм «базасы» жайгашкан Ленинскиге жеткизди. Фрунзедегидей эле проспектилери кенен, жээктеринде суу агызылып, кооз теректер тигилиптир.

Короодо жылкы байлануучу бастырмасы бар, үй алдында эки чатыр, ичинде он бештей керебеттүү жатаканага келдик. Геологиялык экспедиция бул жерге жай бою келип-кетип иштейт экен.

Кийинки күндөрү мен анча түшүнө бербеген көптөгөн үмүтсүз-дүктөрдү жаратып, түйшүк уланды. Улам уккан жаңылыктар эле көңүл сүйүнөрлүк эмес. Ар бир күн бизди үмүттүн күнөстүү чокусунан пессимизмдин караңгы туңгуюгуна түртүп атты. Биз эч качан кетпейбиз! Фрунзеден чыгып, бул жерге келиштин өзү эле эрдик болчу!

Бою кичинекей, бирок толмоч армяндын үч жылкысы болсо да анын карамагында мамлекетке тийиштүү жылкы сарай бар экен. Калгандары мурунку экспедициялар аркылуу сатылып кетиптир. Бул адам бир күн кечке ойлонуп, эртеси биз жетпей аткан үч атты тоодон алдырып келүүнү чечти. Огюст баарысын таптым го деп ойлогон, бирок бир эле аксак атты тааптыр! Армян бизди шылдыңдаганыбы?..

Ат базарда Володя биз үчүн атайын кошуна кыштактан келген жигитке жолугат. Бул атчан биздин жол көрсөтүүчүбүз болуп, бирок өзү орусча билбегендиктен бизге котормочу болуп берер базардагы жолдошуна чаап кетти. Тилекке каршы, өзү да, тилмеч болор жолдошу да келген жок. Калыбы, ал жигит биз үчүн абакка түшүп калган окшойт!

Анан дагы бир кызыгы: биз ижарага алаар берки аттар да өзүнөн өзү жоголуп кетти.

Бул тоскоолдуктар бир жагынан бизге чындап эле атайы даярдалгандай туюлду. Май, быштак, дан, нанга талон алыш үчүн жабдуу кеңселерине чуркадык. Бул талондорсуз эч нерсе сатып алалбайсың. Лениндин портрети үстүндө турган кыргыз башчысы бар райкомго бардык (райондун комитети). Ал биз жөнүндө маалымат берилген кагаздарды окуп чыкты. Кызылт көк түстөгү тукаба терезе пардасы, кызыл драп жабылган үстөлү, жалтырап турган эки телефону бар бул райком бизге олуттуу көрүндү.

Көптөгөн департаменттер жана алардын ар биринин милдети табышмактуу. Талондорубузга кол койдурушубуз керек, бул жерден алты чакырым аралыкта жайгашкан тегирменге буудай алып барышыбыз зарыл. Бринзетрустта бир киши миздүү сузгучун челекке салып, андан бир бөлүк сары май томуруп алды. Брынза түсү ак, абдан туздуу, арзан баадагы быштак. Бизге берилген тогуз килограмм нан алынып келинди. Наабайкана ГПУнун чабандестери күлүк жылкыларды таптай турган талаа этегинде экен. Жетекчисинин келишин күтүп, жыгач челектеги камыр жууруган наабайчыларды карап турдук. Эки рубль жыйырма беш тыйындан төлөп, ар бирибиз күрөң түстөгү салмактуу тоочтордон кармай кеттик.

Базардан төрт рублга бир таңым отун жана туз сатып алдык. Володя унду алып келгенден кийин, биздин короонун ортосундагы төрт чарчы кепеде жашаган эки кыргыз аял ишке киришти.

Дубалга жабыштыра топурактан салынган чоң көңкөгө от жагылды. Унга жаш келин туздалган суу, ачыткы, үч чөмүч суюк май куюп, жуура баштады. Келин бир кесим кийизге тизелеп отурган соң муштумун түйүп, күмүш билерик тагылган булчундуу колдору менен болгон күчүн салып ийлеп кирди. Ушунчалык жамаачылангандыктан, эмне кездемеден экени билинбеген көйнөгүнүн көкүрөгү төөнөгүч менен төөнөлгөн. Ал кээде кызын эмизип үчүн тыным жасап, биз аны менен тилмечсиз сүйлөшө алганыбыз жок. Ал бизге баласы чыргоолоп, эти ысып турганын түшүндүрүлбай муңайыңкы жылмайды. Анын жөнөкөй бултугуй бети өзүнчө сулуу көрүндү. Бет түзүлүшү өңүнө окшош жыгачтан жасалгандай, жазы маңдай, каштары ийилбеген, мурду кичинекей, бирок келишимдүү, жогору жагы жалпагай, арасы ачылган кара көздөрү бурчтуу көздөй тартылып, үстү шишип тургандай. Ал башындагы пахтадан токулган кызгылтым жоолугу менен талыкшыган Мадоннага окшоп кетет.

Эне камыр жапкан жапкычтарды алды, андан тоголокчолорду жасап, камырды алаканы менен жайды. Ортосун беш мыктан турган аспап менен сайгылап кирди. Бир убакта ысык тандырдан отунду чыгарып, анын үстүңкү бетине камыр жабыштырылып, нан толук бышканда чыгарып алышты.

Ошентип бизде саякат убагында жакшы сактала турган эки баштык тоочубуз болуп калды.

Которуо:
Туркия адабиятынан

МӨӨР

Бекир Сырткы КУНТ
– Антакия калаасында туулган. Орто мектепти, лицейди аяктаган соң Стамбулда бир жыл адабият, андан соң укук факультеттеринде (1925–1928-ж.ж.) билим алган. 1925–1930-жылдары «Вакит» газетасында иштейт. Андан Адилет мекемесинде, Дүзже сотунда, Ултак шекер фабрикасында укук кеңешчиси, Айдыңда кадастр соту, Темйиз сотунда баикы прокурордун жардамчысы болуп иштеген. 1938-жылы кичи мекенине кайтып келген Бекир Сырткы Кунт Хатай межлисинде Антакия депутаты болуп, «Йени Гүн» (Жаңы Күн) газетасына макалаларын жазып турган. Хатайдын Туркияга каратылышынан кийин өткөрүлгөн шайлоодо 1939-жылы депутат болгон. 1946-жылы шайлоодон өтпөй калгандыктан кайрадан сот төрагасы болуп иштеп жүрүп, 1959-жылы 8-мартта рак оорусунан каза болгон.

Асаф Акчыл бажыканада орто кызматкер боло турган. Өңүнө караганда элүү-элүү бештер чамасында. Көзгө толумдуу: олбурлуу да, олдоксон да көрүнчү. Кийингени да өзгөчө: кийимдери эч жарашыксыз болгондуктан күлкүлүү көрүнө турган. Анүстүнө кашка баш, төбөсү жалтырап, дайыма майланышып туруучу. Ошентсе да сейрек каптал чачтарын өтө дыкаттап тарап, таажыдай кылып чөмөлөп, кашкасын жаап алчу. Күнүгө сакал-мурутун чымын тайгалана тургандай жалтырата кырып алат. Эски, тер жыттанып туруучу саргыч галстугу мойнунан дайыма түшпөй жакасында түйүлүп, «А» тамгалуу алтын жалатылган кыпчууру менен кыстарыла турган. Бери дегенде он жылды карыткан бир кездеги күрөң, азыр өңү өчүп бозоргон көйнөгү дайыма жуулуу, бирок жакшы үтүктөлбөгөндөн бырыш. Тизеси жукара баштаган шымынын үтүгү четтеп, шымы кыйшыктай көрүнчү. Бешмантынын эки этеги жамбашынан ашып, балтырын жаба салбырап турар эле. Жакасы кирдеп калбасын дегени болсо керек, моюнунда дайыма ак бет аарчы. Чандайган курсагы тиреген чыптамасынын эки жан чөнтөгүнөн чыккан сары чынжырлар топчусунун бүчүлүгүнө кыстарылып, дайыма салаңдап туруучу: анын биринин учунда кичине ачкычы менен буралып жүрчү саат, экинчисин-

де кызмат мөөрү салынып, сыяга чыланган тери баштык бар. Алардан төмпөйгөн чөнтөктөрү дөбөгө жармашкан курбаканы элестетчү.

Асаф Акчылдын маянасы 35 лира болучу. Ал канчалык иштерман, чынчыл, жетекчилерин ыраазы кылганына, акырында бул мекемеде жыйырма үч жыл иштегенине карабастан кызматынан жогорулай алган да, маянасы көбөйгөн да эмес. Акыркы, бир аз жогорулоосунан бери туура алты жыл өткөн. Ал бир эле мекемеде ушунча узак мезгил, 35 лирадан ашыгыраак акча албаганынан улам арызчыл эле. Бул ич күптүүлүк: анын төмөнкү катмардан өйдө чыга албаганынан, кичине чөйрө болсо да башкарууга көнгөнүнөн жана жетишсиз турмуштун запкысын көп тартып, ар дайым кызматынан жогорулай албай келгенинен болучу.

Күндөрдүн биринде Асаф Акчыл үстөл үстүнө килейген дептерди ачып алып, эсеп-кысап сандарын жазып олтурган. Капыстан катчы кирип келди да, аны директор мырза чакырып жатканын айтты. Мындайлар күнүгө бир нече мертебе болуп тургандыктан ал капарсыз эле. Демейдегисиндей эле дептеринен башын көтөрүп, калемин таштап, шашылбай ордунан турду. Көз айнегин кутусуна салып, чеке-башын сүртүнүп бет аарчысын бейкапар чөнтөгүнө салды да, директорго жөнөдү. Эшикти тыкылдатпастан эле күндөгү иш катары тике кирип барды.

Директор аны жакшы маанай менен тосуп алды. Анысы бүгүн сырдуудай. Асаф Акчыл башынан эле жакшы жыт билги болчу, алда неден шекшине түштү. Ошентсе да сыр бербей, аңкоо күлүмсүрөп босогодо туруп калды.

– Өтүңүз, Асаф мырза, – деди директор ызаат көрсөтүп, – өтүңүз, олтуруңуз, сиз боюнча буйрук келди. Кызматка бир баскыч жогоруладыңыз. Куттуктайм! Алланын ырайымы экен. Азыр дароо буйрук чыгарып, жарыя кыламын.

Асаф Акчыл мындай күтүлбөстүктөн ыраазычылыгын кайталай айтып жиберди. Катуу толкунданганынан жүрөгү дүкүлдөп чыкты. Анан эмне, алты жылдан бери күткөнү акыры келип жатса... Атаңгөрү! Ушундай чоңойгон күндөр кандай сонун! Кызматчылар үчүн аябай маанилүү эмеспи. Бул – тим эле тойдой, майрамдай! Азыр аны бардык кесиптештери жабыла куттукташат, алыс-жакындагы тааныш-туугандары да сүйүнүп, каттар жаап, суктанышат эмеспи. Албетте, ичи тар, көралбастар да болот. Бул, өзүнчө кызык, өзгөчө дүйнө!..

Мурдатан болбогон тездик менен буйрук дароо чыгып жарыяланды. Асаф Акчыл ишин тез эле кесиптешине өткөрүп берди. Качан, кезек чыптамасынын чөнтөгүндөгү кызмат мөөрүн өткөрүүгө келгенде аны бергиси келбей кыйылган Асаф Акчылдын колу кыймылга келбей, титиреп кетти. Амалы жоктугунан гана мөөрдү чынжырынан чыгара баштаганда тим эле жан биргесинен айрылып жаткансып аябай жаны ачынды. Аттиң, мөөрү кетти!.. Аны менен канчалаган иш кагаздары салмактуу, барктуу болуп, мамлекеттик документ катары сөз жок аткарылчу эле го! Аларга: «Асаф

Акчыл» – деп колун кооздоп коюп, ырахаттануу менен бакыйта басчу эмес беле. Эми салбырап бош калган чынжырын көрүп ыйлагысы келип кетти. Айла жок... Азыркы кызматы жогорураак болгону менен мөөр берилбейт эле.

Качан иши бүтүп, үйүнө келгенде кызматтан жогорулаганын аялына сүйүнчүлөп жатып Асаф Акчыл чыптамасынын сол чөнтөгү бош калганын сезип, кымбат бир нерсеси жетишпей, өзүн кемип калгандай өкүнүч менен туюп турду. Аялынын алгачкы кубанычы, сыймыгы гана аны сооротту. Каниет кылды. Ал мөөрүнөн айрылганына карабастан чоңоюуга татыган өзүнө өзү сыймыктанып, маашырланып алды. Терең ойлогон кишиге кызматынан өйдөлөөсү чынында эле өмүрүндөгү маанилүү окуя, кадырынын артканы. Бара-бара дагы чоң кызматка жетүүсүнө ташталган ишенимдүү кадам. Ананчы, мөөрү жок болсо эмне экен...

Үйгө кийчү халатын киймек болуп, бешмантын чечкенде чыптамасына илинген чынжыры чубалып, мурдагыдай салмактуу эмес бош, жеңил саландай түштү. Аны кемчилиги катары сезип, көрмөксөн болоюн деди эле болбоду. Жанында кылт эткенинин баарын аңдып турган аялы Сафие иштин жөнүн байкай коюп, кабактары чыртыя түштү да:

– Мөөрдү эмне кылдың? – деди кекээрдүү.

Асаф Акчыл шек билдирбейин дегендей:

– А-а, мөөрбү? Ал... эме... – деп, күнөөлүүдөй кекечтене түштү. – Эме... Ал мөөр мурдагы ишимдики болчу. Аны да өткөрүп бердим...

Сафие айым мандайындагы күйөөсүн трамвай алдында калып колу-бутунан, же бир мүчөсүнөн айрылып калган бечарадай сезип кетти. Санаа тарта, күйүнө түштү:

– Андай болсо мейли, ордуна башкасын береби?

Асаф Акчыл аялынын каарына биротоло калгысы келбей, жоошута туруу үчүн:

– Ооба, ооба, албетте, беришет, – деп жиберди шашкалактап.

Ал кыйналып-кысталып, мөөрсүз калганына кайгырып алды. «Кырдаалдын курмандыгы» болуп жатса канетсин. Айла жок. Мамлекет ар бир кызматчысына, албетте, бирден мөөр бере албайт. Эр болсоң аны аялыңа түшүндүрүп көр!

Ошол күндөн тартып ар бир күн, түн Асаф Акчылга тозокко айланды. Сафие айымдын жүзүнөн күлкү такыр качып, мисирейип, эң жаманы – жаагы эч тынбай кажый берди. Быжы-быжы... кыжы-кыжы... Байкуш күйөөсүнүн мээсин жеп бүтүрдү.

– Сени алдап коюшту. Көтөрүп жатабыз демиш болуп, колундан мамлекеттин мөөрүн алып коюшту. Өжөрлүк көрсөтүп, бербешин керек болчу. Билинбеген башыңа муш, бул деген. Мына эми, куйругу чолок кол коюп гана калдың. Андай колду көчөнүн кароолчусу деле коёт. Коңшуларыбыз менен тууган-туушкандарыбыздын арасынан күйөөсүнүн мөөрү бар жалгыз гана мен элем... мактанчу элем. Колундагы мамлекет

кадырын, баркынды билбедин, байкуш. Илгерки увазирлер мөөр үчүн башын сайчу экен. Анын кадырын билгендер билет... Анткени «мөөр кимде болсо, Сулайман ошол»...

Ушул кезге чейинки тынч, сыйлашып келген жашоолору бир күндө астын-үстүн болду да калды. Асаф Акчыл эртең менен таң ата электе эле көчөгө качып чыгып, ишинде сабыры суз, кабагы бүркөө олтурат да, үйүнө кеч, сүйрөлө басып, таш боор жер жарылып, ага кирип кете албай, араң келет. Чоңойбой куруп кал. Минтип... анын кимге кереги бар эле.

Бечара не кылаарын билбейт. Такыр аргасы кетти. Эч нерсеге көңүлү чаппайт: жалтыраган кашкасын дыкаттап жаппай да, чымын тайгаланчудай кырынып-жышынбай да, галстугуна алтын кыпчуурун такпай да калды. Анын күндөн-күнгө маанайы чөгүп, барган сайын арыктап баратканын көргөн достору:

– Ой, сага эмне болду? Ооругандан соосунбу деги? Эртерээк дарыланып, тезирээк айыксаңчы, – деп ал-жай сурап, күйүнгөн болушат. Аларга сырын кантип айтат, арманын түшүнмөк беле.

Кай бир ичи тарлар:

– Өгүзгө жогорулоо жарашкан жок. Сооп кана болду, – деп, артынан мыскылдай жылмайышат.

Эмне кылмак ал байкуш! Жогорулаганы курусун! Буйрук ошондой... мамлекет ар бир кызматкерине өзүнчө мөөр бере албас. Ал турган иш, чындык. Аны түшүнбөй жатышпайбы... Бир өлүмдөн башканын аргасы табылат дечү эле, мунун амалы табылбайбы? Табылса кана, аттиң! Ал үчүн Асаф Акчыл кандай болсо да бардык курмандыкка кайыл болмок...

Акыры, бардык шылдыңга, мазактоо, келекеге кол шилтеп бир күнү директордун кабинетине кирди. Болгонун болгондой, ачык айтты. Эгер мүмкүн болсо жогорулоодон баш тартып, мурдагы эле ишине кайра коюусун өтүндү. Тек гана колуна бир мөөр тийсе болгону. Арманын айтып жатканда уялганынан чекесинен тер мончоктоп, көздөрүнө куюлуп, ырайым сураган байкуштай жалооруп, жетекчисине тик карай албай, эки жагына кайсаңдап жатты. Директору түшүнүктүү киши экен. Мыйыгынан күлүп, ахыбалын кылдат түшүнө алды. «Бир чарасын табалык» – деп, койду, үмүт отун тутантып. Ошол эле күнү ал баланча кызмат ордуна сөзсүз мөөрдүн керектиги тууралуу жетекчилигине өтүнүч жазды. Жооп кечиккен жок. Күндөрдүн биринде эле айтылган мөөрдүн жөнөтүлгөнү туурасында куш кабар келди.

Асаф Акчыл болсо: мынчалык азап тарткыдай эмне күнөө жасадым эле? Мөөрдүн бир жолу табылып калса экен деген сары санаа менен аялына ар күнү түркүн шылтоолорду айтып, эптеп ынандырып келди. Директору чакырып калар бекен? – деп чыдамы кете күтүп жүрдү.

Кудай берди! Бир күнү почта аркылуу жөнөтүлгөн мөөр, кутусу менен Асаф Акчылдын колуна тийди! Ал болгондо да жапжаңы, али бир да жолу

колдонула элек мөөр эле. Тегерете жазуулары бар, алтындай жалтыраган мөөрдү колуна алганда Асаф Акчыл тим эле төбөсү көккө жеткендей сүйүндү. Атургай аны өөп, эркелете сылап-сыйпап да жиберди. Анан кызыгы канганда бир канча ай бою салбырап, бош жүргөн чынжырынын учуна мөөрдү дыкаттап такты да, али сыяга булгана элек таптаза баштыгына салып, чыптамасынын чөнтөгүнө маашырлана жайгаштырды. Эми аялына тез жетип, аны кубантуу гана калды. Ал болсо аркыларга...

Сафие айым мөөрдү көргөндө чын эле эркек бала төрөгөндөй сүйүндү го! Атүгүл кубанганынан көзүнө жаш алып да жиберди. Анан эмне!.. Чоң балакеттен кутулуп жатышса...

КӨЧӨДӨ КАЛГАН АКЫН

Ал же кафелердин бирине кирип таң атырууну, же мейманкалардын бирине барып жатууну гана самап жатты. Бөлөк эч тилеги жок. Таксим менен Галатасарайдын ортосунда максатсыз, каңгып басып жүргөнүнө жарым сааттан ашты. Түн ооп, таң да жаа-кындаган сымал.

Аябай чарчап, уйкусу катуу келгенден басып бара жатып да уктай баштады. Боюн таштап, таштардын үстүнө кулап түшүп уктап калайын дейт, сакчылардын калың

**Пейями
САФА**

Пейями САФА – Стамбулда 1889-жылы туулуп, 1961-жылы кайтыш болгон. Атактуу акын Исмаил Сафанын уулу. Психологиялык романдары менен таанылган жазуучу.

Атасы Сиваста сүргүндө каза тапкан. Жакырлыктын айынан 9 жашынан тартып сөөк туберкулезу менен ооруп, жөндүзү билим ала алган эмес. 13 жашынан тартып иштеп, Телеграф министрлигинде кызматкер, 1914–1918-ж.ж. мугалим, 1918–1926-ж.ж. журналист. Таякелери Ахмед Вефа менен Али Кяминин таасирлеринен адабиятка киришти. Бир тууганы Илхами менен чыгарган «Жыйырманчы кылым» кечки газетасында «Асрын хикайелери» («Кылым аңгемелери», 1936-ж.) аттуу аңгемеси менен таанылды. Өзү «Маданият аптасы» жана «Түрк дүшүнжеси(ою)» (1953–1960-ж.ж.) журналдарын чыгарган жана чыгармаларын бөлөк басылмаларда жарыялап келди. Сүйүктүү уулу Мервенинин аскер кызматында жүрүп каза болгонуна катуу күйгөн. Ал окуядан бир нече ай өтүп, мээсине куюлуп кеткен кандан каза тапкан.

туфлисинин тумшугу менен тээп ойготору турган иш. Балтырлары ооруп, талыкшыган денесин көтөрө албай калды. Көп кабаттуу үйлөрдүн биринин дубалына башын желөп, тик туруп уктап алууга деле болмок. Жарым жабылган көздөрүнө май толгон сымал эч нерсени айрып көрсөтпөй тумандап, көчөдөгү алсыз шам чырактар мунарыктап калды.

Тез-тез баса уйкусун ачып, боюн түзөп, Йүксек Калдырым тараптагы бир жаман мейманканага барайын деген чечимге келди. Акчасы жетпесе да кардары аз мейманкана артка кайтара койбос деп үмүт кылды. Ошол ишеним менен караңгы көчөнү аралай басты.

Мейманкананын бөлмөлөрүндөгү кичинекей терезелери түз, тапш имараттын биринин алдына келип токтоду. Туткасыз, дат баскан, бийик темир эшиктин жан-жагынан коңгуроосун издеп, таба албады. Эшикти каккылады. Далайга какты. Ичкериден дабыш чыкпады. Бир кезде эшик ачылып, кир майкалуу, турсичен, жылаңаяк, уйпаланган чачтары көздөрүнө түшкөн, тик багып карагыс ырайы суук, коркунучтуу, уйкусунан ойготкону үчүн ачуулуу, кабагы бүркөлгөн, ырайымсыздай эркек көрүндү да көздөрүн ачканга алы жетпей жаткансып саалга кыймылсыз туруп калды. Узаткан суроолорго ал кысылган, коңурук тартып жаткандай үн менен жактырбай жооп берип жатты. Анын бул кебетесинен чоң муктаждыктын айынан гана таттуу уйкусунан аргасыз туруп келгени көрүнүп турду. Кардардын өжөрлүгүнөн ал берген майда акчаларды көңүлдөнбөй алды да шашылбай санап чыгып, мейманкананын эң жаман бөлмөсүнө ээрчитип барды.

Бөлмөнүн эч кандай терезеси жок эле. Ичине бир канча күн бою сасыган эт бышырылып, желдетилбегендей саңырсыган жыт дем алдырбайт. Келгиндин бул жерде жатуудан дароо баш тарткысы келди. Уктаганда бул жыттын тумчуктуруп салаарын ойлоду. Бирок аргасыздыгынан жалгыз керебетти көрүп, четине олтуруп, ойго батты. Денеси талыкшып бара жатты, бирок акыл-эси ойгоо эле. Айланасына көз жүгүрттү: күңүрт жарык, булуң-бурчтарда чачылган бөздөр менен чүпүрөк-чапырактар. Дубалдагы ыпылас бир нерсени жашыруу үчүн жабыштырылган газета менен картондор салбырайт. Газ очогунун үстүндө кичинекей бир кир казан турат.

Аябай жийиркенип, көзү көргөндөрү акылга сыйбады. Жүрөк айланткан сасык улам күчөп, көзгө көрүнбөгөн тумандай ылаажысыз тумчуктуруп баратты. Чыдамы жетпей, дароо бөлмөдөн атып чыкты. Жанагыл мейманкана кызматчысына да эч нерсе дебеди. Эми карандай суу болсо да алып кафеде олтуруу мүмкүндүгүнөн да кол жууду, көчөдө гана таң атырууга аргасыз.

Ал, Йүксек Калдырымдан жай чыгып, Галатасарай тарапка илээлей басты. Үйлөрдүн бурчтарында кимдир бирөөлөр калтырган

таштандылар чачылып жатты. Жакын эле жерде жер тизелеген сатуучулар менен сүйлөшүп жаткан бир аялдын тааныш караанын көзү чалды. Ошол тарапка ылдамдай басты.

Токатлыяндын маңдайына келгенде ээн, суук, үнсүз көчөлөр капасынан жандана түштү. Кечки үлпөттөн чыккан топ адамдар көчөгө жабыла чыгып, кажылдашып, автомобилдердин пипилдеги, моторлорунун гүрүлдөгү толуп кетти. Алардын өтүп кетүүсү үчүн жол четинде бир аз токтоп турууга мажбур болду. Мейманкананын ачык эшигинен чыккан тамактын жылуу жагымдуу жыты бурулдап, напсини ашынтып жиберди.

Саал ойго батып турганча топтоп бөлүнүп чыккан жанагыл жаш аялдын үнү чочутуп жиберди. Анын кандайча жанына келип калганын байкабай калган экен.

– Эмне издеп жүрөсүң бул жерде? Кимди күтүп турасың?

Селт эте аялга карады, өзүнүн мусапыр кебетесинен уялып, бирок анысын билдирбеске тырышып:

– Жолдун бошоосун күтүп турамын, – деди жай.

Аял анын жактырбай турганын байкаса да, ага таарынган жок.

– Мени үйүмө чейин узатып коёсуңбу? Жалгызмын. Сүйлөшөбүз, сени да көргүм келди.

Кыйналган өңүн аялга көрсөтпөө үчүн ал жүзүн үйүрдү, бирок жандай басты. Аял аны макулдугу катары түшүндү.

Жол жээгинде токтоп турган автомобилдердин бирине түшүштү.

– Эмне болду?– деп сурады аял,– абдан жаман, аябай чарчаңкы көрүнүп жатасың?

Эркек эч шылтоо таба албай калды:

– Эч нерсе...– деген болду.

Автомобиль Таксимге жеткенге чейин экөө үндөшкөн жок. Аял үлпөттөн чыгып, жолдо чачырап бараткан кишилерди карап баратты. Тигил ойлуу.

Таксим-Шишли жолуна чыгышканда гана аял:

– Козум, эмнени ойлонуп жатасың?– деди. – Сага эмне болгон? Айтчы мага?

Үнү мурдагысындай, сүйүүгө жана кызыгууга толуп турду. Экөө төрт жылдай бирге жашашкан эле. Аял ошол кездеги учурду улантууга макул болучу, тигинин гана ага эрки жетчү эмес. Ошентсе да ал чынын айтууга аракеттенди:

– Баарынан тажадым. Анын баарын бир сөз менен айта албаймын да...

– Үйгө баралы, ошондо сүйлөшөлү.

Тарамвай жолунун капталындагы, Шишлинин караңгы көчөлөрүнүн бириндеги көп кабаттуу үйдүн маңдайына келип токтошту.

Аял үйүнө чакырды, тиги баш тарта алган жок. Экөө ээрчишип, экинчи кабатка көтөрүлүштү. Белмөгө кирип, олтурушкан соң эркек өзүнчө сүйлөнүп кирди.

– Эмне болгонун сурайсың, билесиң да... Бирок бул түн өзгөчө жаман болду. Көчөдө калдым. Ыпплас бир мейманканага барып, жата албадым. Андан көрөк өгүздүн алаасында жатканым жакшы болмок. Ал жактан чыдай албай көчөгө чыгып, таң атыруу үчүн басып жүргөнүмдө сага жолуктум. Сенин чындап кызыгууңа мен дагы чын жооп берип жатамын. Эми чарчоодон эмес, чындыкты каалаганыман чынчыл болдум. Жашыра турган эч себеп жок. Менин шылдыңдай турган кесибим бар – акынмын. Мыкты жазбаганым менен айрым саптарымды сен жатка билесиң. Жанагыл кечки үлпөттө ойнолуп жаткан орус романстарынын арасында менин ырларымды ырдагандар да болгонуна ишенем. Алардын он беш мүнөттө буфетке короткон акчасы менен мен бир ай сонун жашай аламын. Эми мени кара, өлүп бара жатам. Кедейлигимдин айынан. Ушул кезге чейин кедейликти тоготчу эмес элем, болбогон шылтоо санап. Таза чындыкты моюнга алуудан неге качтым экен? Мен бүгүн тынч уктагандан бөлөк эч нерсени каалаган эмесмин, кишилерден ошол гана керек болучу, алар мага акыр-чикир төккөн чуңкурдун жанындагы жерди гана ыроо көрүштү. Бирок дайыма эле андай эмес. Анда-санда мен дагы төшөктө тынч уктай аламын. Бир топтоп бери ага жетпей калдым. Эмне жазыгым үчүн? Куру кыялдардан тажап бүттүм. Коомдук себептер, дагы бир болбогон нерселер... алардын баары жаман. Мен, адамдар ичимдеги берметти чукуп алып кабыгын ыргытып жиберген, же этин жеп алышкан деңиз үлүлүнө окшошмун. Бул түнү да ошондой болду... Мойнуңа аларсың жана менин ырларымды эстедиңер, а мен болсом сыртта тентип жүрдүм...

Ал капыстан сөздөрүн токтотуп, улантпады. Кайгы, өкүнүчкө катуу батып турду. Мурда мындай ачык айтчу эмес. Ал, адамдарга эң бийик нерселерди бергени менен алардан эч нерсе сурабаган адам эле. Абдан намыскөй болчу. Эмнеге бүгүн алсыздык кылды экен? Ооба, себеби бир – баарынан катуу чарчоо.

Эркектин башы көкүрөгүнө шылкыйды. Жер тиктеп, көңүлү катуу ооруганы сезилип турду. Аялдын ага боору ачып, бир азга олтуруп, тыныгып ал деп айта албай:

– Жок, сен сынбагын! Намысың бар эмеспи... сен аны унутуп, каалабай жатасың, эгер кааласаң...– дегенге араң жарап, сөзүнүн акырына чыга албады.

Акын үндөгөн жок. Айтылган сөздөр ага жөлөк болгону менен, эркин жыюуга алы келбеди. Столдун четиндеги бир орундука көчүк басты. Башын катуу уучтап алды, ой топтоп, күчүн чогултуп жаткан

сымал. Акыры өзүн жеңди көрүнөт. Бир маалда жай ордуна турду. Аял аны жалгыз калтыргысы келип, сыртка чыгып кетти.

Акын айланасына көз жүгүртө баштады: эки ай мурда эле ушул, жибектүү жабуулар капталган диванда жантайып жатчу, эмелеки аял ага кызмат кылчу. Ал айткандай, намыскөйлүгүнөн улам бул аялдан айрылган, кедейлигинен жалгыз калган.

Азыр жыйырманчы кылымдабыз. Эски ак сөөктүк манчыркоо дагы эле тирүүбү? Бу диванда жантайып, аялды кучактап жатууга акысы жокпу? Ага нарктуулугу жол бербейби? Эмнеге ага эрки жетпейт? Бул суроолорду өзүнө канча жолу бербеди. Эч качан бул аялга акыйкатты жанагыдай айткан эмес, тескерисинче, талаша турган. Эми эмне болду ага? Чарчады. Тажады. Азыркыдай ылаажысыздыктан канткенде кутула алат?

Аял кайрадан бөлмөгө кирди. Эркектин далысына келип жөлөндү, колун мойнунан арта салып кучактап, эркелей өзүнө тартты. Чындап арзытканын үнсүз билдирип жатты. Акын селт этти. Алда неден катуу корккондой.

– Кеттим, – деди ал капыстан, – бир секунда да турбаймын. Жанагыл айткандарымдын баары жалган, түнкү чарчоомдун гана былжыроосу.

Ал аялдын арзуусун, каалоосунун баарын оройлук менен капыс талкалап, сыртка чыга жөнөдү.

Экөө көп кабаттуу үйдүн босогосуна чейин ээрчише келишти. Тиктешип турушту.

– Ооба, ошондой, – деди акын кыска гана.

Анан эшикти шарт ачып тепкичтерден жүгүрө түштү да, көчөгө чыгаар замат издегенин тапты – таң.

Түрк тилинен которгондор:

Халит АШЛАР,
Каныбек ӨМҮРЗАКОВ,
Айдарбек САРМАНБЕТОВ

*Рассказы победителей литературного
конкурса «На грани» 2010*

1 место

ПЫШКА

(Мистика)

10.07.10 г.

Я всегда думал: почему наши законы запрещают обращать толстяков. Они не соответствуют нашему имиджу? Не выглядят так, как диктуют человеческие каноны вампирского облика?

В этот вечер я также размышлял над этим вопросом, рассматривая полненькую девушку, облаченную во всё чёрное. Затянутая в корсет грудь того и гляди грозилась вырваться на свободу. Длинная пышная юбка придавала ещё больше объёма её обладательнице. А та спокойно потягивала пиво через соломинку и постукивала по столешнице бара пухленькими пальцами, унизанными массивными перстнями. Ей явно было скучно. То и дело глаза, густо подведённые чёрным, оглядывали скачущую толпу у сцены, словно выискивая там кого-то. С угасающей надеждой смотрела девушка на выход из зала, теребила шипастый ошейник на шее, нервно поправляла напульсники. Чёрные волосы, светлые у корней, выбились из пышной причёски. Рядом с бутылкой пива и почти пустой пачкой сигарет лежала чёрная маска. Местами перья на ней отсутствовали, да и нити из

КУЛЕШОВА Юлия
родилась 24 января 1985
года в городе Фрунзе.
Окончила Кыргызско-
Российский (Славян-
ский) Университет по
специальности междуна-
родная журналистика.
Журналист «5 канала».

чёрного бисера также были в неполном составе. На человеческом «Бале Вампиров» танцы бывают разными. И вполне возможно, что сегодня будет сорван не один десяток масок. Сломленными птицами они упадут на мраморный пол, а такие как я получают возможность безнаказанно вершить своё преступление.

Девушка расстроено отставила в сторону опустевшую бутылку, тяжело вздохнула и начала подниматься из-за стойки. Но тут ноги в сапогах на огромной платформе подвернулись, и пышногрудая принцесса начала заваливаться назад. Но я не дал ей упасть. Вмгновение ока оказавшись возле девушки, подхватил её на руки, после чего вернул в вертикальное положение. Пошатываясь от выпитого алкоголя, машинально оправляя юбку, она начала, не поднимая глаз, лопотать какие-то слова благодарности. Я рассматривал её светлую макушку и обдумывал детали своего эксперимента, а также возможные его последствия.

– В качестве благодарности я согласен принять несколько капель твоей крови, – прошептал я ей на ушко. Та вся покраснела и вскинула на меня глаза. Какое-то время она изучала моё лицо, потом нерешительно потянулась пальцами к моей щеке, дотронувшись до которой сразу же вздрогнула и прошептала: «Холодная». Я улыбнулся, а девушка залилась счастливым смехом. Из глаз её брызнули слёзы. Она плакала и хлопала в ладоши одновременно. На нас стали коситься остальные участники этого маскарада. Я резко притянул девушку к себе, заставляя успокоиться и замолчать.

– Тише ты, а то я передумаю и уйду.

– Но неужели ты и правда тот, кого я так долго ждала? – прошептала она, уткнувшись мне в грудь – И ты... ты... я не смею об этом просить. Но, может быть, ты будешь столь великодушен и преподнесёшь мне свой Тёмный дар?

Ещё одна дурочка, начитавшаяся сказок, подумалось мне.

– Посмотрим, – вместо этого ответил я, увлекая своего подопытного кролика за собой. Тот время от времени попискивал от восторга, совершенно не жалея о встрече со мной. Глупый ребёнок.

* * *

Кристина была такой, сколько она себя помнила. В детском саду над ней постоянно издевались, обзывали толстой. То же творилось и в младшей школе. И в средней. И в старшей. Рядом со стройными подружками Кристина чувствовала себя неудобно. А когда однажды попыталась прийти в класс в короткой юбке, услышала о себе массу неприятных вещей. Закрывала уши, но это не помогало. Лучшая подруга советовала ей меньше есть, но Кристина итак нещадно мучила себя всевозможными диетами, толку от которых не было никакого.

А потом она посмотрела сначала один вампирский фильм, затем другой. И ей захотелось стать такой же, как ОНИ. Утончённой и истощённой. Она затягивала себя в корсеты, старалась во всём походить на своих кумиров и мечтала о том дне, когда сможет встретиться с одним из них.

Процесс превращения уже почти закончился. Измученное, мертвенно-бледное лицо в обрамлении спутавшихся чёрных волос, под глазами залегли тёмные тени, губы искусаны в кровь. Девушка скрючилась на полу в неестественной позе. Её тело сейчас твердо как камень, как окоченевший труп, если уж называть вещи своими именами. Платье измято, колготки порваны в нескольких местах. Это глупое человеческое дитя и не думало, что умирать от яда так больно. Наверняка она рисовала в своём воображении эротичные картины превращения в прекрасное создание Ночи. А вот оно как всё вышло. Она ещё не знает, ЧТО её ожидает. Впрочем, я и сам весь в предвкушении. За столько лет скуки хоть какое-то развлечение. Быть может, и нас боги создали для потехи над людьми, когда те им совершенно наскучили.

Судорожный стон вырвал меня из раздумий. Девушка начала ловить ртом воздух, словно задыхаясь. Она царапала своё горло, пытаясь что-то вытащить оттуда. Жжёт. Это Жажда. Отныне твоя спутница навеки.

Я наблюдал за её мучениями, прислонившись спиной к стене. Интересно, что подумают соседи, услышав все эти всхлипывания вперемежку с криками и стонами? Я хмыкнул. Известно, что они подумают. Ещё и порадуются за меня. Хотя в глаза выскажут, какой я «негодяй». Или позавидуют.

– Больно, больно. Помогите... пожалуйста... кто-нибудь, – плакала девушка. Она начинала действовать мне на нервы. Я подошёл к ней и рывком поставил на ноги. Она затравленно посмотрела на меня.

– Что со мной происходит? – жалобно пролепетала девушка.

– Ты же хотела, чтобы я поделился с тобой этим... как его? А, Тёмным даром. Возрадуйся, ты его получила. Пользуйся на здоровье. Пока не поешь, будешь выглядеть как труп. Насытишься – кровь побежит по твоим жилам, согреет твоё хладное тело, на щёки вернётся румянец, губы окрасятся багряным... В общем, всё станет зашибись, – заключил я, устав разглагольствовать.

– Мне надо домой сходить, переодеться, – начала было моя подопытная, но я резко оборвал её.

– Не надо. Родителей, сестрёнок, братиков и прочих близких людей, если таковые у тебя имелись, ты больше никогда не увидишь. Ради их же блага.

– Но...

– Иначе ты их слопаешь со всеми потрохами, и даже не подавишься. Ты не в состоянии контролировать свой голод. А как только в поле твоего зрения появится потенциальная жертва, ты тут же набросишься на неё, не задумываясь о том, что могло вас связывать в недалёком прошлом. Не переживай, первые лет пятьдесят ты просто не будешь успевать мучиться угрызениями совести. Всё свободное время будет посвящено утолению голода. А потом, если ты протянешь эти пятьдесят лет, тебе будет плевать на тех, благодаря чьей жизни ты продлеваешь своё существование.

10.08.10 г.

Аппетит у неё оказался адский. Буквально за месяц пышнотелая кровопийца очистила город от бомжей. Я старался её сдерживать, уговаривая, что «продукты» надо побережечь, чтобы на дольше хватило. Но она только отмахивалась пухлой ручкой и бросалась исследовать очередной тёмный двор в поисках пищи. Горе тем парочкам, на которых внезапно набредала моя фурия с прекрасным именем Кристина. Она не знала жалости, не ведала сострадания. Всё было именно так, как я и говорил. Ей некогда было заморачиваться на такие человеческие глупости, когда её собственное нутро требовало крови.

А я наблюдал и делал пометки на полях воображаемого блокнота. За время, прошедшее с момента превращения, Кристина сильно изменилась. Из глаз полностью ушло детство, уступив своё место сжигающему холоду. Её определённо можно было назвать красивой. Эдакая мечта викингов. Она упорно носила длинные, пышные платья, с глубоким декольте, всё так же затягивая себя в корсеты. Практически всегда молчала, лишь изредка спрашивая меня – когда же она похудеет. Я неопределённо разводил руками, откровенно боясь сказать ей правду. Её аппетит пугал меня. Она постоянно что-нибудь да ела. Засыпая, обсасывала чью-нибудь оторванную руку, прихваченную с собой. Готовясь к нападению, заранее двигала челюстями. А как-то я пришёл домой и застал её сидящей на полу, посреди кучи убитых молодых людей. На столике возвышалась ваза с пирожными, булочками и тортиками. Кристина брала лакомство, макала его в остывшую кровь и пыталась запихнуть этот «бутерброд» в себя. Желудок отказывался принимать непонятную для него пищу. Но Кристина не сдавалась, поглощая булочку за булочкой. Заметив меня, застывшего в шоке в дверях, девушка сказала с набитым ртом:

– Я хочу есть. И не могу насытиться. Когда в этом городе закончатся люди, я примусь за тебя. Я съем тебя.

Точно не помню, но, кажется, я тогда очень сильно испугался. Я поверил в реальность её угрозы. Я начал понимать, что законы порой составляют не от нечего делать, а потому, что так надо. Я не знал, как меня покарают за содеянное мои собратья, но мне, почему-то, стало казаться, что в любом случае это будет не так страшно, как если за меня примется ОНА.

10.09.10 г.

СМИ трубили об исчезновении целых семей. Стражи порядка призывали горожан воздержаться от ночных прогулок, так как именно в тёмное время суток люди пропадали бесследно. С инспекцией должны были нагрянуть старейшины. Они уже поняли, что я опять что-то натворил, раз человеческий мирок так переполошился. Честно говоря, я желал, чтобы они прибыли как можно быстрее. Потому что сам я никак не мог разобраться с этой проблемой. А Проблема росла как на дрожжах. Говорите, вампиры не могут изменяться? Ага, все остальные, но только не Кристина. Она становилась всё больше и больше. Когда в магазине девушка сказала ей, что корсета нужного размера нет, Кристина съела её. И даже не поперхнулась. Я же чуть в обморок не хлопнулся. Но нужно было расправиться ещё с охранником. Благо, в ночное время в этом магазине народу больше не было. Как избавиться от Кристины, я не знал.

10.10.10 г.

Она не появляется дома уже больше недели, чему я лично очень рад. Закрылся на все замки и на улицу не выхожу. Тому же примеру последовали оставшиеся в живых горожане. Город патрулируют усиленные наряды милиции. Время от времени кто-то из служителей закона словно в дыру проваливается. Ха, я-то знаю, в чьё бездонное брюхо он попадает. С кем бороться и как бороться люди не знают. Старейшины не дают о себе знать. Либо прибыли и засели в глубоком подполье, вырабатывая план, либо... Либо ещё не прибыли, не будем о грустном, да?

Шаги. Шаги за дверью. Кто-то стучит. Неслабо так стучит. Сильно. Чёрт, ещё немного и дверь выломает. Неужели?.. Да нет, она же сказала, что съест меня только тогда, когда в городе больше никого не останется. А ведь люди ещё есть. Правда, их почти не достать. Но для неё это такие мелочи.

Ай, зачем же так молотить по двери?! У меня итак нервы ни к чёрту.

– Я знаю, что ты там. Впусти меня, – это её голос. Я чувствую, как волосы встают дыбом. Господи, куда бежать? Какого я вообще решил провести этот эксперимент?!

Дверь всё же вылетела...

2 место

ПОСЛЕДНЕЕ ИСПЫТАНИЕ

(Фэнтези)

Ведь наша любовь – это пушки...
Редьярд КИПЛИНГ.

1

Рёв сотрясал своды. Летучие мыши чёрными стрелами носились в узком пространстве пещеры. Они секли лицо кожистыми крыльями, рубили плоть, точно сотни летающих лезвий. Чир прикрыл голову руками, факел выпал, зашипев в луже под ногами. Чир мчался наугад. Тьма обволокла его опасным одеялом, в котором как иглы – острые осколки камня. Чудовище за спиной бушевало в предсмертной агонии. Усыпанный шипами хвост молотил по стенам, дробил сундуки. Сверху стали сыпаться камни. Но Чир уже ощущал порывы свежего ветра, видел свет впереди. Юноша был слаб, опустошён. Не было сил произнести простейшую формулу – осветить тьму или отпугнуть этих тварей, рвущих его одежду... Рёв! Рёв вонзался в череп стальными иглами.

Вдруг наступила тишина. Какой-то миг... А после – шум низвергающихся глыб.

ЧЕРНОВ Сергей Валентинович родился 10 августа 1988 года в селе Хреновое Бобровского района Воронежской области. Работал библиотекарем. Печатался в журналах «Подъём» (Воронеж), «Проталина» (Екатеринбург); сборнике «Дыхание надежды и весны», альманахах «Битюг», «Фанданго» (Крым); в интернет-журнале Павла Амнуэля «Млечный путь». Является лауреатом конкурса журнала «Север» «Северная звезда – 2010».

Но Чир успел вырваться в царство дневного света. Что-то оглушительно ухнуло позади. Чир повалился в сухую траву.

Высокая фигура в длинном чёрно-красном плаще...

Маг протянул руку. На бледном лице старика промелькнула улыбка.

Сквозняки замка Ор гладили ядовито-желтый мех ковров. Ворон в позолоченной клетке уныло разглядывал мозаичный пол комнаты.

Юный ученик поглощён собой. Все силы тела он бросил на заживление ран. Больно! Всё ещё кровоточат. Никогда ещё я не дрался с этим... Последнее испытание. Он сказал, последнее. О боги, я и не знал, что всё будет так тяжело! Последнее... Теперь я должен стать Магом. Почему старик медлит?

– Не торопись. Тот, кто торопится, погибает первым.

Чир вздрогнул. Старый Маг стоял перед его кроватью.

– Ты нетерпелив, – сказал Маг. Голос у него был хриплым и, в то же время, необычайно приятным. – Сколько сопливых юнцов я повидал! И все они были так же нетерпеливы. Да... может, поэтому-то их уже нет в живых.

– О чём вы? – Чир попытался встать, но острая боль заставила позабыть об этом. – И разве вы сами не были молодым?

– Ты лезешь не в свое дело. Воздержись. Посмотри на себя – постель в крови. Ты не можешь залечить раны. Ты не стараешься! Твои мысли заняты другим. Возьми, это поможет.

Он протянул прозрачную склянку с бледно-розовой жидкостью. Руки Мага пахли прелыми листьями.

– Что это?

– Кровь Змея. Я соскрёб её с твоей одежды и смешал с соком ларкского дерева. Выпей, и смерть от старости не коснётся тебя.

– Вечная молодость?!

Старик разразился скрипучим смехом:

– Посмотри на моё лицо, разве его можно назвать молодым?

Лицо Мага было испещрено морщинами. Седая борода белым водопадом ниспадала на грудь.

– Пей, – голос Мага прозвучал по-отечески мягко. – Ты заслужил это... сопливый юнец.

Чир поднёс склянку к губам. На мгновение его кольнуло сомнение. Их уже нет. Кого? Тех, кто был до меня? Поколебавшись, он опрокинул содержимое склянки и, прикрыв глаза, сглотнул.

Поначалу он не ощутил ничего нового, словно выпил обычную воду. И вкус: вкус воды и капли вина. Или не вина. Что-то горькое... Он чувствовал всё ту же боль в ранах; чувствовал, как сквозняк лизал их холодным языком. Но затем... В висках застучала кровь. Он пытался дышать... но не мог! В лёгких разгоралось жжение. Перед глазами поплыли круги. Рот был открыт. Пальцы драли кожу на шее, точно разорвав себе глотку, он смог бы сделать вдох. Всего один вдох... Всего один...

Старый Маг стоял у изголовья массивной кровати. Сквозняк разметал полы его плаща, и красные молнии на его чёрном фоне казались живыми – изменялись, двигались. Он наслаждался... Наслаждался предсмертными муками ученика.

Ветер распахнул окно. В комнату ворвался шум листьев и сладкий запах белых цветов, что росли под самыми стенами. Четырёхугольное пятно света упало на мозаичный пол. Где-то далеко, за лесом, согнулась горбом яркая радуга.

Неожиданно Чир стал дышать. Воздух со сдавленным хрипом проходил через горло.

Лицо Мага скривилось. Он сжал зубы.

– Что ж, – выдавил он. – Даже яд не смог тебя побороть. Если ты хочешь стать Магом, ты им станешь. Дождись, когда взойдёт красная луна.

Хлопнула дверь, каблуки сапог застучали по полу. Старый ворон встрепнулся, забил крыльями в своей позолоченной клетке.

Вразбитый удущьем разум медленно возвращались мысли. Так вот какую молодость ты хотел мне подарить! За что?! Он попытался промолвить заклятье, которое защитит его... Но усталость закрыла Чиру глаза. Он провалился в глубокий, как дно магического колодца, сон.

2

Тревога билась в груди погребальным колоколом. За что? Почему? Прошло три дня, а он всё лежал, прикованный к постели. Раны гноились. Он шептал лечебные формулы, но всё было тщетно. Должно быть, слюна и кровь Змея содержали яд. Или летучие мыши... Они не походили на обычных. Ни одно существо не стало бы жить по соседству со Змеем. Выходит, они помогали ему. А когда Змей был убит, они не метались, обезумев; нет! – они атаковали, метили в лицо, драли кожу... Не важно! Главное – боль, гнивающие раны. Временами Чир впадал в забытье – и он боялся этого. Он боялся, что, пока разум блуждает во тьме, кто-то вонзит нож в его открытую грудь, или посыплет тело красным порошком, от которого кожа начнёт тлеть, покрываться струпами; или засунет ему в рот плотоядного жука, и тот будет медленно, день за днём, пожирать его изнутри... Кто-то? Он знал, кто. Он помнил его лицо до единой морщины. Десять проведённых вместе лет, казалось, связали их. Чир любил его, он знал всегда: в случае опасности мудрый Маг придёт на помощь, ведь Чир – его ученик. И тем глубже был страх. Тем острее была тревога.

За что? Маг сам выбрал его учеником. Он нашёл Чира в бесконечном лабиринте базара Девяти Караванов, его – маленького бродягу, выросшего в грязных закоулках каменного ада; его – начинающего воришку. И теперь над Чиром нависла угроза...

Ворон лениво каркнул. Чир застонал.

Комната, в которой он лежал, была убрана древними коврами. Со стен глядели доблестные воины, грациозные девы, величественные львы и вычурные единороги; там вставали замки, здесь шумели леса, и пенилось море – пыль щекотала Чиру ноздри. Окружённый коврами он был один, если не считать старую птицу. Безжизненные лица вызывали печаль; он словно под прицелом их глаз – в самом центре комнаты, прикованный к постели. Кроме птичьей клетки и массивного ложа только камин, и всё – вокруг пустота, заполненная призраками. Тёмные витражи на окнах превращали день в полумрак, ночь – в крошечную тьму. Чир шептал заклятья, чтобы видеть во тьме. Он делал это каждую ночь. Он знал, что может таиться во тьме замка Ор.

Он боялся – всё сказано в этих словах.

Чир создал магического охранника – купол, любая опасность в пределах которого должна была проявиться. Но так ли хорош этот «охранник»? Ведь враг (как непривычно называть его так!) намного сильнее Чира.

Маг приносил еду.

Чир презрительно отворачивался.

Борода старика взъерошивалась улыбкой. Так много было в ней: гордость и злоба, хитрая насмешка и ртутное безразличие... А иногда он вёл себя так, будто ничего и не было. Старался заговорить, спрашивал о здоровье. Для Чира это было самым страшным из испытаний. В горле вставал ком, глаза влажнели... В груди сочилась рана. И у раны этой было имя – Предательство. Чир не верил. Он не мог простить.

Дни медленно тянулись за днями. Каждое утро в комнату входил Маг, ставил поднос с едой на кровать и исчезал. Чир сбрасывал поднос на пол. Бульон разливался серой лужей по пёстрой мозаике, хлеб и мясо казались в нём маленькими островками... Силы покидали Чира, голод сверлил изнутри. К чему упорствовать, если конец будет один? К тому же, магия не обнаруживает отравы в еде... Маг кормит ворона хлебным мякишем, пропитанным телячьей кровью... Если бы я мог проверить еду на птице!.. Чир сдался. Он с нетерпением ждал, когда Маг принесёт поднос.

Должно быть, в еде что-то было. Чем иначе объяснить, что болезнь не уходит? Но «охранник» не чувствовал угрозу в воде и хлебе, куске вяленого мяса и дымящейся жидкости с запахом куриного бульона. Как быть? Есть два пути: умереть от истощения и болезни, или позволить медленно убивать себя. Через пару дней «охранник» сработал. Чир коснулся хлеба, и тут же перед глазами вспыхнули разноцветные круги. В ушах зашумело. Чир зашвырнул хлеб в дальний угол, а утром следующего дня увидел, что рядом с хлебом лежит пара дохлых мышей.

Всё не так просто. Вряд ли он пойдёт на обычное отравление, зная, что я этого жду. Он что-то замышляет. Старик хочет, чтоб я думал, будто могу отразить любой его удар. Нужно быть начеку.

Однажды Маг принёс вместе с едой столовый нож. Пока Маг разжигал огонь в камине, Чир, корчась от боли, спрятал его под подушки. Уходя, старик сделал вид, что ничего не заметил. Но юноша знал, как хитра эта бестия.

Прошло уже больше месяца. Раны затянулись. Боль стала слабее. Чир думал, что может встать, но опасался усугубить своё состояние. Наверное, содержание яда уменьшилось, или чары ослабли. Возможно, молодой организм стал привыкать... Чир наблюдал за вороном. По своему опыту юноша знал, как много отравляющих веществ существует в природе и производится в алхимических кубках. Вполне вероятно применение яда «под человека», с учётом роста, веса, характера. Думать, что подобное вещество будет действовать и на птицу, глупо... Но всё же. Ворон становится всё более дряхлым. Возраст? Сколько ему лет? Сотня? Больше?

Через пару дней Маг вновь попытался отравить Чира. Теперь яд был в бульоне. Как и в прошлый раз перед взором вспыхнули огненные круги, в ушах загудело.

«А что если сделать вид, будто я принял отраву, – эту идею трудно было назвать гениальной, но он зажёгся ею. – Избавиться от жидкости... Вылить на пол? Нет, он быстро меня раскусит. Он думает, я не могу встать. Вылить в окно!»

Чир слабо представлял, что может дать ему этот обман. Но страстное желание уколоть ненавистного человека – убийцу, предателя – затуманило разум, вело за собой, как болотные огни глупого путника.

Для начала – подняться...

Ступни коснулись холодного, липкого пола, на котором ещё лежали остатки брошенной пищи. Жирные мухи с мерзким жужжаньем поднялись в воздух. Чир встал. Голова закружилась. Пол стал уползать из-под ног. Ковры вздыбились буграми, люди на них раздулись и стали заваливаться на бок.

Головокружение вскоре прошло. Нужно нести миску. Он поднял её... Шаг – ноги чуть было не подкосились. Ещё один – теперь увереннее. Четыре – Чир добрался до окна, потянул на себя створку. Солнечный свет резанул по глазам. Чир зажмурился, прикрылся рукой. Миска выскользнула... Чир услышал, как она глухо ударилась о землю – там, за окном.

Привыкнув к свету, Чир посмотрел вниз.

Белоснежные цветы, что росли под окнами, почернели. Они источали запах горелой плоти. Вместо белых бутонов на тонких шеях качались обугленные овалы, похожие на крошечные черепа.

Так вот что растёт под стенами замка! Чир знал эти цветы. Он знал, что делают они с человеком... Кровожадный старик!

Чир поплотнее закрыл окно.

Выходит, отравы была не в еде, а в воздухе. А как же Маг? Должно быть – противоядие... Бульон ошпарил их – цветы теперь не опасны.

На следующий день Чир уже чувствовал себя лучше. Он ощущал, как возвращаются силы.

Утром Маг вновь принёс пищу. На губах его играла улыбка.
«Что же ты замышляешь? – думал Чир. – Какую ловушку готовишь?»

3

Прошла пара дней. Мышцы вновь сделались упруги. Голова – ясна, как после долгого отдыха. Но страх не исчез. Он тайлся в тёмных углах.

Когда Маг приносил еду, юноша притворялся больным. Зачем? Он вынашивал планы! Он думал, как превратить замок Ор в груды камней, а мерзкого старика в дымящийся пепел. Но он не знал, являются ли эти мысли тайной для Мага. Чир экранировал мозг. Но как же невыносимо не ведать силу врага! Чир учился у него, но, может быть, Маг показывал ему самые лёгкие вещи?

За тёмными окнами день за днём хлестал дождь. Кривыми саблями полыхали молнии. Осень. Промозглая осень Королевства Турах. Голые деревья кренились под натиском ветра. Ковёр из янтарных листьев покрылся грязью. Ещё пару недель и начнёт падать снег.

Заклинание, которым Чир хотел воспользоваться, называлось «Сжатие». Оно создавало вакуум на определённом пространстве. Если сделать это внутри стальной бочки, давление расплющит её, и та будет похожа на ком. Это не самое сильное заклятье, но оно затрачивает мало энергии. В этом – плюс.

Но «Сжатие» требует крови. Юноше было жаль, но, скорее всего, ему придётся свернуть ворону шею. Старый ворон... В их положении было что-то общее. Они были узниками. Один – в позолоченной клетке, другой – в замке своего учителя. Чиру было искренне жаль... В птичьих жилах текла старая кровь, а чем старее кровь, тем ценнее её свойства.

Во время произнесения формулы Чир должен оказаться снаружи. Это нетрудно сделать – дверь в его комнату не заперта. Он мог выйти в любую минуту. Да что там выйти! Он мог сбежать. Он чувствовал, что ничто не держит его. Но... он горел жаждой мщения. Он не хотел сдаваться. Выходит, полжизни потрачено зря... Меня обманули. Обманули! Я не стал Магом, я еле остался жив... Кто-то должен ответить мне... Кто-то должен понести наказание!

Одежда? Закутаться в простыни, а тепло поддерживать заклятьем.

Единственное, что сдерживало юношу – возможный ответный удар. Он будет чудовищен, нет сомнений. Предсмертная магия... А если старик знает, что замышляет Чир, он приготовится к атаке. Он может отвести удар, перенаправить его. Но без риска нет мести. Без опасности нет сладости победы.

И ещё...

Он помнил, как был счастлив, изучая азы магии, как трепетало сердце, когда он постигал Неведомое, и рука старика вела через открытия и тайны; как седой Маг излучал добрую улыбку, когда перед Чиром открывался Великий Путь. И летним жаром был полон замок Ор, у стен тихо шелестели деревья, а каждый угол, каждый закоулок был изучен; все повороты запечатлелись в душе...

Но нужно действовать.

Была ночь. Чир вынул из-под подушек нож, подошёл к позолоченной клетке. Ворон щёлкнул клювом и стал переминаться с ноги на ногу; когти скребли по костяному полу.

Что-то заставило юношу насторожиться. Под окном заржала лошадь. Чир приоткрыл створки и осторожно выглянул наружу. Внизу, на белом коне сидел Маг. Плащ его развивался – красные молнии неестественно блестели. На седой голове – широкая шляпа с синим пером. Рядом пританцовывал гнедой жеребец без седока. Дождь недавно закончился, с крыш изредка падали капли.

– Брось это, сопливый юнец! – крикнул Маг. – Игра окончена. Спускайся ко мне, одежда – за дверь. Пришло время наконец-то стать Магом. Помнишь, что я говорил? Взгляни на небо.

Чир поднял взгляд. Из-за облаков выплывала красная луна – медный диск, изъеденный оспинами.

4

Они ехали по голому ночному лесу. Лошадиные копыта увязали в грязи.

– Я знал, что ты выдержишь, – говорил Маг вкрадчиво-тихим голосом. – Подозрения, желчь злобы, страх... Поверь, когда-то я тоже чувствовал это. Последнее испытание! Да, последнее... Можно сразить сотню чудовищ, но проиграть битву с самим собой. Однажды, я видел, как молодой козлёнок заметил стаю волков и из любопытства побежал к ним. Волки разбежались, испугавшись его дерзости... Но ты не таков! Ты сомневался. Ты просчитывал и видел, что я сильнее, но твоё желание бороться победило. Это урок: чтобы расти, ты должен перешагнуть через человека внутри себя... Ты силен. Сильнее тех, кто был до тебя. Ты станешь Магом, я уверен. Боюсь, если бы красная луна взошла днём позже, меня бы уже не было в живых. Да-да! Ты не слабее! Я научил всему... Знаешь, какой сегодня день? День Силы! Луна и Солнце равны. Два раза в год открывается канал, и поток энергии бьёт из недр земных...

Над их головами пролетела сова.

«Правду ли он говорит? – думал Чир. – Уж слишком просты, слишком слащавы его слова. Не следует доверяться».

На боку висел меч и в случае чего... К тому же магия... если старик прав ...

– Ты и сейчас сомневаешься, я это вижу. – Маг смотрел ему в глаза. – У тебя много вопросов.

Ночной лес был страшен. Издалека доносилось рычание хищников. Много легенд ходило о тварях, что водятся в этом лесу. Голые деревья походили на исполинские трупы. Тонкие ветки тянулись к одежде, старались схватить, выдернуть из седла. Время от времени кони тревожно ржали.

– Те, кто были до меня, кто они? – наконец спросил Чир.

– О-хо-хо! Более глупого вопроса я не мог представить! Ты не должен думать об этом. Их имена? У них нет имён. Они не заслужили. Они проиграли, сдались... Они не стали Магами, но уже перестали быть людьми. Подобные существа подлежат уничтожению. Ты их видел... и ты их убивал.

– Что?! – ладони юноши со всей силы сжали поводья.

– Думаю, одного из них ты помнишь. Он был ловок и селён, но не прошёл последнего испытания. Он испугался... Увидел, что дверь не заперта, и сбежал. Ведь легче всего было сбежать. Сила не прощает таких, как он. Его кровь переполнилась Частицами. Он начал менять форму. Змей, которого ты убил...

Чир потерял дар речи. Он ведь сам мог сбежать! И что тогда? Что бы с ним стало?

Лес полон звуков: шум ветра, треск сучьев, уханье сов, заунывный волчий вой... Они ехали молча. Какофония ночи, какофония тьмы окутывала их – Мага и его ученика. В небе блестели звёзды, как бриллианты на чёрном шёлке. Красная луна медленно ползла, освещая мир неярким светом. Тропинка, по которой они следовали, стала расширяться. Копыта застучали по гранитным плитам. По обе стороны стали появляться белые, как кость, статуи: трёхглавые лучники, крылатые змеи, полулюди-полуптицы...

– Где мы?

– Всему свое время.

И вновь – только шум ночного леса.

Чир чувствовал, как внутри у него что-то поднимается и опускает, поднимается и опускает, точно морская волна.

– Я знаю, что ты хочешь спросить... Да! Там был яд. Но я не обманул ... просто, кое-что утаил. Так было нужно. В склянке была кровь, сок лакерского дерева и яд... Если бы ты был недостоин – яд умертвил бы тебя. Кровь Змея. В ней много Частиц. Они будут изменять тебя. За сотню лет постареешь на год. Чутьё обострится, сила – возрастет. От этого вся боль.

Чир хотел спросить о «цветах», что росли под окном, но ощутил какую-то слабость. Веки наливались свинцом.

– Значит, я всё-таки стану Магом, – вяло сказал он. – Как это будет?

– Ты увидишь. Нужно подождать.

И вновь – молчание и слабость, какофония ночи и стук копыт по плитам.

«Я стану Магом, – думал Чир. – Я верил тебе. Я правильно делал, что верил тебе...»

Лес расступился. Из тьмы выросли белые камни, будто огромная стена встала на их пути. Чир различил вход. Он был очерчен золотым узором: тонкие светящиеся линии сплетали силуэты летящих сов. Что это? Знак мудрости, или...

Маг прыгнул на землю.

– Это оно – то самое место. Бурлит Силой, бурлит мощью! Здесь это случится. С минуты на минуту откроются Врата. Ты поймёшь – о, да! – ты поймёшь, что мир, который ты знал, лишь бледная тень настоящего бытия. Тебе откроется многое... Ты должен найти в себе силы понять это.

Чир слез с коня. Усталость всё ещё одолевала его, но слова старика заставили насторожиться. Рука коснулась пояса.

– Нет! – крикнул Маг.

Чир вздрогнул.

– Меч должен быть при тебе, – сказал Маг спокойней.

– Меня ждёт опасность?

– Не знаю. И никто не знает. Сила капризна. Там может быть всё, что угодно...

Чир решительно направился в дрожащую тьму, окружённую золотыми совами. На мгновение он ощутил холод, будто обрушилась зимняя стужа... всего на мгновение. Потом окатило жаркой волной. На коже выступил пот, одежда сделалась необычайно грубой, точно древесная кора. Но Чир сделал шаг, и всё пропало. Он ничего не видел, но чувствовал необычайный запах: аромат неподдающихся описанию благовоний. Какая-то странная уверенность толкала Чира вперёд. Он шёл, не боясь упасть, не боясь наткнуться на стену. Он двигался во тьме, которая пульсировала подобно гигантскому сердцу. Наконец, он заметил слабое сияние. По мере движения оно становилось сильнее. То мерцали стены и пол, состоящие из каменных плит... Вернее, древние руны, что были вырезаны на них. Чир ощутил, как Сила бьёт из этих рун – шевелились волосы, трепетал плащ под струями магических потоков. Чир слышал шаги – за ним следовал Маг.

Сиянье ввалось из камня, как голубь из клетки. От него всё делалось изумрудно-зелёным – ладони, одежда... Стали болеть глаза. Юноша щурился. Свет невыносим... Но ноги не могут остановиться... И эта усталость. Будто тело стало тяжёлым, как те статуи у входа...

Впереди, в полу, виднелся чёрный провал.

Голос старика:

– Ты, сам того не ведая, каждый день, каждое мгновение делал выбор: быть тебе никчёмной тварью, наречённой «человеком», или коснуться высших знаний, коснуться Силы, рождающей Магов. Есть Винтики, и есть Механизмы. Из зёрен рождался твой выбор... день за днём, день за днём... Проснись, Чир, проснись... Всё, что было до этого – лишь сон. Проснись... разомкни веки, вдохни полной грудью. Всё, что было – лишь сон... Проснись...

Веки сомкнулись... Чир был готов упасть на дышащие жаром магии камни. Он был готов рассыпаться, растаять, обернуться в пыль. Он ощутил, что Мир, вся Вселенная, пришла в движение, эфир огненным ветром закрутил хоровод вокруг него, вокруг него одного.

– Проснись, Чир, проснись. Ты был нечист и наг, наивен и глуп. Сейчас ты – лишь пепел... Восстань же Ясный Феникс! Восстань... Восстань!..

Чир погружался в Ничто. Он не ощущал ни время, ни мир вокруг. Лишь голос... И пульсация. Он знал, что когда-то так пульсировал зелёный свет, струилась магия из запретных рун. Но когда это было? Где это было? И что теперь он, Чир? Частичка разума, тонущая в бездне.

– О, Феникс! Ясный Феникс! Жги крыльями! Я зову тебя. Я – дитя Стихий: сын бури и зноя, сын льда и могил! Рвись, Феникс! Круши!

Чир всё ещё сопротивлялся. Он старался зацепиться за реальность, старался сделать глоток воздуха. Старался пробудить мысли в затухающем мозгу. Но какая-то апатия разъедала его. Но густая тьма поглощала его, и он погружался в её бездонную утробу.

– Да, круши и рвись! Вперёд, вперёд из мрака ледяных дворцов, где только ветер разъедает стены...

Ты сдаешься?! Ведь и ночи не прошло с тех пор, как ты готов был убить, превратить череп старика в лопнувшую дыню... Ещё не села красная луна...

– ...Пришло время наконец-то стать Магом. Помнишь, что я говорил? Взгляни на небо.

Чир поднял взгляд. Из-за облаков выплывала красная луна – медный диск, изъеденный оспинами.

Чир прикрыл окно, оставив лишь щель, чтоб птичье тело могло проскользнуть в неё. Он открыл лёгкий замок на клетке. Ворон тревожно зашевелился... Его глаза – две чёрные бездны на сгустке крылатой тьмы.

– Всеми Силами заклинаю тебя, поедатель падали, вскормленный кровью тельца. Следуй за мной на вершину мира и в студёные бездны Мёртвой страны. И пусть трупные черви живьём поедают тебя, если ослушаешься ты моего заклатья!

Чир поднёс лезвие к левой ладони. Сильнее нажать. Чёрным разводом выступила кровь...

5

– ...Взлетай, Феникс, взлетай! И сказано в рунах, что выбиты руками Древнейших на камнях, сгинувших в море: «Огонь и Ветер, Земля и Вода. Связавший всё это не будет отныне во плоти и крови. И Маг – ему имя... Один... Огонь и Ветер, Земля и Вода. Всегда один Маг! Всегда!»

Всегда один Маг!

Пульсация нарастала. И Чир, наконец, ощутил, что это бьётся его сердце, будто он смотрит внутрь себя и видит сухой комок, стонущий от боли.

– Взлетай, Феникс!!!

Он уже не слышал слов, что превращались в рёв, в рокот грома.

Всегда один Маг!? Но почему? Разве я теперь не Маг? Я ДОЛЖЕН стать Магом. Выходит... нас теперь двое...

И тут...

Тут случилось нечто заставившее очнуться, вырвавшее из тьмы. Его слух уловил звон клинка, вынимаемого из ножен. Миг – глаза распахнулись, свет ослепил их. Чир почувствовал, как лезвие рассекло воздух над его головой. Он успел выхватить свой меч. Клинки скрестились. Сноп искр! Клинок старика скользнул по лезвию Чирова меча, метнулся вниз... рукав затрещал, рубиновым ручьём заструилась кровь. Капли упали на магические плиты, и они задрожали. Вся пещера содрогнулась, издав жадный стон! Пещера жаждала крови!

Чир не чувствовал боли – он был слишком напряжён для этого. Здоровая рука мёртвой хваткой держала рукоять меча. Волна дрожи прокатывалась по телу. Он... он рыдал. Grimаса непонимания, ужаса, муки застыла на лице. Слёзы засыхали на разгорячённых, красных как медь щеках. Почему?..

Лицо старика бело как мел.

– Это – испытание, – сказал он тихим надтреснутым голосом. – Последнее... Ты должен пройти... Ты... ты должен довериться. Я причинил тебе боль... Сможешь довериться? Сможешь ли ты довериться своему учителю... человеку, который любит тебя, Чир?..

Но Чир не слушал.

– Ты должен... Ну... Ну, оставь... Опустим меч...

Старик поднял меч вертикально вверх. Лезвие загорелось зелёным пламенем.

– Почему?!

– Ну же... закрой глаза.

И тут – свист стали! Чир инстинктивно выставил меч... Из горла вырвался крик. Чир повалился на камни, меч отлетел в сторону. Рука!!! Пальцы искорежены, кость пробила кожу. Чир застонал. И магические камни застонали в тон, ощущая горячую кровь.

– Маг всегда один, – промолвил старик, будто о чём-то далёком, будто сидел за столом в замке Ор, там, где двенадцать рун победы сплетаются на полу в чёрное солнце.

– Маг всегда один, сопливый юнец. – Старый Маг вновь занёс клинок. – От сотворения мира было так: Сила в руках одного. Таков закон. Лучший управляет Силой. Лучший из лучших! Долг Мага – хранить равновесие в мире Стихий... и искать ученика. Того ученика, что лучше его самого. И если ученик пройдёт все испытания, он станет Магом. Здесь. В этой пещере. Но! «Магом будет лишь тот, кто лучше своего Учителя». Тот, кто убивал, становился Магом. Так что... в эту пещеру входят двое, а выходит один.

Безразличие охватило Чира. Его не волновали слова. Лживые слова лживого старика!

– Я думал... – голос Мага сорвался. – Я надеялся, ты лучший. Ты должен драться! Ты должен биться за свою жизнь, за право стать... Но ты... Ты даже не сопротивляешься! Глупец, Чир, глупец! Мне жаль тебя... Закрой глаза.

Клинок стал опускаться.

Чир сделал то, что ему велели. На мгновение его охватило странное веселье. Он вспомнил... вспомнил, как Маг вёл его путём познания тайных наук... Как он был счастлив. Счастлив!!!

Сдавленный стон и крик...

Сердце защемило. Чир сделал глубокий вдох и понял, что кричал не он.

Чир открыл глаза.

Повсюду метались ярко-зелёные смерчи. Старик извивался, как угорь на дне рыбацкой лодки. Клинок валялся на камнях, испещренных рунами. А вокруг головы... вокруг седой головы как демон летал старый ворон. Ладони были прижаты к лицу, и из-под белых как известь пальцев текла густая кровь.

Ворон!

И тут волосы на голове Чира зашевелились. Затылком он ощутил: за спиной из чёрной ямы стало что-то подниматься. Что-то бесформенное. Что-то огромное...

Чир попытался встать, но руки – одна рассечена мечём, другая сломана в кисти. Как много крови! Кровь?! «Сжатие»! Сейчас, когда Маг занят птицей!

Старик никак не мог отнять от лица ладоней. Он говорил страшные заклятья, но боль искажала их. Перья ворона уже дымились, но он всё ещё держался в воздухе, всё ещё метил в лицо. Капли крови падали на пол. С каждой каплей нарастал чудовищный гул, и всё больше рождалось зелёных смерчей.

Невероятных усилий стоило Чиру подняться на ноги. Старик был от него в двух шагах... беззащитный, израненный... как и он сам. «Сжатие»! Вот сейчас! Крови столько, что можно весь мир поднять на воздух.

Всего одна формула и с этим будет покончено. Простая формула... Чир начал шептать... и остановился. Он понял... понял, что не может этого сделать. Не может!!! Так вот, что значит перешагнуть через человека внутри себя. Взять и убить... Мой учитель! Перешагнуть через человека... Произнести формулу и уничтожить... часть себя, убить того, которого я... того, который меня воспитал, который был мне вместо отца. Старый Маг... Перешагнуть... Да, он помнил... Помнил, как был счастлив, изучая азы магии, как трепетало сердце, когда он постигал Неведомое, и рука старика вела через открытия и тайны, через ущелья теней и луга солнечных бликов к сладкому, желанному источнику Силы; как седой Маг излучал добрую улыбку, когда перед Чиром открывался Великий Путь... Перешагнуть через человека...

– Нет, – прошептал Чир одними губами. – Не сейчас. Когда-нибудь, но не сейчас. В другое время...

Погруженный в скорбь, в бездну своих страданий, не видя ничего вокруг, он прошёл мимо ослеплённого Мага, выкручивающего шею старому ворону; прошёл меж зелёных смерчей, закручивающих в воронку Силу Четырёх Стихий; окунулся в холодную дымку утреннего леса, где нетерпеливо топтались кони, и где-то далеко-далеко звучал заунывный волчий вой.

6

Уже слабее горит зелёный огонь. Уже опустились изумрудные смерчи, и Нечто поднявшееся из глубины слизало кровь с плит и брошенных клинков.

Слепой старый Маг сидел в углу и шарил по полу сухими ладонями.

– Беги, Чир, беги, – шептал он. – Твой час ещё не пробил. Ты вернешься. Такие, как ты, всегда возвращаются. Не бойся, стать чудовищем тебе не грозит – ты подошёл слишком близко к черте, подпитался энергией ... У тебя есть время, много времени... Сопливый юнец... Ха-ха! Безрукий ученик слепого учителя... Чир! Эти раны – ничто; мы залечим их быстро. Придёт время, и ты вернешься. И я не замедлю явиться... Мы схлестнёмся. О! Что это будет за битва! – Старик нащупал хрупкие птичьи кости – обугленный скелет. Он поднял его и отшвырнул со злостью. – Я превращу твою жизнь в пустыню боли!!! Я оболью тебя смолой агонии и страха! Страдание!!! Страдание будет твоей жизнью, сопливый червяк!!! Да, ты – лучший из всех! Лучший из тысяч, из миллионов! И поэтому, только поэтому я буду уничтожать тебя медленно. Да, сопливый юнец – лучший из учеников! Я буду уничтожать тебя – каждая твоя клетка будет кричать от боли!!!

Проза

ЭРЕНДЕР ДА ЫЙЛАШАТ

(Жаңы китептен үзүндү)

АСЕЛ

Санаториянын бир кабинетинде отуруп алып врач Алымкулова Асел санаториялык китепчелерди толтуруп жаткан. Капысынан анын көзүнө Байсеитов аттуу китепче урунганда жүрөгү «зырп» дей түштү. Ошол замат ал китепчени карады. Аты башка экен. «Ушунусу жакшы болду» – деп ал өзүн өзү тынчтандырды. – Менин балам бар, мага андан башка эч кимдин кереги жок. Анын жалгыз баласы Темирлан бир жылдан бери Республиканын түштүгүндө аскердик милдетин аткарып жүрөт. Канчалык альтернативдик кызматта калгын деп суранса да баласы болбой койду. Ал, аябай өжөр эле, өз айтканын кылбай койчу эмес. «Кимди тартып калган?» – деп ойлогондо дайыма анын атасы эсине түшчү. Ал, ата-энеси менен туугандарынан эмнени гана көргөн жок. Ата-энеси Америкага кетип калышты, өзү дагы эле Тимурду кыйып кете албай калып калды. Ал мени издеп калып жүрбөсүн? Адам эч качан дайынсыз жоголуп кетпейт да. Андан бир гана сүрөт калды. Ал, аны күтүп, бир

АХМАТОВ Асан Кенжебаевич – 1968-жылы 19-декабрда Бишкек шаарында туулган. № 5 кыргыз орто мектебин бүтүрүп, Кыргыз мамлекеттик университетинин химия факультетин аяктаган. Аскердик милдетин өтөгөн соң, азыркы убакка чейин Мамлекеттик Улутук коопсуздук комитениде эмгектенип келе жатат.

күнү келип калаар деп жүрө берди. Күтүү менен жыйырма жыл өттү. Бир нече жолу колун сурап келишсе да турмушка чыккан жок... Э-э койчу, ойлонбой эле коёюнчу.

Ал, баласынын катын үкөктөн алып чыгып, кайра окуп кирди. Ичи элжиреп: «Ушул мобилдик байланыштын доорунда кат окуп отурган кызык экен, – деп ойлоду ал, – номерди терип дүйнөнүн каалаган бурчу менен сүйлөшө бер, жок, бул жерде илгеркидей кат жазыш керек экен да».

«Кымбаттуу апа! Менден сизге ысык салам. Менин кызматым жакшы өтүп жатат. Мага таарынбаңызчы, апаке. Мен сизге айткан эмесмин, менин Баткенде чек арада кызмат кылганыма алты ай болду...»

Андан ары ал эч нерсеге көңүл бурбай окуй берди. Жүрөгү бир нече жолу солкулдап барып токтоду. Ал бир нерсе болгонун сезип жатты. Эне деген баласы үчүн корко берет эмеспи. Келээрине эки гана ай калды – деп, өзүн өзү тынчтандырууга аракет кылды.

Капысынан кабинеттеги телефон шыңгырап, анын оюн бөлүп кетти. Ага дарбазадан бирөө чалып, бир киши келип жекече сүйлөшөт элем дегенин айтты. Жүрөгү эмнегедир дагы бир жолу булка согуп, бүт денесин коркуу сезими ээлеп алды. Ким болуп кетти экен? – деп ойлоп жатып, кароолчудан ал кишини киргизип жиберүүнү суранды. Бейтааныш адам кабинетине киргенче, беш мүнөт убакыт аябай узак көрүнүп кетти. Ал МУККтун Ысык-Көлдөгү бөлүмүнүн кызматкери капитан Кыдырмышев Самат деген жигит экен.

Мамлекеттик коопсуздук кызматынын тажрыйбалуу кызматкери дароо эле жылуу мамиле кыла баштады. Себеби тапшырманын өзү сак болууну талап кылган. Андыктан ал, сөзүн анын уулуна жана «Түлкүгө» тийгизбей, алыстан баштады. Самат бардык адамдар менен мамиле түзө билчү. Бул жолу да анын бул жөндөмүнүн пайдасы тийди. Асел Саматка бардыгын айтып берди, маектин жыйынтыгында капитан Аселдин турмуш тарыхын бүт билгенден кийин, Аселди аяп турду.

– Самат, сен бул сөздү жөн жеринен баштабагандыгыңды сезип турам, Тимур жөнүндө бир нерсе билесиң го. Айтсаң, ал тирүүбү?

– Билесизби, Асел эже, Тимурдун тирүү экендигин менин сизге келгендигимден эле түшүнсөңүз керек. Сизге кантип түшүндүрсөм... Биз азыр аны издеп жатабыз, бирок ал сизге телефон чалып же үйгө келип байланышка чыкса, бизге кабарлап коюшуңузду суранабыз.

– Ал эмне балээни жасап жибериптир?

– Мен азыр сизге эч нерсе айта албайм, бирок иш абдан катаал.

– Менин уулума тиешеси жокпу?

– Менимче, жок болуш керек.

– Кудайым өзү сактасын. Ал менин жалгыз балам.

– Мен бир гана нерсени айта алам, анын чек арага барып, аскердик кызмат өтөгөндүгүнүн өзү – азаматтык.

Ушуну менен сөздөрү да аяктады. Капитан Кыдырмышев тагдыр жолу татаал экендигине дагы бир жолу көзү жетти. Асел ошондо тагдыр ага дагы бир жолу сыноо даярдап тургандыгын билген да жок. Бирок анын жандүйнөсүндө Тимур менен дагы бир жолу көрүшөм деген үмүт пайда болду.

Ошентип, Асел капитандын артынан көчөгө чыгып, көлдү карай бет алды. Ага өз оюн жыйнап алуу керек эле. Ал үчүн Ысык-Көлдүн жээги абдан ылайыктуу болчу.

Көл жээги тынч жатат. Алыс эмес жерде, аллеяда, улгайып калган түгөйлөр кол кармашып, сейилдеп жүрүшөт. Алар, балким, башынан өткөндөрү тууралуу, балким, неберелеринин келечеги жөнүндө сүйлөшүп бара жатышкандыр. Алардан алыс эмес жерде мажүрүм талдан ат минип алган небереси чуркап жүрөт. Кичинекей бала өзүн дүйнөдөгү эң бактылуу адамдай сезип, чыбык атына түрдүү буйруктарды берип, ары-бери чапкылап жүрдү. Асел бул бири-бирине эриш-аркак жашаган адамдарды жана алардын небересин суктануу менен карап турду. Булардын жашоосу кандай болду экен? – деген да ой келди. Жөн гана жашап коюу оңой, бирок анын маңызы – маанилүү. Алардын ордуна азыр өзүн Тимур экөөнү коюп көрүп: «Эх...» – деп терең үшкүрүп койду да, кайрадан чеги жок ойго батып кетти. Жумшак, майда кум үстүндө аяр басып, баягы өзүнүн багын көздөй бет алып, ага жетпей токтой калды да, мелмилдеген көлгө карап: «Көз жетпеген көлдүн ортосунан толкун башталат да, жээкти карай сапар алат. Адам турмушу да ошол толкундарга окшош. Ал жашоо океанынын ортосунан пайда болуп, өз жээгине талыкпастан талпына берет. Бул түгөнбөс түйшүктүү кыймылда, эң негизгиси, өз жээгин, өз конушун табуу болуш керек. Өзүнүн жээги кайда болду экен? Өз жолунан жаңылбады бекен? Балким, башкача жашап өтсөм болмок беле» – деген ойго кетти. Бул оюнан өзү чочуп, көз ирмемдик алсыздыгына өзүн күнөөлөп, мажүрүм талдын алдына жашырына кетти.

Башына оор түйшүк түшкөн мезгилдерде Асел дал ушул даракка келчү. Себеби дарак анын бардык сырын билээр эле. Бутунан башына чейин суу болушкан экөө, мындан жыйырма жыл мурда дал ушул жерде, анын жалбырактарынын астында бирин бири бекем кучактап, дүйнөдөгү эң бактылуу адамдар сымал, демдери менен бирин бири жылытып, жаандан корголошкон. Ошол кезде Тимур Аселге карап: «Жүзүңдөн жаш агып жатат, эмнеге ыйлап жатасың?» – деп, суроо узатканы эсинде. «Бул жөн гана жамгырдын тамчысы» – деп,

жооп берген эле. Тимур болсо анын көздөрүнөн назик өөп: «Жамгыр туздуу болбойт, неге ыйлап жатасың, мени алдабачы?» – деген, жалооруп. «Сен да ыйлап жатпайсыңбы» – деп, Асел суроого суроо менен жооп берген. Тимур аны көкүрөгүнө бекем кысып, олуттуу үн менен: «Эркек ыйлап жатса, демек, себеби бар. Мен сүйгөндүгүм үчүн ыйлабайм».

Асел, тескерисинче, сүйгөн адамынын кучагында, сүйүү деген сезимдин тереңдигине дуушар болуп, бактысына кубанып ыйлап жатты. Ошол учурда анын эрининен таттуу, кучагынан назик эч нерсе жок болчу.

Азыр алардын баары Аселдин кыялында гана жашап келет. Ошол алыстап бара жаткан сыйкырдуу сезимдерди дагы бир жолу башынан өткөрүү үчүн чанда гана бул жакка келип турчу. Кантсе да, ургаачы адамга жалаң эле эскерүүлөр менен жашоо жеңил эмес. Абдан кыйналган учурларда мажүрүм тал менен бирге көз жашын төгүп алчу. Экөө бирдей ыйлап турушчу, бири тагдырынын татаалдыгына ыйласа, экинчиси ага боору ооруп ыйлачу. Ошол себептен бул даракты «ыйлап жаткан тал» деп аташкан да. Ал ар дайым ушул мажүрүм тал менен жалгыз калганда: «Бактылуу болуу дегенди кандай түшүнсөк болот» деген суроону узатат. Мажүрүм тал: «Аял болуунун өзү эле – бакыт. Себеби Жараткан ага гана эне болуу, ааламга жаңы жашоо берүү бактысын берген» – деп жооп берет. Асел бул жоопко макул болбоско аргасы жок эле. Чындыгында, аял гана аалам сырларын, жашоонун жаралыш сырын билүү мүмкүнчүлүгүнө ээ. Чындыгында эле, сенин денеңде жаңы адамдын жүрөгүнүн согушун сезүүдөн ашкан кызык нерсе болбостур.

Ушундай түгөнбөгөн ойлордон арыла албаган Асел мажүрүм талга жөлөнүп, андан кубат алгысы келди. Бир маалда дүйнөдө толук бактылуу адам болбостугун түшүндү. Эгерде толук бактылуу адам болгон болсо, анда «бакыт» деген сөздүн өзүнүн эле мааниси жоголуп кетмек. Бакытты кармап алып, аны сезе билүү гана керек. Себеби бакыт көз ирмемдик гана болот. Мисалы, чүрпөңдүн эң алгачкы сөзү – бул бакыт. Анын биринчи кадамы, ал гана эмес анын мектептен алган биринчи эң жакшы баасы – бул дагы бакыт. Ал эми бакыттар арасындагы аралык – азап жана күтүү. Аялдын тагдыры ушундай экен – түбөлүк күтүү менен өмүрү өтөт... Өзүнүн сүйгөнүн, жарын жана балдарын күтүү...

Мажүрүм талдын ийилген жалбырактарынын арасынан Асел Ысык-Көлдү ойлуу тиктеп турду. Алыстан-алыстан толкундарды жиреп, Тимурдун: «Мен сени сүйөм!» деген үнү жаңыргансыйт. Суу, чынында эле, бардыгын эсинде сактап каларын Асел мурда эле байкаган. Көл Асел менен Тимурдун бири-бирине арнаган ыйык

сөздөрү, чуркагандары көлдүн эсинде экендигин Аселге эскертип келет...

Күтүүдөн тажаган Асел азыр дал ошол жыйырма жыл мурдагыдай шамалга жүзүн тосо чуркап: «Менин Тимурум, кайдасың, мен сени күтүп жүрөм!!!» – деп, аалам жаңырта кыйкыргысы келди. Бирок ал антпестен терең үшкүрүнүп, анын көзүнөн жаш тегеренди. Анын көз жашы көгүлтүр Ысык-Көлдүн суусундай туздуу эле...

СОГУШКЕРЛЕР

Шарт боюнча «Түлкү» согушкерлер тобун таштуу капчыгайдан тосуп алды. Алдын-ала даярдалган жашыруун жайда алар бир күн күтүп жатышып, түн кирери менен жол көрсөтүүчүнүн артынан жүрүп отурушту. Таңга чейин чек араны жээктеп, Төрткүл суу сактагычы тарапка бара жатышты. Таң атаар менен «Түлкүнүн» тобу коктулардын бирине жайгашып, акыркы өтмөккө даярдана башташты: жашырынган «Түлкүнүн» тобун азырынча таба алышпайт, бирок аларды жакын арада кармап алчудай сезим пайда болуп турду. Анын алтынчы сезими бул анын акыркы фиестасы экендигин айтып турду.

Бадалдардын арасына ыңгайлуу жайгашып алып, ал дүрбүсү менен айланага көз чаптырып, өз картасына белгилерди коюп жатты. Алыс эмес жерден застава көрүнүп турду. Анын эсеби туура чыкты. Заставанын жанынан аларды эч ким издеген жок. Атайын даярдалган жоокерлер үчүн «Түлкү» жерге сиңип кеткендей болду. Дүрбү аркылуу «Түлкү» заставадагы кайгуулга күчөтүлгөн күчтөрдүн жиберилип жатканын көрүп турду. Чек арачылардын бардыгы – он сегиз жаштан жыйырма жашка чейинки жаш балдар. Бул заставада анын досунун уулу – лейтенант Абдрасулов Айдар да бар эле. Бирок «Түлкү» өз турмушундагы эң башкы нерсени билген жок, ал жакта анын өзүнүн да баласы бар болчу. Кайгуулдун башчысы, сержант Алымкулов Темирлан лейтенант Абдрасуловдон Кыргызстандын чек арасын коргоого киришүүгө буйрук алды. Бул жолу кайгуул күчөтүлгөн түрдө болчу. Кыргыз Республикасынын аймагына кирип келген душмандарды кармоо максатында жоокерлер жергиликтүү аймакты текшерип чыгуулары керек эле. Жоокерлердин алдында Айдар өзү, анын артынан Темирлан менен Ильяс бара жаткан. Бул алардын акыркы кайгуулу болушу керек. Себеби аларды жакында дембель күтүп турган. Чек арачылар душман аскерлери жашынып жаткан тарапка бет алышты. Алар жашырынып жаткан жол аркылуу чек арачылардын маршруту өтчү. Чек

арачылар тобу террористтерге ок атымдай жакын калганда «Түлкү» оптикалык мылтыктан топтун башчысын мээлеп, мээлөө борбору аркылуу Айдардын жаш жүзүн көрдү. «Сен. Болот атаңа куюп койгондой окшош экенсиң» – деп сүйлөндү «Түлкү». «Карасаң, жада калса басканы да окшош экен» – деп, оптикалык мээлөөсүн кийинки чек арачыга жылдырды. Бутада Темирлан көрүндү. Азыр «Түлкү» биринчи жолу, мылтыктын оптикалык дүрбүсү аркылуу өз баласын көрдү. Көпкө чейин тиктеп турду да: «Карап кой, кандай гана мыкты жоокер», – деп өз ичинен сүйлөндү. Эч нерседен кабарсыз кетип бараткан Темирландын башын мээлеп туруп, оюнда мылтыктын машаасын «басып» калды. Мылтык октолгон эмес эле. «Бир эле «чик» этүү менен жоокер жок болот. Адам баласынын өмүрү кылдын гана учунда» – деп сүйлөнүп койду. Ошентип, мылтыгынын дүрбүсү аркылуу сегиз чек арачыны санап чыкты. Чек арачылардын жарымы аскердик зарыл даярдыктардан өтпөгөндүгү байкалып эле турду. Балдар өтө жаш болчу, андыктан согушкерлердин аларды оңой эле жок кылып коюуга мүмкүнчүлүктөрү бар эле. Бирок анын азырынча кереги деле жок болчу. «Түлкү» өз баласын кайрадан даана көрүп турду, 40–50 метр аралыкта чек арачылардын тобу өтүп бара жатышты. Жоокердин карааны, сырткы келбети ага тааныш көрүндү. Өзүнө окшоштурду. Ал өтүп кеткен жаштыгынан кабар берип тургансыды. «Бул жоокерлер кимдер? – турмушту көрө элек мадыра баштар» – деп койду өз ичинен.

«Түлкү» көзүн жумду, кайрадан жандүйнөсү ооруп чыккан эле. Ал учурда дал ушул жаш уландай болуп, жолдоштору менен атыжыты жок мамлекет үчүн өмүрлөрүн кыйган улан кезин элестетип кетти. Алар өз Ата Мекенинин чыныгы патриоттору, эр жүрөк жигиттер эле. Ал учурда ал чындык үчүн күрөшкөн инсан болчу. Азырчы, азыр ким өзү? Кайрадан ал өзү жооп таба албаган суроолорго тушукту. Жоопсуз суроолор аны коркутуп жиберди. Өзүнүн идеалдары картадан жасалган үйдөй болуп талкалангандыгын эми чындап сизди. Кетип бара жаткан чек арачылардын артынан карап туруп, бул согушта ал өздөрүнүн жазасын ала турган кесепет экендигин түшүндү. Ал жана өзү сыяктуу адамдар кандайдыр бир топтун жамандыкка арналган максатына жетүү үчүн пайдаланылган курал экендиги эми гана мээсине жетти. Калпыс чакырыктарга жамынып, дин үчүн жаны күйгөн адамдардын кейпин кийип алышып, дүйнөдөгү бир да диний көз карашка туура келбеген иштерди жасашкандыгын да түшүнүп турду.

Ошентип ал өзүнө окшош жаш жоокер менен дагы бир жолу жолугуша тургандыгын сизди. Акыркы убакытта пайда болгон ички күрөш өзүнүн логикалык жыйынтыгына чыкканы турат.

«МЕРГЕНЧИЛЕР»

Кыргыз Республикасынын МУККсынын антитеррордук борборунун талаа штабында, Кыргыз Республикасынын аймагында терракт жасоо аракетин көргөн террористтик топту жок кылуу боюнча иш-чараны жыйынтыктоосуна катышып жаткан бардык бөлүмдөрдүн командирлеринин жыйыны өтүп жаткан. Жыйындын катышуучулары бүт өткөрүлө турган иш-чаранын зарылдыгын түшүнүп турушту. Полковник Абдрасулов абал тууралуу маалымат берип жатты. Генерал анын маалыматын кунт коюу менен угуп, өз китепчесине зарыл нерселерди жазып отурду.

Жыйындын катышуучуларына төмөндөгүлөрдү айткым келет. Аскердик атайын багытталган жоокерлердин жана «Альфа» комитетинин топторунун биригишкен күчү он эки адамдан турган террористтик топту жок кылуу. Азыр алардын артынан бул аймактарда көзөмөлдөө жүргүзүлүп жатат – деп полковник таягы менен картадан белгилеп көрсөттү.

– Ал эми бул жерде болсо биздин жоокерлер менен согушкерлердин ортосунда салгылашуу жүрүп жатат, «Альфа» мүчөлөрү душмандарды жок кылып, иш-чараны акырына чыгарат деген ишеничим бар. Бирок тынчтанып отуруп калууга болбойт, алдыда дагы көп иш бар. Террористтердин үчүнчү тобу азырынча табыла элек.

– Ооба, сенин айтканыңа макулмун, террористтерди тыптыйпыл жок кылганча «Капкан» операциясы аякталбайт деп эсептейбиз, – деп генерал полковник Абдрасуловдун айтканына кошулду.

– Иштелип чыккан план боюнча аймактык топтордун бардыгы тең, өзгөчө, чек ара райондорунда болуп жаткан оперативдик абал тууралуу маалыматтарды бериши зарыл. Террористтердин арасында биз менен чогуу иштешип жаткан адамдардан сатылып кеткендери да бар болушу мүмкүн. Аларды байкап кармап, оперативдик изилдөө бөлүмгө өткөрүп беришибиз керек. Алардын арасында бизди өзгөчө кызыктырган бир адам бар. Бардыгыңар ал жөнүндө билесиңер. Ал – «Түлкү» деген ат менен белгилүү болгон Байсеитов Тимур. Ал бизге же тирүү, же өлүү болсо дагы керек. Мен сөзүмдү аяктадым, жолдош генерал – деп бүтүрдү полковник.

– Тапшырма бардыгыңыздарга түшүнүктүүбү? – генерал бардык бөлүмдүн башчыларына кайрылды.

– Түшүнүктүү – бардыгы чогуу жооп беришти.

– Кайталаймын, иш-чара али аяктай элек. Бардыгыңыздардан көңүл коюп, тыкан болушуңарды талап кылам. Азырынча бошсуңар.

Тапшырманы жекече алышкан офицерлер, өзүлөрүнүн оперативдик аймактарына тарап кетишти. Чатырда генерал менен полковник Абдрасулов гана калышты.

– Сен кандай ойлойсуң? – генерал полковникке кайрылды.

– Менде дагы бир ой пайда болду.

– Айта бер.

– Биз артынан түшкөн топ жөн гана бизди алдап адаштыруучу гана топ болуу керек. Булардын арасында «Түлкү» жок.

– А кайда деп ойлойсуң?

– Биз азырынча таба албай жаткан «негизги» топ бар. Алар азыр суу сактагычка жакын жерде болуш керектигин сезип турам. Дал ошол топту «Түлкү» башкарып алып жүрөт, менимче.

– Демек, объектини кайтарууну күчөтүү керек.

– Албетте, күчөтүү керек деңизчи. Бирок мени түйшөлткөнү – аларды плотинага жакындатпай кармоо керек.

– Анан?

– Мен «Түлкүнү» жакшы билем. Биз аны учурунда байкабасак, плотина канчалык бекем кайтарылбасын, ал плотинаны жардыргандан кайра тартпайт.

– Өтө эле аша чаап кеттиң окшойт. Ал эмне, желмогуз бекен!?

– Мүмкүн – деп койду полковник.

– Тим эле, америкалык кино! Сенин «Түлкүң» «Рембобу?»

– Балким, «Рембодур».

– Эмне себептен сен аны экинчи топто эмес деп ойлоп жатасың? – генерал полковникти сынап карады.

– Билбейм, бирок сезип жатам.

– Сезим менен эле бардыгы бүтүп калбайт. Сен, балким, туура айтып жаткандырсың, бул вариантты да иштеп чыгуу керек.

– Террористтер тобу байкалгандан бери генерал менен полковник эки сутка бою укташа элек. «Альфанын» атайын бөлүгү душмандардын артынан калбай аңдып келет. Акыркы маалыматтар боюнча, капчыгайлардын биринде үч душман жоокери кармалган. Ал эми «Түлкү» тууралуу маалымат жок.

Ушул учурда чатырга спутник телефонун кармаган байланыш бөлүмүнүн офицери кирип келди.

– Байланышта «Альфанын» командири.

Телефон менен сүйлөшүп болгон соң, генерал буйрук берди:

– Өзүңөр жайгашкан координатыңардын так квадратын бергиле. Биз полковник экөөбүз силерге вертолет менен барабыз. «Түлкүнү» Абдрасулов гана тааный алат.

Генералдын бул сөзүнөн улам, полковник «Альфа» тобу террористтердин калганын талкалап, жоготушкандыгын түшүндү. Генерал сөздү өзү баштамайын, ал демин ичине тартып күтүп турду.

– Учууга даярдан. «Түлкүнү» ликвидациялоо иш-чарасы аяктап калды окшойт. Дегинкиси, ушуга үмүттөнүп туралы. «Альфанын» башчысы тарабынан жок кылынгандардын арасында «Түлкү» да болушу мүмкүн деп маалымат берди. Чындыгында, алардын бири ошого окшош окшойт. Менимче, аны сен гана тааный аласың – «Түлкүнүн» өлүмү полковникти кандайдыр бир деңгээлде кабатырлантып койгондугун сезген генерал унчукпай калды. Абдрасулов буга акысы бар экендигин генерал түшүнүп турду, себеби качандыр бир учурда «Түлкү» полковниктин өмүрүн сактап калган эле. Түбөлүк достук тууралуу антташкан адамынын сөөгүн таанууга баруу полковникке жеңил эмес болчу. Вертолет обого учуп чыгып, белгиленген тарапка багыт алганда, генерал Абдрасуловду жаман ойлордон алаксытуу максатында: – Баса, анын уулу эмне болду? – деген суроону узатты.

– Аскердик кызматын өтөөнү улантып жатат. Атасы тууралуу эч нерсе билбейт.

Полковник унчукпай калды да, кайрадан ойго батты.

– Болот, биз экөөбүз кечирилгис ката кетирдик.

– Эмне ката?

– Анын уулун республиканын башка аймагына которсок болмок экен. Элестетип көрсөң. Согуш талаасында атасы менен баласы кездешип калса эмне болот?

Генералдын бул сөзү дал келип калаарын анда полковник билген эмес.

Бул учурда Айдар менен «Түлкүнүн» уулунун тегерегинде, бул трагедиянын катышуучуларынын турмушун кескин өзгөрткөн окуялар болуп жатты. Аскер күчтөрү атайын багытталган топтун күчү менен бирдикте террористтер жок кылынган аймакты тазалоо иш-чарасын жүргүзүп жатышкан. Аларды кармап, жок кылуучу атайын иш-чара аягына чыгайын деп калган. Топтун бири «Альфа» тарабынан жок кылынган, калган эки топ аскер, милиция жана атайын даярдалган жоокерлердин күчү менен республиканын чегинен чыгарылып салынды. Ошол мезгилде дал ушундай оперативдик кырдаал түзүлүп калган. «Түлкүнүн» бир топту экиге бөлүп жибергендигин алар билген жок. Ошентип, үч топтун ордуна төрт топ пайда болгон. «Түлкүнүн» эң чоң куулугу дал ушунда жаткан болчу. Мындан сырткары, ал өзүнүн жетекчилери менен кеңешип, топко «Түлкүгө» окшогон адамды кошуп алышкан.

Генерал менен полковник келген вертолет душман жоокерлери жок кылынган капчыгайлардын бирине келип конгондо гана полковник бул атайын уюштурулган куулук экендигин билди. Башка террористтер менен кошо жансыз жаткан адам Байсеитов Тимур эмес, жөн гана ага окшош адам болчу.

– Чын эле ал эмеспи – генерал кайра сурады.

– Ал эмес, жолдош генерал!

– Анын денесинде кандайдыр бир мүнөздүү белгилер бар беле?

– Далысында Афган моджахеддери менен болгон кагылышуулардын биринде бычак жеген тырыгы бар.

– Далысын көрсөткүлөчү, – генерал атайын багытталган топтун өкүлдөрүнө буйрук берди. Жоокерлер буйрукту күттүрбөй аткарышты.

– Көрдүңүзбү, эч кандай тырыгы жок – полковник ишенимдүү сүйлөдү.

– Тим эле индия киносундай – генерал ачууланды. – Демек, «Түлкүнү» издөө улантылмакчы, «Капкан» иш-чарасын токтотуу тууралуу сөз да болбошу керек. Учууга даярданууга буйрук берип, генерал «Альфанын» башчысын өзүнө чакырды:

– Юра, аткарылган тапшырма үчүн ыраазычылык билдиремин. Сенин жигиттериң абдан жакшы иштеп беришти – генерал «Альфанын» башчысын жана анын жардамчысын сынагандай карады. – Муса, Алмаз, мен силерди түшүнүп турам, силер чарчадыңар, күчүңөр түгөнүп барат. Душмандардын артынан мындай куугунтуктоодон, ал гана эмес, шайтан да чарчайт. Бирок биз азыр «Түлкүнү» табышыбыз керек. Ошондуктан мен силерге азыр буйрук бербейм, өтүнөм. Суу сактагычка жакын жайгашкан жердин баарын тинтип чыгуу зарыл. Атып түшүрүлгөн душмандарды кайтарууну аскерлерге тапшыр, алар бул жакка келе жатышат. Силер болсо Төрткүл тарапка карай учушуңар керек, вертолетко күйүүчү майды заставадан куюп алгыла.

– Тапшырма аткарылат, – командир жооп берди да, өзүнүн жардамчыларына керектүү тапшырмаларды берди. Сегиз мүнөттөн кийин террористтердин денеси жаткан капчыгайдан «Альфа» тобу менен эки вертолет эски достордун балдары – лейтенант Абдрасулов Айдар менен Алымкулов Темирлан – аскердик кызмат өтөгөн чек ара заставасын көздөй учуп чыгышты.

КЕЗДЕШҮҮ

Абдрасулов Айдар жетектеген кайгуул үч сааттан бери чеги тап капчыгайга жеткен тарапты багыттап бара жатышат. Бир нече сааттан кийин алар радиостанция аркылуу кайсы бир аймакты тинтип чыгуу тапшырмасын алышты. Тапшырма аткарылган соң, чек арачылар заставага кайтып келиши керек эле. Бул топто «Түлкүнүн» уулу Темирлан да бар. Чек арачылар кайгуулунун тутумунан аны

«Түлкү» биринчи жолу көргөндөн бери төрт саат өттү. «Түлкүнүн» тобу өтө сактык менен Кыргызстандын аймагына, аймактагы эң ири деп эсептелген Төрткүл суу сактагычын карай тереңдеп кирип бара жатты. Албетте, бул суу сактагыч жарылса эки чоң мамлекеттин аймагын суу каптап, көптөгөн имараттар талкаланып, эл арасында башаламандыкты пайда кылмак. Террористтер дал ушундай гана жыйынтыкты максат кылып коюшкан. Бирок суу сактагычка канчалык жакындаган сайын, «Түлкү» өзүлөрү даярдаган пландын негизиндеги катастрофанын картинасын ошончолук бат-баттан көз алдына элестетип жатты.

– Эс алуу керек! – «Түлкү» буйрук берди. Бардыгы тең таш артына жашынып жайгашышты да, эс ала кетишти. Анын эсеби боюнча суу сактагычка чейин дагы бир жарым сааттык жол бар. Душман жоокерлери чарчоону сезишкен эмес, бардыгына даяр турушат. Ошентсе да, бул убакыттан пайдаланышып, алар бир аз чырым этип, күч топтоп алышты. «Булар накта профессионалдар – деп ойлонду «Түлкү». – Мындайлар кыйынчылыктарды да жеңип чыгышат». Көзүнүн кыйыгы менен эң жаш жоокер Исмаилди карап койду. Ал көзүн жуумп алып, бир нерселерди ойлонуп жаткан. «Балким, анын көз алдына жолунда кездешкендердин бардыгын жайлаган суу ташкыны, аялдардын, балдардын кыйкырыгы келип жаткандыр» – деп ойлоду «Түлкү». Бирок бул ойлор Исмаилдин эмес, «Түлкүнүн» ойлору эле. «Түлкү» бул тууралуу ойлонбой коё алган жок. Ал көз алдына элестеткендердин бардыгы бүткүл дүйнөлүк топон суу каптоонун фрагменттерин эскертип турду. Бир маалда «Түлкү» өзүнүн эки анжы болуп жаткандыгын, анда эки түрлүү адам, бири– боорукер, аң-сезимдүү, экинчиси – мыкаачы адам жашап жаткандыгын сизди. Байсеитов Тимур Абдувалиге анын өмүрү бир тыйынга да татыбастыгын айтып жатты. Ал кайдадыр бир жерден жаңылып, башка багытка бет алган. Мындай мүнөттөрдө өзүн таштап койбош керек эле, андыктан ал Байсеитов Тимурдун ойлорун өзүнөн алыс айдады. Өзүнүн экинчи «МЕНин» тынчytuу менен жакын жерден кимдир бирөөнүн добушун даана укту. Бадалдын бутагын ийип карап, «Түлкү» алыс эмес жерден чек арачыларды көрө койду. Алардын бири токтой калып, жерди изилдей баштады да, башчысына кайрылды:

– Жолдош лейтенант, бул жактан жакында эле бирөөлөр өтүптүр. Тура калып, бадалдарга көз жүгүрттү да: – Карасаңыз, бул жакта да бутактар сындырылган экен. – Ал офицерге суроолуу карады да, көзүн кайгуулдун чек арачыларына бурду.

– Чын эле, ал туура айтып жатат – Темирлан жоокердин айтканын тастыктады. – Жолдош лейтенант, карасаңыз, бул тараптарда да

бутактар сындырылган – Темирлан дагы бир табылгасын көрсөттү. Калгандары экөөнү колдогондой болду.

– Сенин оюңча канча адам өттү деп ойлойсуң? – биринчи жылы кызмат өтөп жаткан жаш жоокерге кайрылды лейтенант.

Көзүн ирмебей туруп: – Бештен кем эмес – деп жооп берди да, негедир жүзүн чүйүрүп койдү.

– Ишенем. Балким, булар геологдор болуп жүрбөсүн?

– Андай эмес. Геологдор биринин изи менен экинчиси жүрбөйт.

– Ммм де, – офицер ойлоно калды да, байланышчыга штаб менен байланышып, абалды түшүндүрүүгө буйрук берди.

Булардын сүйлөшүп жатышкандарын «Түлкү» да, анын жашынып жаткан жолдоштору да угуп турушту.

– Жакшы-ы. Булардын жанында кубарлар жок экен – деп ойлонду «Түлкү». Тезинен бир чечимге келиш керек эле. Аларды кармап алуу тууралуу сөз да болбош керек. Алар чек арачылар менен бир жерде кандайча болуп калгандыгын «Түлкү» түшүнө албай жатты. Эсеп боюнча «Түлкүнүн» тобу алардан астыда болуш керек эле. Аларды жараткан тагдыр жолуктуруп жаткандыгын ал түшүнгөн жок. Деги эле, бул турмушта ата менен бала жолугушу керек эле да. Бирок «Түлкү» азыр алдыдагы аракеттер тууралуу ойлонушу керек. Мындай күтүүсүздүктү колдонуп, ал кайгуулду талкалап жок кылып, кошумча аскер келгенче изин тазалап кетүүнү ойлоду. Алар жайгашкан абал да бул ойду ишке ашырууга согуш тактикасынын мыйзамы боюнча ылайыктуу эле. Анын үстүнө, «Түлкү» мындай согуш практикасын Афганистандан өткөрүп көргөн. Башынан өткөргөн практикасы согуштан соң, качып изин жашырып кетүүгө тоолуу аймак эң сонун өбөлгө болуп берерин эскертип тургандай.

«Түлкү» чек арачылар тобуна кол салууга даярданууга шарттуу белги берди. Кайгуулдун башчысы лейтенант Абдрасуловду эң биринчилерден болуп жок кылуу керек болду. Эч нерседен бейкапар Айдар белгисиз адамдардын издерин издөөнү уланта берди. «Түлкү» снайпер мылтыгын ага карай багыттады. Азыр анын мылтыгы октолгон болчу жана каалаган учурунда өзүнүн майдандык досунун уулунун өмүрүн кыйып коё алат. Ошентип, анын сөөмөйү мылтыктын мушун ыңгайлата кармап турду. Алгачкы ок чыгаруу «Түлкүдөн» болмок. Эреже боюнча терең дем алып, тынчтанып туруп атыш керек эле. Согушчандар да чабуулга берилүүчү белги болгон биринчи атууну күтүп турушат. Бирок «Түлкү» атууга эрки жетпеди. Чыңалуудан колдору тердеп чыгып, жини кайнай баштады. Ушул маалда чек арачылар рация аркылуу штаб менен байланышып, белгисиз адамдардын издерин байкагандыгын билдиришти. Мындан ары күтүп турууга болбоду. Бирок «Түлкү» досунун уулун жөн жеринен эле өлтүрүп

коё албады. Сөөмөйүн мылтыктын машаасынан алып, жанындагы душман жоокерге офицерди бутага алууга белги берди. Жанындагысы аны дароо эле түшүндү. Өзү болсо башка баланы бутага алды. Ал бала буга чейин наряд заставадан чыгып бара жатканда «Түлкү» шарттуу түрдө атып түшүргөн жаш улан эле. Жигит террористтер жашынып жаткан жерди көрсөтүп, командирине бир нерселерди айтып жаткан.

– Жолдош лейтенант, чоочун адамдар жүрөт – Темирлан кыйкырууга үлгүрдү.

– Согушка-а! – Айдар дароо буйрук берди да, жерге кулап түштү. Октон буйтап кетүүгө Темирланга кандайдыр бир секунда гана жетишпей калды. Өзүлөрүн байкап калгандыгын сезген «Түлкү» өз уулун атып жиберди.

Жарадар чек арачы колун көтөргөн бойдон жерге көмкөрөсүнөн кулап түштү. Ал жерге кулаганча «Түлкү» жаш жоокердин жүзүнөн тааныш белгилерди көрдү. Темирлан да «Түлкүнүн» жүзүн көрүп калууга үлгүрдү. Сүрөттөгү адам аны карап тургандай сезилди. Ошентип, алардын көз караштары чагылыша түштү. «Менин атама окшош экен» – деп ойлоп жиберди Темирлан. Дал ушул мүнөттөн баштап, Темирлан үчүн убакыт токтоп калгандай болду. Жай жүрүп жаткан кинофильмдей болуп, анын көз алдынан согуш өтүп жатты. Душмандар жоокерлерди биринин артынан бирин кырып жатышты. Анын жанына ок жеген досу Ильяс да кулап түштү. Ильястын көзү айнектей ката түштү, өмүрү атылган октой тез эле жалп этип өчтү. Досторунун өмүрү кыйылып жатканын Темирлан карап тура албады. Ал ордунап туруп, аларга жардам бергиси келди. Бирок анте албады. Көзүнө жаш тегеренди. Акыл-эсин жоготуп бара жатканын сизди, жаны денесинен бөлүнүп чыгып бара жаткандай сезилди да, жеңилдик каптап, тынчтык орун алды. Бир маалда апасынын тааныш силуети көз алдына тартылды. «Апа, апакебай, жардам берчи?» – деп апасын жардамга чакырды.

Эч кандай аралык бала менен эненин ортосундагы табият тартуулаган байланышты үзө албайт турбайбы. Балким, ушул көз ирмемде Аселдин жүрөгүндө бир нерсе үзүлүп кеткендир, ал жалгыз келбес кырсыкты сезип турду. Себеби эне мезгилге жана мейкиндикке карабай өз баласын сезип турат турбайбы!

**Турусбек
МАДЫЛБАЙ**

Публицистика

МЕНИН АМЕРИКАМ ЖЕ ЖАҢЫДАН АМЕРИКАНЫ АЧУУ

(Уландысы, башы өткөн санда)

РОДЕО

2010-жылдын 11-сентябры күнү биз Форт-Медисонго (Fort Madison) родеону көргөнү бардык. Родео деген Американын батышын-дагы малчылардын мелдеші экен. Биздин эле чоң майрамдардагы атчан мелдештерге окшош, болгону бул жерде бука менен таймашуусу дагы бар. Биздин майрамдарда ат чабыш, кыз куумай, эңиш, көк бөрү ж. б. болсо, Америкада ошондой эле атчандар өгүз-букалар менен таймашат. Дагы бир айырмасы, кыргыздар улуттук калпакчан чыкса, америкалыктар кыры кең өздөрүнүн улуттук калпактары менен чыгат. Күзүндө жыйын-терим аяктагандан кийин ошол биздин ат майданындагы эле оюн-зооктордой бул жерде дагы тегеректеги үч штаттын эли бүт ушул Форт-Медисонго чогулуп, бир жумага созулган салтанат болот экен.

Малчыларды бул жерде «ковбой» дейт эмеспи, анысы кыргызчага которгондо кадимки эле «уйчу бала» деп которулат. Бирок адам баласы өзү ушундайча түзүлүп калып-

тыр, ага ар бир чет тилдин сөздөрү кызык көрүнө берет окшойт. Мисалы, бир кездерде бизге «спекулянт» (кызыл кулак, чайкоочу, жаймачы) деген бир үрөйдү учура турган сөздү үйрөтүп коюшту эле, биз соода кылган кишилердин баарын ошол ат менен атап, аларды куугунтуктап, камап, аларга каршы күрөшө бердик. Мына, азыр эми ошол эле кишилерге башка ат коюп, аларды «коммерсант» деген сөз менен жымсалдап салдык эле, ошол сөз тим эле кулагыбызга жагымдуу угулуп, ошол атты алып жүргөн киши көзүбүзгө сүйкүмдүү көрүнүп калды. Эсимде, бир жолу биздин эжекебиз окуучулардын бардыгынын көзүнчө биз менен окуган бир кызды апасы жаймада отурганы үчүн тилдеп, байкуш кыздын абийирин төгүп, шолоктотуп ыйлатып мектептен кууп чыккан. Азыр ошол эжекебиздин балакасы, тууган-уругу бүт, жада калса, өзү да азыр коммерсант.

Мына, азыр алыскы Айова штатындагы Форт-Медисон кыштагында ат майданды айланып кыдырып ковбойлор (уйчу балдар) менен ковгерлдор (уйчу кыздар) келатты. Билбейм, уйчу балдар букаларга өздөрүнүн сүйгөн кыздарын кызгандыбы же уйчу кыздар уйларга жигиттерин кызгандыбы, акыры биринин артынан бирин байкуш букаларга минген

эр жүрөктөр аларды мөңкүтүп, ордуна так секиртип, улам ат майданга чимирилтип чыгарып жатты. Негизги максаты – ким буканын үстүнөн көпкө кулабай, шыпырылып түшпөй аны ойноктотот. Канчалык көбүрөөк минсең, ошончолук көп упай утасың. Мени ошондо кызыктырганы эле бир нерсе болчу – буканы ушунчалык мөңкүтүп туйлаттырыш үчүн анын жанын кантип ачытышты болду экен?

Бирок оюндардын эң кызыгы салтанаттын аягында башталат турбайбы. Атчан, букачан оюндар бүт ойнолуп бүткөндөн кийин ат майданына ошол жактын эң атактуу ырчыларынан турган топ килейген машинеде кирип келди. Бир маалда эле жаш кыздар менен уландар сахнаны карай атырылып, көпчүлүгү дароо эле ат майданындагы жанатан бери мал тепсей берип чалчытып койгон чыланын ичине буттары менен матырылып калды. Ат майданды тегерете курчап стадиондо отурган эл ошол улан-кыздардын баткактан буттарын сууруй албай, сууруганы бут кийимин таппай тыбырчылап жатканын тамаша кылып, тигилердин ар бир кулаганын дүркүрөгөн кол чабуулар менен коштоп жатты.

Акыйкаты, Америка бир таңгалычтуу өлкө!

ЭСТЕН КЕТКИС КЕЧЕЛЕР

Бир күнү мага мындай чакыруу кагазы келди:

Азия жана Тынч мухит өлкөлөрүнүн окуу борбору (CAPS) сизге салам айтат жана ишемби күнү биздин борбордогу жаңы окуучулар, кызматкерлер, Эл аралык жазуучулар программасы боюнча келген азиялык жазуучулар менен таанышуу кечесине чакырат. Биз сизди CAPSтин жыл сайын өткөрүлүчү салтанатында 25-сентябрда, саат 4:00дө 844 Евегрин Корт, Айова Сити дареги боюнча күтөбүз.

Профессор Венфаң Таң жана анын жубайы Лиза Вивер

Биз ошол күнү Калонага бармак элек, бирок кечкиге кайтып келмекпиз. Калона деген амиштердин чакан кыштагы экен. 1690-жылы Швейцарияда Якоб Амман тарабынан уюштурулган меннониттердин маскабы ошондон бери анын атынан амиштер деп аталып калган. 1714-жылы амиштер Американын Пенсилвания, Айова, Охайо, Виржиния, Делавер, Мериленд, Индиана, Иллинойс, Миссури, Мичиган, Монтана, Небраска, Оклахома, Орегон штаттарына жана аймактарына көчүп келген. Амиштер айылдарда гана жашайт, анткени алар Библиянын сөздөрүнө таянып, электр менен унааны колдонбойт, мурут койбой, жалаң сакал коёт, топчунун ордуна кийимдерин илмектер менен карматат, жерди жалаң буурсун менен айдайт.

Калона кыштагы Айова Ситиден түштүк-батышта жайгашыптыр. Биз эртең менен таң азандан жөнөп, кечки саат төрткө кечеге жетип келдик. Кече Айова Сити шаарынын четиндеги токойдун арасында жайгашкан эс алуу үйлөрүнүн биринде өттү. Конок тосуучулар Корейдан келип, жергиликтүү университетте сабак берип жүргөн профессор Венфаң Таң менен анын жубайы Лиза Вивер болду, ошондуктан кечеге негизинен корейлык, кытайлык жана вьетнамдык студенттер, мугалимдер, жазуучулар катышты. Мурунку СССР, азыркы КМШ өлкөлөрүнөн жалгыз мен болгондуктан бардыгы менден мурунку советтик, азыркы эгемендүүлүк турмушубуз жөнүндө кызыгуу менен сурамжылап жатты. Мен аларга Кыргызстанда акыркы жылдары өтүп жаткан татаал окуяларды түшүндүрүп, бүгүнкү күндөгү кыргыз маданияты, адабияты жана өнөрү тууралуу баяндап бердим.

Мени таңгалдырган бир нерсе: Америкада кытай, корей жердешчиликти абдан күчтүү экен! Ар бир университетте кытайлык, корейлык, вьетнамдык студенттер жайнайт, аларга ошол өлкөлөрдөн келген мугалимдер сабак берет. Американын кайсы шаарына барбагын, ошол жерде сөзсүз Чайне-Таун (кытайлардын шаарчасы) деген бар.

Мен сыртта саякатта жүргөндө көбүнчө ошол Чайне-Таундардан тамактанчымын. Мен деле Ильф менен Петров сыяктуу «брекфест намбе ту» же «дiner намбе уанга» караганда мексиканынбы, индигердинби, кытайдынбы тамагын ичкенге даяр болуп калдым. Жанагы «фастфуд» дегени менин көкөйүмө тийип койду көрүнөт, гамбургер менен коланы тим эле

көргүм келбей калды. Анын үстүнө, жолдо келе жатып, биринчи күндөрү сунушталган муз толо сууларды иче берип, тишим шишип кетсе болобу. Америкада эмнени ичпесин, бүт нерсеге эле муз кошо берет экен. Ашканаларда деле кофе ичесиңби, чай же суу ичесиңби – бүт эле ичимдиктерине идиштин жарымын толтура муз салып коёт. Ар бир тамактанган сайын мен артынан тишими арак же виски менен чайкап жүрдүм. Антпесем, улам эле тишимин бүйлөсү шишип чыгат. Ошондуктан мен акыры башка улуттардын тамагына өтө баштадым, болбосо улам виски иче берип, ичкиликке берилип кете турганмын. Бирок башка улуттук тамактарга дагы бара-бара көнүш керек эле.

Эсиңиздердеби, Ильф менен Петровдун мексикалык ресторанга киргенден кийинки жазганы: «Биз ичкен шорпонун аты унутулуп калды, себеби биринчи ууртамыбыздан кийин эле өрт өчүргүчтү алып, оозубуздагы отту өчүргөндөн башка эч айлабыз калбады. Ал эми экинчи алган «энчаладабыз» болсо узун, даамдуу чаватилер болот экен, ичине калемпир салынып, замбиректин ок-дарысынан кошулуп, үстүнө нитроглицерин куюлган окшойт, акыйкаты, мындай тамакты өрт өчүргүчтөрдүн баш кийимисиз ичкенге эч болбойт эле.

Биз «Оригинал Мексикал» ресторанынан ачкарын, каныбыз кайнап, тамагыбыз кургап октой атып чыктык. Бир пастан кийин биз кайрадан америкалыктардын «драгстор» деген дарыканасында отуруп, уялганыбызды айтпа, жарым саат мурун эле каргап-шилеп жаткан кадимки ортозаар, даамы жок, аты да жок тамагынан алдын-ала он чакты шише «жинжер эйлден» (жанжемилден сыра) ичип алып, анан жеп жаттык... Ысык-суук жагынан дагы америкалыктар аша чапканды жакшы көрөт. Алар өтө ысык имараттарда иштеп, өтө муздак сууларды ичет. Ысык берилбеген тамактын баары муздай тондурулуп берилет...»

Мен да ошондой болдум: «фастфуддарына» кирсем, тишим ооруп чыгам, мексикалык ашканага кирсем, оозум өрттөнүп чыгам. Ошондон улам мен кыргыздардыкына окшош кытай тамактарына басым жасап жаттым.

Бирок мен Ильф менен Петров экөөнөн айырмаланып жергиликтүү инди калкы тууралуу кызыккан да жокмун. Биринчисинен, эски совет доорундагы бир тамаша-мазак менин эсиме келди.

Ошол кезде Американын президенти Жимми Картер Советтер Союзуна келип, ага Брежнев Маскөө, Ленинград шаарларын көрсөтөт имиш. Бир маалда Картер андан минтип сурап калат:

– Урматтуу Леонид Ильич, ал эми силердин Кавказ, Орто Азия, Сибирь элдериңер кандай жашайт, мен ошону көрөйүн дедим эле?

Анда Брежнев ага минтет дейт:

– Урматтуу Президент, мен Америкага барганда, силердин инди элдериңер кандай жашайт деп сурадым беле?..

Мына, ушундай мазак сөз менен мурунку совет улуттары өздөрүнүн басынтта калганын билдирчи. Мен да ошондуктан Америка индилеринин абалын сураган жокмун.

Экинчисинен, мен жергиликтүү элдердин өкүлдөрүн күнүгө эле көрүп жүргөнсүдүм. «Жүргөнсүдүм» дегенимин себеби – мен инди өңдүүлөрдүн баарын эле тааный бербейм да: ким билет, балким, алардын бирлери кытайлыктар беле, анткени азыр Америкада кытайлыктар абдан көп экен!

ХАННИБАЛ

Мына, Ханнибал деген кандай шаар, Том Сойер менен Хек Финндин мекени.

И. Ильф, В. Петров. Бир кабаттуу Америка

Кыргызстандын жазуучулары менен Өкмөтүнүн бир жолугушуусунда мен ошол кездеги мамлекеттин жана өкмөттүн жетекчилерине кайрылып мындай дедим эле:

– Акаевчилер учурунда жалаң «ак кепкачан» спортчуларга ишенип, ошолорду багып, аларга бүт сыйлыктарды, акчаларды, үй-тамдарды берип турчу. Анткени акаевчилер элди ойлобой, элдин жашоо-турмушун ойлобой, керек болгондо ошол элдин дүрбөлөңүн тигил «ак кепкачандардын» күчү менен басып коёбуз деген. Бирок ал «ак кепкачандары» кайра биринчи татырактап качып, аларды кууп бараткан элди Өкмөт үйүнүн короосуна өздөрү менен кошо ала кирген. Мына азыр силер дагы акаевчилердей кылып ошол эле спортчуларды гана багып жатасыңар, бирок эртең эл жапырып киргенде, тигилер дагы эле качып кетет. Албетте, мен спортко жардам бербегиле деген жерим жок, аларга дагы сөзсүз колдоо көрсөтүп тургула, анан ошону менен бирге адабиятчы, өнөрпоздорго дагы

көз салып тургула да. Мына ушул жерде отурган жазуучулардын ар биринин өз айыл-кыштактарында, шаарларында кадыр-баркы бар, буларды эл угат, тилин алат, артынан ээрчийт. Булар өздөрүнүн кичи мекенине барганда, эл үймө-үй кезектешип алып конокко чакырат, булар менен кеңешет, булардан акыл сурайт. Мына ушул жазуучулар эл менен ачык сүйлөшөт...

Ошондо министрлердин бири минткен:

– Биз спортчуларды колдогонубуздун себеби, алар эл аралык мелдештерде жеңгенде, кыргыздын туусу көтөрүлөт...

Мен барган жерлерде да кыргыздын туусу көтөрүлүп турду. Менин үйүмдө дагы биздин туу илинип турчу, ошондуктан коңшуларымын бардыгы билчү – бул жерде кыргызстандык жазуучу жашайт. Алар менден Кыргызстан жөнүндө, кыргыздар жөнүндө көп сурачу. Менин Америкада экенимди угуп алып, бир күнү Марк Твендин жердештери мени Ханнибал шаарына мейманга чакырды. Ханнибалга баруу ЮНЕСКОнун программасында жок экен, бирок ошол шаардын тургундары бүт чыгымды өз мойнуна алып, мени чакырып алышты.

Бир күнү эле ЮНЕСКОнун өкүлү Дэн мени дагы үч досум менен – Беверли Перес Рего, Андреа Хирата, Майкл МакКимм – баарыбызды машинесине салып, Ханнибалга алып кетти. Кайран киши бизди жолдо зерикпесин деп ар кандай мультфильм, компакт-дисктерди салып алыштыр. Тамак-ашыбызга чейин белендеп, суу ичимдиктерин машинесине толтуруп коюптур.

Биз эртең менен таң азандан Айова штатынан чыгып, түштүкбатыш тарапты карай жол жүрүп отурдук. Машиненин айнегинен эки тарабыбыздагы кең талаалар, бирин-экин ар жерде аралча болуп

көрүнгөн токойлор, кан жолдон четкерээктеги дыйканчылык чарбалар көрүнө калып, анан улам учуп-күйүп жоголуп жатты. Уйкубуз али толук ачыла элек биз бир топко чейин унчукпай бараттык, болгону Дэндин биз үчүн деп койгон элдик («айылдык» деп койсо боло турган, анткени «country» деген сөз айылды билдирет) обондору угулат. Банжонун бир өңчөй

кыңылдаган үнү мага комуздуку сыяктанды. Дегеле бардык байыркы элдик аспаптар, менимче, жапыз үндүү, коңур угулат болушу керек, анткени ошол аспаптарды ойлоп тапкан адамдар ал кезде көп шаан-шөкөт деле курган эмес: ошол учурдагы кайгы шайырлыктан өтүп кетчи. Оор жумуш, оор турмуш аларга шапар тепкенге деле

анчейин көп жыргал алып келген эместир. Ошондуктан илгерки бийлер дагы бир өңчөй болгон өңдөнөт, себеби бийдеги кыймылдардын бардыгы ошол оор жумуштун кыймылдарын гана кайталайт.

Менин сол тарабымдагы Андреа коңур күүдөн улам кайрадан уйкуга кетти. Беверли болсо терезеге тигилип, бир нерсени ойлонуп отурат. Бизден кыйла жаш Майклды Дэндин жанына алдыга отургузуп койгонубуз туура болуптур: жаш эмеспи, сергек дагы, машине айдап бараткан аксакал кишини кеп менен алаксытып, уктатпай чыдап берди. Акыры мен Дэнден башка обонду коюуну сурандым, тигил «Битлзды» койду.

A taste of honey... tasting much sweeter than wine.

I dream of your first kiss, and then,

I feel upon my lips again,

A taste of honey... tasting much sweeter than wine.

I will return, yes I will return,

I'll come back for the honey and you...

Мына, бул башка кеп. Ыр деп ушуну айт! Өзгөчө кайырмасынын акыркы саптары бизге туура келип жатты. Анда:

Мен кайтып келем, ооба, мен кайтып келем,

Мен артка кайтамын балдай ширин сен үчүн, –

деп ырдап жатты ливерпульдук төрт жигит.

Биз бардыгыбыз жандана түштүк. Андреа да ойгонду, Беверли да жылмая баштады. Биз калган жолубузду шайыр-шамдагай уланттык.

Бир аздан кийин Ханнибал шаары көрүндү. Кире бериште эле Миссури штатынын жолоочулар жана жүргүнчүлөр менен иш алып баруучу үйү бар экен. Ал үйгө кирип, биз анын ээси Меган Рэпп менен тааныштык. Мен шаар үчүн деп өзүмдүн «Күкүнүс» аттуу китебимди белекке тартууладым да, Марк Твендин «Том Сойердин жоруктары» китебинин кыргызчага котормосу жакында эле чыгып, мен аны ала келгенге үлгүрбөй калганымды, бирок үйүмө барарым менен салып жибереримди айттым. Меган Рэпп бизге ак жол каалап, көңүлдүү эс алууну тиледи. Ошону менен биз эми түз эле Марк Твендин үйүнө бардык.

Миссури штатынын тарыхый коому сунуштагандай биз улуу жазуучунун бала чагы өткөн тамын көрүп, Миссисиппи дайрасы боюнча кемеде сүзүп барып, Том, Хек жана башка балдар үйлөрүнөн качып бекинген аралды кыдырып, анан акырында Том менен Бекки адашып кеткен үңкүрдү араладык.

Марк Твендин тамын баягы Том сырдаган кашаа курчап турат экен, мен да аны бир аз сырдап, ал кашаага өз кол тамгамды калтырдым.

Ошол жерден мен америкалыктардын ыкчамдуу ишкерлер экенине дагы бир күбө болдум. Алар күчкө салып таңуулабай эле сылык мамилеси менен саякатчылардын чөнтөгүнө сала келген акчаларын ушул шаарга калтырып кетүүсүнө өбөлгө түзүп коюптур. Жазуучунун тамына кирген саякатчынын ыктыярдуу түрдө ошол ажайыпканага жардам бергиси келет, «Марк Твен» деген кемеге түшсөң, анын ичинде укмуштай белек-бечкектер бар, аларды өз көңүлүң менен эле аласың, үңкүрдүн ичине кирерде дагы аман-эсен кайтып келейин деп сыртка бир аманат калтырып кетесиң. Кыскасы, Ханнибал шаарынын бүт Марк Твендин ысмы жалгыз эле багып коёт экен. Жада калса, өткөн кылымдын отузунчу жылдары Американын экономикасында ойрон (кризис) болгондо да, Ханнибал шаары ушул улуу жазуучунун, анын каармандарынын ысымдары менен жан багып кетиптир. Эң кызыгы ошол маалда Марк Твендин ажайыпканасы эмеле ойрон болуп, жоюлуп кеткен «Ханнибал Траст Компани» банкынын имаратын ээлеп турган. Көрдүңөрбү, банк кыйраса да, улуу жазуучунун аброю кыйраган эмес.

Ошондон улам мен ойлойм да: эмнеге биз кыргызстандыктар улуу Манасыбыздын, Юсуф Баласагуний менен Махмуд Барсганий-Кашгарийибиздин, Токтогулубуздун, Чыңгызыбыздын ысымдарын толук пайдалана албайбыз. Менимче, Таласты Манастын, Чыңгыздын, Токмоктун Юсуфтуң, Барскоондун Махмуддун, Кетмен-Төбөнүн Токтогул, Коргоол, Жоомарттын аттары эле багып коймок. Албетте, андыктан биз ириде эле алардын арбагын сыйлашыбыз керек, аттарын баркташыбыз керек, чыгармаларын окушубуз керек, ошондо анан: «Арбак ыраазы болмоюн тирүү тойбойт» дегендей, ошол жерлердин эли дагы алардын ысмын пайдаланууга татыктуу болот.

Ал эми биз болсо, тескерисинче, өзүбүздүн улуу инсандарыбызды тепкиге алып, ар кандай ушак-айың кеп таратып, алардын салымын жокко чыгарып, ысымдарын чанып жатсак, анан кайдан жарымак элек. Көпчүлүк эл ушуга чейин «Манасты» жарытып окуй элек, Баласагуний менен Кашгарийди болсо бир туруп өзбекке, бир туруп уйгурга, бир туруп казакка ыйгарып жатабыз, Токтогулдун эстелигинин алдына бир төбөлдүн эстелигин жабыштыра коюп кошомат кылабыз, Чыңгызга ушуга чейин эстелик тургузула элек. Ушундай мамилебизден кийин бизди бирөө сыйламак беле, кадырлап-урматтамак беле?

175 жыл мурун, тактап айтканда, 1835-жылдын 30-ноябрында Миссури штатындагы Флорида кыштагында туулган Сэм Клеменс (ал 1863-жылы өзүнө «Марк Твен» деген ат коюп алган) бала чагын ошол эле штаттын Ханнибал шаарында өткөргөн. 1847-жылы атасы

дүйнөдөн кайтканда 11 жашар Сэм мектепти аяктап, жергиликтүү гезиттин басмаканасына шакирт болуп ишке орношот, кийинчерээк Сент-Луис, Нью-Йорк, Филадельфия, Вашингтон, дагы башка жерлердин басмаканаларында мандикер болуп жүрөт. Ал эки жыл бою сууда сүзүү кесибине үйрөнүп, кемечи болуп дагы иштейт, бирок ал кеси-

бин жарандык согушка байланыштуу таштоого аргасыз болот. Миссури штатында Конфедерацияны колдогон аскеринин жалаң безгентазгондордон турган тобуна кошулуп эки апта тентип жүргөндөн кийин, ал агасы экөө Неваданын аймагынан күмүшкө бай кенди табуу үчүн жөнөйт. Күмүш чайкап ийгиликке жетпегени менен ал журналист катары ийгиликке ээ болот. 1865-жылы «Баканын секириги» («Калаверас жергесиндеги так секирген бака») аттуу аңгемеси үчүн ал улуттук даңктын алгачкы даамын таткан. Ал Нью-Йорк штатындагы Элмайр шаарынан Оливия Лэнгдон деген кыз менен сүйлөшүп жүрөт. Ошол эле 1869-жылы кийинчерээк абдан белгилүү болуп кеткен «Баёолор чет өлкөдө» деген китебин чыгарган. Ал үйлөнүп, бала-чакалуу болот, Коннектикут штатындагы Хартфорддо салынган үйүндө жашап жүрүп, азыркы учурда дүйнөгө таанымал китептерин жаза баштайт. 1890-жылдын башында акча жагынан тартыштыгынан улам ал тамын таштап үй-бүлөсү менен Европага кетүүгө мажбур болот. Кийинки он жылдын ичинде акча-каражаттын тартыштыгынан кутулуу үчүн ал лекция окуп Африка менен Азияга да барат. 19-кылым аяктап, 20-кылым башталып, бүткүл дүйнөгө тараткан империалисттик жоругу үчүн Твен өзүнүн өлкөсү менен бирге бир нече Европа мамлекеттерин күнөөлөп, антиимпериалисттик лиганын вице-президенти болуп калат. Өмүрүнүн акыркы жылдары алынган сыйлык жана сый-урматтар, ардактуу наамдар менен мааракелер Марк Твендин аялы да, эки кызы да өлгөндөн кийинки жүрөк өксүгүн эч толуктай албай койду: улуу жазуучу 1910-жылы дүйнөдөн кайтат.

Уильям Фолкнер Марк Твенди: «Биринчи чыныгы америкалык жазуучу» деп атаган; Ыужин О'Нил болсо ага: «Америка адабиятынын чыныгы атасы» деген наам ыйгарган. Чарлз Дарвин акылын тунук кармап жана эс алуу үчүн «Баёолор чет өлкөдө» аттуу китебин колу оңой жете турган жерге өзүнүн тартмасына коюп алчы. Анын аты бүтүндөй «Алтынбап доорго» ыйгарылган. Жозеф Конрад Конгодо кемесин башкарып жүргөндө дайыма «Миссиппидеги турмушту» эстеп турчу. Фридрих Ницше Том Сойерди

тамшанып эскерчи. Лу Син «Обо эненин күндөлүгү» китебине суктангандыктан аны кытай тилине которуп салган. Эрнест Хемингуэй: «Азыркы Америка адабиятын бүт бир эле китептен, Марк Твендин «Хеклберри Финн» китебинен келип чыккан, – деп жарыялаган, ал эми Нобель сыйлыгы боюнча Хемингуэйдин шериги Кензабуро Оэ согуш учурундагы Жапанда ага

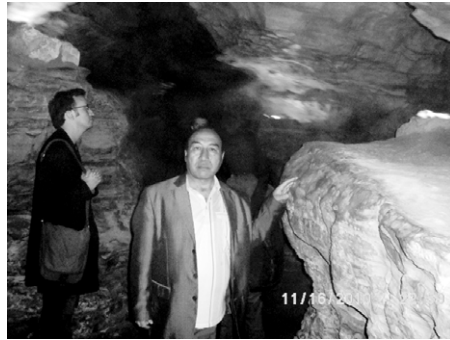
биринчи романын жазууга түрткү болгон эң таасирлүү китеп Хек жөнүндө болгон деп айткан. Президент Франклин Делано Рузвельт «Жаңы багыт» деген түшүнүктү «Коннектикут йанкиси Артур падышанын короосунда» деген китептен алган. Ушул эле китепте, илимий фантастиканын дөө-шаасы Айзек Азимовдун айтымында, Твен Жюль Верн менен бир маалда мезгил аралык саякатты ойлоп тапкан. Хосе Марти йанки тууралуу китепти окуганда, өзүнө эле окшош бечаралардын башын аттап кызматка көтөрүлгөндөрдүн, кедейлердин эсебинен жеп-ичкендердин, бей-бечаралардын эсебинен тоюнгандардын пастыгын ынанымдуу сүрөттөгөн Твенге суктанып, анын Хартфордго (Коннектикут штаты) жазуучунун колун бекем кысканы баргысы келген.

Твенди Американын Сервантеси, Гомери, Толстою, Шекспири, Раблеси деп аташкан. Анын алгачкы күлкүлүү бир шилтемелеринде карапайым элдин шайыр тили жана куйкумдуу аскиясы бар. Ошолор жана жазуучуну атактуу кылган чыгармаларындагы ачык-айкын, чыныгы америкалык кейипкерлерине чейин Твендин жазгандары дүйнө жүзүндөгү окурмандарды америкалыктардын бөтөн ыргакта сүйлөгөн өзгөчөлүгүнө аралаштырат. «Хеклберри Финндин окуялары» деген китеп Америка адабиятында өзүнчө эле бир Эгемендүүлүк Декларациясы болуп калган. Мындай китепти иңглис адам жаза алмак эмес. Бул китеп азыркы роман эмне кыла алат жана ал кандай болушу керек деген демократиялык түшүнүктү кеңейтет.

Жаңы басылганда «Том Соьердин жоруктары» (1876) китебинин сатылышы өтө начар болчу, бирок ал Твендин эң атактуу китеби бойдон калды. Твен ошол кездеги Америка балдары үчүн жазылган үлгүлүү тестиерлер жөнүндө романдарды шылдыңдаган. Кумар ойногон Том бир эле маалда жакшы да, жаман да бала, 13 жашында ал кыялданып мектептен качып, деңиз каракчысы же Робин Гуд болгусу келет. Том: «Тентек, бирок жаман бала эмес», – дейт америкалык бир сынчы. Бирок китептин эң кызыктырган жери –

ал Американын чакан шаарынын бейпил турмушун чагылдырып, кийинчерээк Твен өзү мойнуна алгандай, «бала кезди даңазалаган».

«Хеклберри Финндин жоруктары» (1876) деген китебинен бул бир өспүрүм балдардын окуялары экени айкын көрүнөт. Эки качкын – Хек мыкаачы атасынан безип жүрөт, Жим согуштун алдындагы

Түштүктүн кулу болгондуктан, Түндүктөн эркиндик алып калууну эңсейт – салга түшүп алып жайкалган Миссисиппи дайрасынан төмөн сүзүп отурат, жолдон алар ар кыл зөөкүр, калпычы жана ышлас адамдарга учурайт. Тереңирээк түшүнсө, роман бүткүл адабияттын эң чоң адеп-ахлактык маселелеринин бирин козгойт: Хек өзүнүн Жим менен болгон достугун эстеп, мурун зинжилге жардам берүү туура эмес деп тарбиялашканына карабастан Жимди боштондукка чыгарууга умтулат. Хектин: «Болуптур, анда мен тозокко барам да», – дегени жөнөкөй тиричиликтин сыпаты коомдун жалган насааттары менен анын адеп-ахлактык мыйзам тобун жеңгендиги. Твен өзүнүн чөнтөк китепчесине бул роман жөнүндө минтип жазат: «Бул менин китебим жүрөктүн соккону менен бузулган абийирдин ортосундагы күрөштү сүрөттөйт, ошондо абийир жеңилип калат». («Хеклберри Финндин жоруктары» китеби, 31-бет.)

Кошмо Штаттарында басылгандан жүз отуз беш жылдан кийин «Хеклберри Финндин жоруктары» (1883) шедевр катары эл аралык өзүнүн даңкын улантууда. Миллиондогон окурмандар жана изилдөөчүлөр дале бул китепти америкалык жазуучу жазган эң улуу роман деп эсептейт. Марк Твендин отуздан ашык китебинин ичинен «Хеклберри Финн» бир кездеги элеттик юмористти адабий алпка айландырган чыгарма бойдон кала берет.

Китептин даңкы өсүп баратканына далил табуу кыйын эмес: эсеп боюнча, ал жылына 200 000 нускада сатылат, бул көптөгөн азыркы романчылардын сатылган китебинин нускасын жарыбаган санга түшүрүп салат. Ал китеп 50дөн ашык тилдерге которулуп, жер жүзү боюнча 700дөн ашык жолу басылып чыкты. Марк Твендин бала чагы өткөн, китеп боюнча, Хек менен Жимдин Миссисиппи суусундагы улуу саякаты башталган Миссури штатындагы Ханнибал деген (калкы 17 500) шаарга көпчүлүгү Европа, Африка, Азия жана Түштүк Америкадан жылына үч жүз миң киши келип турат.

Ошол ашык болгон окурмандар менен сыйынганы келген зияратчыларды ким күнөөлөй алат? Бул эркиндик издеп, тилегине жетели деп берекелүү дайрада салдын үстүндө сүзүп келаткан эки шерик

жөнүндө эпикалык жана лирикалык баян кимдин гана купулуна толбойт экен? Ким аларга кошулуп учмактуу каармандарга жолугууну, аларга тынымсыз коркунуч алып келген жээктен дүмөк менен таймашууну каалабайт эле?

Албетте, «Хеклберри Финндин жоруктары» Миссисиппи дайрасы сыяктуу эле үстүртөн карагандан чынында кыйла татаалыраак. Наристе балдар Хек шериги Жим деген качкын кул менен бирге кылган кылыктарынын каркына суктанса, чоң кишилер романдын тереңдигине улам-улам сүңгүп кирип, ар биринде ички маанисинин жаңы катмарын, коом тууралуу пикирин жана кыйытмаларын таап турат.

Ушул окурмандардын бардыгы эле тапкан нерсесине ыраазы боло бербейт. Х. Л. Менкенден баштап, Т. С. Элиотко чейин, Эрнест Хемингуэйден баштап, Рассел Бэнкске чейин бүт америкалык атактуулар романдын өзгөртүүчү күчүн белгилейт, калгандары болсо чыгарманы өздөрүнүн ыйык туткан байлыктарынан баш тартуу катары кабыл алат. Алардын суроолорун эки-үч түргө бөлсө болот: «Хеклберри Финндин» мааниси, негизги сапаты, улуулугу эмнеде? Ал чындап эле улуу романбы же коом үчүн бүлгүн салган начар чыгармабы? Анан эң акыркысы ошол «өзгөртүүчү күчкө» ээ чыгарма кандай таасирин тийгизет? «Хеклберри Финндин жоруктары» эмнени өзгөрттү?

Албетте, ал Кошмо Штаттарындагы расалык карым-катнашты өзгөрткөн жок. Китеп чыккандан кийин биринчи элүү жылда эч ким Хек менен Жимдин достугуна, орой айтылган сөзүнө эч кандай атайын көңүл деле бурулган эмес. Катуу талаштар менен бирге романдын азыркы окурмандар тарабынан байкалбай турган бир өзгөчөлүгү бөтөнчө бир көңүлдү буруп турду. Ал бөтөнчөлүгү – каармандардын көчөдөгү карапайым кишилердин тилинде сүйлөгөнү жана одоно мамилелери. Башкача айтканда, Хек менен Жимдин, аларга жолуккан кейипкерлердин сүйлөгөнү жана жүрүш-турушу Европанын мырзаларыныкындай эмес, жөнөкөй америкалыктардыкындай. (Айрым биртике бөтөнчөлөнгөндөрдүн арасында жалгама «бек» менен «падыша» бар, алар эски дүйнөнүн акыштанганын туураганга аракет кылат, бирок анысы оңунан чыкпай, кайра шылдыңга калат.)

Американын адеби менен коомдук тартибин түзгөндөр – Европадан саясий эркиндик алганына бир кылымга жакындап калганына карабай алар бүгүнкү күнгө чейин өз өлкөсүнүн маданият жагынан «кемчилигин» коргоп актанат – ошол адепчилер мындай тил менен жүрүш-турушту кемсинткендик катары кабыл алат. Мактоодон башталган гезит баяндамалары саналуу аптанын ичинде эле оюн чукул өзгөртүп, сынчылар чыгарманы «орой», «адабий жалгама», «жөөлүгөн сөз» деп атады. Коомдун мындай мазактоосу китептин келечегине өтө оор зыян келтирип коймок, бирок Марк Твен бир

жолу өзү айткандай, ага бир чоң оомат келди. Массачусетс штатындагы Конкорд шаарынын коомдук китепканасын башкаргандар (аларды жазуучу тамашалап «Конкорддогу дөөпөрөстөр» деп койчу) 1885-жылдын 17-мартында китептин капысынан атактуу болуп кетишине өбөлгө түздү. Алар китепке тоскоол кылабыз деп, тескерисинче, ийгиликке жеткирди. Марк Твен басмаканачысына айткандай, «алар өлкөнүн бүт гезиттерине жете тургандай укмуш ызы-чуу салып, китеп тууралуу жарыя кылды».

Дал айтканындай болду. «Хеклберри Финндин жоруктары» ириде сынчылардын талкалай турган чабуулун жеңди, ал эми 1885-жылдын март айынын орто ченине чейин 43 500 нуска китеп сатылды. Бул жазуучунун жаңы китебинин акыркы он жылдагы эң чоң ийгилиги болчу. Чыгармасынын америкалык классика деңгээлине жетип, Америка адабиятынын сүйүктүү мурасы катары эл аралык атак-даңкка ээ болгон мезгилин Твен өз көзү менен көрбөй калды.

«Хеклберри Финндин» бардык замандар үчүн улуулугу жөнүндө табышмактын жандырмагы ушунда. Бул китеп эмнени өзгөрттү? Эң эле жок дегенде, ал Американын адабий дитин өзгөрттү. Адепчилердин жактырбаганына карабастан, кээде аларга карама-каршы опол эле китепти сатып алып окуган «карапайым окурмандар» жаш өлкөдөгү адеп-ахлак түзүүчүлөрдүн көзүнө илинбеген бир нерсени көрүштү. Алар асылзаттык жана аруу сезим өздөрүнө эле окшош каармандарга тиешелүү экенин ушул чыгармадан биринчи жолу көрүп түшүндү. Акыры Эски дүйнөнүн адептүүлүгүнүн жалган эрежелеринен жана касталык иерархиясынан оолак, эскинин кулу болбогон каармандары бар чыгарма жаралды. Жок, алар өз өмүрүн тобокелдикке салып келечекке умтулган, келечекти курган, келечегинен изденген чыныгы америкалык каармандар. Опол окуяларын алар орой-одоно, бирок американын жөө сөзүндөгү чыныгы поэзияны пайдаланып бири-бирине айтып берет.

Мурун бир да америкалык жазуучу алдыга мынчалык умтула алган эмес. Көпчүлүк америкалык жазуучулар ага жетүүгө да умтулган эмес. Ушундай аракет жасоо үчүн Марк Твендин жүрөгүндө жалы да, шыгы да бар болчу. «Хеклберри Финн» – америкалык үрөйү бар, жаңыланууга туруктуу жана жөндөмдүү роман. Анын улуулугу ушунда.

(Уландысы бар)

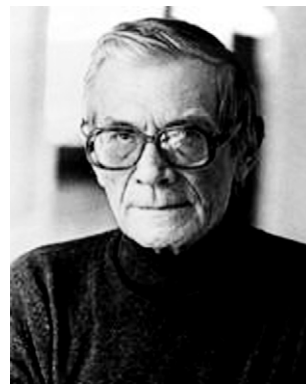
Тарыхтын жаңы тактары

ДҮЙНӨЛҮК СОГУШТУН ЧЫНЫГЫ МААНИСИ ЖАНА МАҢЫЗЫ

... Германиянын империялык «биринчиликке» умтулушу тарыхтын терең катмарына катылган. Орто кылымдагы Германия агрессиясын адатта нукура идеологиялык иш-чара, улутту миф сыягында уютуу аракети катары карап жүрүшөт. Геосаясат ыңгайынан караганда, иш такыр андай эмес, маселе кыйла татаал. Канткен менен Европа мейкиндигин бириктирген Улуу Карл империясын (800–814) герман уруулары түзгөн. Ал кийин, X–XI кылымда герман улутунун ыйык Рим империясына (туура, «герман улуту» деген XV кылымда кыйыштырылган) пайдубал болгон. Дал ошол «герман улутунун империясы» миң жыл мурда сөздүн түз маанисинде «Европа», «Батыш» дегенди дандады жана «Drang nach Osten» – «Чыгышка жортуул» геосаясатын баштады. Бекер жеринен 1941-жылдын 21-июнундагы СССР-Россияга каршы согуш планы 1155–1190-ж. император Фридрих II (Кызыл сакал) ылакап атынан «Барбаросс планы» аталган эмес.

Маселе маңызы мында: «Герман улутунун империясы» Европаны бириктирүү менен чектелбей, аны уютту жана жүздөгөн жылдар бою башкарды. Балким, бул байтак мезгилдин иши, XX кылымда

КОЖИНОВ Вадим Вальерианович – (1930–2002) Москва шаарында туулган. Адабиятчы, публицист, историк.

Анын «Виды искусства» (1960), «Происхождение романа» (1963) ж.б. көптөгөн илимий эмгектери окуу куралына айланган. В. Кожиновдун публицистикалык чыгармалары көпчүлүк учурда кызуу талаш-тартыштарды жаратып, коомдук резонанска айланган. 1980-жылдан баштап, негизинен, орус тарыхын илимий изилдөөгө өткөн. VIII кылымдан ушул мезгилге чейинки орус тарыхы жана орус сөзүнүн башатын ачууга белсенип, көптөгөн фундаментал эмгектерди жараткан. Тилекке каршы, анын акырына чыкпай көз жумган. Россиянын Армавир университетинде ар жыл сайын дүйнө окумуштуулары катышкан «Кожиновду окуу» өткөрүлөт. Бул макала 2002-жылы жарык көргөн «Россия. Век XX» аттуу эки томдугунан кыскартылып которулду.

Германия менен Европанын теориялык гана байланышы бар дечүлөр чыгар. Анткени Орто кылымдын акырында ыйык Рим империясынын төбөлдүк мааниси төмөндөгөндөн төмөндөп, Европа аздыр-көптүр өз алдынча айрым мамлекет-жерлердин чулу жыйындысы болуудан кайта баштаган.

Арийне, жогоруда айтылгандай, Европанын тарыхый күлазыгы акырындап отуруп, эмнеси болсо да континентти бириктирип, жаңы *империя* түптөдү. «Герман улутунун» төбөлдүк калбааты калбаган соң (улуттук күчкубатын «ашкере» пайдалангандыктан десе болот) Европанын эки тизгин, бир чылбыры Испанияга тийди. 1519-жылы Испания королу Карл I Карл Vнин ыйык Рим империясынын императору болуп калды жана тигил же бул даражада Европаны кайрадан бириктирди. Насили Габсбург династиясына тиешелүү немис болсо дагы «герман улут» өкүлүнүн туусун көтөрбөй бириктирди. Европа империясы «испан» доорунда башка континенттерди басып кирип, колониалдык зор дөөлөт түздү. Ал дүйнөлүк «дөөлөт» XVI кылымдын акырында Улуу Британияга өттү (ал XX кылымга чейин сакталып, Экинчи дүйнөлүк согушта күчтөрдүн жайгашышына чоң роль ойноду).

Андан нары, XVIII–XIX кылым аралыгында Европа Наполеон империясына айланып (дагы да болсо Улуу Британиядан башкасы), дүйнөнү башкарабыз деп оолуга баштады. Ал ортодо Франция менен бириккен Германия адатынча кагылыша кетип, 1871-жылы француздардын ташталканын чыгарган Германия жеңиши менен аяктады. Дегинкиси, империя куруу эң кубаттуу аскер күчүн талап кылат (1871-жылдан 1918-жылга, б.а., Германия дүйнөлүк согуштан жеңилгенге чейинки мезгил – Экинчи империя, Экинчи рейх; 1933-жылы Үчүнчү рейхтин кыска мөөнөтү башталат...).

Германия XIX кылымдын аягында төбөсү менен жер казса да Европа төбөлүнө айланууну айныгыс максат кылганын (анын жүйөлүү негизи бар) тарых баккан адам байкайт. Бул Биринчи да, Экинчи да дүйнөлүк согуштун энтамгасы болучу. Канткен менен Экинчи согуштун башталышында ал максатка Германия эң ыкчам, эң катуу киришти (анысы алыс узабаса да). 1939-жылдын сентябрында согуш аракеттерин баштап, 1940-жылдын июлуна жетип-жетпей иш жүзүндө бүт континенталдуу Европаны бириктирип, «колтугуна» киргизип алууга үлгүрдү. Туура, Европанын «чет-бучкагы» – Греция, Югославия өңдүү түштүк-чыгыш мамлекеттери кийин 1941-жылдын июлунда кошулду.

Алардын «айт» дегиче багыналбай араң турганы герман аскерлерин да айран-таң калтырды. Эсеби маселен, Германия Польшага 1939-жылдын 1-сентябрында кол салды, поляк өкмөтү болсо 17-сентябрда эле өлкөдөн чыга качты. Франция алардан да ашып түштү: герман аскерлери 1940-жылдын 5-июнунда жортуул баштаса, Париж 14-июнунда эле багынып берди. Биринчи дүйнөлүк согушта Германия Парижди *төрт жылда* да алалган эмес.

Германдардын Европаны басып кириши Францияда «таң каларлык согуш» (*droite de guerre*), Германияда «шал көчүк согуш» (*Sitzkrieg*), АКШда «анткор

согуш» же «согуш элеси» (phoney war) деп аталат. Ток этерин айтканда, алдыда сөз боло турган *реалдуу* согуш 1941-жылдын 22-июнунда гана башталган... Тигил же бул Европа мамлекеттеринин чегарасын немис куралдуу күчтөрүнүн бузуп киришин алар душман менен чыныгы согуш сыягында эмес, белгилүү «салтты» формалдуу сактоо (өз өлкөсүнө башка мамлекеттердин куралдуу күчтөрүн киргизүүгө болбойт эмеспи) катары гана кабыл алышты.

Андан кийинки Европа «Каршылык кыймылы» жөнүндө кадыресе көп жазышты. «Каршылык» Германияга орду толгус жоготуу алып келди, андан да негиздүүсү (балким, эң башкысы) Европа герман төбөлдүгү алдында биригүүдөн баш тартты дешти.

Арийне, андагы Югославия, Албания, Грециядагы окуяларды эске албаганда, ал Каршылыктын масштабы идеологиялык максатта өтө апырылтып-жапырылтып жүрөт. Талаш жок, Германия орноткон режимге Европа өлкөлөрүндөгү тигил же бул коомдук күчтөр катуу каршылык көрсөткөн. Андай каршылык Германиянын *өзүндө* да өтө курч өткөн. Герман аристократия урпактарынан баштап, жумушчу-коммунисттерге чейинки калктын ар түркүн катмары кара күчтөрдүн капшабына каршы турган. Бирок ал бүт *өлкөнүн, улуттун* каршылыгына айланбагандыгы айныбас чындык.

Маселенин андай маңызын, кыйла ачуу болсо да, эсеби маселен, Франция каршылыгына карата айтса болот. Мына, мандайга матагандай салыштыруу: Б.Ц. Урланистин кылдат калчанган белгилүү изилдөөсүнө таянсак, беш жыл ичинде Каршылык кыймылынан 20 миң адам каза болуптур 40 миллион француз элинин ичинен. Ал эми Германияга болушуп согушкандардын саны 40 миңден 50 миңге жетет, б.а., 2–2,5 эсе көп.

... Ошолеле Б.Ц. Урланистин маалыматы боюнча, фашизмге каршы Югославия кыймылында 300 миң адам курман болгон. Өлкөнүн жалпы калкы болжол менен 16 млн эле. Ал эми 1 млн калкы бар Албаниядан 29 миң, 35 млн калктуу Польшадан 33 миң адам фашисттер огуна опот болгон. (Урлани Б.Ц. Войны и народонаселение Европы... М., 1960, с. 234–236). Ошентип герман бийлиги менен реалдуу согушта курман болгон калктын үлүшү Польшада Югославияга караганда 20 эсе, Албанияга салыштырмалуу 30 эсе аз!..

* * *

... Чын-чынына келгенде, 1941-жылы бүт континенталдуу Европа анчалык каршылык көрсөтпөй Германия баш болгон жаңы империяга тигил же бул жагдайда кошулуп кетти. Кайрадан эсинизге сала кетебиз, Германиянын *өзүндө* да аларга Каршылык кыймылы кыйла байкалды, бирок алар өлкөнүн геосаясий багытына кылдай таасир эте алган жок. Андан да

ачыгы, герман Каршылыгына катышкан адамдардын көбү Германиянын СССР-Россияга кол салышын кубаттады. 1944-жылдын 20-июлунда оңунан чыкпай калган Гитлердин көзүн тазалоо аракетин көпчүлүк изилдөөчүлөр ага катышкандарды Россия досторуна байланыштырып, коомчулуктун мээсине карандай чай кайнатып жүрүшөт. Эсеби маселен, алардын арасында 1941-жылы Москвага чабуул жасаган «Борбор» армия тобунун командачысынын орун басары, генерал-майор Тресков бар болчу. Ал 1944-жылдын 21-июлунда өзүн өзү өлтүргөн. Өз жанына өзү кол салуунун себеби, СССР-Россияга адилетсиз согуш ачканга байланыштуу эмес, тескерисинче, согуштан жеңилип калуу ызасы өз жанын кыюуга түрткөн. Ошого карабай, 1966-жылы Москвадан жарык көргөн «Энциклопедия Третьего рейха» китебинде аны асмандата актап-жактаган маалымат жүрөт...

Арийне, бүт Европанын андагы абалына келели. 1941-жылдын июнуна чейинки жыйырмага жакын Европа мамлекеттеринин («эргежээл» өлкөлөрдү эсепке албаганда) дээрлик жарымы, атап айтканда, Испания, Италия, Дания, Норвегия, Венгрия, Румыния, Словакия (ал мезгилде Чехиядан бөлүнүп калган), Финляндия, Хорватия (Югославиядан бөлүнгөн) Германия менен бирдикте СССР-Россияга согуш ачып, Чыгыш фронтуна өздөрүнүн аскер күчтөрүн чегерди (туура, Дания менен Испания тигил мамлекеттер сыяктуу расмий согуш жарыялап убара болбоду).

Континенталдуу Европанын калган өлкөлөрү СССР-Россия менен ачык, тике согушкан жок, бирок иштин ыгына жараша Германияга, же тактап айтканда, жаңы европалык империяга жардам этти. Англиянын атактуу тарыхчысы Алан Тейлор 1975-жылы жарык көргөн «Экинчи дүйнөлүк согуш» аттуу эмгегинде акыйкаттын аныгын ачкан. Анын изилдөөсү боюнча, 1940-жылдын 22-июнундагы (!) Германия менен «жарашуу» келишиминен соң Франциядагы кырдаал мындай жөнөлдү: «Патен (1918-жылдан Франция маршалы, 1934-жылы аскер министри, 1940-жылдын 16-июнунан премьер-министр. – В.К.) башкарган өкмөт немистер менен бейтарап кызматташып, салык салмагына анча-мынча каш кайтарганы болбосо, француз калкынын калың катмарына согуш... небак бүткөн. Арийне, ал «тынчтыкты» Шарль де Голль гана бузуп жиберди. Ал акыркы моментте Бордодон Лондонго качып барып, француз калкын кашык каны калгыча күрөшкө чакырды... Анын чакырыгына ашып кетсе бир нече жүз (мен баса белгиледим. – В.К.) адамдар гана кошулду» (В книге «Вторая мировая война. Два взгляда». М., 1995, с. 420).

Андан нары А.Тейлор Европадагы жалпы абалга объективдүү мүнөздөмө берет (журналдын көлөмү чектелүүлүгүнө байланыштуу мен анын айрым урунттуу жагдайларын гана которуп берүүнү туура таптым. – А.Т.). «Германия темир кенин Швециядан, так приборлорду Швейцариядан алып турган (экөө тең Германияга анчалык көз карандылыгы жок Европа өлкөлөрү эле).

«Немистер Франциядан Россиянын биринчи ири компаниясына арналган... нефть байлыгын сактоочу жайды тапты. Ал эми Франциядан алынган оккупация төлөмү 18 млн адамдан турган армияны багууга жетти. Натыйжада 1940-жылдын экинчи жарымындагы Германиянын турмуш деңгээли эбегейсиз өстү... Экономикалык мобилизациянын, эмгек ресурстарын башкаруунун анчалык зарылчылыгы жок болуп калды... Автомобиль жол курулушу күчөдү. Жаңы Берлинди – Европанын эң көркөм борборун курам деген Гитлердин ири планы илгерилей берди».

Экинчи дүйнөлүк согуш мезгилиндеги Европа кырдаалын кыраа билбеген көптөгөн адамдар ал учурдагы эң урунттуу жагдайларды көңүл сыртына калтырып келет. Эсеби маселен, андагы атактуу аскер начальниги, кийин АКШ президенти Дуайт Эйзенхауэр Америка-Англия аскер кошуунунун башчысы катары 1942-жылдын акырында (АКШ согуш майданына 1942-жылдын акырында алгач аралаша баштаган мезгилде) Германияныкы эмес, эки жүз миң жоокерден куралган *француз* (!) армиясына согуш ачышы керек эле. Франция коргоо министри Жан Дарлан жетектеген ал армия, албетте, Эйзенхауэр баштаган күчкө эрегише албай, бат эле багынып берди. Арийне, ал кандуу кагылыштан 584 америкалык, 597 англис жана аларга каршы аттанган 1600 француз жоокерлери курман болду. (Макдональд Чарльз Б. «Тяжелое испытание...» М., 1979, с. 98). Бул албетте, улуу согуш жоготууларынын алдында, ошол кездеги Европа кырдаалын кырдаанта сүрөттөй келсе да, эч бир шоона эшпейт.

... Орус фронтунда курман болгондордун бардыгынын кайсы улуттан экендигин так аныктоо, албетте кыйын, атүгүл мүмкүн эмес. Бирок биздин армиянын колуна түшкөн туткундардын жалпы тутуму момундай: 3 млн 770 миң 290 согуш туткунунун басымдуу бөлүгүн, албетте, германдыктар (немистер менен австрийликтер) түзөт. Алар 2 млн 546 миң 242 аскер адамы. 766 миң 901 туткун бизге согуш ачкан калк өкүлдөрү (венгрлер, румындар, италяндар, финн ж.б.). Арийне, акыл айраң кала турган жагдай: туткундардын 464 миң 147си, б.а., жарым миллионго жакыны! – француздар, бельгиялыктар, чехтер, кыскасы, бизге согуш жарыялабаган Европа улуттары («Гриф секретности снят...» М., 1993, с. 391).

... Германиянын кургак жердеги аскер кошуунунун генаралдык штабынын начальниги Франц Галдер 1941-жылдын 30-июнунда Гитлердин айтканын келтирип, максат-мүдөөнүн маңызын мындай чечмелеген: «*Европа биримдигинин* Россияга каршы согушунун кошмо жыйынтыгы» (баса белгилеген мен – В.К). Бул иштин көзүн билип айтылган сөз. 1941–1945-жылдагы геосаясый согуштун көксөөсүнө 70 млн. немис калкы эмес, 300 млн. европалыктар көмөкчү болду...

Которгон **Алым ТОКТОМУШЕВ**

ШЕРТАЕВ Субан – 1914-жылы туулган. 1932-жылы шаардагы педтехникумду бүтүргөн. Мектепте мугалим, завуч болуп эмгектенген.

Касым Тыныстановдун 1934-жылы чыккан «Кыргыз тилинин морфологиясы» деген китебинен мектеп окуучуларын окуткандыгы үчүн: «улутчул», «Туран» партиясынын мүчөсү деген жалаа менен «эл душманы» аталып репрессияланган. 13 жыл Магадан, Колымадагы алтын кендеринде жазасын өтөп, куугунтук азабын тарткан. Алар тууралуу «Туюктагы муң» китебинде кеңири баяндаган. Учурда Түптүн Пристанында жашайт.

Касым Тыныстановдун 110 жылдыгына карата

КИТЕБИ ҮЧҮН РЕПРЕССИЯГА КАБЫЛГАМЫН

Шертай Субанов деген аксакалдын репрессия тууралуу айтып жаткан телеберүүнү көрүп калып, ал кишини издей баштадым. Үч-төрт жолу аракетим текке кетип, акырында Түп районунун борборунан мени тааныгандар баласы Суванов Нурбек Шертаевичке, ал, атасы менен тааныштырууга ээрчитип барды.

Жолду катар сүйлөшүп, аксакалга бир аз суук тийип калыптыр деди. Түптүн Пристань-Майзавод айылына, аксакалдын жашаган үйүнө келдик. 97де болсо да али кайраттуу экен.

– Атым, Шертай Суванов, 1914-жылы кыргызча айтканда бугу айында туулуптурмун. – деп баштады кебин карыя. – Тээ, революциядан беркини көрүп-билип калдым. Сельхозтехникумдан окуп, бир жылдан кийин ооруп калдым. 1932-жылы шаардагы педтехникумду бүтүргөм. Жетекчибиз Жолдошов Токчоро мени тээ, Ат-Башыга, Ак-Жарга чейин жиберди. Алыска бара албайм деп баш тарттым. Акыры «Кереге» деген гезитке редактор болуп калдым, кичине ырларым бар эле.

Бир күнү Караколго комсомолдордун конференциясы өтүп жатыптыр, ошого барасың деп

калды. Комсомол уюмунан делегат болуп бардым. Төрөкул Айтматов жыйналыш өткөрүп жатыптыр. Тынаев Осмон деген киши бар болчу. Ал дагы жыйналыш өткөрүп чакырган. Кийинчерээк экөө тең атылып кетиптир. Мени Күрмөнтүдөгү жети жылдык мектепке жиберди. 4–5-класстарды окутуп жүрдүм. Бир күнү районго кайрылып, окууга барып, билимимди улантып келейин десем: – Жок, барбайсың. Сен райондун комсомол уюмунун бюро мүчөсүсүң, сени партияга даярдап жүрөбүз деди райОНОнун жетекчиси – сары-булактык Дүйшөбаев деген киши болчу. Ал айтат: – Сен окууга кетем дейсиң. Эмнеге? Кетпейсиң, кете турган болсоң сени комсомолдон түшүртөм, комсомолдон чыккандан кийин эч бир окууга кабыл алынбайсың. Кетирбейм, – деп коркутту. Жашым да ошентип жибербей, бошотпой коюшту. – Мен макулмун кайда жиберсеңиз да, – дедим аргасыз. Ал: – Кең-Сууга барасың, тез баргын, – деп күпүлдөп койду. Ал улуу киши, калың муруттуу, сакалы бар, өңдүү киши болчу.

Кең-Сууга барсам, мектептин директору тепкелик Шаменов Элмамбет деген киши экен, Касымалы Жантөшевдин туугандары болот. Ал: «Ырас келбедиңби, мага завуч болгун» – деди. «Жок, боло албайм ава. Кайсы классты берсеңиз ошол класстын балдарын окута берейин колумдан келишинче», – дедим. Ошол мектепте иштеп калдым. Бир күнү «Кең-Сууну» окуп жатсам, балтайган, даңкайган жигит келип калды. Мен Түгөлбаймын деп. Көрсө, Түгөлбай Сыдыкбеков ошол жерлик экен. Кургак деген уруудан болот экен.

«Аа, кел, жакшы болот», – деп, экөөбүз танышып калдык. Мен токтояндыкмын дедим. Ал киши шылдыңкараак болчу, сен шоопур болсоң мен тигиге олтурсам деп тамашалай берчү машинаны көрсөтүп. Мен «Жок. Экөөбүз тең эле бололу. Сиз такшалып калбадыңызбы. Жол-жобосун мага үйрөтүңүз» – деп коём. Ошентип мектепте иштеп жүрдүм. Ал киши менен да алакабыз жакшы болуп калды.

Окуу жылы аяктап, каникул бир айча болуп калган. Бир күнү таңга жуук НКВДнын кийимин кийген эки киши келип: «Шертайсыңбы?» – дешти. «Ооба», – дедим.

Бир эжебиздин үйүндө жатчумун, жездебиз Асаналы тегирменчи болчу. Тигилер: «Камалдың!» – дешти. Селейип эле туруп калдым.

– Эмнеге камалганын түшүндүрүштөдүбү?

– Эмнеге камалганымды, айтпай-дебей туруп эле сен камалдың: «Давай, жүргүн» – деди. Ар жактан эжебиз Канышай: – Ал эмнеге камалат? Жаңыдан окуусун бүтүп, иштегенине бир-эки жыл боло элек болсо... Эмнеге камалат, басмачы болбосо, кулак болбосо, – деп эле чырылдап атат, өзү тилдүү болчу. Аңгыча жаныбыздагы элдин баары кача баштады. Ойлосом ал кишини деле камай турган. Аны тигил экөө оңураа карап калды. Бирөө Ажыбаев деген казак. Ал эжеме акыраа карап: «Не

дейсиң? – деди, оозунду бас, жаагыңды бас». Экинчиси да орусчалай тилдеп кирди, жаман көзү менен теше карап .

– *Аларды билбейсиз да?*

– Билбейм да, кийин-кийин Лоцман дедиби, Боцман дейби. Калппы, чынбы ушундай. Өзүмдү басып, олтургузуп койду да, үйдөгү болгон кагаз, китептин баарын капка салды. Үйдө чаар китеп бар эле, жезде молдо болчу, окуп эле атчу. Үйдөгү болгон китептин баарын антарып, көргөн кагаздардын баарын салды. Үйдөгүлөрдүн үрөйү учуп эле кымкуут болуп: «Эмне болду?» – деп жатышты. «Эмне болмок эле, эчтеке болгон жок», – дейм, анткени эчтеке жасаган жокмун. Акмын да эч нерсе оюмда жок, эч күнөө сезген да жокмун. Китеп, кагаздарды алды. Мени айдап жөнөштү. Алып келип колхоздун кампасына камап салды. Бир топтон кийин атагы чыккан «Көк чолок» деген күлүк ат бар болчу. Анын ээсин кулакка тартып миң коюн, жылкысын тартып алышкан. Кийин ээси өлгөндө күлүктү союп жайына беришти.

Көк чолок аксап, арыктап калыптыр, ошого мени мингизип, айдап жөнөштү. Ал кезде тоют жок, элдин жашоосу начар. Ат арыктыгынан аксап араң келатат. Эки милийса ойноктогон аттары менен айдап жөнөштү, жүрүп олтурдук. «Бууган-Көл» деген көл бар. Ошол жерге келгенде ат баспай калды. Сан-Таштын шамалы ызылдай баштады. Мен аттан түшүп алып чылбырдан тартып сүйрөйм, эки НКВДнын кишиси артынан чапкылап айдайт. Ат баспай, жатып алды. Ошол жерден бирөөнү таап, атты табыштап, мени жөө айдап жөнөштү. Бутумда батинке, кээде бутка чаап коюшат тез бас деп. Экөөнүн минген аттары ойноп турат, учкаштырып албайт, экөө атчан, мен жөө. Ичим күйүп турат.

Бир топтон кийин гана арабачан орус келатыптыр. Ошого салып алды, жаным бир аз жай алып калды. Анан мени абакка алып барып камап коюшту. Ал жер караңгы, түнт, ным жыттанып, суук экен.

– *Түптүн абагына камадыбы сизди?*

– Ии, Түптө. Камакта жатам. Кутургудан бир орус бар экен. Ал менден: – Ай, эмне жаттың? – дейт. Мен билбейм дедим. «Өзүңүз эмне жатасыз?» – десем, ал: «Мени деле алып келишти, жатам», – деп коёт. Эртеси мени бир машинага салып, түн ичинде чоң түрмөгө алып барды. Ал түрмөдө бир жумача жаттым. Аңгыча жаз болуп калды. Анан Балыкчыга алып келишти. Балыкчыдан Бишкекке которушту.

Балыкчыда жатсам Саян Максүтов деген киши жатат. Ал киши чиркейлик, өзү болуш болчу. Менден: «Эмне жаттың?» – дейт. Мен: «Билбейм ава, НКВД ушул жакка алып келди», – десем ал: «Аа, мени болсо беш жылга кесишти» – деп койду. Мени Бишкекке алып келгенден кийин камап салышты. Жалгыз жатам. Түнкү саат 12де чакырат. Сурак жүргүзөт.

«Туран партиясын билесиңби?» – дешет. Мен: «Билбейм» – дейм. «Туран партиясында канча киши бар? Улутчул болдуң беле?» – дешет, опузалап.

«Улутчулдугунду деле, Туранынды деле билбейм» – дейм. Бир татар котормочу бар. Сурагандардын экөө орус. Бирөө кур тагынган, ал сурабайт, ары-бери эле басат, тигиниси сурайт: «Айт чыныңды, айтпайсыңбы?» – деп, мен болсо: «Эмнени айтам?» – дейм. «Эмне болгонун айт! Кол кой» – дейт.

«Эмнеге кол коём? Кайсы шартка кол коём?» – дейм, мен дагы. Ошол мезгилде тартынчу эмесмин, тигинин чоң экенин билбептирмин. Жаратылышым ошондой го. Коркпой эле, тик айтып, ушинтип туруп алдым. Сурак берип жаткан жерде, столдун үстүндө билектей бир нерсе жаткан. Ошо менен бир койду. Тийгенде эле кулап түштүм. Көрсө ал, ичине кум толтурулган токмок сыяктуу, ура турган нерсе экен. Тийгенде эле жерге куладым. Анан тепкилешти. Эсим ооп калды, камерага сүйрөп алпарып салышты. Эки-үч күн болду жатам. Жаткан жеримде эчтеке жок, жер цемент, сыз, тапчан да цемент. Кийимчен жатам. Оюма ар нерселер келет. Эсим ооп калган экен. Бир күнү буту-колумду кыймылдатсам кыймылдабайт. Кыйналып жатам. Үчүнчү-төртүнчү күнү түн ичинде дагы суракка алып барды.

– Түн ичиндеби?

– Ооба, түн ичинде. Күндүзү сурабайт. Мен жаткан жердин биягында да түрмө бар экен. Кез-кезде «Прощай!» деген сөздү угуп калам. Бул эмнеси экенин билбейм. Чыгарып атса керек деп коём. Арадан эки ай өтүп кетти. Сурагандары эле баягы.

«Канча улутчул бар? Канча Турандын мүчөсү бар? Касым Тыныстановдон сен кайдан окудуң эле? Бул китепти сен кайдан алып келдиң эле?» – дешет. «Ой, мен окуп жүргөндө «Кыргыз тилинин морфологиясы», «Кыргыз тилинин синтаксиси» деген китептерди окуганбыз. Биз окуп жүргөндө окуу китептери жок болчу. Биринчи жолу ошол киши чыгарган» – дейм. «Ии, мунун тилинин тантыраганын карачы деп, сен Жусуп Абдырахмановду билесиңби?» дейт. «Билбейм. Билем деп мен айта албайм. Гезиттен окуйм, чоң кызматта иштеген кишилер болсо керек» – деп оюмду айтам. Бирок билерин билчүмүн, Совнаркомдо иштеп жүргөн ал мезгилде. Ошентип түрмөдөмүн, сурак болсо баягы эле калыпта. Бир-эки күн өткөндөн кийин дагы суракка алып барды, түн ичинде: «Чыныңды айт, чыныңды айтсаң эми бошотобуз» – деди. «Эмнени айтам, айталбайм мен» – дегенде эле: «Айта албайсыңбы?» – деп, тепкилей баштады. Жерге жатып калдым, дагы тепкилешти. Тишимди тээп сындырышты. Андан кийин кабыргам ооруп калганбы, сынганбы, дем алганым начарлап бир жума жаттым. Абалым оорлошуп калды окшойт. Медсестра келет, сары бир немесин сыйпайт да, тыпылдап кетип калат. Онтолоп жатам. Бир күнү дагы суракка алып барды: «Улутчул, партияда канча киши бар? Касым Тыныстанов канча киши уюштурду? Сен аны билесиңби?» – дейт, суракчы. Мен болсо: «Жок, билбейм» – дейм.

«Сени окутту беле? Сени кайсы убакта окутту?» – дешет. «Жок. Окуткан эмес... Ал окумуштуу киши экенин билем. Башка эч нерсе билбейм. Ал

кишини көргөн да эмесмин. Байланышым да жок» – деп көшөрөм. Көрсөм да, көргөн жокмун деп жатам. Бир күнү күндүзү эле бир кишилик камерадан айдап чыкты, жаткан жеримден тургузуп. «Матросская тишина» деген көчө бар, азыр кандай айтылат, билбейм. Ошол жерде дардайган үй, асты эки кабат подвал. Мына ошол подвалда бардыгын талкалаган.

– Бишкекте «Матросская тишина» деген көчө болгонбу? «Матросова» дегени бар.

– Ошол болсо керек. Так ошол булуңда НКВДнын уюткусу бар болчу. Асты үч кабат подвал, үстүндө кичинекей эле терезе көрүнчү. Астында эмне болуп жатканы билинбейт.

– «Матросовская тишина» – деп айтып жүрбөсүн?

– Ооба, «Матросовская тишина» – деп койчу. Ошол абакта жаттым. Күндүзү, түнү экенин эптеп билебиз, саатты такыр билбейбиз. Асманды карайбыз да күн, түн экенин ошондон билебиз. Бир жолу мени айдап чыкты, тергөөчү сурак жок эле ары басат, бери басат, унчукпайт. Дагы бир жерге айдап киргизди. Кирсем эки кишилик экен, эки тапчан, ортосунда кичинекей бир тумбочкасы бар. Ичиндеги кишиге салам айтып, кирдим. Араң эле кирдим. Мен жаткан жер бир кишилик болчу. Сурактан сабап туруп жаткызып койчу. Таякты жакшы эле жегем сурактан, ак шишик болуп бараткам, араң киргеним ошондон! Салам айтсам алиги киши алик алды. Мени алып келген неме эшикти шарактатып сыртынан кулпулап кетип калды. Эшикте кичинекей «волчок» бар, андан текшерип, карап турушат, эмне кылып жатканыңдын баары көрүнүп турат. Сураша кеттик. «Кай жерденсин?» – деди тигил. «Түптөн, токтояндык болом» – дедим. «Эмне болдуң, эмне кылдың?» Ал киши деле акырын сүйлөйт, мага окшоп, сабалып, токмок жесе керек. «Ой, ава, бир күнү эле НКВД келип кармап алып камап салышты, мугалиммин, Касым Тыныстановдун, Сыдык Карачев, Боогачы, Сакен Сайфулиндин китептери бар болчу. Алардын баарын, кол жазмаларды топтоп алышып камап салышты. Азыр өзүңүз билесиз, окуу китептери жок. Касым Тыныстановдун китебинде «Даның болсо ородо, малың болот короодо» деген сөзү бар экен. «Ии, малды колхозго төкпөй, данды ороого кат деп үгүттөп жатасыңбы?» – деп, кыйнап сабашты, токмоктоду десем эле: «Атаңдын оозун урайындар! Булар ит. Бул жакшы эмес, иним. Бул жакшы эмес» – деп бир сөзүн кайталап жиберди: – Мен чиркейликмин. Жусуп Абдырахмановду билесинби?» – деди ал.

«Атын угам, бирок өзүн көргөн жокмун, калп айта албайм», – дедим. «Мен ошол кишинин иниси болом, атым Токо» – деди. «Ээ, ава сиз эмне болуп камалып калдыңыз?» – десем. «1933-жылы мен плановый наркомдо иштешчү элем. Эмне күнөөм бар, эмнеге камашты өзүм деле билбейм. Жусукем болсо высылка болуп кетти. Кайда кеткенин да билбейм. Казакстанга дейби, Оренбургга дейби, так билбейм. Мен Жусуп авамдын үйүндө элем. Үйдө олтурсам тааныш бир еврей келди үйгө. «Токо Абдырахманович

уруксатпы» – дейт. «Уруксат», – дедим. «Жусуп Абдырахманов жөнүндө эмгек жазып жүрдүм эле, өзүм аспирантмын. Ошол киши жөнүндө материал издеп жүрдүм эле» – дейт ал, китептерди, аны-муну карап, кетип калды. Үч-төрт күндөн кийин эле мени камакка алды. Ошону менен бүттү, ушул жерде олтурам». Ошентип экөөбүз бир камерада олтурдук. Бир күнү аны алып кетти. Кайда алып кеткенин билбей калдым. Ошол киши кетээринде айтты эле: «Сен мойнуңа ал. Сеники жеңил эле экен» – деп. «Ээ, Токо кантип мойнума алам. Эч нерсе жасабасам, кылбасам, көрбөсөм. Кантип мен мойнума алам» – десем: «Эгер мойнуңа албасаң дагы бир жолу сабаса өлүп каласың, болбой калыпсың» – деди. Ары карап ыйлап, бери карап күлүп олтуруп, баарын чакырып алып, кол коюп бердим. Эмне жазганын окуган да, караган да жокмун, колумду койдум да бурулуп кеттим. Ошону менен баары бүттү. Сурагым да бүттү. Сабаганын да токтотту. Көп узабай сыртка чыгарышты. Ошол жерден Максүттү көрдүм экинчи жолу. Ал өзү болуш болгон.

– *Фамилиясы ким экен?*

– Билбейм, сурабай калыптырмын. Айдалып барып срогун бүтүрүп келиптир. Эми «общий» камерада олтурабыз да. Анда көргөндү айтып олтурганга үлгүрбөйм го. Жетише албайм го...

– *Мейли, дагы бир жолукканда сөз кылып берерсиз.*

– Ошентип, ошол убакта Абдыкерим Сыдыковду айдап келди. Ал: «Жакшыбы?» – деп, амандашып калды. «Жакшы, жакшы... Кайдан келдиң Абдыке?» – дедим. Ал: «Тиги, Сибирь жакта жүрдүм» – деди. Ошону менен таанышып калдык. Июнь-август айларында ошол жерде болдум. Бир күнү сот болду, «58-статья, I часть» деп 6 жыл, дагы бир статьяны айтып ага 9 жыл деп өкүм чыгарышты. Соттон кийин темир жолго алып барып, вагонго камашты, жүрүп олтуруп Новосибирск шаарындагы түрмөгө олтургузушту, ал 1937-жыл болчу. Ал түрмөдөгү көргөн көргүлүктү адам баласына бербесин. Жылаңач, тикебизден тик турабыз. Тик турганда да турсичен турабыз. Баарыбыз бири-бирибизге кыналып турабыз селёдка балыгындай болуп. Тер чыпылдайт. Вагондун ичи бууланып, туман. Терезени ачышпайт, эшик кулпулануу. Терезени, эшикти тепкилеп кыйкырып жатышат. Терезе талкаланды, эшик жарылып ачылды. Ошондо терезеден, эшиктен кирген шамал бур дей түштү. Анан милициялар келип бизди эшикке алып чыгышты. Ошондо бир аз сейилдеп калдык. Бизди андан ары айдады. Жолдо жүрүп олтурдук. Кайрадан вагонго салды, селёдка салгандай вагонго камап койду. Кыйналып, кысталып Владивостокко келдик.

Владивостоктон ары, Япон деңизинде 30 миң переселенец бар экен. Болгон окуяларды айтып отурса өзүнчө жомок. Ошол «Кула» деген парходго 9 миң кишини үч күн жүктөдү.

Ошентип, суу менен сүзүп олтуруп Магаданга, анын Нагай деген портуна жеттик. Андан ары 17 километр жөө басып, Магаданга жеткенибиз-

де, 1937-жылы үчүнчү-төртүнчү декабрда жүз кишини жөө айдашты. Бир ай. 1938-жылдын үчүнчү-төртүнчү январында 600 километр жөө бастык, жолдо жүз кишиден 75 калды. Калганы үшүгөндөн-шишигенден, тоңуп буту-колу үшүп өлдү. Жол тар, бир машина келатканда, экинчиси күтүп турат. Жолчулардын үйүнө, бекетине конуп-түнөп олтуруп араң жеттик, экинчи январда. «Мичанный» («Меченный» болсо керек) деген жерден алтын казылат экен, ошол жерден 17 километр бери «Спорный» деген жер бар, тайганын арасы. Токойду тазалап, палаткалар курулган. 1938-жылдын башында бардык, ошол жерге. Матрац деген жок, меш деген жок, кыштын күнү палаткада жатабыз, жүз киши. Суук күчтүү болгондуктан түндө бирден-экиден киши өлүп турду. Кышкысын 60° суук болот, июнь айында кар эрип бүтөт, август айында кар жаайт. Алтын казган жерден чыккан торфту чанага салып, 50–60 метр аралыкка төрт киши сүйрөп тартабыз. Берген кийими купайке, гимнастерка анан майке, турси ушул. Шырма шым, башыбызга жасалма тумак, колубузда брезент мээлей. Кийими начар, тамагы жетишсиз.

Бир чанага сегиз киши бөлүнгөн, торфту эки киши алмак-салмак чанага жүктөйт, төрт киши чанага салынган жараксыз топуракты сүйрөп, белгиленген жерге төгөбүз. Кээде сүйрөп бараткандардын бирөө жолдо өлүп калат. Бир жолу үшүп калып мен да жыгылдым, жолдон...

Көрбөгөн азапты көрдүк. Жазда иштеген 2000 кишиден 1400 киши калдык, калганы оорудан, кыйын турмуштан, үшүп-тоңуп өлүп калды. Мына ушундай кордук болду. Тамак начар, түнкү саат бирде келебиз, бир кишиге норма үч километр, мисалы, 30 кишиге 90 километр, ушул аралыкта чананы сүйрөп тартабыз күнүнө норманы аткармайын тыным жок...

– *Тактап алсак: Эмнеге, кайсы күнөөңүз үчүн камады?*

– Күнөөм ошол: Эл душманы Касым Тыныстановдун 1934-жылы чыккан «Кыргыз тилинин морфологиясы» деген китебинен мектеп окуучуларын окуткандыгым үчүн. Ошонун негизинде «враг народа», «улутчул», «Туран» партиясынын мүчөсү, «эл душманы» болуп, айтор, Совет өкмөтүнө каршы болдум. 22 жашымда камалып, 35 жашымда түрмөдөн келдим.

Ал заман мага окшогондорго зар заман, кор заман, тар заман болду. Мынабу эле Жаңы-Арыкта жашаган бирөө мурдагы жылы эле көз жумду. Армиядан келгенден кийин: «Ыстакем, Ыстакем, качан көтүн кысса экен» – деп коюптур. Уккандар жеткиришти да жеткирчү жерге, ошол сөзү үчүн эле үч жылга кесилип кетиптир.

Дагы бир казак улутунан тамга тааныбаган билимсиз киши колхозго келип: «Мени колхозго аласыздарбы жумушка. Кулактын баары кетти гой» – дептир. «Алабыз сени, алабыз» – дейт. Конторго келет, дубалда илинген Сталиндин портретин карап туруп: «Осу мурут качан оңолот?» дептир. «Бул деген Сталин. Ал – вождь. Ал – воздх. Ал – единственный

авангард, учитель» – деп туруп, кат тааныбаган казакты 58-статья, часть 2 деп өкүм чыгарып үч жылга кесип жибериптир.

– *Түрмөдөн бошоп келгенден кийин эмне иш кылдыңыз?*

– Мен камалгандан кийин эл-журт арасынан, коммунисттер: «Эл душманынын атасы», «баласы эл душманы болуп камалып кетиптир» деген сөздөрдү чыгарат. Атам аларды угуп жер карайт. Эл душманын тууганы деп, инилеримдин баарын окуудан чыгарып ташташат. Бир иним армиядан жаңы эле келип, ошондой сөздөрдү көп угат, кайгырганбы, ойлонгонбу, сарысанаа болгонбу, көп өтпөй өлүп калат. Мына ошондон кийин атам кайгыга батып үч жыл жинди болуптур. Акыры бул жерде жашай албай «Каракол» сохозуна качып, көчүп кетишиптир. Ошол жерде туруп калышат.

Шертайдан да дайын жок, ал да өлдү, эми угузалык атасына деп, эл чогулуп баратышат дейт. Жарым жолго жетип калганда менден кат келет. «Ой, тигилер угузабыз деп кетип баратат, чуркагыла, элди токтоткула. Кайра артка тартышсын» – дейт, ошону менен атама мени угузбай калышат. Катымды албаганда мени да өлдү деп угузуп салышмак экен... Көчүп барган жеринде малчы болуп, кой кайтарып жан багышат. Алар кичине оңолуп калышканда, кыйналып-кысталып мен келип калып жатпаймынбы. Келгенден кийин кызматка алабы деп, жумуш бар экен деген жерге баш багам. Тияктан чыкканда документ берген, ал документте «35 шаарга жумушка алынбасын» деген жазуусу бар. Бишкекте артист болуп иштеген Орозов Шейше деген тууганыбыз бар эле. Үйүнө барсам өзү жок экен, Калича деген аялын таштап, Зайнулин деген экинчи аялы менен кетип калыптыр, биринчи аялы Ошко кетиптир. Ошондон улам шаарда калбай эле туура айылга келдим.

Жумушка иштейин десем эч ким албайт, коркот. Мен бир мококчо болдум. Эптеп, кайра шаарга кетип калайын деп балдардын энесин алып, кете албай калдым. Жада калса койчулукка да, шахтага барсам ага да албай койду. Жумуш таппай жүрсөм «Көңдөйгө» комсомол каналы курулат экен, ошого барып көрбөйсүңбү» – деп бирөө айтып калды. Кайда экен десем, областта деп калышты.

Айткан жерге келсем шуулдаган бир жигит жүргөн экен, аты ким деп сурам. «Лезнев» – деди. Кирдим, ал кишиге. «Комсомол каналы курулуп жатыптыр, мени жумушка аласызбы, – дедим, – менин үйүм ошол жерде». «Кайсы жерденсиң?» – деди тиги мага карап. «Ак-Суу району, «Көңдөй» талаасы, «Каракол» совхозунун үчүнчү фермасы», – десем эле, проекти-син карап туруп: «Хорошо, жумушка алам» – деди. Ошентип, жумушка илинип калдым. Иштеп жүрүп завсклад, техник болуп калдым. Арадан дагы бир кырсык болуп, андан да аман калдым.

– *Касым Тыныстановго өзүңүз жолуктуңуз беле? Жолуксаңыз ал кандайча болду эле?*

– Касым Тыныстановго жолукканым мындайча: Кусейин Карасаев токтояндык эмеспи, мен анын иниси менен чогуу окугам, классташпыз. Атасы Токтоянда жашачу. 1923-жыл болсо керек эле, чоң атасын ошол, Токтояндын кире беришинде жерге берген. Ал зыяратка Касым Тыныстанов да келген, ошондо көргөм ал кишини...

– *Өзүңүздүн баштан кечирген окуялардан «Туюктагы муң» деген китепти кандайча жазып калдыңыз?*

– Түрмөдөн бошогондон кийин, эсимде калгандарын күндөлүк катары жазып жүргөм. Көргөндөрүмдү, эсте калгандарды топтодум. Түрмөгө кесилгенимде көр казгыч да, кен чалгынчысы да болдум. Совет өкмөтү мезгилинде аларды ачык жазууга мүмкүн эмес эле, тилибиз кыска болчу. Ал китепте бирге жүргөн кишилердин аттары, өлгөндөрү, атылгандары бар. Арабыздан 20 чакты киши атууга кеткен. Китепти окугандан кийин андагы кишилердин балдары, неберелери келип, менден аталарын, чоң аталарын сурагандар болушту.

Репрессиянын 70 жылдыгында Чоң-Ташка, Ата-Бейитке барып келдим. Мен көргөндөн Касым Тыныстанов, Осмон Тынаев ошол жерден акыркы жайын табышкан экен. Россиядагы репрессиянын курмандыктарын Путин эскерди. Биздин өкмөт деле эскерип койсо болмок. Эң кур дегенде курман болгондордун балдарына, неберелерине, урук-туугандарына мамлекет тарабынан көңүл айтып, көңүл буруп койсо болмок. Ошол китепти 300 нуска менен эптеп чыгаргам, өз акчама. Элге жагып калса кыргыздын дагы бир кыйыны чыгарып жибереби деген үмүттөмүн.

Суроолорду берип, өткөндү эстеп койгонум үчүн Шертай аксакалдан кечирим сурадым. Сууктанбы, сыркоолоп калганданбы, өткөндөрүн, оор турмушту кайра эстегендиктенби көзү жашылданып кетти. Өзүмдү ыңгайсыз сезип, кошоштым. Ошол, азаптуу турмуш эрк-кайратын кайыштай чыйралтып, жашоонун маңызын, өткөн өмүрдүн азап-тозогу нечен толгонгонун, алдына койгон үмүт-максатын ишке ашырам деп олтуруп жүз жашты таяп калган кайратман аксакалдын айткандарын эсимден электеп, өткөн өтмүштүн каталары канчалаган адамдардын тагдырын талкалап, өмүрүн кыйганына жаным ачып тизеден келген аппак кар, актыктын акыры жеңээрин ырастай тургансыйт.

Абдумажит МҮРЗАЕВ

Түп району, Пристань айылы

Өнөркана

ПОЭЗИЯ – ОЙДУН МӨӨРҮ

Белгилүү журналист Тенти Орокчиев кыргыз рухий дөөлөтүнүн залкарлары сыяктуу эле Түгөлбай Сыдыкбеков менен көп маектешип, көп орошон ойлорун жазып калган. Анын бардыгы Кыргыз радиосунун алтын фондусунда жазылуу. Бул санда улуу жазуучунун поэзия тууралуу ойлорун жарыялайбыз.

– Сиз адабиятка келген сапарыңыздын башталышы поэзия экенин жакшы билебиз. Бир кезде «Капканбай» аттуу поэмаңызды 1928-жылы 16 жашыңызда Каракол шаарында кандай шартта жазгандыгыңызды эскерген элеңиз. Деги эле поэзияга келүү, чыгармачылыкты поэзиядан баштоо деген эмне?

– Үмүт деген өзүнүн келечегине жол көрсөтө турган сыйкырдуу, күчтүү касиет. 1923-жылы Караколдо Чехов атындагы орто мектепте окуп жүргөм. Ошол эле мектепте менин бир тууган жээним Абдыкасым жана бир топ айылдык балдар да окучу. Төрт бала бир үйдө жатабыз, мелдешип ыр жазып, китеп жөнүндө сөз кылган күндөрүбүз көп болчу. «Жол» романына жазгам. Аны кайталабайын. Сөздү кыскартып айтканда,

**Түгөлбай
СЫДЫКБЕКОВ**

мен Пушкиндин чоң томун окуп отурганымда жээним Молдокасым колумдан китепти жулуп алып: «Тишиң өтпөйт, чоң баш!» – деди. Ал менден эки жаш улуу эле. «Андан көрө сабагыңды жаз». «Сабагым эчак эле бышкан. Эгер ушундай китеп жазсам, анда кантесиң» – дедим. Мелдештин башы ошол. Бул деле кокусунан чыга калган мелдеш эмес. 16 жаш деген кадимкидей жетиле баштаган курак да. Балдар болуп ыр жөнүндө сүйлөшкөндө, кыз оюндарда ырдаганда, жөн эле тоо-ташта мал кайтарып жүргөн учурубүздө, бир даарыбыз оюбуздан ыр чыгарган болуп жүрчүбүз. Жаш кезде баары эле төгүлүп турат. Мына ошол мелдештен кийин бир жуманын ичинде «Капканбай» деген жомок поэманы жаздым. Анда жылкылуу байдын сараңдыгын сүрөттөгөм. Мен муну өзүмдүн чыгармачылыгымдын башталышы деп эсептейм. Ошондон тартып ыр да, жомок да жазып, бир топ жыл поэзияда эмгектендим.

– Түгөлбай аба, поэзия болобу, проза болобу, кандай чыгарма болсо да жаш кезде мыкты чыгат, курч чыгат, жыл өткөн, жаш өткөн сайын басаңдап калат деген сөздү көп эле угуп жүрөбүз. Мунун да чындыгы бардыр? Ошондой эле жыл өткөн сайын жазуучуда же акында тажрыйба топтолуп мыкты чыгармаларды жаратышы мүмкүн. Мына бул жаштык менен тажрыйба маселесине кандай карайсыз?

– Мен бул жагынан көп ойлондум. Жылдар өтүп, жаш жогорулаган сайын бышып жетилүү деген ар качан менин оюмдан кетпей турган суроо. Кай бир учурда сен айткандай, жаш кезде таамай, жакшы жазып коюп, кийин бөксөрүп калган мезгил да болот. Кандай болбосун чыгарма деген киши өзүн өзү сыңдоо, өзүн өзү баамдоо, өнүгүү, тажрыйба топтоого көп жагынан байланыштуу. Ушул жагдайда өзүмдүн жазуучулук тажрыйбамдан алып караганда, чыгармачылыгымда адеп жазган убактыларында жетилген, оңдоону талап кылбаган бөлүктөр да бар. Анча жетилбеген, оңдоону талап кылган бөлүктөр да жок эмес. Мен буларды өз башымдан өткөрүү менен бирге, деги эле дүйнөдө атагы чыккан, өлбөс-өчпөс эмгектерди беришкен дөөлөрдүн, классиктердин тажрыйбасынан да байкаймын. Маселен, улуу жазуучулар деле бир жазган чыгармасына эки, үч эле эмес, беш, он жолу кайрылып, көз алдынан өткөрүп, редакторлоп, жетилтип отурган учурлары бар экен. Же мунун тескерисинче, бир жазганда эле жеткилең иштеп койгондор да бар. Маселен, улуу Толстой улам-улам кайра редакцияласа, Борис Пильняк деген жазуучу бир жазганын оңдобоптур. Менде чынымды айтсам, булардын экөө тең бар. Маселен, «Кең-Сууну» эки жолу редакцияладым. Айрым кишилер, романды экинчи ирет жазды деп сөз кылып жүрүшөт. Мен аны кийин жакшылап гана редакциядан өткөздүм. Романда

күчтүү чыккан айрым эпизоддорду өкмөттүн цензурасын эске алып, ондоймун деп атып бузуп салган да учурларым бар.

– *Ушул жетилтүү жаатына келсек, жогоруда айткандай поэмаларыңызды, ырларыңызды кайра иштеген учуруңуз болдубу?*

– Сөзсүз болду. Жогоруда «Капканбайды» эки ирет редакциялап чыктым. Жанагы сөз кылган «Түн жарчысынан кабарды» да ошенттим. Бирок кээ бир изилдөөчүлөр болжогондой кайра жазган жокмун. Жетилтүү деңгээлинде иштелди. Ойду тереңдетүү, көркөмдөтүү, чеберчиликти даңазалоо, кээ бир жетишпей турган учурларды жетилтүү деген ошо. Жогоруда бузуп алдым дегенди эки жанрга тең тиешелүү кылып айтып жатам. Кээ бирде редакциялайм деп атып, ошол эле поэзиянын курч жерлерин бузуп, мокотуп алган учурларым болду.

Негизинен, зергерлер өзүнүн зергерчилигине кандай берилип иштесе, акын же жазуучу да өзүнүн чыгармачылыгына да ошондой берилип, ошондой кайрылып, кайра-кайра окуп, кайра-кайра караса, ошончо мыкты болот деген ойдомун. Менде дагы бир кызык нерсе, чыгарманы жазып таштап коюп, арадан бир топ убакыт өткөрүп, башка кишиче башкача көз караш менен карап чыкканды да жакшы көрөм.

– *Сизди мына, 60тан ашуун жылдан бери поэзия тармагында иштеп келе жатат дейбиз. Сизге тикеден-тике мындай суроо бергим келип жатат. Ыр дегендин өзү: «Мен начармын» – деп айтпайт. Айрым акындар начар ырларын: «Начар болуп калыптыр» – деп мойнуна алышы мүмкүн. Сиздин ой боюнча жакшы ыр деген эмне, жаман ыр деген эмне? Орусча айтканда, «банальный суроо» берейин.*

– Түгөлбай Сыдыкбеков адегенде поэзиядан баштап, кийин прозага өтүп кеткен, – деп жүрүшпөйбү. Мен эмне үчүн кара сөзгө өткөнүмдүн себебин айтканым бар. Маселен, турмуштун бардыгын поэзия камтый албайт экен. Ошол турмушту кеңири камтып, анын көлөкөсүн, жарыгын кеңири сүрөттөп, каармандардын элесин жеткилең ачып, жер-сууну толук сүрөттөп берүүдө проза чоң жүк көтөрөт. Ошол себептүү мен поэзиянын да, прозанын да жүгүн көтөрүп, өзүнүн касметине өлчөп, өз талабына жооп берерлик деңгээлде иштеп келдим. Ырас, кара сөзгө убактым көп бөлүндү. Мунун себеби, ал эмгекти көп талап кылып, күн-түнү иштелчү нерсе. Бир жөпжөнөкөй эле мисал келтирейин. Жазып бүтүп калган романды кайра көчүрүп жазууга канча убакыт кетет. Ал эми жазып бүтүргөн поэманды кайра жазуу көп убакыт талап кылбайт. Мен көлөм жагын эле айтайын. Ошондуктан кара сөзгө көбүрөөк көңүл буруп койгонум, кызылдай эле ушул тармакка башотум менен киргенге окшоп жатат.

Түгөлбай ыр жазса кара сөзгө айландырып жиберет деген болжолдор да бар. Ырас, мен поэзиямда көпөлөктү сулуу деген сыяктуу са-

лыштырууларды көп пайдаланбайм. Кызыл гүл, ак гүл деген сөздөрдү да ашыкча пайдаланбайм. Менин поэзиямда турмуш чындыгы, турмуштук баам, элес, адам баласынын мүнөзү, ой-пикири башкы орунду ээлейт. Мындайча айтканда, социалдык мааниси, элестүүлүгү, сүрөтү, философиялык ой жүгүртүүсү менде тереңирээк. Мен өзүмдүн замандаштарымдын чыгармаларынын макталып жаткандарына салыштыра караган учурларым көп болот. Ошондой жеке эле кыргыз акындарына эмес, казак, өзбек, орус акындарына да салыштыра карайм. Ошондо өзүмдүн бөксөм да, толугум да толук байкалат. Тешиги жок элек болбойт экен. Болсо дагы өтө сейрек болот экен. Мына ошондуктан жазуучу, акын, ошондой эле бардык көркөм кесип ээлерине өзүнө өзү жооп берүүнү, өзүн өзү сыңдоону, ошол аркылуу өз кемчиликтерин көрө билүүнү сунуш этер элем. Өзүн өзү көрө билген киши өзүнүн эмгегин да сыйлайт, эмгегин да баалайт.

– *Түгөлбай аба, аз четтеп кеттиңиз. Жогоруда берилгендей жакшы ыр, жаман ыр деген эмне деген суроого кайрылсаңыз?*

– Андан мен атайы эле четтегем. Жаман менен жакшы мындай таамай караса, өзүнөн өзү эле көрүнүп турат, байкалып турат. Ошондуктан, ыр деп уйкаштырып эле маанисине карабай узартып кете берүүнү мен чоң поэзия деп түшүнбөйм. Уйкалыш бар, ой жок. Ырдын ырдык касиети – адамдын оюн терметет, аны окуп чыккандан кийин: «Атаңдын көрү, турмуш, тагдыр деген, бактылуулук, бактысыздык деген ушул да» дегендей терең-терең ойлорду, терең-терең баамдарды байкап, ошондон кандайдыр бир деңгээлде сабак алганды мен аздыр-көптүр өз милдетин актаган сапаттуу, таасирлүү, көркөм ойлуу, элестүү поэзия деп баамдайм. Ал эми «көпөлөк канат каккандай» же «чымчык канатын дилдиреткендей» бир күүгө берилип эле оозду толтура айтылган сөздү пайдаланып, кайта-кайта айта берсе, ал поэзия эмес. Андай ырлардан поэзия талап кылган касиеттерди көрө албайм.

– *Түгөлбай аба, мен сиз сүйлөшүүгө келердин алдында бир топ жыйнагыңызды кайрадан көз алдыдан өткөрүүгө туура келди. Мисалы, «Адамга кайрылуу», «Ашууда» жана «Ала-Тоо» журналына чыккан бир топ ырларыңыз бар экен. Мен ошондо бир нерсени байкадым. Сиз уйкаштыгы солгун болсо да, эң негизгиси ой болуш керек дедиңиз. Буга мен кошулам, бирок ырларыңыздын көпчүлүгүндө элпек уйкаштыкка анча маани берилбегендей. Бул эмнеликтен? Атайылаппы?*

– Сенин бул байкооң туура эмес. Мен элпек деген сөздү негативдүү көрүнүш катары айтып атам. Уйкалышты жалаң элпек сөздөр менен курсаң, «барган», «калган», «койгон» деген сыяктуу поэзиянын касиетин ача албайт.

Ыраматылык Мыскал Өмүрканова: «Көзүң бышкан алчадай» – деп ырдайт эмеспи. Мен: «Ушуну башкага алмаштырсаңчы» – десем: «Анын эмнеси бар?» – дейт.

Бышкан алча кандай болот? Кыпкызыл болот да. Карагаттай болсо бир жөн. Эки көзү кыпкызыл болуп турса, ага сүйүү менен карабай, тескерисинче, коркосуң да! Кутурган карышкырдын көзүнө окшоп турса. Мына сөздүн маанисине карабай, тек уйкалыш кууп кеткендик деген ушул! «Көзүң бышкан алчадай, өөдө-төмөн калчабай» деген саптар буга айдан ачык мисал. Мен акындарды капа кылбас үчүн элдик ырлардан эле алдым. Ушул мисал, ушул уйкалыш жетишер дейм. Сен менин поэзияма сүңгүп кирейин десең, зерикпей «Адамга кайрылууну», «Ашуудагыны» окугун. Айрыкча менин кийинки жазган ыр, поэмаларымды окуп чыккын. Быйыл мен эки поэма, бир нече ырларды жаздым. Калтырап иштей албай калганга чейин. Жылдын башынан май айына чейин бир топ дурус иштедим. «Замана жөнүндө ой» деген бир поэмам бар. Быйыл жазылды. Мына ошону окугун. Замандаш, тагдыр, болумуш жөнүндө жазылган «Ой» деген көлөмдүү ырым бар. Ал журналга чыкты. Мына ушуларды окусаң татаал, табылбай турган сөз, уйкаштык казынасы чыга келет. Уйкаш жеке эле аяк жагында эмес, сөздүн өзүнүн тулкусунда, саптын башталышынан аягына чейин, бири-бирине кынапталып ой тууп турушу керек. Бизде кара сөздү да, ырды да келиштире окушкан көркөм окуучуларыбыз өтө аз. Мен көп убактарда акынмын дегендерди өзүнө окутуп көрөм.

Ырдын күүсүн таап шыдыр, абдан кынабына келтире окуганда, ошондо окуган киши да, аны угуп отурган угуучу дагы ал ырдын касиетин байкай алат. Мейли ал кара сөз, мейли ыр болсун, көп мааниде, анын тереңдигинде кеп төркүнү. Баятадан бери сөз ушул жагынан болуп атат.

– Түгөлбай аба, «Арыстанбектин керээзи» деген көлөмдүү ыр «Кыргыз маданиятынын» сентябрь айындагы санына чыкпадыбы. Арыстанбек акын:

*Ай тегерек сабы жок,
Анча жылдыз табы жок.
Өгөөдөн бүлөө өткөн жок,
Экөөгө бирөө жеткен жок.
Өткөн ишке бушман жок,
Өлүмдөн кыйын душман жок.
Күн тегерек сабы жок,
Күнгө жылдыз табы жок.
Жакшыга жаман жеткен жок,
Шар аккан сууда өткөөл жок.*

*Күйүктүң ишке бушман жок
Өлүмдөн кыйын душман жок, –*

деп ырдаган экен. Эми бул 300 сапка жакын чыгарма. Анын ичинен бул саптарды чолуп алып окуп атабыз. Мына жогоруда окулган 8 саптын кайсы жеринде накта поэзия бар. Же баштан-аяк нака поэзиядан бүткөн деп айткыңыз келеби?

– Бул ырдын ар бир сап, ар бир сүйлөмү, ар бир салыштыруусу кемеңгердик менен айтылган. Ар бир саптын өзүндө олчойгон мазмун жатат, улам кийинкилери мурункуларын тереңдетип, толуктап турат. Ар бир сабынын философиялык касиети курч жана айкын. Сен окуган саптардын ар бири бадырайып, Ала-Тоонун чокусундай болуп көзгө көрүнө калып жатат. Ал эми биздин кээ бир акындарыбыздын салыштыруусунан киши жийиркенет. Андай бадырайып, көзгө көрүнүп турмак турсун, киши чыла кечип, чалчыкта калгансыйт. Эмнени айтып жатат деп түшүнбөй каласың. Ушундан-улам айта кете турган дагы бир сөз, көп убакыт фольклоризм, чыгыштын кайталама акыл-насааты деп, адабиятчыларыбыз өзүбүздүн ушул сыяктуу үлгүлүү поэзиябыздан адаштырып келди. Жашыраак кезимде мен да ушуга ишенип келгениме абдан өкүнөм. Мен да ушундан далай-далай бөксөрүп калдым. Антип бөксөрбөскө арга да, амал да жок болду. Ушул сыяктуу улуу чыгармаларды, чыгыштын мухиттей терең поэзиясын, Пушкин, Гете, Шиллер таң болгон нукура поэзияны биз тандык. Биздин тайыздыгыбыз дал ошондо. Мен мындан башкача айта албайм.

Албетте, биздин көп таланттуу акындарыбызда терең ой жүгүрткөн, поэтикалык касиети кыйла жүйрүк, кыйла таамай ырлар, поэмалар бар. Ар бири өзүнчө баалуу, өзүнчө кымбат, өзүнчө асыл. Жандын баары эле Калыгул менен Арыстанбекче ырдап отурса, анда сен келтирген Арыстанбектин ырынын да баркы жок болуп калар эле.

Маселен, Барпы өзүнүн деңгээлинде, Касым өзүнүн деңгээлинде, Калыгул, Арыстанбектер өзүнүн деңгээлинде бааланат. Алар гана эмес, Калык менен Осмонкул өз-өз деңгээлинде, өз бийиктигинде турат. Көп учурда бизде төштү жара муштап, күчтү айкырыкка чыгарып, андан барып бирөөгө доомат коюп: «Мына мендей жазбайсың. Сеники тигиндей, аныкы андай», – деп лакылдап жүргөн акындарыбыз бар. Мен бул сөздү аларга карай айтып аткан деле жерим жок. Эми ар ким оюна келгенди ар кандай жазат экен. Ошондой эле оюна келгенин айтып мактанат экен. Бирок анын өмүрү, ийгилиги өзүнүн чамасына жараша болот экен.

– Түгөлбай аба, жогоруда Арыстанбектин мисалынан жакшынакай ой айттыңыз. Ал бүгүнкү биздей он жылдык орто билим алган эмес, университет да бүтпөгөн. Кудай берген, табийгат жараткан

таланттын күчү ушинтип шаңшып атат. Ушундан-улам адабий билими жоктук, нукуралык жагдайында кандай ойдосуз? Мисалы, сиз өзүңүз деле атайы адабият билимин алган эмессиз. Тээ, 30-жылдары айыл чарба техникумунун бир-эки курсун бүткөн элеңиз.

– Албетте, окуунун далай-далай баскычын басып, далай-далай ачкычын ачып илимий даражаларга ээ болуп алгандан кийин акын болсо, поэзиясы күчөйт, жазуучу болсо прозасы ийгиликке жетет, уста болсо устачылыгы артып чебер болуп кетет деген чолок теорияга кошулбайм. Эгерде акындын, жазуучунун, устанын жаратылыш ага энчилеп койгон касиети болбосо, кандай илим болбосун жардам бералбайт. Ал эми жаратылыштын берген касиети, кубаты, шыгы бар киши окубай-этпей эле өзүнүн деңгээлинде, өзүнүн көрүү-сезүүсүндө, баамында Арыстанбек, Барпы, Жеңижок жана башка акындар сыяктуу өзүнөн өзү үйрөнүп, өлбөс ырларды, өлбөс полотно-лорду жаратып келишкен. Кай бир убактарда илим ошол талантты мококотуп койгон учурлар да болот. Мен ушундай илимди билчү элем, деп кылчактап отуруп адашып, карандай акыл аралаштырып алат. Ошондуктан мен нукура илимге таянып, окуган сабагына таянып, улуу чыгарма жаратам дегендерге анча ишенгим келбейт. Албетте, тереңдикте, адам баласынын баасын өткөн жолунун бүтүнкүсү менен эртеңкисине ой жүгүртүүдө илимдин касиети, бере турганы аз эмес. Бирок ошол улуу нерсени да ошондой улуу кылып улап кетиши үчүн талант, шык керек. Алар энесинен төрөлгөндө кошо төрөлбөсө, илими менен билгени, үйрөнгөнү менен туруп эле колун чаап алат.

– *Түкө, сиздин поэзия жөнүндө сөз болгондо эмне үчүн «Адамга кайрылуу» поэмаңызга көп кайрыласыз? Ага чейин эле бир томдук ыр жыйнагыңыз бар эмес беле? Анын ичинде өзүңүз айткан «Капканбай», «Көкөй кести» деген поэмаларыңыз бар. Айрыкча «Көкөй кести» деген поэмаңызда өткөн доордогу кыргыз элинин башынан өткөргөн көчмөн турмуш, кааласаң уруучулук, жаатчылык, ашыктык, түркөйлүк, баатырдык өңдүү адам насилдери кенен чагылдырылган.*

– «Адамдарга кайрылуу» деп аты эле айтып тургандай, бул философиялык поэма. Адам баласындагы оң, терс көрүнүш, сапат, акыл менен акылсыздыктын, кемеңгердик менен акмактыктын, жарык менен караңгынын чагылышкан жерлерин колдон келишинче поэтикалык планда кагазга түшкөн. Менин ырларымдын эле эмес, деги эле кыргыз поэзиясында адамга арналган тема мынчалык кеңири иштелген жок. Ошого карабастан, ушул теманын бийиктигине, тазалыгына, тереңдигине карабастан, партиялык газеталар катуу саясый айып коюшту.

Ушул үчүн «Адамга кайрылууга» көбүрөөк кайрылам.

– Ыр, поэзия деген жашчылыктын иши дешет. Сиз 80ден ашып деле ырларыңызды кайра-кайра окуп, жазганда сезимдин мокогону, жалындын аздыгы байкалбайбы?

– Жашка байланышкан бул теорияга башкалар кандай караарын билбейм. Мен өзүм муну жолбун теория деймин. Кантип эле сезим адам жетилген убакта мокоп, жок болуп, ал эми турмуштун даамын тата элек алаңгазар, көөп, дардактап жүргөн кезекте укмуш болуп калсын. Сен сезим дегенди кандай түшүнөсүң? Мен сезимди бийик сапат, асыл нерсе катарында түшүнөм! Мен карып, «паркенсон» деген арамза дартка жолугуп, ошол дарт мени мокотуп аткан кез. Болбосо, тарыхый темадагы романдардын өзүнчө сериясын бүтөт элем. Мындан тышкары бүгүнкү сүйүү темасында жаза тургандарым да бар эле. Ошолорду өтөй албай кала турганмын. Эми менин сезимим мокоп калдыбы же курчпу, аны менин жазган ырларымды, накыл сөздөрүмдү, поэмаларымды окуп көрүп өзүң текшер. Алар кандайлыгын менсиз эле өздөрү айтып беришет.

Маектешкен **Тенти ОРОКЧИЕВ**

Кыргыз Кут

АЛГОРИТМ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ КОЧЕВОГО НАРОДА

(Отрывок из книги «Кыргызтүз жаса»)

Рассмотрим времена глубокой древности.

«Сердце Евразии – это Великая степь, земля древних кыргызов, простиралась от Китайской стены до Карпат. На юге – от Афганистана и Ирана, а на севере – окаймленная сибирской тайгой. В древности эту степь называли Скифией, персы – Тураном, а китайцы – степью «северных варваров» – Бейху». (Л.Н.Гумилев. *Тысячелетие вокруг Каспия*. 1991.с.3.)

Мир наших предков – это мир кочевых племен, мир профессиональных закаленных воинов-всадников. Женщины несли на себе все домашние заботы и обязанности, уделом мужчин были только военные забавы и подготовка к ним. В те времена это был мир, господствующий над остальным человечеством. Другой мир – это мир оседлых народов, живущих и существующих для блага кочевого мира.

Кочевники завоеванные оседлые народы не истребляли, а, наоборот, проявляли заботу к ним как к своим подданным и поставщикам продукции земледелия и других товаров. Иногда после завоевания оседлых народов кочевые племена оседали в тех краях в качестве господствующего класса – правителей, наместников, комендантов, военных гарнизонов и тому подобных, которые проводили централизацию власти, вводили

**Салмоорбек
ДЫЙКАНОВ**

единые законы, налоги, государственное устройство, осуществляли охрану и защиту края, создавали неприкосновенные запасы пропитания и корма, строили дороги, организовывали системы быстрого оповещения и почтовую связь, внедряли свои достижения в жизнь этого подвластного населения, то есть создавали единую действующую систему – государственный организм с тем, чтобы пользоваться плодами их труда. То есть кочевники не нарушали, а, скорее, формировали или же усиливали, укрепляли существующую динамическую систему подвластного населения. Одновременно происходило и оплодотворение этих народов духовным, культурным, научным богатством кочевников. Оседлые же народы в те далекие времена не имели возможности внедряться внутрь кочевого общества и влиять на внутреннюю жизнь кочевого мира. Кочевое племя представляло собой войско, состоявшее из подразделений – родов. Кочевые или разбивали напавшие войска оседлых стран, или же, в случае поражения, истреблялись или же откочевывали с тех мест. Поэтому все достижения кочевой цивилизации становились достоянием оседлого мира. Но не наоборот. Происходило одностороннее обогащение. Заметим, что «Культура кыргызов I тысячелетия до н.э. была самобытна. И более того, она была высока, гораздо выше, чем культура кыргызов XVIII–XIX вв., изученная многими этнографами досконально». (Л.Н. Гумилев. «Хунны в Китае». С-Пбг. 1994. с. 6.)

Посмотрим на географическую карту. Оседлые народы, окружающие по периметру территории расселения кочевых племен наших предков, образуют цепь мощных, крупных государств с тех далеких времен. Многие из этих стран состоят из различных народов, говорящих на разных языках: Китайская империя, Индия, Персия, Византия. В более далекие времена граница расселения кочевых племен была шире: Римская империя, Эллада, а еще ранее: Израиль, Египет, Ассирия, Шумер.

Организующей силой, оплодотворяющим началом этих народов были кочевые племена наших предков. Учителем и отцом всех этих великих человеческих цивилизаций был кочевой мир нашей крови и духа. Этот мир превратил человеческие стада в человеческие общества, этот мир вдохнул в них основы современных человеческих знаний и культуры.

А в более отдаленных местах от границ кочевания наших далеких предков, не подходящих для ведения кочевого образа жизни, никогда не возникало ни одной выдающейся могущественной империи. Ни в Африке, исключая Египет, ни в Австралии, ни на западе-севере Европы, ни на южных рубежах Азии, ни в юго-восточной Азии.

Ю.Сенкевич в телепередаче «Клуб кинопутешественников» сказал однажды, что специалисты, исследующие пирамиды фараонов в Египте, пирамиды в Пакистане, пирамиды инков, ацтеков, майя и других индейских народов в Америке, поражаются и не могут дать ответа на следующий вопрос-парадокс. Почему эти громадные сооружения (например, пирамида Хеопса III тысячелетия до н.э. высотой 146,5 метра состоит из двух миллионов трехсот тысяч граненых глыб весом 2,5 тонны и более), сложнейшие с точки зрения архитекторов и строителей, спроектированы и построены по единой технологии? Ладно, то, что пирамиды в Египте и Пакистане построены по единой технологии, можно объяснить относительной близостью этих двух стран. Но как объяснить то, что и в Америке пирамиды строились той же школой инженерной мысли?

Когда говорят об индейцах Америки, то у большинства людей возникают ассоциации с героями фильмов о Робинзоне Крузо, о Виннету и т.п. Хотя у них была письменность еще задолго до рождения Христа, была развита математика, медицина, искусство. Они знали цикличность движения звезд, ими были нарисованы картины звездного неба за тысячу лет до времени их проживания и за тысячу лет после и много удивительного другого. Например, пирамиды в Центральной Америке были построены цивилизацией майя, существовавшей еще за две тысячи лет до нашей эры.

Ответим на поставленный выше вопрос-парадокс.

Сибирь. Именно она соединяет эти две части света. Но испокон веков на громадных просторах Евразии, включая Сибирь, удобных для кочевой жизни, жили только прародители нашего и родственных нам народов. Значит, эти пирамиды есть памятники инженерной мысли и духа именно наших предков. Заметим, что и на территории Южной Сибири сохранились пирамиды, стороны оснований которых измеряются не одной сотней метров, ныне представляющие собой горы, заросшие лесом и травой.

Китай. Откуда произошло это название страны?

«... кытаями, народом, как полагают теперь, монгольского происхождения; по словам проф. Пеллио, в китайской литературе есть словарь их языка. Кытай захватили Северный Китай и владели им до XII века; от них страна получила то название, которое до сих пор употребляется монголами, русскими и отчасти мусульманами; в средние века оно употреблялось и западными европейцами» (В.В. Бартольд. *История турецко-монгольских народов*. 1928. Ташкент.).

«Кидане покорили Китайскую империю в 907 г. и правили ею до 1125 г. под именем династии Ляо. В этот период с Китаем познакомились европейские народы, от которых и исходит средневековое название катей и современное русское Китай». (Ч.Лоукотка. *Развитие письма*. 1950. с. 268.)

Хуннские, кыргызские, монгольские, маньчжурские кочевые племена тысячелетиями сменяли друг друга на престоле Средней империи. Последними из которых были маньчжуры, представлявшие собой всего-навсего 300-тысячный народ; они почти 300 лет правили 300-миллионным Китаем вплоть до революции 1911 года. Маньчжурская (Цинская) династия существовала с 1644 до революции 1911 года.

«Маньчжурские императоры, еще начиная с XVII века, привлекая к себе одних монгольских феодалов, подчиняя силой других, смотрели на себя как на наследников и продолжателей дела великих ханов монгольской династии Юань, династии, основанной самим Чингисханом». (С.А. Козин. *Сокровенное сказание*. М.-Л. 1941. с. 193-194.)

«Не забудем при этом, что маньчжуры этнически были близки монголам, их знать говорила по-монгольски и некоторое время пользовалась монгольским литературным языком». (там же. с. 195-196.)

Образование китайской нации. В глубокой древности почти вся территория нынешнего Китая была местом обитания кочевых племен сибирской расы. Эти кочевники в свое время переселялись из подвластных южных районов – Сиам и других – людей-рабов на берега реки Янцзы-Огуз (ныне Хуанхэ) для возделывания лука, чеснока, редиски и т.д., то есть для удовлетворения своих нужд. Психология земледельца у потомков этих переселенцев не ослабевала, развивалась, несмотря на постоянное, значительное прибавление анатомии окружающих

кочевых племен сибирской расы через их ассимилирование – растворение в оседлой среде. Внешность оседлых менялась в сторону антропологии сибирской расы, но душа, психика переселенных земледельцев с юга, сохранялась. Антропологически, северные китайцы стоят ближе к народам кочевых племен сибирской расы, нежели к южным китайцам.

«... степняки, тибетские горцы и китайцы принадлежали к единой монголоидной расе 1 порядка, а при уточнении до 2 порядка видно, что северные китайцы по расовым признакам ближе к сянбийцам и тибетцам, нежели к южным китайцам» (Л.Н.Гумилев. *Этногенез и биосфера Земли*. М.1993.).

То есть по крови северные китайцы приблизительно почти те же самые кыргызы, но психикой они нам чуждые, их душа есть прямая наследница души тех кулов, переселенных нашими предками с южных рубежей на берега Йашыл Огуза – Желтозеленой реки (Хуанхэ) для занятия земледелием.

«Обширные пространства Азии, на которых образовался и существует современный Китай, не всегда и не по всей площади были заняты народом, которому принадлежат в настоящее время. Данные археологии, памятники, летописи, исторические предания красноречиво убеждают, что три-четыре тысячи лет назад предки современных китайцев занимали довольно узкую полосу в долине среднего течения Хуанхэ». (Таскин В.С. *Перевод с китайского по китайским источникам «Материалы по истории сюнну»*. М. 1968. с. 6.)

Для наглядности процесса китаизации территории древнейшего Китая, населенной испокон веков нашими предками – кочевыми племенами хуннов, можно вместо реки Хуанхэ представить реку Чу, а вместо китайцев – дунган.

«Происходящий процесс медленных, но планомерных захватов характеризуется китайским термином «цанци» (постепенно поедать как шелковиный червь листья). (Безертинов Р.Н. *Татары, тюрки – потрясатели вселенной*. Наб. Челны. 1997. т. 1. с.14.)

Эта же схема рассвета рабских народов осуществлялась и в других регионах Евразии.

В исторической литературе пишут, что, якобы, волны семитов, затопив Сирию, хлынули оттуда в Шумерские города-государства, население которых ввиду своей малочисленности не могло противостоять этому вторжению. Это было вроде так, да не так. Механизм исчезновения шумеров был другим. Господствующие рабовладельческие классы и в Сирии, и в Ассирии, и в Шумере были потомками кочевых сибирской расы. Да, они были малочисленными относительно подвластного населения. И с течением времени потомки этих рабовладельцев утонули в море размножившегося рабского населения, то есть ассимилировались, выродились, растворились в массе быстро растущего рабского семитского населения. Поэтому не волны семитов затопили эти государства, а быстро растущее подневольное население в этих государствах сформировалось в народ, а потомки правителей со временем выродились.

Иногда действовала другая схема: постепенное наслоение физиологии окружающих оседлых народов на внешний облик кочевых и лесных народов, но при сохранении кочевого или лесного духа. Это происходило тогда, когда наслоение было постепенным, плавным, не нарушающим динамической системы кочевого или лесного племени, то есть не разрушающими их психики.

Например, восточные славяне: русские, украинцы белорусы; германские народы: шведы, норвежцы, датчане, немцы и др. Их психической основой является душа сибирской расы. Но наслоения на нее европейской физиологии длилось непрерывно в течение многих веков. Так что и язык, и внешность стали европейскими, но ядро психики, души сохранилось от их первоначального ядра – сибирской расы.

«Так из смеси славян, угров, алан и тюрок развилась великорусская народность». (Л.Н. Гумилев. *Этногенез и биосфера Земли*. М. 1993. с. 80.)

«Великороссы включают в свой состав: восточных славян из Киевской Руси, западных славян-вятичей, финнов – меря, мурома, весь, заволоцкая чудь, угров, смешавшихся с перечисленными финскими племенами, балтов-голядь, тюрок – крещенных половцев и татар и в небольшом количестве монголов». (там же. с.181.)

Отметим, что разрозненные княжества на Руси образовали централизованное государство тоже по «вине» кочевников – татаро-монголов. Александр Невский – приемный сын хана Батия – был главным собирателем дани с русских княжеств, по коей причине он и стал центром – самым богатым и сильным среди князей.

...«тамга ханов золотой орды или кипчакских походила формою на стремя, как видно это на монетах, в трезубец же обратили её на монетах крымских ханов генуэзские чеканщики, подобно тому, как превратили они всадника прежних татарских монет в св. Георгия». (*Живая старина*. 1896 г. Вып. III и IV. с. 287.)

То есть Георгий-победоносец в действительности есть Кыргыз-победоносец.

Но еще задолго до этого смешения, описываемого Л.Н. Гумилевым, эти все перечисленные племена, а вернее сказать их психики, были сформированы на базе психики кочевых скифских племен. Вспомним Александра Блока: «Скифы, мы – скифы!».

«Титул кагана был распространен у многих тюркских народов. В 8–10 вв. каганами именовались хазарские ханы. Русские и арабские письменные источники 10–11 вв. иногда называют каганами киевских князей». (*Энци. словарь*. М. 1954.)

По древнетюркски сю – войско, сю башы – военачальник. И по древнерусски шубашы – военачальник. (См. *древнетюркский словарь*.)

То же самое касается и германских племен, остававшихся кочевниками вплоть до XI века н.э. Поэтому германские, северославянские и, естественно, угрофинские народы, а на Дальнем востоке корейцы и японцы, как потомки сибирских народов, являются нам родственниками по психике. (Одни близкими, другие более далекими).

При смешении разных этносов у их потомков физическая (анатомическая) и психическая наследственности развиваются каждая по своим законам. Например, нынешние северные китайцы по крови есть практически те же самые хунны, но психика их есть прямой потомок души хуннских кулов, переселенных этими же самыми хуннами на берега Хуанхэ из южных земель.

Нынешние турки – это бывшие византийцы – смесь из курдов, греков, арабов, армян, грузин, евреев, лавов, цыган, иранцев и многих других соседних и дальних народов. И этот винегрет, забыв свои исконные имена и язык, перенял язык своих правителей и гордое их имя, но душу свою рабскую сохранил. Поэтому нынешние турки душой своей и кровью являются стопроцентными потомками рабского сброда. То есть современные турки имеют примерно такое же право

называться турками, как испаноязычные негры Карибского Бассейна – испанцами, или португалоязычные негры Бразилии – португальцами.

А кто основал древний Рим? Кто такие этруски? Откуда берет начало легенда о Реме и Ромуле, вскормленных волчицей?

Почему у фараонов древнейшего Египта лица не негроидного и не европеоидного типа, а с явно монголоидными чертами?

Рассмотрим схему образования русского народа. На просторах Восточной и Центральной Европы кочевали скифы, которые властвовали над окружающими оседлыми племенами. Кочевые централизовывали власть над этими оседлыми, объединяли разрозненные группы населения в единый государственный организм, которые постепенно сформировывались в единый народ, а сами инициаторы этого объединения вырождались. Иногда оставляя в память о себе свои имена, язык. Например, русские не победили татаро-монголов на поле боя. (В Куликовской битве со стороны русских участвовали и татарские войска, а со стороны татар – наемники из фракийцев, которые и дрогнули после нападения из засады свежих сил. Это уже было временем разложения татаро-монголов). Татаро-монгольские кочевники, объединив разрозненные русские племена, княжества в единое централизованное государство, сами исчезли. Эта схема образования народов с одновременным вырождением инициаторов объединения наблюдается везде, во всех регионах, где кочевые властвовали над оседлыми. Начиная не только с образования Вавилона, Италии, Эллады, Израиля, Китая, но и задолго до рождения этих народов.

Подтверждением того, что наши предки были расселены по громадным просторам Евразии, являются дошедшие до нас старинные географические названия рек. Например: Кама, Кемь, Бий-Хем, Ка-Хем, Кем (так назывались в древности и Нил, и Енисей), Кемин;

Ак-Бура, Буряя, Волга (от Бугура), Пахра, Бирюса, Буранун (древнее название Евфрата), Кара-Буура, Бууракан;

Суу, Чуй, Чай, Шуя, Сухуми (от Суу-Хем), Сочи (от Суу-Чуй);

Иашыл-Огуз (древнее название Хуанхэ), Жети-Огуз, Окс (название Аму-Дарьи в IV в. до н. э.), Йенчу Огуз (название Сыр-Дарьи с Нарыном в VIII в.);

Идиг ина (древнее название Тигра), Ыдук по-древнекыргызски – священный, святой, сравните с Ыдук-Кель, Ыйык-Кель – древними названиями Иссык-Куля), Кем-ин, Иня.

Эти все названия Кеме, Бура, Чуй, Сай, Огуз, Ин являются словами различных времен и племен сибирской расы и означают они все гидронимы: вода, река и т.п.

Подтверждением того, что наши предки были расселены по разным странам и народам мира являются также и многочисленные древнейшие тюркизмы, ставшие родными в языках многих народов мира.

Доказательством того, что наш народ из породы повелителей и потомок властелинов мира, является и наш язык, его построение.

Наш язык – это язык военной команды, приказа, распоряжения, краткий, повелительный. В качестве примера приведем только некоторые: ат-стрелять, жалп-залп, ур-бить, сок-ударять, бас-давить, кыс-принуждать, чап, сай, кый, сүр,

сык, тут, сүз, как, жар, жыр, кыр, ток, кун, тик, быч, жык, буз, тык, тыд, тый и т.д. Вот еще следующие команды: тик-смирно, сол-левый, оң-правый, жат-ложись, тур-встать, чык-выходи, кир-входи и т.д. Во время боевых действий цена мгновения бывает равной успеху или поражению, т.е. в экстремальных ситуациях цена мгновения становится безмерной. Именно быстрота скорости передачи боевой команды играет зачастую решающую роль. И краткость этих кыргызских слов обеспечивала это требование. В древнекыргызском языке много не только военных командных терминов, но и званий, титулов, указывающих его должностное, военное, начальственное положение: бойла, кан, каган, шад, тегин, ябгу, сөңүн, көбөгөн, иди, елтебер, элтериш, ыдукут, ышбара, аггучы, ер, ерен, еркин, бага, башы, башлыг, бег, билге, буйурук, иркин, иагычы, йылпагут, онтутук, таркан, таркат и множество других, доказывающих воинственность наших предков. Имеется огромное число слов, характеризующих морально-волевые качества человека: алп, эр, арстан, кабан, бөрү, барс и огромное множество других.

Кочевые племена, покорив оседлые народы, не истребляли их, а только устанавливали власть над ними.

Но что происходило потом в этих подвластных кочевникам странах?

Оседая среди них, кочевники меняли привычный образ жизни, мысли, ценности, мораль, теряли свой исконный дух борьбы, воинственность.

Душа кочевников объективно не давала им ни малейшей возможности влиться в то оседлое общество. Чтобы адаптироваться в том чужом мире, им необходимо было отказаться от своих правил, этики, морали, характера, совести, не вписывающихся в той национальной среде. Жизнь в народе с другим характером, моралью, поведением заставляла кочевников и их потомков уничтожать в себе все свое исконное духовное, то есть то, что и делало их народом – людской породой. Адаптация к жизни в чужом народе с чуждым духом, сопряженное с потерей своего исконного духа, превращалась в деградацию и разложение. Кочевники при совместном проживании с оседлыми народами всегда вырождались.

Иногда наши предки из экономических соображений и удобства переселяли к местам своего проживания земледельцев, ремесленников из покоренных стран для занятия сельским хозяйством и производства продуктов питания и одежды. Такие взаимоотношения между кочевыми и окружающими оседлыми народами были типичными и обычным явлением в те далекие времена.

«... хорошо усвоивших тюркскую поговорку «нет тюрка без тата» (тат – земледелец, подчиненный кочевникам). (Л.Н.Гумилев. *Древние тюрки*. М.1993.с.117.)

Например, жителей соседних территорий для строительства пирамид переселяли в Египет, семитов – в Сирию и Шумер, евреев в Израиль, жителей юга Китая на берега Хуанхэ.

Темирлан, как и другие ханы, переселял жителей завоеванных стран Южной и Юго-Западной Азии в Среднюю Азию для работ на полях, садах, кухнях, прачечных, стройках и т.п. Потомки этих рабов – сарты, переняв язык и имя своих повелителей и смешавшись с ними, образовали нынешнюю молодую узбекскую нацию, в которой ныне доминирует сартовский дух. Действительно в лицах и характерах современных узбеков (а также в их искусстве, музыке, пище) можно видеть черты далеких южных народов Индии, Персии, Арабии. (Сохранили себя только бухарские евреи – потомки переселенных рабов с Израиля). В то время когда узбекские жигиты-кочевники

воевали и слагали свои головы, сартовская порода – чайханщики, повара, земледельцы, ремесленники, торгошны, – усиленно размножалась.

«В кокандских войсках служили преимущественно представители тюркских народностей: кипчаки, узбеки и ферганские кара-киргизы; собственно сартов было вообще мало». (*Султаны Кенисара и Садык. Ташкент. 1889.с. 7.*)

Здесь узбеки – это те же самые кыргызские и казахские племена, а сарты – это потомки переселенцев из Южной Азии. Сегодня мы можем наблюдать следующую картину. Потомки истинных узбеков, их кровь и дух, в большинстве своем прозябают в горных и степных районах Узбекистана, а возрастает и расцветает кровь и дух сартов – потомков этих переселенных южноазиатских кулов, чайханщиков, торгошей, земледельцев, кустарей. То есть, в случае смешения кочевого народа и оседлых кулов, процент чужого оседлого духа и крови в этом смешанном народе с каждым последующим поколением увеличивается, а душа и кровь кочевого исчезает.

Этот же процесс происходил и в уйгурском народе. Древние уйгуры – это кочевники-монголоиды, состоящие практически из тех же племен, что и кыргызы, казахи. Но и в них кровь и дух их кулов из южной Азии, смешавшихся со своими господами – истинными уйгурами, с каждым новым поколением доминирует и вытесняет исконное уйгурское.

«Это народ, которого, как и уйгуров, ныне нет, хотя есть люди, называющие себя так. Но и это мираж. Называющие себя уйгурами – ферганские тюрки, выселившиеся на восток в XV–XVIII вв.» (*Л.Н.Гумилев. Этногенез и биосфера Земли. М., 1993.с. 101.*)

Я бы поправил. Не ферганские тюрки, а сарты Средней Азии, переселенные древними уйгурами-кочевниками к себе в качестве рабов. То есть получается, что современные уйгуры – это потомки не самих древних кочевых уйгуров, а их рабов-сартов. Доказательства? Индикатором и лакмусом являются как черты внешности, так и душевные качества, скажем, склонность к торговле, земледелию, накопительству, хитроумию, предательству, аморальности.

С течением времени земледельцы, ремесленники, торгошны, жившие под попечительством своих хозяев – кочевых, благодаря миру и порядку в крае, обеспечивавшемся этими кочевыми, и своему земледелию, дававшему стабильные урожаи, быстро размножались численно, усиливались экономически, превращались в некий единый организм-народ, не зависящий от бывших своих покровителей-спасителей.

(Например, численный рост дунган в Чуйской долине во много раз превышает прирост кыргызов и казахов в Чуйской и Джамбульской областях, а рост материальных доходов дунган и их численности влияет на рост численности кыргызов и казахов отрицательно, так как увеличивается и укрепляется жизненное пространство дунганского населения. То же самое сегодня можно говорить и о других национальных диаспорах: курдах, турках, уйгурах, азербайджанцах и др., а завтра – об афганцах, таджиках, китайцах, иранцах, пакистанцах, индусах и т.д.)

«В 1877 году из Китая через высокогорный перевал Бедель на территорию Кыргызстана перешла группа голодных, больных и истощенных переселенцев-дунган общей численностью в 1116 человек. В 2002 году численность их потомков, считающихся гражданами Кыргызстана, насчитывает уже более 100 тысяч». (*Из телепередачи.*)

И это, не считая их потомков, живущих в Казахстане и Узбекистане. То есть за 125 лет они увеличились почти в триста раз. А что произойдет еще через век?

Для сравнения, «за 72 года Советской власти она (численность кыргызов) увеличилась в 4 раза!» (*Человек без середины. Бишкек. 1993. с. 101.*)

Природа распорядилась таким образом, что рождается примерно одинаковое число мальчиков и девочек. А на самом деле это не Природа, а инстинкт народа – как единого организма. И он же – инстинкт этноса – регулирует свою рождаемость в зависимости от различных факторов. Например, от численности населения на определенной ограниченной территории. У кочевых при достижении одной концентрации населения замедляется рождаемость, а у оседлых – при достижении другой, намного превышающую указанную концентрацию. Это явление саморегулирования – результат эволюции живой природы – присуще всем системам живых организмов. В районах совместного проживания с большой плотностью населения рождаемость у этносов с кочевой душой на порядок ниже рождаемости у земледельческих народов.

«Численность населения у кочевников определялась количеством пищи, то есть скота, что в свою очередь лимитировалось площадью пастбищных угодий». (*Л.Н. Гумилев. Этногенез и биосфера Земли. М. 1993. с.192.*)

(Конечно, этот вопрос требует отдельного глубокого исследования, но можно сказать, что рождаемость зависит не только от количества питания материального, но и от психического фактора – духовного, а также сознательного).

У кочевых численность эпизодически могла даже уменьшаться, так как молодые ребята – кочевники в каждом новом поколении отправлялись в военные походы слагать свои головы. Это был их образ жизни. До сих пор у нас, кыргызов, казахов живы поговорки типа: «Эр үйдө туулат, жоодо өлөт».

При избытке населения молодые кочевники снова шли в новые военные сражения. А в случае военного вторжения чужеземцев, она же, молодежь кочевых вставала на защиту своего отечества. То есть в любом случае кочевые не превосходили определенного числа, тогда как численность оседлого народа быстро возрастала. На угрожающий рост своих могильщиков – оседлого чужого населения, кочевые не обращали внимания. А если и обращали, то все равно уничтожать своих подданных или регулировать их численность и рождаемость кочевым не могло и прийти в голову. Увеличение чужого оседлого народа происходило из поколения в поколение, то есть плавно, поэтому кочевые, их новые поколения и не замечали, вернее, свыкались с новой пропорцией и меняющейся расстановкой сил в этом общем доме. С течением времени процесс такого совместного проживания имел следующее завершение.

Постепенно потомки переселенных чужеземцев превращались в окрепший и сформировавшийся народ. Они и изворотливостью, и хитроумием, и взаимовыручкой, а затем и экономически, и вообще по всем показателям жизнеспособности намного превосходили потомков своих бывших хозяев – кочевых, которые не адаптировавшись к новым общественным взаимоотношениям, законам, морали и поведению людей этого чужого общества, оказывались уже на положении людей лишних, не нашедших себя в этой новой жизни. А иначе и быть не могло. Ведь потеряв свои моральные устои, нравственность, сломав свой характер, нация становится духовно опустошенной, следствием которой является деградация.

«Народам нужны многие века, чтобы приобрести определенный психический склад, и они его иногда теряют в очень короткое время». (Г.Лебон. *Психологическое несходство рас*. В кн. *Психология национальной нетерпимости*. Минск. 1998. с. 83.)

Власть в том обществе неизбежно и однозначно переходила к потомкам бывших подневольных переселенцев и они тотчас уничтожали, изгоняли уже не хозяев этой земли, а просто чуждых людей в их национальной среде. Земля кочевников становилась уже их родиной. У оседлых народов в отличие от наших предков, да и от нас тоже, нынешних их потомков, всегда было сильно развито чувство своего национального «мы», чувство отторжения инородного «не мы».

«И когда сила национального гнева подняла на престол Жань Миня, он пошел навстречу воле народа и приказал перебить всех хуннов в своем государстве. Приказ выполнялся с такой охотой, что «при сем убийстве погибло множество китайцев с возвышенными носами. Короче говоря, это был открытый геноцид, по сравнению с которым хуннский террор – детская забава. Хунны убивали много, но сначала они это делали ради своей свободы и справедливости, потом – для обеспечения благополучия созданного ими государства, под конец – для водворения порядка в восставших областях. Все эти поводы подходят под понятия самозащиты и были вызваны стечением обстоятельств. Китайцы же в 350 г. убивали ради убийства иноплеменников, то есть людей, не похожих на них. Чем бы ни был вызван расизм – он оказался доминантой событий ...». (Л.Н. Гумилев. *Хунны в Китае*. С-Пбг. 1994. с. 97.)

Да если и не истребляли, и не изгоняли, то все равно потомкам кочевого народа «нерастворившихся в китайской массе, места в жизни не оставалось». (там же. с. 210.)

Здесь вместо слова «китайской» с тем же успехом можно было написать «иранской», «индусской», «византийской», «греческой», «итальянской», «семитской», «славянской» и т.д. (А завтра можно будет написать «курдо-турецкой», «дунганской», «сартовской», «уйгурской» и т.д.)

И эти следующие поколения кочевых, оказавшихся в своей стране ненужными «пятыми колесами», «зверьями» и «калбитами», даже не задумывались над происшедшим, над переходом своего народа из хозяев в отбросы общества, так как это изменение положения потомков коренного кочевого народа «из князей в грязь» происходило мирно, без войн и прочих потрясений. Их дом сначала превращался в общий с другими народами дом, а затем становился для них самих уже чужим домом.

Примеры? Вся история наших предков. Саки, скифы, шумеры, этруски, хунны, гунны, печенеги, сарматы, половцы, хазары, татаро-монголы... Как бы их не называли, корень у них был один, говорили на одном языке, жили по одним культурным традициям, исповедовали одни духовные ценности.

После такого образования оседлого государства и народа из потомков переселенных чужеземцев, вначале составлявших только небольшую группу «ийинди» («жүгүндү») на земле кочевого народа, на это государство вновь нападали другие кочевые племена, родные братья исчезнувших. И все повторялось заново. И такое положение вещей продолжалось в течение нескольких тысячелетий. Но ареал расселения кочевых племен с ростом населения и мощи оседлых народов соответственно уменьшался.

А сам кочевой мир тысячелетиями варился в своем соку, в повседневной жизни общался с такими же родственными племенами. Каждый кочевник с самого рождения жил внутри своего рода, племени, исключая времена военных походов. Достойным противником, конкурентом кочевника мог быть только такой же кочевник из соседних племен. Поэтому межплеменные войны скорее были борьбой не за выживание, а за власть между вождями племен. Ведь племя-победитель, как правило, только присоединял к своим побежденное племя, впоследствии сливавшееся с ним. На оседлых кочевник смотрел только как на рабочий скот, как на свою добычу. Такой образ жизни не мог сформировать национального самосознания. Кочевые под «мы» понимали только свой род и племя, а чувства «мы» – единый народ единого языка, крови, культуры, духа, веры, такого не было.

«Чувство народности у них вовсе не существует: они знают только родовые свои имена или называют себя по горам и рекам, при которых живут...».
(В.В. Радлов. *т. III. с. XIII.*)

А так как не было этого «мы», то отсутствовало и волшебное средство для бессмертия – чувство любви ко всему родному кочевому народу в целом, то есть не было национального самосознания, не было чувства национализма. Следовательно, кочевой народ был обречен. Рано или поздно.

Чувство любви к своей нации, национальное самосознание не есть врожденное, не есть наследственное. Это чувство приобретенное, есть элемент сознания, то есть плод воспитания.

С веками постепенно происходил рост производительных сил и военной мощи оседлых народов, соответственно и ареал их расселения увеличивался, а кочевых племен уменьшался. В мире уже не было безраздельного господства наших предков, но иногда после появления в народе великих вождей-полководцев, умевших объединить кочевые племена, они вновь устанавливали свое господство над окружающими оседлыми странами. Времена Атиллы и Чынгызхана уже относятся к этому периоду. Но это были только вспышки во времена заката былого безраздельного господства нашей цивилизации над остальным миром.

И вот уже в наше историческое время, буквально вчера, в мире происходят революционные изменения в науке, качественно меняются орудия труда и производительные силы, происходит резкий подъем экономики оседлых стран, появляется огнестрельное оружие. И теперь уже они, оседлые народы, проникают в среду кочевых, в среду нашей расы. Руководимые и движимые чувством «мы» и «не мы», они захватывают, завоевывают все новые земли с мыслью о жизненном пространстве для будущих поколений своего народа, для своей крови и души. Причем ведут войну не только огнем и мечом, но и, что намного эффективнее и дешевле, идейным оружием – насаждением религии, чуждой духу и характеру нашей расы. А в наше время насаждением общественного строя, идеологии, Конституции, законов, приправленных идеологическими кетчупами типа «общечеловеческие ценности», «общепринятые нормы в цивилизованном мире» и т.п.

Отсутствие у нашей расы чувства национального самосознания, а следовательно, и отсутствие национальной идеи и интересов, не вызывало страданий души и беспокойства сердца, а значит не стимулировало дум и мыслей о будущем своего народа, делало вождей племен эгоистичными, продажными и недалекими. И отсюда

следствия. Потеря единства в разделившихся ханствах на громадных пространствах. Междоусобица, захлынувшая кочевых на почве сиюминутных личных (эгоистических) интересов вождей различных племен. Потеря своей исконной духовности, письменности, веры, законов жизни, принятие различных чуждых верований, идеологий.

Так кочевой мир наших предков, явившийся создателем и учителем современной цивилизации, в результате отсутствия национального самосознания, чувства национализма, превратился в навоз и удобрение для своих же сотворенных народов, постепенно исчезая с лица своей земли и уступая ее этим новым народам. Иногда оставляя этим некогда подневольным народам в память о себе свое имя и язык.

Имена народов Северного Кавказа: аланы, авары, черкесы и другие – это все названия древних тюркских кочевых племен. А почему ныне эти названия принадлежат совсем другим народам? Опять же тот самый описанный процесс исчезновения народа-повелителя и взрастание из его рабского населения нового народа. Предки нынешних народов, являвшихся кулами вышеперечисленных тюркских племен, в свое время переняли имена своих владельцев и стали самоназваниями их потомков.

«В Китае нет пограничных войск. Границу у них охраняют сами жители приграничных районов». (*Из телепередачи.*)

Такое положение дел с охраной госграниц Китая идет еще с древнейших времен, когда обязанности по защите границ Срединной империи китайский император накладывал на приграничных хуннов взамен на свое покровительство и материальную помощь. Из года в год это пограничное население непрерывно пополнялось за счет беглых и ссыльных из внутренних районов империи. Разрушалась родовая система хуннов. Впоследствии эти хунны постепенно ассимилировались – исчезали при одновременном взрастании на их месте китайского этноса.

Т.е. вначале кочевые племена рэкетируют, накладывая дань на соседнее государство, а затем с ростом могущества этого государства эта дань превращалась в оплату за охрану границы.

Если в древнейшем Китае охрану границ от набегов кочевников поручали их же братьям – пограничным кочевникам, то в России последних веков второго тысячелетия охрану границ от Кашея (Көшчү-кочевник) и Баба-Яги (Баба-предок, Яагы-враг, война, вражда) поручали за подарки и покровительство тоже их же братьям – пограничным кочевым племенам. Это пограничное население постоянно пополнялось ссыльными и беглыми людьми – казаками.

Казак (вероятно от среднеазиатс. казмак, скитаться, бродить). (*В.Даль. Толковый словарь.*)

Кач – убежать; качак, качкын – беглый.

За счет постоянного пополнения вольными беглыми, а также ссыльными российской империи, это пограничное население постепенно ассимилировалось и переродилось в русское казачество. У которых, кроме самоназвания и нагайки, ничего не осталось от тех пограничных казахов.

А поскольку в те времена сила и влияние России на Азию двигалось с запада на восток, то название этих пограничных кочевых распространилось на всех степных кыргызов. А через русских этот этноним стал общепринятым.

Ведь еще задолго до знакомства европейцев и русских с кыргызами (т.н. кара-кыргызами или дикокаменными кыргызами) казахов именовали киргиза-

ми, а казахскую степь – киргизской степью. И не только казахов, но и жителей Алтая, Саян и др. территорий тоже именовали киргизами.

Замечу, что Алмамбет в эпосе Манас – это не китаец Алмамбет, а кытай Алмамбет, то есть представитель племени кытай, правивший многочисленным китайским народом, получившим свое имя от своих правителей – племени кытай. Подобно этому и красавица Каныкей (царевна) – дочь таджикского хана, не есть таджичка в нынешнем нашем понимании, а есть дочь хана кыргызского племени тезик, из кулов которого и произошел нынешний народ, сохранивший имя своих хозяев.

Примеров, подобных этим можно привести сколько угодно. Вернее сказать, вся история рождения новых народов основана на этом алгоритме. Например:

«Так сделались «тюрьками» многие народы... Некоторые из них были даже не монголоиды, как например, османы, азербайджанцы...». (Л.Н. Гумилев. *Этногенез и биосфера Земли*. М.1993.с.101.)

«... в разряд «тюрок» попали многие народы, которые в древности в их состав не входили, например ... и турки-османы. Последние образовались на глазах историков путем смешения курдов, черкесов, греков, итальянцев, арабов, грузин... Тюркским был только язык, потому что он был принят в армии. И эта мешанина в течение XV–XVI вв. слилась в монолитный народ, присвоивший себе название «түрк» в память тех степных богатырей, которые 1000 лет назад стяжали себе славу на равнинах Центральной Азии и погибли не оставив потомства». (там же. с. 101.)

Многие высказывают удивление тому, что мы, кыргызы, сохранились в течение тысячелетий вплоть до сегодняшнего дня не в пример таким исчезнувшим народам как хунны, гунны, печенеги, хазары, половцы и т.п. Эти все племена и народы разговаривали на едином языке, имели единые культурные ценности, морально-этические принципы, духовность и т.д. Они все вместе составляли океан единого народа по крови и душе. Когда высыхает океан, то на его месте сначала образуются несколько морей, а затем после пересыхания морей они превращаются в озера, далее озера превращаются в болота. Наша историческая эра – эра высыхания океана сибирской расы, и в этом океане нашей расы кыргызы, казахи, алтайцы, хакасы, тувинцы, башкиры, телеуты, шорцы, карагасы и т.п. оказались на самых глубоких местах дна океана. Это и есть ответ на вопрос «Почему кыргызы сохранились до настоящего времени?» Или можно и так ответить: «На тутовом дереве наша ветвь оказалась на самом удаленном месте от шелковичных гусениц».

Мы, кыргызы – «последние из могикан» великой семьи народов сибирской Расы, оказались сегодня, можно образно сказать, в положении людей в финале фантастического романа Пьера Буля «Планета обезьян». В которой описывается как обезьяны, развив полученные от людей их знания и духовность, стали разумными высшими существами и заняли место людей в Природе, а люди, увлекшись только материальными благами и утратив свою исконную естественную духовность, деградировали и заняли место обезьян, оказавшись в специально созданных обезьянами для людей питомниках и заповедниках.

**Темирбек
ТОКТОГАЗИЕВ**

Публицистика

ТАШКА БАСЫЛГАН ТАМГА

*Камень знай. Камень храни.
Огонь скрой. Огнем зажгися.
Красным смелым.
Синим спокойным.
Зеленым мудрым.
Знай один. Камень храни.
Фу, Ло, Хо, Камень несите.
Воздайте сильным.
Отдайте верным.
Иенно Гуйо Дъя,
прямо иди!*

Н.К. РЕРИХ
1911 г.

Акыркы жылдары, тагыраак айтканда, өлкөбүз эгемендүүлүк алгандан бери кыргыз тарыхы боюнча мурда изилденмек түгүл эске алынбаган бир топ тарыхый окуялар, инсандар тууралуу ондогон китептер жарык көрдү. Бул жакшы көрүнүш деп ойлойм. Ошентсе да, дагы эле такталбаган, элибиздин тарыхтагы ордуна дагы да болсо чоң салым кошо турган, тарыхтын бүгүнкүгө чейин актай калган барактары жок эмес.

Учурда жаңы технологиялар тамыр алып өнүгүп, тоолуу республикабыздын эң четки айылдарына чейин уюлдук телефондор менен компьютерлер жеткен кез. Айылдык мектептердин башталгыч класстарынын окуучулары да компьютер эмне экенинен түшүнүгү бар. Бул

эгемендүүлүктүн элибизге алып келген жакшы жактарынын бири. Эми, ойлонуп көрсөк, ушул жаңы технологиялардын өзөгү эмнеде, колубуздагы алакандын отундай болгон кичинекей телефондун алыскы аралык менен көз ирмемде, эч кандай зымдарсыз эле байланыш түзө алуусунун касиети кайсыл бөлүгүндө камтылган? Акыркы учурда чыккан телефон аппараттарынын аткарган милдеттерин көрүп, чыны менен таң каласың. Түстүү сүрөттөрдү тартып эле тим болбостон, жүздөгөн элести боюна сактап, алыскы аралыкка көз ирмемде жөнөтүүгө мүмкүнчүлүгү бар ушул аппаратты ачып ички түзүлүшүн карасак, анча-мынча электр тогу менен тутанган аппараттын микросхемасынын жүрөгү болгон кичинекей ташты көрөбүз. Бул таш кадимки эле биз тебелеп басып жүргөн таштардан атайын технологиянын жардамы менен эритилип алынган кремний ташы.

Эстесек, мындан бир нече жыл мурда эле, Таш-Көмүрдөгү кремний иштетүү заводубуз бар эмес беле. Ошол заводдо атайын технология менен өндүрүлгөн жарым өткөргүч кремний ташын япондук жана орус окумуштуулары лабораториялык жолдор менен текшерип көрүшүп, сапаты эң жогорку экен деп баа беришкен болучу. Баарынан кызыгы, ошол илимпоздор Кыргызстанды келечекте силикон долиναςы болот деген божомолдорун да так кесе айтууга үлгүрүшкөн. Анан эле, ушул заводду иштетүү максатында орусиялык окумуштуу, Нобель сыйлыгынын лауреаты, академик Прохоров (бүгүнкү орусия олигархтарынын биринин атасы) деген окумуштуу Кыргызстанга бир нече жолу келип, биздин ошол кездеги төбөлдөр менен келишим түзүп жаткандыгы тууралуу газеталар байма-бай жазганы эсимде. Тыянагында, бул заводду иштетмек түгүл дайынын таптырбай салышты. Эгерде ошол кезде жарым өткөргүч кремнийин конвейердик жол менен өндүрүп кеткенибизде Кыргыз ташы дүйнөлүк рыноктогу телефон жана башка жаңы технологияларды өндүрүү тармагында колдонулуп, бир топ эле экономикалык да, илимий да ийгиликтерге жетишмек экенбиз. Бирок андай болбой калды.

Айтайын деген кебимдин учугу ал тууралуу деле эмес, сөз оролу кадимки эле биз басып, тебелеп-тепсеп, курулуш материалы катары колдонуп келаткан таштын өз боюна сыр ката алганында болмокчу. Таш бетине катылган сырлар тууралуу көп эле мисалдар бар. Алардын эң эле жөнөкөйү жомоктордо кездешет. Маселен, орус элинин бир жомогунда таштагы жазуудан баатыр жигиттин: «Оңго барсаң атың өлөт, солго барсаң өзүң өлөсүң...» деген сыяктуу жазууну окуп, саамга жол тандоодо буйдала калганын окубаган замандашым жоктур деп ойлойм. Таш бетине бул жазууну ким жазды деген ой келбейби окурманга? Албетте, келет. Мына ушул жомоктогу жазылган таш бетинде ар түркүн жазуулары бар таштар бийик тоолуу Кыргызстаныбыздын чар-тарабынан кезигет. Балким, жомоктордун башаты биздин тоолордодур. Таш беттериндеги жазууларды чечмелөөгө Четин Жумагулов деген агайыбыз бир топ эле эмгегин жумшаса да, алардын али чети оюла элек. Таштагы жазууларды Орхон-Энисей жазуулары деп окумуштуулар шарттуу аташкан эмеспи. Туура, алгач окумуштуулар тарабынан чечмеленген таштар Энисей боюнан табылгандыктан ушундай шарттуу ат коюлгандыр. Бирок Кыргызстандын жети дубанынын тооло-

рунда кезиккен бетинде жазуулары бар таштарды эч ким Орхон менен Энисейден көтөрүп келип таштабаганы айдан ачык факт. Андыктан, орустун улуу сүрөтчүсү, ойчул философу атактуу Николай Константинович Рерих өткөн кылымдын 20–30-жылдарында Тянь-Шань тоолорун кыдырып, Тибетти көздөй бет алып баратып, Ысык-Көл боюндагы тоолордон бетинде жазуусу бар кереметтүү ташты көргөндүгүн эскерет. Улуу сүрөткер биздин тоолордон айтылуу Шамбаланы издегенин биз азыр жакшы билебиз. Ал өзүнүн «Семь тайн Космоса» деген эмгегинде «В незапамятные времена с далекой звезды упал чудесный Камень. На том месте, где он появился, была основана Шамбала – Твердыня Света. И по сей день хранится этот Камень здесь же... На краю пропасти, у горного потока, в вечернем тумане показывается очертания коня. Всадника не видно. Что-то необычно сверкает на седле. Может быть это конь, потерянный караваном? Или, может быть, он сбросил всадника, перепрыгивая через пропасть? Может быть, этого коня, ослабевшего бросили на пути, и теперь, отдохнувший, он ищет владельца? Так мыслит рассудок, но сердце вспоминает другое. Сердце помнит, как от великой Шамбалы, от священных горных высот в сужденный час сойдет конь одинокий, и на седле его, вместо всадника, будет сиять Сокровище Мира: Норбу Римпоче – Чинтамани – Чудесный Камень, мира спаситель. Не пришло ли время? Не приносит ли конь одинокий нам Сокровище Мира? Белый Конь – Эрдени Мори?» – деп жазат.

Чындыгында эле Ысык-Көлдүн түштүк жээгинде жайгашкан Тамга айылынын үстү жагындагы буркан-шаркан аккан суудан өтүп, коктуну өрдөй бергенде көзгө көрүнгөн жалгыз таш чабендесин жаңы эле жоготкон атка окшошуп кетет. Ташка жакындап келгенде анын бетиндеги кооз жазуу ат үстүндөгү жабдыктай болуп сезилет. Таш бетине эмне жазылганы бүгүнкүгө чейин белгисиз бойдон калууда. Ушул бетинде жазуусу бар таш тууралуу кыргыз элинде ар түркүн божомолдор бар. Бул айылдын Тамга аталып калуусунун бирден бир себеби да мобуреки таштан болсо керек. Тамга айылынын тургуну 89 жаштагы Карасартов Абдыкасым карыя менен бир нече жыл мурда таанышкан элем. Карыя мага: – Бийигирээк машине минип кел иним, жол татаалыраак, буюрса алпарып көргөзөм, – деп айткан эле. Ошондуктан, ушул ташты өз көзүм менен көрүп келүүнү максат кылып Тамга айылына бардык. Карыяны жаныма олтургузуп алып өзөн бойлой жол жүрүп олтуруп, алма-өрүгү төгүлө бышкан керемет багы бар, совет доорунан бери жакшы сакталган там-сарайга келгенибизде карыя:

– Бул там менин ата-бабамдан бери жердеп келаткан турагыбыз. Азыр мында неберем турат, мал менен. Мындан ары жөө барабыз, – деп аса таягын таянып алдыга басты. Он мүнөт чамасында өр таяна басып отуруп ташка да жете келдик.

– Аксакал, таш бетиндеги жазууда эмне жазылганын билесизби? – деп карыяга кайрылганымда: – Кайдан. Бул жер менин ата-бабамдын жери. Мен өзүм 1920-жылы Текесте туулганмын. Аталарым оо Үркүндө кеткен экен. 1924-жылы апам алдына өңөрүп алып келгени эсимде. Ошондо ушул конушка түшкөнбүз. Мобуреки ташка чыгып ойноп, балалыгым, жаштыгым мында өттү. Кандыбайрам согушка барып, немисти жеңип келгенден

кийин да ушул жерде жашадым. Мобу таштын чоо-жайын көп эле жолу мурдагы кишилерден сураганымда айрымдары Табылдынын ташы десе, кээ бирөөлөрү муну Манас атабыздан калган эстелик деп айтышат. Тээтиги коодо Манастын ат байлаган мамы ташы бар. Оо, илгери, калмак-кытай менен салгылашып турган кезде, Манас атабыз Зулпукору менен бөлө чапкан экен ушул ташты деп укканым бар, – деп карыя жогору жактагы тоо этегин көздөй кадам таштады. Таш бетиндеги жазууну ар кайсы тарабынан сүрөткө тартып болгон соң карыянын артынан бастым. Мени өкүнткөнү, ушул таштын жанында бүт өмүрү өтсө дагы анын таржымалын карыянын толук айтып бере албаганы болду.

– Иним, мында көп эле чет элдик туристтер келишет. Сүрөткө тартышып, таштын таржымалын билгилери келип, баары эле менден сен сураганды сурашат. Мен аларга Табылдынын ташы деп эле айтып жүрөм. Ким билет, балким, андан да мурдагы эрендерден калган жазуудур, – деп карыя балалык кезин эстегендей колун чекесине алып, кырдан төмөндөгү буркан-шаркан аккан дарыяны карап ойлуу туруп калды. Карыянын оюна жолтоо болбоюн деп тигил ташты көздөй кайрадан бет алдым. Таштын жанына туруп, сүрөткө түштүк.

«Манас» эпосунда көл боюндагы ташка чегилген жазуу тууралуу бир дагы сап кездешпейт. Ал эми баатырдык кенже эпосторубуздун бири «Эр Табылдыда» Нарындагы Кара-Тоону жердеген кыргыздын катаган уруусунан чыккан Табылдынын малына алгач өзү келип кол салып, жылкысын тийип, айдап кеткен калмактардын Чалкалмак деген баатырынын артынан барып өз малын ажыратып алып, калмактын далай жигитинин жилигин чагып, алардын малын кошо олжолоп алып, Көл жээгиндеги Тосор менен Тамгадан куугунчу болгон калмакты күтүп сегиз күнү жатып, олжологон малга кыргыздын тамгасын басып, Чалкалмак кокус кийин келип калса силерди күтүп жатканмын деп көрсөтөйүн, белги болуп калсын деп тамганы ташка басты, күчүмдү көрсүн деп Табылды баатыр ташты жара чапкан деген маалымат бар.

Бирок Эр Табылды баатыр атабыз XV–XVIII кылымдар аралыгында жашап өткөн тарыхый инсан. Эпостогу маалыматтарга таянсак, Табылды баатыр кат тааныган билимдүү адам болгон. Ал жашап өткөн доордо кыргыз эли араб жазмасын пайдалангандыгы маалым. Ал эми таш бетиндеги жазуу кайсыл тилде жазылганын так айта албайбыз. Бул жазуунун тамгалары Орхон-Енисей жазууларынан да айырмаланып турат. Н.К.Рерихтин жазганына таянсак бул санскрит болушу мүмкүн. Ошондой эле, Рерих башка планетадан (балким, ушул таштыр) түшкөн таш деп айтканында негиз барбы деген бүдөмүк ойлор таш бетиндеги жазууну көргөн адамда пайда болбой койбойт.

Кыргыз тоолорунда кезиккен ушул жана башка тарыхый эстеликтерибизде катылган сырларды ачуу тарыхчы-илимпоздорубуздун көңүл чордонуна алынып, изилденип-такталса кыргыз элинин келечекке карата болгон арымы артат эле деп ойлойм. Таштын бетиндеги сырларды ачсак, андан кийин таштын ичине кандайча үн, сүрөт жазылаарын, сакталаарын аңдап билүүгө үйрөнүп, аймагыбыздын 90 пайызын ээлеген тоо-ташты гүлзарга айлантаар элек деп ойлойм.

СОГУШ ТОКТОТКОН ТУРНАЛАР

Тоолуу Алтайдын Оңкудай районунун Эло айылында эки жылда бир ирет «Эл оюндары» өтүп турат экен. Бул улуттук оюндар туурасында жергиликтүү телерадиостанция болгону он гана мүнөт убакыт берээрин бизге айткан улуттук «Көк бөрү» федерациясынын мүчөсү Артур аттуу жигит, биздин делегациянын кийимдерине кызыгып, өзүнүн шайыдан жасалган улуттук көк бөрүчүнүн көйнөгү менен алмашуусун өтүндү эле, жигиттерибиздин бири алтайлык тууганыбыздын көңүлүн оорутпайын деп, үстүндөгү жүрүшүбүздүн эмблемасы түшүрүлгөн футболкасын чечип берди. Алтайлыктардын салты боюнча экөө бири-биринин көйнөктөрүн кийишкенден кийин кол алышып, көкүрөк тийгизе кучакташып достошкондорун тургандардан жашырышкан жок.

Аңгыча элолук жигиттер «Көк бөрүдө» биздин жигиттер мине турган жылкыларын айдап келүүгө кетишти. Бизди Акай Кине мырза Эло айылынын сыймыгы болгон мазар талаага ээрчитип жөнөдү. Кыркалекей тизилген байыркы көрүстөндөр бизди чыны менен эле таңдантты. Көрүстөндөрдүн үстүндө ар түрдүү стилде коюлган балбал таштардан башка эч кандай, биздегидей, күмбөз-мавзолейлер жок экен. Баарынан кызыгы, мына ушул мазар жайда бир эле мезгилде арийлердин, шумерлердин, сактардын, гунндардын, түрктөрдүн мүрзөлөрү катар-катар болуп жайгашканы болду. Бул талаадагы ондогон мүрзөлөр окумуштуулар тарабынан казылып, ичинен чыккан сөөктөрдү Россиянын ар кайсы музейлерине алып кетишкендиктерин Акай Кине айтып берип, бул жерге коюудагы ар бир цивилизациянын өзгөчөлүктөрүнө, айырмаларына токтолуп жатты. Бул өрөөндө жүз миңдеген маркумдардын сөөктөрү коюлуптур. Арийлер да, шумерлер да, сактар да, гунндар да, түрктөр да бир эле элдин ар кандай убактагы аталыштары. Ал эл – кыргыздар деген тыянагын айтты Акай мырза. Тоолуу Алтайдын сыймыгы да, ыйыгы да болгон, биз турган өрөөндүн түндүгүрөөк тарабынан урчууп учу көрүнгөн аска-зоо Үчсүмөр тоосу, муну дайыма үстүнөн кар кетпегендиктен орустар Белуха деп атап алышкан экен. Ушул Үчсүмөрдөн улам Шумер деген ат келип чыккан тура.

Биздин бет алдыбыздагы ачылып турган мүрзөлөрдүн биринен дүйнө элине орус окумуштуулары тарабынан кеңири таанытылган, төрт миң жыл мурда көмүлгөнүнө (муну радиологиялык изилдөөлөр тастыктаптыр) карабай ушу күнгө чейин анчейин бузулбай, терисиндеги татуировкасына чейин жакшы сакталган Үкөк ханышанын сөөгү казылып алыныптыр. Ханышанын сөөгү алынып кеткенден кийин бул чөлкөмдө жер титирөөлөр байма-бай кайталанып, дээрлик он эки жыл бою токтобогондуктан, биздин баарлашыбыз Акай Киненин тынбай жасаган аракетинен улам кайрадан Алтайга кайтарылып жаткан кези экен. Учурда Үкөк ханымдын сөөгү Новосибирск шаарындагы тарых музейинде турат. Акай мырзанын айткандарына караганда, атактуу ханышанын сөөгү коюлган жерине жакыныраак келгени жер титирөөнүн ыргагы да басаңдаган учур экен. Ал

эми Горно-Алтайск шаарынын тарых музейинде Үкөк ханышанын сөөгүн жайгаштырууга атайын мавзолей курулуп жатыптыр. Мына ушундай кызыктуу окуялардан айтып, бул өрөөндө жайгашкан пирамида сыяктуу бөлөк-бөлөк болуп, бири-бирине жалгашпаган, Египет пирамидаларын элестеткен дөңсөөлөрдө байыркы бабаларыбыз сыйынчу ыйык жайлар (светилищалаар) катары пайдаланышыптыр.

Акай Киненин ата-бабалары жашап өткөн өрөөндөгү ар бир ташы тууралуу кызыктуу да, уккулуктуу да окуяларды айтып берип атканына аябай ыраазы болуп суктандым. Атаганат, Ала-Тообуз тууралуу биз да ушул Акайдай болуп саймедирегенге жетишсек, мекенибизге болгон бардык жарандарыбыздын сүйүүсүн ойготоор элек.

Акай Кине кезектеги бир таштын жанына кыргыз чоролорун чогултуп алып, Уучу бала (кичи бала) баянын айтып жаткан кезде кайдан-жайдан пайда болгону белгисиз кош турна кыйкуулап учуп калды. Акайдын кызыктуу аңгемесинен баш буруп, баарыбыз үстүбүздө айланып учкан эки турнага көз чаптырдык. Турналар биздин үстүбүздөн үч мерте айланып туруп, капталыбыздагы тоону аша жөнөштү. Операторлорубуз да, чоролорубуз да турган жерлеринде фотоаппарат-камералары менен турналарды тартып атышкан. Кийинчерээк автобуска келгенибизде белгилүү уста жана комузчу Намазбек Уралиев менен Элдияр Аблаев деген чоролордун камераларын көктөн дал биздин төбөбүзгө түшкөн алтын түспөл нурду тартып алышыптыр. Муну жакшылыкка жорудук, үстүбүзгө Кут түшкөнүн боолголодук. Жигиттерибиздин ар биринде кандайдыр бир өзгөрүү пайда болгонун, болгондо да жакшы жагына өзгөргөнүн алардын сөздөрүнөн, бири-бирине карата тамаша-мамилелери да кыскарганынан, ар бири кыргыз элинин алдында, мамлекетибиздин алдында жоопкерчиликтүү боло түшкөнү шыр эле байкалды.

Жолдо катар, Кыргызстанга кайтып келатканда Казакстандын борбор калаасы Астананы көрө кетели деген планыбыз бар болучу. Чоролорубуздун көпчүлүгү айылдардан келген карапайым жигиттер болгондуктан, өз райондоруна алыс деле барышпаган экен, коңшулаш казактардын маданияты, жашоо турмушу менен тааныштыра кетели дегенбиз. Бирок чоролорубуз бир добуштан эч кайда токтолбостон Кыргызстанга, болгондо да Манас бабабыздын ордо калаасы болгон Талас жергесине буйдалбай баралы деген талап-сунуштарын кабыл алууга мажбур болдук. Ошентип, эки сутка бою тынбастан жол жүрүп отуруп Таласка жетип, Айкөл Манас бабабыздын атактуу Кароол-Дөбөсүнө апкелген кутубузду тапшырдык.

Автобуста келатканда, ар бир чоронун ойлуу келаткандарын байкадым. Чынымды айтсам, мен өзүм да түгөнбөгөн, чубалжыган ойлорго батып келдим. Үстүбүздөн үч айланган эки турнанын кылыгына таңданып да, элибиздин социалдык турмушу, мамлекетибиздин саясий абалы турукташаарына төлгө кылып, бир кудайдан жакшылыгын тилеп отурдум. Ушул турналар бекеринен айланган жок. Чынында эле, дүйнө элдеринин маданиятында, адабиятында турналарды жакшылыктын, бейкуттуктун жарчысы катары карайт эмеспи. Студент кезимде турналар тууралуу далай чыгармаларды окуганымды эстеп келаттым. Алардын ири алдында Чыңгыз агабыздын

«Эрте жаздагы турналар» повести эсима түштү. Чыгарманын башкы каарманы Султанмураттын кыйкуулап каалгып учкан турналардын артынан чуркап баратканы көз алдыма тартылып, бир эле мезгилде белгилүү авар акыны, XX кылымдын классиктеринин бири Расул Гамзатовдун «Ак турналар» аттуу ырын Иосиф Кобзондун аткарганы кулагыма жаңырып атты. Баарынан кызыгы, биздин жигиттердин бири алтайлык боордошторубуздан алардын ырларын көчүрүп алууга үлгүргөн экен, ошол флешкасын автобустун магнитофонуна жалгаштырса андан да «Турналар» деген ырдын жаңырганы болду. Бул да өзүнчө, капасынан болбогондой сезилди мага. Турналар тууралуу ар түркүн ойлорумдун арасында эң эле кызыктуусу, ары турналардын согушту токтотуудагы орду боюнча качандыр бир кезде окуган окуя да көз алдыма тартыла түштү.

Америка Кошмо Штаттарында атайын түзүлгөн «Турналарды сактоо коому» деген бар. Ошол коомдун жетекчиси Джорж Арчибалд деген адам Американын Вьетнамдагы согушунун катышуучусу экен. Ошол адамдын мындай бир айткандарын окуп эле: Америка согушту ачаарын ачып алып, кайра кантип чыгаарын билбей турган чагы экен. Бул согуш 30 жылда араң токтогон болучу. Америкалыктар Вьетнамдын элин оңой-олтоң эле баса калып жок кылабыз деп ойлошсо керек. Бирок Вьетнамдын ошол кездеги патриот уул-кыздары Ата Мекенинин эркиндиги үчүн кажыбастан салгылашышкан. Бүтүндөй бир муундун адамдары кичинесинен курал алып өздөрүнүн эркиндиги үчүн күрөшкө аралашып чоңоюшкан эле. Мына ошондогу айыгышкан согуштун токтошуна ушул турналар, болгондо да эки турна себепчи болгонун эскерген. Эки жактан тең набыт болгондордун саны аябагандай көп болгон. Айыгышкан согушту токтотуунун амалын канчалык издешсе да америка тарап да, вьетнамдыктар да таба албай турган учурда, кайдан-жайдан пайда болгондугу белгисиз, кадим жомоктогудай эки турна согушчандардын кап ортосундагы талаада пайда болуп, экөө айкалышып бийлеп кирди. Жайдын ысып турган чагы эле. Турналардын сүйүү бийин бийлегидей күүлөгөн деле учуру эмес болучу. Бирок ушул турналардын бийин байкаганда эки тарап тең аткылоосун токтотуп, куштардын керемет бийине суктанып туруп калышат. Тигил экөөнү көктөгү кудай өзү жиберсе керек, ушулардын согушун токтот деп. Ошондо, куштардын айкалышкан керемет бийин карап туруп Арчибалд өзүнө өзү ант бериптир: «Иса пайгамбардын аты менен ушул апааттан аман калсам, калган өмүрүмдү согушту токтоткон турналарды коргоп, өстүрүп-көбөйтүүгө жумшайм» – деп. Кудай жалгап, ошондо чыны менен эле Вьетнам согушу аяктап, аман-эсен туулган жерине кайтып келип, Арчибалд мырза берген шертин аткарып, турналарды ыйык тутуп, аларга кам көрүп, эл аралык деңгээлдеги коом түзгөндүгү тууралуу «Таймс» журналына жарыяланган эле.

Мына ушул сыяктуу окуяларды оюмда чубап, өлкөбүздөгү коогалаңдардын биротоло токтошуна ушул турналардын кыргыз жигиттеринин башынан үч айланып учканын төлгө тутуп, элибиз тынчтык жолуна багыт алса экен деп Кудайдан тилеп келаттым.

Адабият Жаңылыктары

Алдыңкыларга «Ардак грамота»

Өлкөдөгү китеп басмасы тармагына жана кыргыз китептерин жайыртууга кошкон олуттуу салымы үчүн:

«Турар» басмасынын директору **Тилек Мураталиев**,

«Бийиктик» басмасынын директору **Жумадин Кадыров**,

«Нуска» китеп дүкөнүнүн жетекчиси **Анара Садыкулова** Кыргыз Республикасынын «Ардак грамотасы» менен сыйланышты.

Сыйлангандарга «Жаңы Ала-Тоо» журналы кут болсун айтат!

«Басма ишмердиги жөнүндө» долбоорун ЖК комитети колдоду

26-апрелде Жогорку Кеңештин билим, илим, дин жана маалымат саясаты боюнча комитети «Басма ишмердиги жөнүндө» мыйзам долбоорун карап, кошумчалары менен бекитүү жөнүндө чечим кабыл алды. Бул мыйзам долбоорун мурда депутат К.Иманалиев сунуш кылып, анда басма, китеп таркатуучулар жана басмаканачылардын тармактагы оор жагдайдагы кызыкчылыктары тийиштүү деңгээлде эске алынбай калгандыктан кайрадан иштеп чыгууга калтырылган эле. Бул жолку жыйынга Басма жана китеп таркатуучулар ассоциациясынын жана басмаканачылар Гильдиясынын атынан Олег Бондаренко катышып, анын сунуштарын туура таап, кабыл алуу менен мыйзам долбоору өттү.

14 мамлекет макул

Түркиянын «Диалог Авразия» фондунун тең төрагасы, жазуучу Харун Токак Бишкекке келип, 14 түркий мамлекеттер бири-биринин белгилүү чыгармаларын которуп, китеп кылып чыгаруу тууралуу макулдашыл-

гандыгын атайын пресс-конференцияда жарыя кылды. Ошол максатта азыр Ч.Айтматовдун, Т.Касымбековдун, дагы белгилүү жазуучулардын чыгармалары түрк тилине которулуп, мектептердин окуу китептерине киргизилери белгилүү болду. Мындан сырткары Х.Токак Түркияда «Боордош жазуучулар» аттуу журнал ай сайын чыга баштаарын айтып, жазуучуларды ага чыгармаларын сунуштоого чакырды.

Биздин «Жаңы Ала-Тоо» журналыбыз да айтылган иш-чараларга активдүү катышып жаткандыгын окурмандарыбыз байкашкан чыгар.

23-апрель – улуулардын урматына

1955-жылдын 15-ноябрында ЮНЕСКО 23-апрелди Бүткүлдүйнөлүк китеп жана автордук укук күнү деп жарыялаган. Бул күн жөндөн-жөн эле тандалып алынган эмес. Дал ушул күнү, ар кайсыл жылдарда дүйнөлүк адабияттын залкарлары Мигель де Сервантес, Уильям Шекспир, Инка Гарсиласо де ла Вега каза болушса, атактуу таланттар Морис Дрюон, Х.Лакснесс, Владимир Набоков, Дж. Пла, Мануэля Мехиа Вальехо же төрөлүшкөн, же көздөрү өткөн. Дал ушундай улуу калемгерлердин урматына 23-апрель Бүткүлдүйнөлүк китеп жана автордук күнү болуп калды.

2010-жылы жалпысынан республикабызда 800 аталыштагы, 730 миң нускадагы китептер жарык көргөн (Мамлекеттик китеп палатасында катталгандар). Бул, 2009-жылдын көрсөткүчүнөн анча деле айырмасыз.

Россияга салыштырмалуу:

Көрсөткүчтөр	Китептердин саны	Жалпы нуска миң	Бир адамга
Россия – 2009-жыл үчүн*	127596	716553,1	5,0
Кыргызстан – 2009-жыл үчүн**	820	699,0	0,13
Кыргызстан – 2010-жыл үчүн**	800	730,0	0,13

Кыргызстанда чыгарылган китептердин 51%ы орус тилинде, 48%ы кыргыз тилинде болгону да ойлондурбай койбойт. Демек, басма ишмердиги Кыргызстанда кирешесиз.

Бишкек соту китептерди таркатууну токтоту

«Философия жестокости. Час шакала» жана «Геноцид продолжается» аттуу китептерди улуттар ортосунда жанжалга чакыруу максатын көздөйт деген чечим кабыл алуу менен Бишкек шаарынын Биринчи Май райондук соту аталган китептердин Кыргыз Республикасында таркатылуусун

токтотту. Чынында эле бул китептер кийинки кезде өлкө коомчулугунун кыжырдануусун жаратып келгени маалым.

Москвадагы бетачар

Мекендешибиз, «Орусия Федерациясына эмгек сиңирген кызматкер», бир катар СССР жана Орусия медалдарынын ээси, «Сары кар» (1979), «Май айынын күкүгү» (1981), «Чымчым топурак» (1989), «Мусакундун өмүрү» (1991) романдардын, кыйла повесть, аңгемелердин автору, көп жылдардан бери Москвада жашап, кыргыз Жазуучулар уюмунун өкүлү болуп келген жазуучу Муса Мураталиев Москвада «Идол и Мария» жана «Манас айтуу» китептеринин бет ачарын өткөрдү. Ага россиялык, кыргыз ж.б. чыгармачыл өкүлдөр катышты.

М.Мураталиевдин чыгармалары жыйырмадан ашуун тилдерге которулган. Маселен, «Алгырым» повести англис, француз, немис, орус, испан, венгр, урду, фарсы жана башка тилдерде жарык көргөн.

Билим Карагуловдун көргөзмөсү

Бишкектеги Улуттук китепканада «Акын, публицист, котормочу» аттуу көргөзмө 4-май күнү ачылды. Ал өлкө маданиятына эмгек сиңирген ишмер Б.Карагуловдун 75 жылдыгына арналган. Кыргыз элинин бул таланттуу уулу киносценарист, таланттуу жазуучу да болуп саналат. Ага үч жыл мурда «Русская премия» сыйлыгын кичи проза боюнча жеңип алгандыгы, бир нече көркөм китептери даана далил. Б.Карагулов журналыбыздын да күйөрман-автору экенин жарыяланган чыгармаларынан окурмандарыбыз жакшы билишет.

«Кыргызпатент» авторлордун укугун коргойт

22-апрелде «Кыргызпатент» «Китеп чыгаруудагы автордук укук маселелери» аттуу тегерек стол өткөрдү. Аны мекеменин жетекчиси А.Калмаматов ачып, катышуучуларды тааныштырып, интеллектуалдык менчик күнү менен куттуктады. «Кыргызпатенттин» кызматкерлери Ж.Садыкова, Н.Ильясова, жазуучу Б.Асаналиев, КР Эл акыны, котормочу В.Шаповалов ж.б. авторлордун укук маселелери боюнча маалымат беришип, көйгөйлүү жагдайлар боюнча ой бөлүштү. Басма кызматкерлеринин жана китеп таркатуучулар ассоциациясынын жетек-

чиси О.Бондаренко Кыргызстандагы китеп басмасы жана анын келечеги тууралуу доклад жасады.

Авторлордун моралдык жана мүлктүк укуктары, котормочулардын жана жыйнактарды түзүүчүлөрдүн, китеп чыгаруунун стандарттары катышуучулардын кызыгуусун жаратып, авторлор үчүн пайдалуу болгондугу айтылды.

«Кыргызпатент» жыл башынан бери «Нурборбор» жаштар уюму менен биргеликте жети жаш авторлордун китебин чыгарып, кыргыз жазуучуларынын справочнигинин жакында жарык көрөрүн жана авторлорго укуктук маселелер боюнча дайыма көмөк көрсөтүүгө даярдыгын жарыя кылды.

2011-жыл ичиндеги белгилүү кыргыз акын-жазуучулардын мааракелери:

115 жаш:

Шабданбаев Токтонали, Чоробаев Абдыкалык

110 жаш:

Тыныстанов Касым

105 жаш:

Жамгырчиев Жума, Якуб Земляк, Шиваза Ясыр, Элебаев Мукай

100 жаш:

Бектенов Зияш, Маликов Кубанычбек

95 жаш:

Бердибаев Абдрашит

90 жаш:

Байгабылов Талантбек, Жангазиев Муса, Эралиев Сүйүнбай

85 жаш:

Каимов Касым, Озмитель Евгений, Турсуналиев Мукамбеткалый, Узакбаев Эргешбай

80 жаш:

Касымбеков Төлөгөн, Кыдыров Абзий, Мияшев Таш, Турсуналиев Эстебес, Үмөталиев Айтмамат

75 жаш:

Абылкасымова Майрамкан, Бобулов Камбаралы, Гапаров Мурза, Жакиев Бексултан, Жетимишев Сейит, Жигитов Салижан, Карагулов Билим, Мамбетаипова Шакен, Мансуров Ишенбай, Сырымбетов Аваз

70 жаш:

Абдиева Токтош, Абдыгафуров Абдугани, Акматов Казат, Дегенбаева Алымкан, Жунушев Каныбек, Жусубалиев Кубатбек, Имазов Мухаммед, Карыбаев Аскер, Карымшаков Санарбек, Кожомбердиев Турар, Луговая Светлана, Өмүркулов Кадыр, Самудинов Токтосун, Токомбаев Улан

65 жаш:

Байгазиев Советбек, Зарифьян Анес, Карагулова Роза, Мүлкүбатов Токтобай, Тыналиева Алымкан

60 жаш:

Бекназарова Касиет, Калдаров Эсенбай, Калчаева Бурул, Макешева Айчүрөк, Маматова Үрүниса, Сариева Калбүбү, Сарыгулов Садыр, Узакова Айгүл, Шүкүров Шерназар, Эгембердиев Абдыжапар, Эрматов Эгемберди

55 жаш:

Акматалиев Абдылдажан, Сүтенова Байма

50 жаш:

Саалаев Жедигер.

**Абдылда
КАРАСАРТОВ**

Балдарга базарлык

Ант берейин

*Сафы күрөң
Тыйын чычкан,
Секиргенге
Кыйын чычкан.*

*Саратанда
Ысылабайт,
Аязга да
Абдан бышкан.*

*Тобурчакты
Кетиресиң,
Анын даатын
Сен билесиң.*

*Жаңгак берсек
Үркүп бизден,
Өйдө карай
Тетинесиң.*

*Шактан-шакка
Чыга качып,
Өзүнчө эле
Элиресиң.*

*Алма берсек
Жебейсиң эч,
Анан кантип
Сетиресиң.*

Карагат көз
Тыйын чычкан,
Чочуркаба
Бизден эч бир.

Суусайтын – деп
Кетпегин,
Мөлтүрөгөн
Булагың бар.

Алма берсек,
Өрүк берсек.
Жегин аны
Кылба кесир.

Кардың ачса
Нан берейин,
Же болбосо
Дан берейин.

Тикийрейген
Кулагың бар,
Бак-дарактуу
Турагың бар.

Дос болуп ал
Балдар менен,
Сага тийбейт
Ант берейин.

Нурун чагат көктө күн

Көктөт келди көк чыкты,
Кыр, адырга төп чыкты.
Жашыл килет жапкансып,
Жылдагыдан көп чыкты.

Чапанымды чечинип,
Тулагымды таштадым.
Жеңил-желпи кийинип,
Улак бага баштадым.

Оюн салып оттошот,
Улактарым жалырап.
Көктө токут булут жок,
Күн шооласы жаркырап.

Келди көптөн сагынган,
Атыр жыттуу көктөмүз.
Тоолор жатат кеңилип,
Нурун чачат көктө күн.

Мага жамгыр өтпөдү

(Калп)

Күн жибинен токулган,
Көйнөк кийип тайрапта.
Жүрдүм элге кошулуп,
Чоң аянтта, майданда.

Күн бүркөлүп заматта,
Чакалап жаан төккөнү.
Чылк суу болду бүт элдер,
Мага жамгыр өтпөдү.